This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 9188.316.10

Harvard College Library

FROM

James F. Clarke

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

БИОГРАФИЧЕНЪ ОЧЕРКЪ.

Написа

С. Ив. Барутчийски,

членъ отъ юбилейния комитетъ.

Издава

юбилейниятъ комитетъ въ Пловдивъ.

Второ допълнено издание.

1905.

1855

Календарче „Старо-Планинче" Бѣлградъ.

1905

850 разни книги, географ карти, картини и др. учил. помагала.

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

БИОГРАФИЧЕНЪ ОЧЕРКЪ.

Написа

С. Ив. Барутчийски,

членъ отъ юбилейния комитетъ.

Издава

юбилейниятъ комитетъ въ Пловдивъ.

Второ допълнено издание.

1905.

1855

Кн[illegible]ндарче
П[illegible]аро-
В[illegible]чиче"
[illegible]радъ.

1905

850
разни книги,
географ. карти,
картини и др.
учил. помагала.

Slav 9170.16

HARVARD COLLEGE
Sep 23. 1933
LIBRARY

James F. Clarke

Slav 9188.316.10

James F. Clar
Sofia 1931

Съдържание на биографичния очеркъ.

Стр.

Прѣдговоръ къмъ първото издание. 3
Прѣдговоръ къмъ второто издание. 4
Нѣколко думи вмѣсто уводъ 5
Христо Груевъ Дановъ 8
1. Родители. . . . . —
2. Ученишки години 11
Хр. Дановъ като ученикъ въ родното си село . . . . . —
Хр. Дановъ се учи въ Панагюрище, отдѣто отива въ Пловдивъ при майсторъ чохаджия 14
Хр. Дановъ като ученикъ въ Копривщица. 17
3. Учителство. 23
Хр. Дановъ като учитель въ Стрѣлча . . . . . —
Хр. Дановъ като учитель въ Перущица и Пловдивъ 25
Нѣколко думи за епархийското въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“. 27
4. Книгоиздателство 37
Хр. Дановъ издава първа книга — календарчето Старо-планинче. —
Хр. Дановъ като учитель въ родното си село 41
Въ турно-северинския затворъ 45
5. Книжарство 49
Хр. Дановъ, Я. Трувчевъ и Н. Бояджийски отварятъ дружеска книжарница въ Пловдивъ. . . . . —
Страданията на Хр. Дановъ въ Буда-Пещь 51
6. Дѣйностьта на Данова като пѫтуващъ книгопродавецъ. 55
Въ видинския затворъ 60
7. Дѣйностьта на книжарницата за възраждането на българщината въ Мизия, Македония и Одринско 67
8. Дановъ съставя и издава взаимноучителни таблици и букварь и съвѣтва българскитѣ общини да си градятъ „черква-училище“ . . . 82
9. Дановъ издава първи географически стѣнни карти за българскитѣ училища 89
10. Хр. Дановъ работи да се изпращатъ българчета на учение въ чужбина 97

11. Хр. Дановъ отваря своя печатница 1
12. Григоръ Попъ Божковъ 1
13. 1876 година. Хр. Дановъ въ пловдивския затворъ. 1
14. Слѣдъ освобождението ни. 1
15. Нѣколко заключителни думи 13
16. Прибавка. „Лѣтоструй“ 14

Спомени отъ ученичеството ми въ Клисура и описание на тамошното килийно училище отъ 1785 до 1856 г.—Отъ Хр. Г. Дановъ. 144
Спомени отъ тригодишното ми учителствуване въ Перущица (1850—1853).—Отъ Хр. Г. Дановъ. 160
Книжовни трудове на Хр. Г. Дановъ.—Отъ К. Карагюлевъ . . 180
Описъ на книгитѣ, издадени отъ Хр. Г. Данозъ прѣзъ 1855—1905.

Прѣдговоръ къмъ първото издание.

Недавна — прѣди 2 мѣсеца — по починъ на пловдивската „Учителска дружба", гимназиялнитѣ и основни учители въ града ни избраха единъ комитетъ, на който се възложи да уреди отпразнуването 50-годишния юбилей отъ книгоиздателската дѣйность на г. ***Хр. Г. Дановъ.*** *Комитетътъ ме натовари да напиша на бърза ржка въ навечерието на юбилея прѣдлагания очеркъ за живота и дѣйностьта на юбиляра. Доколко можахъ, гледахъ добросъвѣстно да използувамъ кжсото врѣме, за да оправдая що-годѣ високата честь, съ която ме удостоиха уважаемитѣ другари отъ комитета.*[1])

Прѣдлаганиятъ биографиченъ очеркъ нѣма претенции на ***пълна*** *биография. Обаче неговиятъ авторъ се ласкае съ надежда, че скромниятъ материялъ, що е могълъ да събере отъ лични спомени на юбиляра и негови живи сподвижници, ще послужи единъ день за градиво на една пълна биография, каквато съ право заслужава Хр. Г. Дановъ. При подбора и наредбата на материяла винаги съмъ ималъ на умъ началото:*

„Amicus Plato, sed magis amica veritas."

Пловдивъ, 5. априлъ, 1905 г.

С. Ив. Барутчийски.

---

*) Кжси биографични бѣлѣжки за Хр. Данова има досега напечатани въ Касъровия енциклопедически рѣчникъ и въ сп. „Свѣтлина" (кн. X и XII, 1893 г.) отъ г Т. Д.. Считамъ за длъжность да спомена тукъ, че се ползувахъ отъ бѣлѣжкитѣ на г. Т. Д..

Прѣдговоръ къмъ второто издание.

Юбилейнитѣ тържества на 8. май т. г. бѣха истински апотеозъ на многозаслужилия народенъ труженикъ, г. ***Хр. Г. Дановъ.*** *Дълго врѣме Пловдивъ съ умиление ще си наумѣва тия тържества. Цѣла мислеща България се притече съ искрени привѣтствия да засвидѣтелствува своитѣ чувства на адмирация и дълбока почеть къмъ многозаслужилия юбиляръ, чийто животъ съ право се посочи като образецъ на примѣрно трудолюбие, честность, патриотизъмъ, удивително постоянство, неизчерпаема енергия и високи домашни добродѣтели.*

Юбилейниятъ комитетъ, цѣнейки високо живота на маститиятъ старецъ отъ възпитателно гледище, рѣши да прѣпечата прѣдлагания биографиченъ очеркъ и да го направи достояние на по-голѣмъ кржгъ читатели, особно между нашата ***младежъ,*** *на която просвѣтениятъ сътрудникъ на единъ отъ нашитѣ вѣстници съ долнитѣ назидателни думи прѣпоржча живота на Данова като примѣръ за подражание: — „Желателно е младежьта да се взре въ миналато на тоя старецъ и да почерпи отъ него поука за своя животъ, насрѣдчение въ своята работа и примѣръ за своето поведение въ прѣдстоещето поле на частна и обществена дѣйность. Колко нещастия тя би избѣгнала, колко крушения би отстранила, колко мжчнотии би побѣдила, ако трудътъ би ѝ станалъ неизбѣженъ спжтникъ въ живота, ако пестовностьта би я слѣдила като най-вѣрна другарка въ свѣтовния водовъртежъ на бързи успѣхи и катастрофи! Въ труда тя би намѣрила разрѣшението на много и сложни задачи, съ него би подсладила най-тежкитѣ мжчнотии, съ него би приготвила и едно достояние, обществено и частно, което въ прѣклонна възрасть би ѝ служило за най-добро утѣшение. Ето една скромна, но почетна дѣйность, която трѣбва да привлѣче погледитѣ и вниманието на всички млади, които чувствуватъ у себе си желание за напрѣдъкъ, които тъ̀рсятъ начинъ да се отличатъ, които желаятъ да бждатъ полезни на своитѣ съотечественици“.*

Юбилейниятъ комитетъ се ласкае съ надежда, че учителитѣ, на които главно е повѣрено възпитанието на нашата младежь, ще се отзоватъ съчувствено къмъ неговата високоблагородна подбуда и ще спомогнатъ за по-широко разпространение на прѣдлагания биографиченъ очеркъ между своитѣ ученици.

Пловдивъ, 20. юлий 1905 г.

С. Ив. Барутчийски.

Нѣколко думи вмѣсто уводъ.

„Vitam producere
factis.“
A. Hirtius.

„Блазѣ на оня народъ, който има кого да почете съ добро име, съ почетна паметь! Блазѣ на оная страна, която може да озари и вдъхнови своя народъ съ велики имена на свои синове, — съ таково велико име, съ което ние сме привикнали да свръзваме славното дѣяние на нѣкой гений или подвига на гражданско мѫжество: такива люди сѫ пѫтеводни огньове, които горятъ по кръстопѫтищата на човѣчеството и освѣтяватъ пѫтя, по който то върви напрѣдъ; тѣ сѫ мѣрило за националното достойнство и цивилизацията на своя народъ, за неговото умствено и нравствено развитие, за неговата слава и за неговитѣ заслуги, които той е принесълъ за благото на човѣчеството“.

В. Марсеръ.

Най-свѣтла страница въ новата ни история, безспорно, заема епохата на духовното ни и политическо възраждане. Тази епоха, на чело на която стои Отецъ Паисий, почва, както е знайно, въ твърдѣ критическо за българския народъ врѣме — въ срѣдата на миналия вѣкъ, когато елинизмътъ у насъ съ демонска радость тържествуваше, виждайки завѣтната си цѣль увѣнчана съ успѣхъ; когато нашиятъ народъ току-речи бѣше умрѣлъ за външния свѣтъ; когато той бѣ изгубилъ чувство на национално самосъзнание, та — по думитѣ на Дринова — могло е да се каже за него: „Оставете се отъ всѣка надежда!“

На гласа на атонския монахъ се отзоваха редица скромни и тихи дѣйци, които бавно, ала сигурно водѣха народа ни въ борба противъ духовния му потисникъ. И тая дълготрайна борба българскиятъ народъ съ рѣдка самоотверженость и желѣзно постоянство изнесе гордо на якитѣ си плещи и я свърши съ побѣда, и да подготви съ това почва за дѣйность на свои синове съ ѝнственъ духъ, съ пламенни политически идеи.

Историята на нашето възраждане и свѣстяване е отбѣлѣзала свѣтли букви имената на всички дѣйци, които въ разни врѣ-

мена сж будѣли народния духъ и сж го водѣли въ борба за духовна и политическа свобода. Това сж отъ една страна неуморнитѣ духовни просвѣтители на българския народъ, които се нижатъ на дълга редица—Отецъ Паисий, Софроний, Венелинъ, Априловъ, Неофитъ Бозвели, Неофитъ Рилски, Иларионъ Макариополски, Братя Миладинови, Славейковъ и др., а отъ друга—смѣлитѣ борци за политическа свобода — Раковски, Караджата, Хаджи Димитъръ, Л. Каравеловъ, Левски, Хр. Ботевъ, Бенковски и много други тѣхни сподвижници. Но редомъ съ тѣхъ нашата история не ще забрави да отбѣлѣжи въ своитѣ страници и толкова други труженици, които тихо, търпѣливо и съ примѣрно постоянство сж работѣли въ попрището на народната пробуда и просвѣта, било като скромни народни учители, било като безкористни книгоиздатели.

Историята на народната ни просвѣта и развоя на българското училище, съ които тъй много се издигна българскиятъ народъ прѣдъ очитѣ на просвѣтенитѣ народи, е тѣсно свързана съ името на единъ достоенъ нашъ дѣецъ, чиято многогодишна дѣйность за благото на народа ни е извѣстна на всинца ни. Това е познатиятъ и уважаванъ отъ всички *Хр. Г. Дановъ*. Съ своята многогодишна дѣйность — първѣнъ като учитель, сетнѣ като пжтуващъ книгопродавецъ и сѣячъ на будни мисли въ недавнашното минало на робска България, и най-послѣ като издатель на безброй книги и други учебни помагала, съ които се тласна много напрѣдъ новобългарското образование, книжнина и животъ, —Хр. Дановъ отдавна си е спечелилъ видно мѣсто въ реда на поменатитѣ по-горѣ народни труженици, та съ пълно право заслужава и той да живѣе въ паметьта на нашето потомство, като единъ отъ най-заслужилитѣ синове на България.

Прѣзъ тая година се навършиха тъкмо 50 години, откакъ Дановъ е издалъ въ Бѣлградъ първа книга — календарчето „*Старопланинче*“.

Пловдивскитѣ граждани на 8. май т. г. отпразнуваха съ нужната почесть 50-годишния юбилей на своя многозаслужилъ съгражданинъ. И цѣла мислеща България изпрати своитѣ привѣтствия и благодарности на мастития старецъ, който съ право заслужава тази честь: цѣлъ половинъ вѣкъ той работи неу-

морно въ попрището на народната просвѣта, и който съ своя безукоризненъ патриотизъмъ и прѣдприемчивъ духъ, съ своето неуморно трудолюбие, съ своята честность, твърдость и несъкрушима енергия трѣбва да стане образецъ на всички. И този юбилей трѣбва да съставя радость и гордость толкова на юбиляра, колкото и намъ, защото виждаме, че и майка България е родила синъ, който съ своята безукоризнена и народополезна дѣйность съставя гордость роду си,—дѣйность, която въ деня на юбилея посочихме за примѣръ на нашитѣ синове и ученици, на българската младежь изобщо, толкова много обичана отъ юбиляра. И трѣбваше туй да сторимъ: имената на труженици като Данова трѣбва да ни бждатъ много скжпи, защото тѣ катъ сияйни звѣзди красятъ недавнашното ни минало. Всѣки народъ живѣе и се гордѣе съ сегашното, и още повече съ миналото на своята нация; оттамъ той черпи сила за себе си. Доблестното минало на единъ народъ, както е знайно, е капиталъ и залогъ на неговата дѣйность въ бждеще. Нека и ние съ своето доблестно минало крѣпимъ духа си, за да не отстжпя той прѣдъ съмнѣнията на сегашното! Нека върху примѣра на миналитѣ и сегашни наши труженици българскитѣ майки, бащи и учители възпитаватъ младото ни поколѣние, надеждата на майка България, която много и много очаква отъ него! Нека нашата младежь знае, че народъ, който прѣстане да се интересува отъ своята история, който не цѣни заслугитѣ на своитѣ труженици,—самъ се осжжда на гибель; че такъвъ народъ е недостоенъ за съжаление; че той не заслужава добринитѣ, които му сж направени!

Христо Груевъ Дановъ.

„Qu'est ce qu'une grande vie?
— C'est une pensée de la jeunesse, realisée dans l'âge mûr".
Alfred de Vigny.

1. РОДИТЕЛИ.

Христо Г. Дановъ се е родилъ на 27. юлий 1828 г. въ балканското село Клисура (стрѣмска околия). Баща му, *Груйо Брайковъ Дановъ*, се е радвалъ на доста добро положение и влияние въ родния си кжтъ. Той е билъ трудолюбивъ, человѣколюбивъ, набоженъ, строгъ, ала справедливъ въ отношенията си къмъ свои ближни. Груйо Брайковъ е билъ извѣстенъ и извънъ затънтената Клисура —между тогавашнитѣ влиятелни пловдивски граждани, духовни началници и особно между калугеритѣ на ближни и далечни монастири, дѣто той често е водѣлъ многобройни поклонници изъ Клисура и околнитѣ ѝ села[1]). Като аба-

[1]) Характеренъ за тогавашнитѣ гръцки монаси е слѣдниятъ фактъ, който свѣдочи, какъ тѣ сж умѣели да експлоатиратъ религиозното чувство на набожния българинъ. Когато гости-клисурци се готвѣли веднажъ да зематъ сбогомъ отъ монаситѣ на бачковския монастиръ „Св. Богородица", за да заминатъ слѣдъ това вкупомъ за у дома си, хитриятъ егуменъ повикалъ при себе си водача имъ Груйо Дановъ и му наметналъ възъ глава и раменѣ една калугерска мантия. При ехтежа на черковнитѣ камбани, Груйо и егуменътъ обиколили три пжти монастирската черква, съпровождани отъ нѣколцина калугери, които пѣели свещенни пѣсни. И туй всичко, разбира се, е ставало прѣдъ замаенитѣ набожни клисурци, на които и егуменъ и калугери искали да кажатъ: „Вижте! вашиятъ съселянинъ Груйо е вече благословенъ синъ на Св. Богородица. Та, колчимъ ви покани да ни споходите, послушайте го, чада християни!"

джия, Груйо Дановъ е заминалъ по-едно врѣме за Мала Азия (гр. Гьоненъ). Обаче той не е могълъ да се примири съ тежката чужбина, та скоро се прибралъ да живѣе въ родното си село, а работата оставилъ на седмината си съдружници ; за свой замѣстникъ отредилъ най-голѣмия си синъ, Ивана. Чумата прѣзъ 1837—38 г. покосила всички му съдружници и Ивана. Затова той се упжтилъ за Гьоненъ, за да прибере осталото отъ покойнитѣ. Обаче, още не при-

Кита Г. Данова, род. Нончова-Обрейкова, майка на Хр. Дановъ.

стигналъ въ тоя градъ, чумата го нагазила въ Родосто (Текирдагъ) и го завлѣкла въ гробъ,—далечъ отъ родно село, домашни и роднини. Заедно съ смъртьта му пропаднало и всичкото му имане въ Гьоненъ.

Майката на Хр. Дановъ, *Кита Груевица,* е прѣживѣла своя мжжъ. Прѣзъ 1869 г. тя се прибрала да живѣе при своя едничъкъ синъ въ Пловдивъ, дѣто на 94-годишна възрасть (1877 г.) умрѣла, или по-добрѣ заспала вѣченъ, непробуденъ сънь: безъ да е боледувала, тя издъхнала на стол-

че въ кѫщния дворъ, държейки въ скутъ своето малко внуче Груйчо, когото била зела да милва и залъгва. Тя е била добра майка, примѣрна домакиня, милосръдна, кротка крайно набожна, трудолюбива и добра съвѣтница на свои ближни, които често сѫ се допитвали до нея при разни неволи. Благодарение на тия си душевни качества, тя смирено е понесла тежкия ударъ на сѫдбата, която безъ врѣме е грабнала обичния ѝ съпругъ. Съ християнско търпѣние тя е носѣла тежкия кръстъ на живота, който за нея, слѣдъ смъртьта на съпруга ѝ, е билъ редица неволи и лишения. Много пѫти бѣдната жена е била петемна за кора хлѣбецъ! И съ хурка въ рѫка често тя е замръквала и осъмвала, за да изкара грошъ-два за хлѣбъ, че да нахрани себе си. едничката си дъщеря и синъ. Блазѣна тая майка, която съ хурка можа да отхрани и отгледа такъвъ добъръ синъ! Поклонъ прѣдъ паметьта на тая българка, която можа да запази отъ вихритѣ на сѫдбата такъвъ скѫпъ за България работникъ!

По думитѣ на самия Дановъ, баба Кита е указала най-силно влияние върху му. Затова биографътъ-психологъ лесно ще отгатае извора на ония качества у Христа, съ които той внушава искрено уважение у всички свои познайници. Кротъкъ, търпѣливъ, милосръденъ, родолюбивъ, вѣжливъ и милъ въ обращенията си, състрадателенъ, прѣдприемчивъ, — той никога не е роптаялъ противъ сѫдбата си, на която спокойно е понасялъ всички удари прѣзъ бурния си животъ. Първитѣ удари, съ които го е удостоявала сѫдбата още като невинно дѣте въ бащина кѫща и село, сѫ създали у Данова оная нравствена енергия, която той по-сетнѣ така умѣло прояви въ своята многогодишна народополезна дѣйность. И благодарение на тия си качества, Дановъ, слѣдъ дълги и тръпчиви прѣмеждия, достигна да бѫде днесъ достоенъ прѣдставитель на българската книжна промишленость. А тая наша промишленость прѣди години не е могла да се гледа съ еднакво око, както коя-да-било книжна промишленость у други европейски страни: тя у насъ е означавала не просто търговия, но и образование.

2. Ученишки години.

(1835 - 1850).

Хр. Дановъ като ученикъ въ родното си село.

На 6-годишна възрасть Дановъ постжпилъ да се учи въ клисурското килийно училище, което се помѣстяло въ хилендарския метохъ: челъ на първо врѣме на панакида[1]), намазана съ восъкъ, и писалъ съ орлово перо на варенъ и изгладенъ кокалъ отъ говежда плещка. Мастило си правѣли сами ученицитѣ отъ сажди, разбъркани въ врѣла вода[2]). Откакъ усвоилъ всичкото знание на учителитѣ си

---

[1]) Панакида е четверожгълна дъсчица съ дръжка по срѣдата на долния край. Странитѣ на дъсчицата сж се намазвали съ восъкъ, за да се изгладятъ грапавинитѣ ѝ. Възъ странитѣ сж се написвали по редъ буквитѣ: А (азъ), Б (буки), В (вѣди), Г (глаголъ), Д (добро) и пр. Прѣди да почне да чете на панакидата азбуката. ученикътъ е трѣбвало да се прекръсти и да каже: Кръсте Божий, помагай!

[2]) Дановъ и днесъ си спомня, какъ ученицитѣ се упражнявали да пишатъ първѣнъ буквигѣ на отдѣлни звукове, слѣдъ това — слогове, и подиръ туй—изречения. Подиръ това дѣцата между друго се упражнявали да пишатъ и слѣднитѣ примѣри:

1. Учете се дѣти
Во младие лѣти,
Когда прийдетъ старость,
Да не будетъ жалостъ.

2. Покосихъ перце, написахъ словце;
Дойде мушица, попи ми словце.
Азъ хвърлихъ дръвце, прѣбихъ ѝ крилце.
Поче мушица жално да плаче:
— Олеле ази, клето сираче,
Защо си попихъ писано словце,
Та си останахъ безъ едно крилце!

Хаджи Никола Ивановъ[1]) отъ Пазарджикъ и Петъръ Стояновъ Таламбасовъ[2]) отъ Клисура, Дановъ нѣмалъ вече що да чака отъ тѣхъ: часословъ, псалтирь, апостолъ и двѣ аритметически дѣйствия (събиране и изваждане[3]), —ето цѣлата наука на тия двама учители. За добра честь обаче явилъ се скоро въ Клисура и по-дълбокоученъ учитель «мусикосъ»—даскалъ Груйо Николовъ отъ Копривщица, при когото Дановъ

1) Като свършилъ за $1^1/_2$ год. учението си при тоя учитель, Христо билъ заведенъ отъ ученолюбивия си баща въ Пловдивъ, за да учи „по-високи науки" въ „елинското школьо". Обаче не било писано на малкото клисурче да се раздѣли толкова рано отъ родно село и майка, която съ сълзи на очи и майчини благословии бѣ го изпратила на учение въ далеченъ градъ. Груйо е тъкмѣлъ да настани чедото си въ кѫщата на единъ старъ познайникъ-филибелия. Тоя обаче, като разгледалъ слабичкото и „жюлаво" клисурче отъ глава до пети, отказалъ да го приеме, макаръ малкиятъ Христо да се показалъ при първата срѣща съ бѫдещия си настойникъ кротъкъ и благовъзпитанъ: той му направилъ три „метания" и най-смирено цѣлувалъ слѣдъ това рѫка нему и на всички негови домашни. Тоя познайникъ е мотивиралъ своя отказъ съ вълуващата тогава чума. „Киръ Груйо, - казалъ той на Христовия баща —ерменската махала се е „запалила", та добрѣ ще направишъ да не оставяшъ дѣтето си у тоя огънь, който гори въ нашия градъ. Доведи го слѣдъ 2-3 години". А въ сѫщность той е искалъ да му каже: „Кирь Груйо, дѣтето ти е много „занфъ",та не може още да ми върши кѫщна работа. Нека позаякне малко, па тогава ми го доведи!" И Христо се върналъ въ Клисура съ баща си, който наскоро се поминалъ.

Поменатиятъ учитель, Хаджи Никола Ивановъ, е ималъ въ единъ кѫтъ на учебната стая и своето нощно легло, — малко дървено одърче, послано съ дебела черга. Когато нѣкои отъ малкитѣ му 6—7-годишни ученици е задрѣмвалъ въ врѣме на прѣподаване, той го е зималъ полекичка у рѫцѣ и грижливо го е слагалъ на леглото си, за да се наспи хубаво. Съ тая честь сѫ се ползували само дѣцата на заможни и влиятелни селяни. А сиромашки дѣца, които сѫ заспивали, скоро, клетитѣ, сѫ се разбуждали на мѣстата си отъ силния викъ или отъ прѫчката на учителя. Хр. Дановъ и днесь си спомня, какъ веднажъ, събуденъ отъ вика на своитѣ другарчета-съученици, се е намѣрилъ възъ леглото на учителя си.

[2]) Даскалъ Петъръ се е занимавалъ съ часовникарство въ учебната стая, — прѣзъ учебното врѣме поправялъ ветхи развалени часовници. За да не се прашатъ часовницитѣ, въ единия кѫтъ на уч. стая той билъ направилъ джамакянъ (малка стаичка, оградена околовръстъ съ стъкла), отдѣто надзиравалъ ученицитѣ си.

[3]) Аритметиката се е изучавала повече за практически цѣли. Затова между друго учителътъ е упѫтвалъ учиницитѣ си да пишатъ и записи. Дановъ си спомня да е писалъ слѣдния записъ:

Вѣстно буди всякому брату и търговцу, какъ прийдохъ азъ (имерекъ)[1]) при имерекъ, та узехъ 1000 и словомъ хиляда гроша и одължавамъ ся да му ги повърна слѣдъ една година врѣме

Клисура, 25-й Май 1836 година.

Мартуръ[2]): (имерекъ) *Платецъ*
Мартуръ: (имерекъ) *азъ: (имерекъ)*

1) Имерекъ = да се каже името.
2) Мартуръ е гръцка дума, която ще рече свидѣтель.

продължилъ образованието си — черковно пѣние и гръцки езикъ. При тоя учитель Христо за три години изпекълъ тъй добрѣ псалтикията, че скоро и лесно могълъ да нотира всѣка изпѣта отъ другиго пѣсень. И днесъ той съ удоволствие спомня тоя си едноврѣмешенъ голѣмъ «усталъкъ».

Тоя Дановъ учитель, български учитель, е ималъ голѣма слабость къмъ гръцкия езикъ и гръцкото черковно пѣние: безъ да го насилва нѣкой, той е намиралъ за необходимо на голѣми празници да пѣе и чете въ черква само по гръцки. Ето единъ отъ многото скръбни факти, които свѣдочатъ, че голѣма часть отъ тогавашната българска интелигенция е била опиянена отъ задушителната атмосфера на елинизма, въ която по-рано смалъ не изгасна и патриотическата искра, хвърлена отъ Паисия [1]).

Около това врѣме — прѣди 3 години — умира бащата на Христо, който остава 9-годишенъ сиракъ. Оттогава за Данова наставатъ дни черни, дни на тежки неволи и изпитания. Но тоя безврѣмененъ ударъ на сждбата не отчайва нито майката, нито нейния синъ. Христо продължава учението си, подържанъ отъ трудолюбивата си майка, която, както се каза по-горѣ, често е замръквала и осъмвала на работа съ хурка въ ржка. А и Христо въ свободното си врѣме не е стоялъ празенъ: нощѣ и въ празнични дни той подвръзвалъ книги на другари-съученици, които за това му сж плащали по нѣкой и другъ грошъ — малка, ала мила помощь на бѣдната майка.

Можалъ ли е нѣкой да подозира тогава, че отъ тоя клисурски «подвръзвачъ» слѣдъ години ще излѣзе такъвъ книгоиздатель, какъвто отъ години насамъ е Хр. Дановъ! А тая «работа» на малкия Дановъ има голѣмо значение за неговата бждеща дѣйность—книжарството, защото — ще стане подолу дума — слѣдъ врѣме той отваря въ пловдивския «Гавазъ ханъ» първѣнъ книговѣзница, обърната по-сетнѣ на великолѣпна книжарница, която отъ години вече прави честь и на нейния притежатель и на «млада България».

---

[1]) Даскалъ Груйо е прѣподавалъ съ особена ревность гръцкия езикъ: за ѣка българска дума, изговорена въ врѣме на урокъ по гръцки езикъ, новниятъ ученикъ е билъ наказванъ съ бой — два удара съ пржчка по кцѣ за една българска дума. Нашиятъ юбиляръ само прѣзъ единъ учебенъ ъсъ е „изѣлъ“ осъмь пржчки за 4 български думи.

Хр. Дановъ се учи въ Панагюрище, отдѣто отива въ Пловдивъ при майсторъ-чохаджия.

Житейскитѣ неволи у дома на Христа се увеличаватъ, но заедно съ тѣхъ у него расте и жаждата за учение. Облѣгайки се на своето трудолюбие и на майчина хурка, той заминалъ за Панагюрище, дѣто отъ по-рано е имало добрѣ наредено училище по взаимноучителната метода. За да се рѣши да напусне Клисура при тая голѣма оскудия, не малко му е въздѣйствувалъ и споменатиятъ по-горѣ неговъ учитель, Груйо Николовъ, който се прѣмѣстилъ въ Панагюрище за даскалъ въ взаимното училище А Дановъ е билъ потрѣбенъ на този учитель, за да му приглаша въ черква, дѣто даскалъ Груйо е искалъ да блесне на първо врѣме прѣдъ панагюрци съ своето изкуство — черковното пѣние.

«За мое щастие — говори и днесъ Дановъ — тукъ, въ Панагюрище, бѣ дошълъ за учитель и извѣстниятъ панагюрецъ Сава Радуловъ, възпитаникъ на едно гръцко училище въ Смирна». На 1841 г. прѣзъ есеньта Радуловъ отворилъ въ родния си градецъ приготовително класно училище; тукъ Дановъ вкусилъ и по-сладко учение отъ Законъ Божи, черковно-славянска граматика, аритметика, география и история.

Наука сладка, ала животъ горчивъ е прѣкарвалъ тукъ 13-годишниятъ Христо, който е билъ принуденъ да живѣе най-оскждно съ скромни срѣдства отъ бѣдната си майка, която е отдѣляла, дѣто се казва, залъка отъ устата си, за да го изпраща на доброто си чедо. И Христо е билъ прѣдоволенъ, кога е могълъ да получи отъ майка си прѣзъ

Тоя български учитель и мнозината негови събратия, както и самото общество, което е прѣдпочитало такива учители, ще сж прѣдизвикали навѣрно, слѣдъ врѣме у Данова оная скръбь, която намѣстѣ избликва въ силно негодувание. Думата ми е за тжжнитѣ размишления на Данова въ статията му „Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ти языци“ („Лѣтотоструй“, 1869 г.). „Съ кола бой — говори между друго Дановъ — ся е трьшкало, за да ся погрьчи свѣтъ-тъ по̀-скоро!! Въ това врѣмя ся почиташе за по̀-ученъ тоя даскалъ, който знаеше и да четепа и да хорати грьцкый языкъ и да е облѣченъ въ лисичевы кюркове, за да може да излиза и прѣдъ дѣда владикж; още да има и хубавъ гласъ, за да пѣе и да учи и ученицы-ты да пѣжтъ въ черквж, и то всичко на грьцкый языкъ.“. (Стр. 160).

мѣсецъ по нѣкой грошъ, за да си купи поне само хлѣбъ. За щастие на Христа, даскалъ Груйо го прибралъ заедно съ нѣколцина други бѣдни ученици въ една отъ училищнитѣ стаи. [1])

Въ Панагюрище Дановъ е ималъ случай да види за пръвъ пжть «истински книги». Като отишълъ заедно съ учителитѣ С. Радуловъ и Груйо Николовъ на „честито" за Нова година у извѣстния по онова врѣме панагюрецъ хаджи Кирила, Дановъ видѣлъ възъ полицата на гостната му стая цѣлъ редъ книги, наредени вмѣсто сахани и паници — споредъ тогавашния обичай. Христо горѣлъ отъ любопитство да види тия книги, да ги прѣлисти, да прочете нѣщо отъ тѣхъ. Но какъ? Да ги поиска отъ х. Кирила, срамежливото клисурче не се е рѣшавало. Желанието му обаче скоро се изпълнило, когато той се е запозналъ съ х. Кирилова синъ, Стефана, който му далъ на разположение бащинитѣ си книги. Между тия книги покрай други се намирали и съчиненията на Св. Димитъръ Ростовски, Илия Минеатъ, Венелиновата история «Древніе и нынѣшніе Болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религиозномъ ихъ отноше-

---

[1]) Срѣщу това благодѣяние на учителя си, тѣ били длъжни да извръшватъ по редъ домакинскитѣ му работи: тѣ му готвѣли, миели паници, мели училищнитѣ стаи и др. т. Едноврѣменно съ туй бѣднитѣ ученици готвѣли понѣкога и за себе си госба въ гогварницата на училището.

Не мога да прѣмълча и слѣдния любопитенъ фактъ отъ учителската дѣйность на тоя Дановъ даскалъ. Като учитель въ Панагюрище, той заедно съ нѣколцина панагюрски първенци билъ поканенъ да присжтствува при освещението на варошката черква въ Т-Пазарджикъ. Даскалъ Груйо завелъ съ себе си и трима отъ своитѣ ученици, между които е билъ и Хр. Дановъ, за да му помагатъ въ черква, дѣто той е искалъ да блесне прѣдъ пазарджичани съ своето голѣмо изкуство — черковното пѣние. Наистина. Хр. Дановъ и двамината му съученици съ своитѣ пискливи гласове оправдали надеждитѣ на своя даскалъ Въ сжщия день, слѣдъ обѣдъ, пазарджишкитѣ еснафлии си направили угощение (зиафетъ) извънъ града на една морава. Неочаквано на това угощение се явилъ и даскалъ Груйо, съпровожданъ отъ послушнитѣ си трима ученици. За да излѣзе угощението по-весело, била повикана и „музика" — нѣколцина цигани: едни съ цигулки, други съ тжпани и трети съ зурни. Слѣдъ всѣки изпълненъ номеръ изъ репертуара на тая „циганска музика," даскалъ Груйо е давалъ команда и тонъ на своитѣ трима ученика, за да изпѣятъ, колко имъ гласъ държи, нѣкой по-дългъ черковенъ и р м о с ъ. При завистливитѣ погледи на циганитѣ-музиканти и високитѣ провиквания на нѣкой пиянъ еснафлия, даскалъ Груйо, като единъ капелмейсторъ, слѣдилъ най-внимателно пѣнето на ирмоса, махайки „живо" ржцѣ, за да не убър-

ній къ Россіянамъ», Априловата «Денница» и др., които Христо прочелъ съ жадность и които му отворили новъ, непознатъ за него дотогава свѣтъ. [1])

Радуловъ, слѣдъ като учителствувалъ само една година, напусналъ Панагюрище, за да иде пакъ въ Смирна да довърши образованието си. Заедно съ него напусналъ Панагюрище и Дановъ, — упжтилъ се той за Пловдивъ, за да постжпи въ елинското «школьо». Но слѣдъ 5—6 мѣсеца тежката сиромашия го принудила да напусне този градъ и да се прибере въ родното си село. За пръвъ пжть сега добрата баба Груйовица се обръща къмъ своя синъ:

„Чедо, Христо! Азъ остарѣхъ, та не мога вече да работя, за да те подържамъ да се учишъ. Иди на занаятъ, мама, та да можешъ за напрѣдъ пъкъ ти да подържашъ и мене и себе си. Отъ нощна работа и безсъници очитѣ ми не виждатъ добрѣ, чедо, па и краката ми едва ме държатъ. Послушай мама ;си, синко: иди на занаятъ!“

И послушниятъ Христо се покорява на майчини молби. Той мисли да замине за далечния «Анадолъ», за да изучи тамъ занаятъ и да се върне за майчина радость съ «торба пари». Но баба Кита съ сълзи на очи го моли да не ходи въ далечна чужбина, дѣто неотдавна баща му и

катъ пѣвцитѣ такта, а тукъ-тамъ се е примѣсвалъ съ своя силенъ гласъ-баритонъ, за да помогне на хòра особно при нѣкои „извивки“ на гласа и при високи „ноти.“ Разбира се, при ония мѣста отъ пѣения ирмосъ, които сж наумѣвали на веселещата дружина нѣкое турско „маане.“ нѣкои „по-насвѣтъкали“ се еснафлии сж се провиквали, като сж забравяли, че даскалъ Груйовиятъ хоръ е пѣялъ свещени черковни пѣсни. „Ашколсунъ, бе киръ даскале! На. това е даскалъ, даскалъ и половина! Да живѣете момчета! Халалъ да ви е майчино млѣко! Да сте живи на баща си и на майка си!“ Съ такива похвални отзиви пияната дружина е удостоявала и даскала и неговия хоръ слѣдъ всѣки изпѣтъ ирмосъ. Лицето на даскалъ Груйо е сияело отъ радость, и той съ дълбока въздишка е отговарялъ на похвалитѣ: „Ехъ, дѣ ми сж сега и другитѣ ученици, та да видите вие, кой е даскалъ Груйо!“

Всичко това даскалъ Груйо е вършелъ, за да каже на пазарджичани: „Вижте ме, кой съмъ азъ и какви „мусикоси“ сж моитѣ ученици, та не ще направите злѣ да ме повикате за даскалъ въ града ви“. И ималъ е право даскалъ Груйо, защото положението му като учитель въ Панагюрище било доста разклатено.

[1]) Веднажъ прѣди това Дановъ ималъ „висока честь“ и радость да присжтствува на единъ разговоръ между Радулова и х. Кирила. Въ тоя разговоръ Христо чулъ за пръвъ пжть имената на Априлова, Палаузова и Венелина На тоя разговоръ присжтствувалъ и даскалъ Груйо, който, клетиятъ, захласнато зяпалъ и слушалъ непонятни за него работи, и съ туй издалъ „умствената си осждия“ прѣдъ своя ученикъ, прѣдъ когото обичалъ да се прѣдставя винаги за високоученъ „мусикосъ“.

братъ му бѣха оставили кости. Па и колко се мжчи, горката, мислейки, че чедото ѝ ще трѣбва да минава «страшното анадолско (Мраморно) море.» Затова намѣсто за Мала Азия Христо се упжтва за Пловдивъ, съ намѣрение да учи занаятъ при майсторъ чохаджия. Четири години той тукъ шилъ, кроилъ, доклѣ добрѣ изучилъ занаята и спечелилъ е довѣрието на своя майсторъ, който по едно врѣме го тъкмѣлъ за ортакъ. Ала жаждата за по-висока наука не била още изгаснала у 16-годишния Христа. И ето единъ день той се отказалъ отъ прѣдлаганитѣ облаги на майстора си чохаджия и повторно се упжтилъ за Панагюрище, дѣто мислилъ да учи и да го учатъ.

Хр. Дановъ като ученикъ въ Копривщица.

Въ Панагюрище се билъ завърналъ вече Сава Радуловъ и подкачилъ наново да учителствува. Това било прѣзъ м. септемврий 1847 г. Христо помагалъ Радулову въ взаимното училище и получавалъ за това отъ него храна и жилище, и да слѣдва учението си. Обаче прѣзъ м. декемврий сжщата година училището изгорѣло, [1]) та Дановъ всрѣдъ зима подирилъ и убѣжище, и наука въ Копривщица, дѣто обучавалъ младежьта Найденъ Геровъ, който току-що се билъ завърналъ отъ одеския лицей въ родния си градецъ. За помощникъ Геровъ е ималъ Йоакима Груевъ, та Христо се е учелъ и при двамата.

Добри люди и тукъ не забравили бѣдния Дановъ. Черковното настоятелство му отстжпило за живѣене една малка

---

[1]) Училищнитѣ стѣни били отъ уплетъ, прѣзъ който минавали тржбитѣ на пещьта. Хр. Дановъ и съученикьтъ му Спиридонъ Петровъ, които живѣели заедно въ една отъ училищнитѣ сгаи, рекли една вечерь да се постоплятъ повечко, та „добрѣ“ запалили пещьта. И добрѣ се стоплили: слѣдъ 1—2 часа цѣлото училище пламнало . . . .

Тоя Дановъ другаръ — Спиридонъ Петровъ Кьорчолу (Грамадовъ) — билъ ученикъ на извѣстния по онова врѣме учитель въ Търново, даскалъ Пеню, който го билъ изпратилъ при С. Радуловъ да учи аритметика и особно география, отъ която даскалъ Пеню нищо не разбиралъ. Слѣдъ като прѣстоялъ при Радулова 6 мѣсеца, Спиридонъ Петровъ се завърналъ въ Търново и продължилъ учението си при даскалъ Пеню, който прѣди всѣки урокъ по география се правялъ на боленъ, та пращалъ своя ученикъ да го замѣстя:

стаичка въ самата ограда на гробищата при черквата «Св. Богородица[1])». Въ замѣна на туй Дановъ се е задължилъ да чете и пѣе въ празнични дни въ черква. Въ тая стаичка той прѣживѣлъ най-мизерно 1848. година до есеньта, като се хранѣлъ отъ поменувки за умрѣли, а уроцитѣ си често учелъ на мѣсечина, седналъ на нѣкой гробъ.

Какви ли страхове ще е прѣживѣвалъ малкиятъ Христо когато прѣзъ бурни нощи плахо-плахо се е гугушилъ въ единъ кжтъ на усамотената и мрачна стаичка, обиколена съ гробове, дѣто грозното фучене на вихритѣ сж навѣвали въ душата му страшни мисли, плодъ на народни суевѣрия. И въ най-слабото поклатване на малкото прозорче Христо често е виждалъ ржката на нѣкой страшенъ мрътвецъ, излѣзълъ изъ гроба. Съ горещи молитви клетото Клисурче е прѣкарвало такива нощи, очаквайки съ нетърпѣние пукването на зорота, когато, споредъ народнитѣ вѣрвания, всички духове се прибиратъ въ своитѣ тайнствени жилища.

Прѣзъ зимата Дановъ се прибралъ да живѣе при една бабичка, — баба Райка, която го е гледала като сжща майка. «Баба Райка, моя мила майка» се провиква и днесъ благодарниятъ Христо, колчимъ разказва нѣкому за добрата бабичка. А «насжщния» си Дановъ очаквалъ отъ людски подаяния като отплата за това, че е челъ въ свободно врѣме псалтири на умрѣли. Въ сжбота вечерь при добро врѣме Дановъ е спохождалъ въ Клисура бѣдна си майка, за да си поговорятъ като синъ и майка, да си поприкажатъ съ сълзи на очи тежки неволи, та да имъ поолекнатъ и скърби и мжки. А въ понедѣлникъ, рано у зори, Христо е бързалъ пѣшкомъ по стръменъ пжть за Копривщица, за да свари утрения си урокъ въ училището. Добрата му майка всѣкога го е изпращала извънъ село, до р. Хумникъ, носейки на старитѣ си кокали торба, пълна съ брашно, малко хлѣбъ и сланинка — храна за нѣкой и

— „Спиридоне, я покажи урока на класа, — че менъ не ми е добрѣ,“ — казвалъ той на своя ученикъ и отивалъ въ стаята си да лежи. Ср. „Нашитѣ школя прѣди половинъ вѣкъ“ отъ П. Кисимовъ въ „Юб. сб. на габровската гимназия,“ стр. 120).

[2]) Въ ония врѣмена никой странникъ не се е приемалъ да живѣе въ частна кжща подъ наемъ, освѣнъ въ ханове.

другъ день на мило ѝ чедо. Охолни Данови другари-съученици, между които билъ и Любенъ Каравеловъ, често му натяквали, че не излизалъ въ недѣля на Войводенецъ [1]) да играе съ тѣхъ на «роби», ами седѣлъ у дома си да учи уроци, за да ги надмине въ учението. Тѣ, повече синове на състоятелни родители, не знаели, че другарьтъ имъ е билъ у дома си въ Клисура за «насѫщния!»....

Въ Копривщица се е учелъ по това врѣме и Стоянъ Костовъ изъ вранянскитѣ села, сѫщо бѣденъ чужденецъ като Данова. Общитѣ неволи сближили скоро тѣзи двама странници, и тѣ заживѣли като братя. Въ свободно врѣме тѣ заедно учели уроцитѣ си и чели разни руски книги, които имъ доставяла богатата за онова врѣме Герова библиотека. Често въ сладко упоение двамата задушевни другари и състрадалци блѣнували за по-честита бѫднина и за бѫдна свободна България. Виждайки, че сѫдбата имъ е опрѣдѣлила тѣхната бѫдна дѣйность — учителство, тѣ се запретнали добрѣ да се приготвятъ за туй звание. Като нѣмали тънки и високи гласове, па и богати труфила — лисичени кожуси, каквито е трѣбвало да има по онова врѣме учительтъ—Костовъ и Дановъ намислили да допълнятъ тия свои недостатъци съ проповѣдничество. Затова единъ день, слѣдъ дълги колебания и силна душевна борба, тѣ се рѣшили да помолятъ учителя си Герова:

— „Господине учителю, съзнавайки важностьта и трудноститѣ на бѫдното ни поприще — учителството, молимъ ви най-смирено да ни запознаете поне накѫсичко съ най-елементарнитѣ начала отъ логика и риторика, за да се научимъ здраво да мислимъ и сладко да говоримъ“!

„Добрѣ, мили мои — отговорилъ имъ добриятъ учитель— и на туй ще му дойде редъ. Захваляваѫъ тая ви ревность къмъ учението. Но съвѣтвамъ ви бащински да изучавате прилежно за-

---

[1]) На сѣверъ отъ Копривщица, край рѣка Тополница, се намира широка полянка съ чучуръ, изъ който тече бистра-студена вода. Тая полянка и чучурътъ сѫ извѣстни между мѣстното население съ името Войводенецъ. Патриотическиятъ духъ, който прѣзъ седмицата се е острѣлъ и развивалъ въ училищната ограда, въ празнични дни е намиралъ тукъ избликъ въ познатата игра на „роби“. Ученицитѣ се раздѣляли на двѣ враждебни страни: българи и турци. Разбира се, „турцитѣ“ по-често сѫ били побѣждавани и заробвани отъ „българитѣ.“ Тукъ въ тия игри на първо врѣме К. Геровъ, Г. Груевъ, Л. Каравеловъ и др. сѫ прѣвзимали „турското царство“. А тия Герови ученици, надъхани съ патриотически духъ, се пръснаха слѣдъ врѣме като учители изъ околнитѣ села и градове, дѣто сѣяха революционни идеи. Заслужава, мисля, бѫдниятъ историкъ на априлското възстание да хвърли по-дълбокъ погледъ въ туй Герово и Груево училище, дѣто, може би, ще намѣри единъ отъ изворитѣ на ония патриотически идеи, които подготвиха бѫднитѣ прѣдставители на „Мечка-дереси“ (Оборище).

сега математическитѣ и физически науки, които, увѣряваі ви, ще ви развиятъ и направятъ такива добри учители и н родни служители, каквито именно желаете да бѫдете"!

Тоя бащински отговоръ на учителя не задоволилъ двамат му ревностни ученици, които копнѣели за по-високи науки. За това една нощь тѣ, съ торбички на рамо и тояжки въ ржцѣ се упѫтватъ пѣша за Калоферъ, за да подирятъ отъ даскал Ботя това, що бѣ имъ отказалъ Н. Геровъ. Какви страхове с брали изъ пѫть малолѣтнитѣ двама пѫтници, додѣ стигнатъ д Калоферъ, може всѣки да си прѣдстави, като знае, съ какві опасности е било свързано по онова врѣме и отпослѣ пѫтуването на българина, когато за него всѣки храстъ е билт засада, изъ която е могѫлъ да изкочи турчинъ-кървопиецъ . . . А тѣ сѫ пѫтували при това нощѣ [1]). И днесь Дановъ изтръпва, колчимъ разказва нѣкому за оная паметна нощь, когато всѣка свѣтулчица въ дълбокия мракъ е рисувала въ въображението имъ окото на страшенъ турчинъ, готовъ да ги нападне и съ-сѣче съ ятаганъ. — Дановъ и Костовъ стигнали живо и здраво въ Калоферъ. Ето ги слѣдъ малка почивка прѣдъ даскалъ Ботя, комуто изказватъ намѣрението си, за което сѫ дошли. За голѣмо тѣхно огорчение, даскалъ Ботйо имъ дава сѫщия от-говоръ, какъвто бѣ имъ далъ и Н. Геровъ. Обаче тоя отказъ не отчайва жеднитѣ за наука момци. Тогава тѣ рѣшаватъ да опитатъ щастието си и въ Панагюрище при даскалъ Атанасий Чолаковъ. Пакъ се стѣгатъ и нощѣ „апостолски" се упѫтватъ прѣзъ с. Стрѣлча за тамъ. Вѣстяватъ се прѣдъ даскалъ Атанасия, който ги посрѣща вѣжливо и ги поканва да присѫтствуватъ на първия му урокъ, за да имъ покаже своето дълбоко учение. Но, за голѣмо съжаление на даскалъ Атанасия, двамата гости още прѣзъ тоя учебенъ часъ се разочаровали както отъ неговата дълбока наука, така и отъ неговия своеобразенъ педагогически похватъ и дисциплина: разядосанъ, че единъ ученикъ прочелъ една черковно-славянска дума съ погрѣшно ударение, даскалъ Атанасий се навелъ, незабѣлѣзано си изулъ единия чехълъ и плеснал съ него по главата невнимателния и възрастенъ ученикъ, който потъналъ у земи отъ срамъ прѣдъ двамата „учени" гости изъ копривщенското училище. Дановъ и Костовъ напущатъ още сѫщия день Панагюрище. Разочаровани въ своитѣ надежди, тѣ се упѫтватъ назадъ за Копривщица, за да продължатъ по старому учението си при Герова.

Въ началото на 1849/50 уч. год. Дановъ е билъ отреденъ отъ училищното настоятелство за помощникъ на

[1]) Понеже пѫтьтъ е билъ дългъ, тѣ сѫ прѣстояли единъ день въ Клисура.

«взаимния» учитель Хр. В. Пулековъ [1]) съ годишна заплата 800 гроша, съ право да живѣе въ училището и да слѣдва наукитѣ си при «класния» учитель, Герова. На взаимния учитель Дановъ е помагалъ 2 часа прѣдъ обѣдъ и 2 часа слѣдъ обѣдъ. При Герова [2]) Дановъ се е училъ 2 години. Съ благодарность той си спомнюва и днесь новото и любопитно учение, което тоя учитель е прѣподавалъ по единъ, рѣдъкъ за врѣмето педагогически похватъ и интересъ. Вмѣсто да се каратъ ученицитѣ да учатъ славянската граматика отъ Мразовича, която по-рано въ повечето

---

[1]) Хр. Пулековъ е билъ единъ отъ първитѣ Неофитови ученици въ копривщенското взаимно училище (1837—39 г.). Тукъ сж се учели тогава между други и поменатиятъ по-горѣ отецъ Атанасий Чолаковъ, Найденъ Геровъ, Калисть Луковъ отъ Сопотъ, Кесарий Василиевъ отъ Казанлъкъ, на които отецъ Неофитъ отдѣлно е прѣподавалъ църковно-славянски езикъ, катихизисъ и география. Тѣ сж били доста възрастни и повечето дошли при Неофита да изучатъ взаимната метода, та слѣдъ това да я въведатъ по други мѣста. Когато прѣзъ м. септемврий 1839 год. отецъ Неофитъ напусналъ Копривщица, за да замине за рилския монастиръ, той оставилъ за свой замѣстникъ-учитель Хр. В. Пулековъ. (J. Груевъ „Взаимното училище въ Копривщица", Пер. сп. Год. X кн. 52—53, стр. 695.).

[2]) Найденъ Геровъ се е родилъ въ Копривщица на 1823 г. Изпърво се е училъ въ домашното училище на баща си, даскалъ Хаджи Геро Мушекъ, протипътъ на Каравеловия Хаджи Генчо въ повѣстьта „Българи отъ старо врѣме". Слѣдъ това той се е училъ едно подиръ друго въ пловдивското гръцко училище, въ Копривщица при Неофита (1836—1839) и въ одеския ришелевски лицей, дѣто е слѣдвалъ курса на камералнитѣ науки (администрация, финансии и народно стопанство). На 1847 г. Найденъ Геровъ се върналъ като руски поданикъ въ България и избралъ за мѣсто на своята просвѣтителна дѣйность пловдивската епархия, дѣто гърцизмътъ е билъ най-силенъ, та е имало най-голѣма потрѣба отъ българи работници-будители. Като учитель въ Копривщица (1847 и 48) и особно въ Пловдивъ (1850—53), Найденъ Геровъ е билъ единъ отъ най-мощнитѣ дѣйци за пробуда на българщината въ тоя градъ, дѣто елинизмътъ бѣ разперилъ широко крилѣ и душеше безмилостно всѣка проява на българско народно чувство. И тоя „елински" Пловдивъ, благодарение на Герова и на неговитѣ сподвижници — И. Груевъ, Г. С. Чалъковъ, Д-ръ С. Чомаковъ, Хр. Дановъ, Д. В. Манчовъ и други — стана слѣдъ врѣме срѣдище за духовна просвѣта у насъ и високо държа знамето въ борбата ни за черковна независимость.

Съ какво име на ученъ мжжъ се е ползувалъ Геровъ изъ Пловдивско, свѣдочи между друго и твърдѣ разпространената на врѣмето пѣсень, пѣяна отъ българитѣ:

„Прочулъ се й Найденъ Граматикъ,
Че знае Найденъ да чете,
Да чете още да пише" и пр.

Щомъ избухна кримската война (1853 г.), Н. Геровъ, като руски поданикъ, па отгорѣ на това гоненъ и клеветенъ отъ гърцитѣ, биде принуденъ да избѣга въ Русия, като остави за свой замѣстникъ въ училището брата си Константина. Слѣдъ войната (1857) той се върна въ Пловдивъ като руски вицеконсулъ. Още една побѣда на българщинага въ Пловдивъ, още една рана

училища безполезно е измжчвала дѣцата съ сухи склонения и спрежения; вмѣсто да се води обучението на «славяно-болгарски» езикъ, както е било въ Панагюрище,—тукъ, въ училището на Герова, се е прѣподавало на говоримия български езикъ, та всичко за ученицитѣ е било и по-ясно и по-лесно. [1]) Съ тая наука Дановъ е билъ принуденъ да се задоволи колко-годѣ. И той напусналъ копривщенското училище, за да отиде да печели прѣхрана и за себе, и за бѣдна си майка, и за сестра, която станала вече мома за женене, та чакала съ нетърпѣние да види брата си «паралия.»

Съ това се свръшва първиятъ, ученишки периодъ отъ живота на нашия юбиляръ.

на елинизма въ тоя градъ! Като прѣдставитель на „велика" и „православна" Русия въ Пловдивъ цѣли 20 години, Н Геровъ, разбира се, е билъ гордость на своя униженъ тогава народъ, който е черпѣлъ отъ него вдъхновение и сила въ борбата противъ духовния си потисникъ. — На 1876 г. Геровъ билъ обвиненъ отъ турцитѣ прѣдъ руското правителство като единъ отъ главнитѣ виновници на априлското възстание, та Игнатиевъ се принудилъ да го повика въ Цариградъ. Въ врѣме на освободителната война той билъ назначенъ за пръвъ български губернаторъ въ Свищовъ. Послѣднитѣ години отъ своя животъ Геровъ прѣживѣ въ тихо уединение между свои близки въ Пловдивъ. Той умрѣ на 3. октомврий 1900 г. На погребението му цѣлата пловдивска интелигенция, начело на стари народни дѣйци, побърза да отдаде своята дань на висока почетъ къмъ паметьта на тоя многозаслужилъ труженикъ.

Н. Геровъ е извѣстенъ у насъ и съ нѣколко книжовни трудове, отъ които най-капиталенъ е неговиятъ *Рѣчникъ на блъгарскый языкъ съ тлъкуване рѣчи-ты на блъгарскы и на рускы*". Г-нъ Т. Панчевъ, подъ чиято редакция излѣзе на бѣлъ свѣтъ рѣчника, ето какъ характеризира Н. Герова като учитель: „Н Геровъ начеталъ своя общественъ животъ като учитель-възпитатель. Дали бащиниятъ му примѣръ, или самата природа, а може и двата тия случая били изработили единъ възпитателенъ духъ у Н Г, който духъ и наклонность прѣзъ цѣлия животъ сж били прѣобладащи. Още отъ най-ранни младини той изказва особена обичъ къмъ училището, обичъ която е ималъ до свършека на днитѣ си. Всичко, що се отнася до училището, до възпитанието, било интересно за него . . . Посрѣдъ славнитѣ тогава ромеи, посрѣдъ наелектризиранитѣ съ фанатизъмъ филибилишки елини той, като агне между вълци, подкачилъ скромно своята възпитателна дѣйность . . . . Непрѣстанниятъ трудъ, безупрѣчниятъ животъ и личниятъ примѣръ сж били двигателитѣ, съ които Н. Г. е възпитавалъ своитѣ ученици. Самъ прѣподаватель, самъ съставитель на учебници самъ надзиратель, самъ управитель на пансионъ, той за всичко е пристигалъ" . . . (Вж. кжсата биография на Н. Геровъ въ послѣдния томъ (V) отъ рѣчника, стр III).

[1]) Всички уч. прѣдмети ученицитѣ учели по записки. Учительтъ, като изслушвалъ ученицитѣ, разказвалъ имъ новия урокъ, а слѣдъ това имъ годавалъ написанъ на листъ хартия, отдѣто ученицитѣ поотдѣлно сж го прѣписвали и учели у дома си. Ученицитѣ пишели уроцитѣ си на отдѣлни листа, които сетнѣ пришивали единъ съ другъ. За писалки имъ служели гжши пера.

3. Учителство

(1850 — 1858).

Христо Г. Дановъ като учитель въ Стрѣлча.

Въ началото на 1850 г. въ Копривщица дошла отъ Стрѣлча една депутация отъ селяни, за да дири за селото си учитель, който да замѣсти врѣменно — за 6 мѣсеца—учителя имъ, дяконъ Поликарпа,понеже тоя подирниятъ се тъкмѣлъ да замине на поклонение въ Иерусалимъ. Дановъ се съгласилъ да замѣсти врѣменно дякона Поликарпа, и на 15. януарий поелъ работата си. Кротъкъ, благъ по природа, Дановъ е уредилъ и учителската си работа, съотвѣтно съ тия си качества: изхвърлилъ изъ училището традиционнитѣ поправителни срѣдства — пржчката и фалагата, за да си служи съ благи и умни съвѣти и наставления. Като учитель, той е ималъ винаги за начало — да бжде другарь и добъръ приятель на дѣцата. Отначало ученицитѣ му, разбира се, се чудѣли, какъ тъй новиятъ имъ учитель е могълъ да обучава безъ пржчка и да се отнася спрѣмо тѣхъ като съ другари и приятели. Лека-по-лека учительтъ Дановъ спечелилъ сърцата на своитѣ възпитаници, които го обикнали толкова много, че само едната нощь е ставала причина да се раздѣлятъ отъ него. Съ това той се прочулъ изъ селото за много добъръ и приказливъ учитель. Мнозина любознателни и по-влиятелни селяни почнали да идватъ въ училището, за да видятъ, какъ новиятъ учитель учи дѣцата имъ. А по-младитѣ и по-раз-

витички селяни — доколко ги е имало по онова врѣме въ Стрѣлча—съ нетърпѣние очаквали, кога добриятъ учитель ще пусне дѣцата, за да го споходятъ слѣдъ това и тѣ, било въ училището, било у дома му,[1]) — да си поприказватъ за едно и друго, и да го поразпитатъ за нѣкои любопитни работи. Мнозина пъкъ, за да могатъ да спохождатъ по-често учителя, идвали привечерь у дома му съ госба, за да вечерятъ ужъ заедно, та да иматъ слѣдъ «гощавката» повече врѣме за сладки приказки. Броятъ на такива посѣтители се увеличавалъ отъ день на день, а ония селяни, които по една и друга причина нѣмали възможность да отидатъ при учителя съ «госба», седѣли вънъ, като «оглашени», доклѣ е траяла вечерята. Подобни вечери често сж се продължавали по-длъжко врѣме, което Дановъ почналъ да скжпи. Затова той помолилъ гоститѣ си да не дохождатъ съ госба, а да вечерятъ у дома си, и слѣдъ това да го посѣщаватъ за разговоръ. Туй умножило броя на посѣтителитѣ, та станало нужда тия «научни приказки», които често траяли до 11—12 часа прѣзъ нощьта, да се прѣнесатъ отъ тѣсната спалня на учителя въ учебната стая. Тия събрания почнали слѣдъ врѣме да спохождатъ и съвсѣмъ неграмотни селяни, на които добриятъ учитель далъ букварь, за да ги научи да си записватъ поне името. Засладени отъ вечернитѣ събрания, тия любознателни селяни почнали да спохождатъ учителя и въ празнични дни. По тоя начинъ Дановъ основалъ безплатни частни курсове: единъ празниченъ и другъ вечеренъ, които били посѣщавани редовно прѣзъ цѣла зима. Прѣзъ пролѣтьта посѣщавали курсоветѣ само ония селяни, които намирали свободно врѣме покрай пролѣтната си полска работа.

Слѣдъ 6 мѣсеца дяконъ Поликарпъ се върналъ въ Стрѣлча като хаджия, и Дановъ трѣбало да остави селото. Тежко е било на мнозинството селяни да се раздѣлятъ съ любимия си учитель; но нѣмало какво да се прави: нито Дановъ е могълъ да стои противъ условието, нито селя-

[1]) Дановъ е живѣлъ въ една отъ училищнитѣ стаи.

нитѣ да погазятъ думата си прѣдъ хаджи Поликарпа. Селскиятъ първенецъ Ангелъ Мариновъ, който се ползувалъ съ добро име между съселянитѣ си, казалъ тогава Данову:

— Учителю, ние ти платихме 1000 гроша за едно училище, а ти уреди двѣ: едно дневно и друго вечерно-празнично. За тия твои трудове ние не можемъ да ти се наплатимъ; Господь да те награди щедро отъ невидѣна страна. Ние, нѣколцина селяни, искаме да те задържимъ и занапрѣдъ, но страхъ ни е, учителю, да не си навлѣчемъ лоши думи отъ нѣкои наши съселяни, които, както знаешъ, не гледатъ толкова на науката, колкото на расото и калимавката. Ти, учителю, си чулъ, навѣрно, народната поговорка „хаджия човѣкъ—половинъ Господь". Затова гледай засега уврѣме да се настанишъ на друго мѣсто, па, ако е рекълъ Богъ, догодина ние може сами да те подиримъ".

Хр. Дановъ като учитель въ Перущица и Пловдивъ.

Останалъ безъ работа, Дановъ се обърналъ съ писмо до споменатия по-горѣ панагюрски даскалъ, Атанасий Чолаковъ, съ молба да го прѣпоржча за учитель на нѣкоя община. Чолаковъ го прѣпоржчалъ на пирдопчани, ала, поради обща неволя на селото имъ, тѣ оставили училището си на заденъ планъ: 40 души арнаути били нападнали градеца имъ и отвлѣкли съ себе си едно момиче, та всичкото внимание на пирдопчани било обърнато къмъ това — да спасятъ клетото момиче-християнче отъ поганскитѣ ржцѣ на арнаутитѣ.

Скоро слѣдъ това въ Стрѣлча дошли по работа двама селяни изъ Перущица, дѣто по това врѣме се градѣло ново училище. Споменатиятъ Ангелъ Мариновъ имъ прѣпоржчалъ Данова за учитель. Тѣ се съгласили да го заведатъ въ селото си и да го прѣдставятъ прѣдъ първенцитѣ. Дановъ на радо сърце приелъ и отишълъ съ тѣхъ въ Перущица, прѣдставилъ се прѣдъ тамошнитѣ чорбаджии, които се съгласили да го условятъ за учитель, но първѣнъ пожелали да му чуятъ «гласа» въ черква. Нашиятъ «кандидатъ» за перущенски учитель успѣшно издържалъ тоя «изпитъ» въ черква.

[illegible] Данчо [illegible] три години [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible]

Нѣколко думи за епархийското въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“.

Като доведохъ нашия юбиляръ за учитель-помощникъ въ Пловдивъ, дѣто слѣдъ малко ще го оставя като постояненъ книгоиздатель, азъ намирамъ за нелишно да се отклоня малко, за да кажа нѣколко думи за основаването на поменатото епархийско училище, което на врѣмето си игра най-мощна роль за пробудата на българщината въ Пловдивъ и неговата епархия, дѣто елинизмътъ бѣ разперилъ широко крилѣ и душеше безмилостно всѣка проява на българско национално чувство. Казахъ и по-горѣ, че, благодарение на първитѣ учители на поменатото училище, извѣстнитѣ ветерани *Н. Геровъ* и *J. Груевъ*, както и на тѣхнитѣ сподвижници—*Д-ръ С. Чомаковъ*[1]), *Г. С. Чалъковъ*, *Ат. Вълковичъ*, *Хр. Г. Дановъ*, *Д. В. Манчовъ* и др.—недавнашниятъ «елински» Пловдивъ стана слѣдъ врѣме срѣдище на духовна просвѣта у насъ и високо държа знамето въ борбата за черковна независимость.

---

[1]) Г-нъ I. Груевъ въ своитѣ цѣнни „Спомени“, които скоро ще излѣзатъ на бѣлъ свѣтъ, дава слѣднитѣ биографични бѣлѣжки за Д-ръ Ст. Чомаковъ. По-нашироко за живота на тоя чутовенъ български родолюбецъ читательтъ може да намѣри въ сп. „Свѣтлина“ (год. IV, кн. II, 1894 г.)

„Д-ръ Стоянъ Чомаковъ, роденъ въ Копривщица на 1817 г., училъ се по наустническа метода въ родното си село, послѣ съ подържка отъ вуйковетѣ си, Влъко и Стоянъ Чалъкови, училъ въ гръцкото училище въ Пловдивъ и въ Гърция (о-въ Андросъ) при извѣстния въ онова врѣме учитель Каирисъ, и най-послѣ съ подържка отъ брата си Салча И. Чомаковъ свършилъ курса на медицинскитѣ науки въ Пиза и въ Парижъ. Прѣзъ 1848 г. се завърналъ въ Пловдивъ, дѣто се установилъ като лѣкарь.

Родолюбивъ дѣецъ, Ст. Чомаковъ успѣ да повлияе на роднинитѣ си Чорбаджи Стоянъ Чалъковъ, Салчо Чомаковъ, Павелъ Куртовичъ и други и ги убѣди да настоятъ да се съградятъ български училища и църкви въ прѣд-

«Между училищата, — говори г. J. Груевъ — които сж спомогнали въ работата на народното ни прѣраждане, почетно мѣсто се пада на епархийското въ Пловдивъ учили-

---

градията Марашъ и Каршияка въ 1848—1849 г. и да основатъ епархийското училище „Св. Кирилъ и Методий“ въ 1851 год.

Стоянъ Чомаковъ бѣ единъ отъ първитѣ възбудители на църковния въпросъ. Съ познанството си и съ влиянието си въ Пловдивъ и въ околни градове той обгърна идеята да се изпратятъ въ Цариградъ прѣдставители, за да ходатайствуватъ за възобновение на църковната ни самостоятелность. Той самъ напусна приходното си занятие и домашното си спокойствие и прие избора на прѣдставитель отъ пловдивската епархия. Почти единчъкъ останалъ измежду прѣдставителитѣ отъ вънкашни градове, подържанъ материялно отъ пловдивската епархия, той съ постоянство цѣли 12 години гони възвишения си идеалъ и задружно съ нѣколцина отъ цариградскитѣ български търговци ходатайствува и работи за рѣшението на възбудения църковенъ въпросъ.

Слѣдъ С. Стефанския миръ той се завърна въ Пловдивъ, дѣто бѣ назначенъ началникъ на санитарното управление на И. Румелия, а слѣдъ съединението въ 1887 г. врѣменно бѣ министеръ на просвѣщението. Въ 1888 г. пенсиониранъ, той почина на 76 годишна възрастъ“.

Авторътъ на споменатитѣ биографични бѣлѣжки въ „Свѣтлина“ ето какъ обяснява зародиша на пламенния патриотизъмъ у тоя народенъ труженикъ: „Въ Атина се събудило патриотическото чувство въ сърцето на Чомакова. Слѣдъ дълга борба за своята независимость, Гърция на онова врѣме още не била дошла на себе си. Героитѣ ѝ били още живи, и цѣлата страна още трептѣла отъ едва прѣминалата криза. Този свещенъ пламъкъ подпалилъ и неговото народно чувство. Често казваше покойниятъ на гърцитѣ: „Отъ васъ се научихъ, че трѣбва да се люби отечеството“ Но въ сжщото врѣме той се научилъ да мрази неговитѣ угнетители. Страненъ е поводътъ, маловаженъ на видъ, да пламне първата патриотическа искра у Чомакова. Единъ денъ прѣподавательтъ по история, като говорѣлъ въ аудиторията си за славянитѣ, съ такова прѣзрѣние се отзовалъ за тѣхъ, тълкувайки думата „слави“ отъ латинската „склави“ (роби), че отъ отвръщение слюнки му излизали изъ устата. Това направило такова силно впечатление на младия Стояна, че слѣдъ лекцията го съобщилъ на своитѣ съотечественици и съученици — Илариона Макариополски и братя Панаретъ и Константинъ Мишайкови. Отъ друга страна, младежитѣ-гърци тъй малко сж се стѣсняваали отъ другаритѣ си българи, че явно сж говорѣли прѣдъ тѣхъ за бждитѣ си планове. Споредъ тѣхъ, цѣлиятъ балкански полуостровъ билъ гръцки, и малкитѣ варварски и неграмотни народи — власи, албанци и българи — не могли да иматъ исторически битъ, та били длъжни да се слѣятъ съ благородния елински елементъ. Това е било политическото имъ вѣрую. Такъвъ цинизъмъ не можеше да не жегне българчетата до дълбочината на сърцата имъ, — особено младия копривщенецъ, който не бѣше привикналъ да прѣгъва врата си прѣдъ никого. Какъ така този младъ и едва възкръснналъ народъ, който самъ е страдалъ отъ угнетения на тирани; който за себе си намира свободата сладка; който въ своята борба за независимостьта си е намѣрилъ помощь и съчувствие въ други, по-стари и силни народи; този народъ, за освобождението на когото неговитѣ събратия-роби сж помагали и сж се радвали толкова, че на тази борба сж гледали като на кръстоносенъ походъ и сж я нарекли *завѣра*, — този народъ да има безочливостьта да отрича на други, по-нещастни отъ него народи, дори правото да носятъ името на бащитѣ си, да говорятъ езика на майкитѣ си! Такива мисли сж вълнували дълбоко огорчената душа на младия българинъ. Отъ день на день мислитѣ му ставали по-конкретни, и ролята на Фенеръ спрѣмо отечеството му почвала да му става по-понятна, и въ сжщото врѣме у него

ще «Св. Кирилъ и Методий» [1]). Основано въ срѣда, заразена и задушена отъ враждебна чуждица, това училище биде повикано съ общо образование, давано на матеренъ езикъ, да възпита младото поколѣние въ патриотически духъ и да пробуди у стари заспалото народно чувство. То бѣ наречено епархийско, защото основателитѣ му го тъкмѣли за разсадникъ на подготвени учители и свещеници, които да разнасятъ свѣтлина между българското население въ пловдивската епархия, като го учатъ едноврѣменно да обича и почита своето.

«До половината на миналото столѣтие у Пловдивъ било угаснало съзнанието за българска народность; тамъ смалъ не всичко дъхало на гръцко: по гръцки се чело въ черкви, по училища се учело гръцки [2]), въ отбрано общество се говорѣло гръцки; всѣки добъръ християнинъ и уреденъ гражданинъ, за да бѫдѣлъ на почеть прѣдъ владиката като благороденъ и прокопсанъ р о м е о с ъ, трѣбвало да бѫде грькъ и да мрази дебелоглавитѣ българи, дори и свои родители и роднини. Съ една дума, българинътъ билъ чужденецъ или изгубенъ у бащиното си огнище. Всрѣдъ тая омая на добъръ часъ нѣкол-

---

възникнали широки и смѣли планове за бѫдна дѣйность. Тия мисли Чомаковъ е съобщавалъ на своитѣ млади съотечественици, които ги посрѣщали съ най-голѣмо съчувствие. И тъй, въ онѣзи тъмни врѣмена тѣзи българчета, изгубени въ чужда страна, съставятъ едно дружество. И кой би могълъ днесъ да възпроизведе тѣхнитѣ млади мечти, тѣхната зачатъчна амбиция? Отъ Атина Ст. Чомаковъ заминава да слѣдва въ Пиза. Тукъ, въ Италия, революционниятъ и патриотически духъ, както и брожението, което на онова врѣме прѣпълваше въздуха, възбудилъ още повече въображението му. Освѣнъ това и стълкновения съ гърци—студенти не му сѫ липсвали тукъ. Слѣдъ врѣме, когато се върналъ въ Пловдивъ, слѣдъ като прѣстоялъ въ Парижъ една година, за да се усъвършенствува въ бѫдната си професия, Чомаковъ билъ вече цѣлъ обладанъ отъ мисъль да работи смѣло за потѫпканитѣ права на своя народъ. И какво е намѣрилъ тогава въ Пловдивъ? —Едно мрътво тѣло, надъ което черни гарвани сѫ летѣли, за да го довършатъ, ако би се явилъ у него нѣкой признакъ на животъ“.

[1]) Бѣлѣжкитѣ си за въпросното училище — нѣкои пасажи дори изцѣло — зехъ изъ статия на г. J. Груевъ — „Епархийското въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“ (Вж. „Бълг. прѣгледъ“ год. III, кн. VII—VIII стр. 119—138)

[2]) Само въ пръквата „Св. Петка“, подновена отъ Голѣми Чорбаджи Вълко е служелъ по славянски и изповѣдвалъ по български Попъ Ганчо, извѣстенъ съ прѣзиме Попъ Ченгелъ. Учитель Никола Тонджоровъ учелъ смѣсено — и по гръцки и по български — въ училището, съградено при пръквата св. Петка отъ сѫщия Чорбаджи Вълко; въ черквата той пѣелъ смѣсено — по български и по гръцки.

цина уцѣлѣли въ народното си чувство заможни българи се наели да свѣстятъ заблуденитѣ си братя. Силнитѣ тогава Чалъковци[1]) настояли и спомогнали, та се съградили въ прѣдградията «Марашъ» и «Каршияка» български църкви и училища, а въ 1848—49 г. се зачело и заучило по български. Въ сѫщото врѣме наслѣдницитѣ на Малки Вълко Куртовичъ, основателтъ на св. Троическото училище, обърнали това училище отъ гръцко на българско. Но тия училища били първоначални; въ тѣхъ се учело само едно четене и писане съ начала отъ Божи законъ и отъ аритметика. За колкогодѣ по-широко образование служело елинското, тъй наречено голѣмо училище; но отъ него за българи не само нѣмало облага, но имало и пакость и врѣда: съ елинския

[1]) Никола Ганчевъ Еничеровъ ето що говори въ своитѣ спомени за голѣмото влияние на тая чутовна българска фамилия: „Ако би трѣбвало да се благодари за пробуждането и свѣстяванете на българщината въ гр. Пловдивъ и окрѫжието му, днешното, както и бѫдещето българско поколѣние трѣбва съ благоговѣние да споменува фамилията Вълковичъ. Двойното робство, въ което бѣ попаднало тогава нашето отечество – подъ фанариотитѣ и турцитѣ—бѣ го съвсѣмъ умаломощило, бѣ му изсмукало и послѣднитѣ жизнени сокове. Летаргическиятъ сънь, въ който бѣ изпадналъ българскиятъ народъ прѣди 60 години, бѣ толкова опасенъ, щото може да се каже, че той бѣ се вече надвисилъ надъ ужасната пропасть на забвението, и много малко се искаше, за да се сгромоляса въ нея, та на вѣки да не излѣзе. Гърцизмътъ се бѣ усилилъ дотолкозъ, че не само по заможнитѣ търговци и занаятчии говорѣха и пишеха по гръцки, но и най-долнитѣ пловдивски градинари, орачи и селяни се мѫчеха криво-лѣво да се сношаватъ по него. Всѣкой го броеше за гордость, че научилъ 2—3 гръцки изречения Въ такова тежко врѣме за народностьта ни се появи фамилията Вълковичъ, която съ изполински сили, съ чистъ патриотизъмъ, съ неимовѣрни жертви се захвана за неговото свѣстяване. Тая фамилия не се спрѣ прѣдъ никакви прѣпятствия, отдѣто и да дохождаха, като бѣше увѣрена, че рано или късно народътъ ще разбере тѣхната благородна мисъль и ще я прѣгърне. Безъ тая фамилия, увѣренъ съмъ, градътъ Пловдивъ и досега щѣше да се нарича Филипополисъ; тя положи крайжгълния камъкъ на българщината въ пловдивската епархия, па смѣло, може да се каже, и на цѣла България, защото знайно е, че градътъ Пловдивъ съ врѣме е изпращалъ по разни страни на отечеството ни учители, народни апостоли и дѣятели.

Пръвъ членъ отъ тая фамилия, когото азъ едвамъ помня, е чорбаджи *Стоянъ Вълковичъ*, когото турцитѣ наричаха още и Чалъогло, родомъ отъ гр. Копривщица (Аврадаланъ). Той е билъ на врѣмето си най-голѣмиятъ бегликчия (прѣкупувачъ на десетъка отъ овцитѣ), закупувалъ е беглика на цѣли области. За събиране на беглика Стоянъ Чорбаджи е водѣлъ по себе си цѣли баталйони бегликчии, все българи, добрѣ облѣчени и въоржжени, все на коне. Слушалъ съмъ отъ майка си да казва, че веднажъ, когато се връщалъ отъ бегликчилика, докаралъ съ себе си 9 мулета (мъски), товарени съ имане. За да ми прѣдстави голѣмото негово влияние, което ималъ прѣдъ турското правителство, разказваше ми още, че веднажъ, когато минувалъ моста, видѣлъ, че била приготвена бѣсилница за обѣсване нѣкой си християнинъ, който билъ заставенъ да се покачи на бурето, за да му прикачатъ

езикъ на по-стари класици, съ елинската история, укитена съ измислици и прѣувеличения, съ възпитание въ елински духъ това училище изъ оградата си отпущало младитѣ българи фанатизирани елиномани, върли пакостници и гонители на всичко българско [1]). Таково противонародно възпитание съ грозритѣ си послѣдици глождало на чувството на уцѣлѣлитѣ родолюбци-българи, и тѣ най-сетнѣ сторили намѣрение да поставятъ учитель и за български езикъ въ това общо градено и подържано училище, за да го нагодятъ да бѫде и за българи колко-годѣ полезно, или, божемъ, не толкозъ пакостливо.»

Това свое намѣрение тѣ заявили на владиката и «градската община» съ писмена просба, въ която най-смирено молѣли да се въведе въ програмата на градското училище и българския езикъ като учебенъ прѣдметъ покрай турския и французкия езици. Това скромно искане на българскитѣ родолюбци не било удостоено съ внимание. Като не могли да понесатъ тоя фанариотски отказъ, който дълбоко огорчилъ националното имъ чувство, тия родолюбци рѣшили да

вѫжето. Стоянъ Чорбаджи далъ знакъ на джелатитѣ да спратъ екзекуцията, доклѣ се прѣдстави прѣдъ мютесарифина. И наистина, подиръ нѣколко минути явилъ се мютесарифинътъ на конашкия балконъ и далъ знакъ да му доведатъ осждения, когото накаралъ да цѣлуне ржка на чорбаджията, който го е избавилъ. Тоя клетникъ до край на живота си е останалъ да служи като пазачъ както на Стоянъ Чорбаджи, тъй и на имота му.

Въ кѫщата на Стоянъ Чорбаджи е било запретено да се говори по гръцки. *„Какво е това, казвалъ той „калимера“, хвърлено като зрънце фасулъ? Кажи ми „добро утро“, та да се изпълни кѫщата ми, да те разбере Господъ и свѣтъ!“*

По подбудата, влиянието и съдѣйствието на тоя народенъ великанъ можа да се изгради прѣзъ 1847 г. въ марашката махала първата българска пръква „Св. Георги“, и въ църковния дворъ—първото българско училище. На другата година, все по инициативата на Стоянъ Чорбаджи, се изгради българска пръква „Св. Иванъ Рилски“, заедно съ училище и въ другото прѣдградие на Пловдивъ—Каршияка. Наистина, отъ сѫщата фамилия и съ сѫщото намѣрение отъ по-прѣди бѣха изградени пръквитѣ „Св. Петка“, „Св. Недѣля“ и „Св. Богородица, но тѣхъ бѣха вече усвоили и погърчили гърцитѣ. Камъкътъ, на който бѣха издълбани съ български букви имената на Вълковичовата фамилия, стоеше надъ църковнитѣ врата на „Св. Петка“ до 1863 год., но въ борбата за отнимане отъ българитѣ и на тая пръква гърцитѣ го счупиха„.

[1]) Споредъ г. J. Груева, българскитѣ имена на ученицитѣ въ елинското училище се прѣкръщавали и обръщали да приличатъ на гръцки. Така, г. J. Груевъ като ученикъ билъ записанъ въ училищния каталогъ *Ἰωαχεὶμ Γρηγορίου*, а друго едно българче отъ Калоферъ, Стойо Стоевъ, било погърчено *Στέφανος Στεφάνου*.

отворятъ чисто българско срѣдньо училище въ Пловдивъ «Чорбаджи Стоянъ Теодоровичъ Чалъковъ подарилъ мѣсто на което съ срѣдства, завѣщани отъ покойната му съпруга Елена, се съградило до «елинското» училище сгодно помѣщение за епархийско българско училище».[1]) За пръвъ учитель на това училище билъ повиканъ отъ Копривщица Н. Геровъ, който на първо врѣме съ 10-на ученици почналъ прѣподаванията прѣзъ октомврия 1850 г. Н. Геровъ, като учитель, става пръвъ и най-мощенъ дѣецъ за пробудата на българщината въ пловдивската епархия; той пръвъ науми на българитѣ старото название на Филибе—Пловдивъ и пръвъ посвети училището си на българскитѣ просвѣтители Кирила и Методия, чийто празникъ по неговъ починъ се празнува за пръвъ пѫтъ на 11. май въ Пловдивъ. Какъвъ успѣхъ е имало това училище прѣзъ първата си година, и какъ сѫ погледнали на неговия напрѣдъкъ пловдивскитѣ гърци, говорятъ най-краснорѣчиво споменитѣ на покойния Н. Геровъ отъ първия публиченъ изпитъ на ученицитѣ му:

„Никога нѣма да забравѭ 20-й Юлиіа 1851 лѣто. Еднѫ недѣлѭ прѣди тоіа день Грьци-ти имахѫ изпъітъ въ свое-то главно училище, дѣто біахъ поканенъ и азъ. И сега, а тогава още повяче, учение-то въ Грьцскъі-тъі училища ся състоіаше само въ изучваніе старъііа Грьцскъій языкъ, когото пакъ не научвахѫ и когато напущахѫ училище-то скоро забравіахѫ. На тоіа изпытъ присѫтствуваше цвѣтътъ на Пловдивскъі-тъі Грьци на чело съ владъікѫ-тѫ си. На всичкъі ся четіаше на лице-то една гордость, една прѣвзетость: само Грьцскъій языкъ е приспособимъ за учение, напусто се мѫчите съ вашиіа дебелъ Блъгарскъій языкъ, вижте каква длъбока наука ся кръіе въ нашиіа языкъ! Слѣдъ изпъіта азъ поканихъ владъікѫ-тѫ съ всичкъі-тъі присѫтствуѭщи прьвенци Грьци да дойдѫтъ на моіа изпъітъ, на Блъгарскъііа изпъітъ въ Блъгарско-то училище. На 20-й Юлиіа, Св. Пророкъ Илиіа Грьмодолець, слѣдъ божественѫ-тѫ службѫ нашето скромно училище біаше вяче прѣплънено съ народъ, когато

[1]) Това училище е било на сѫщото мѣсто, дѣто е сега държавната дѣвическа гимназия. Изпърво Геровъ е учелъ дѣцата въ св. Троическото училище. Интересно е, че Н. Геровъ е довелъ съ себе си нѣколцина отъ своитѣ ученици изъ Копривщица, за да може съ тѣхъ да тури начало на българско класно училище въ Пловдивъ. На първо врѣме отъ Пловдивъ той е ималъ само двама ученика.

Грьцскъій владъіка ведно съ мнозинѫ Грьци прьвенци дойде на изпъіта. Разнообразие-то на прѣподаванъ'-тъі прѣдмѣтъі, разбрани-ти отговори на ученици-тъі, рѣшение-то на много математическъі и физическъі задачи, точното показваніе на географическъі мѣста слисахѫ присѫтствуѭщи-тъі Грьци, тѣ останѫхѫ като грьмнѫтъі, зачтото тѣ никога не очаквахѫ подобенъ успѣхъ и възможность у нашиіа езикъ да прѣдаде такъіва възвъішенъі наукъі и біахѫ дошли само да ся посмѣѭтъ на Блъгарскъііа дебелашкъій езикъ и да ся подиграѭтъ съ Блъгаръі-тъі и съ тѣхниіа младъ даскалъ. Владъіка-та ся навѫси и подкачи да пъіта Грьцскъ-тъі учители, зачто тиіа прѣдмѣти да ся не учятъ въ тѣхно-то училище и какъ е възможно единъ такъвъ дебелъ езикъ въ еднѫ годинѫ да ся усъвръшенствува, та да има такъівъі наукъі на него! Слѣдъ изпъіта Грьци-ти си отидохѫ като попаренъ', тѣ ся изпокарахѫ и промѣнихѫ учители-тъі си, а мои-ти ученици и наши-ти Блъгаре тръжествувахѫ. Тоіа день е най-радостнъій-тъ въ живота ми и въодушевление то, което добъіхъ тогава, и досега още не е отслабнѫло. За всичкъі трудовъі и лишениіа тоіа день бахъ стократно възнаграденъ. Такъіва дни не ся повтаріать въ живота на чловѣка“.

«Изненадани отъ такъвъ невиденъ въ елинското училище успѣхъ, разпаленитѣ елиномани въ злобата си търсѣли утѣха въ присмивки, въ укори и въ псувни противъ всичко българско. Фанатикътъ Г. Цукала, пришлецъ отъ ионическитѣ острови, повдигналъ кръстоносенъ походъ противъ българския езикъ, противъ българското училище, противъ учителитѣ и основателитѣ му; въ злобни и клеветнически дописки по грьцки вѣстници той се напъвалъ да прѣдстави училището за панславистично дѣло, основано за политическа пропаганда, та да го компромитира и прѣдъ обществото и прѣдъ правителството».

Слѣдъ врѣме българскитѣ родолюбци въ Пловдивъ издѣйствуваха отъ турското правителство и нужния източникъ за издържане на училището — да се облага съ врьхнина по 52 пари на година всѣки българинъ въ пловдивската каза, който плаща *беделъ* (военна помощь), и тая врьхнина, събирана отъ държавнитѣ бирници, да се прѣдава на училищното настоятелство. Така училището «Св. Кирилъ и Методий» се сдоби съ редовенъ годишенъ

доходъ отъ 68,000 гроша, а обаянието му порасна и прѣдъ населението и прѣдъ властитѣ.[1])

«Това благоволение, указано отъ правителството на българитѣ въ Пловдивъ, разлюти старата рана отъ вражда и завистъ у народнитѣ ни недоброжелатели. Тѣ се опитаха съ клевети и интриги да осуетятъ сполучената трайна поддържка на училището; прѣзъ патриаршията и прѣзъ вѣстници се надпрѣваряха да сочатъ епархийското училище като уредено за политическа пропаганда. «*Νεολόγος*» пишеше, «че нѣкои българи се трудѣли да устроятъ въ Пловдивъ славянско училище и се учудва, какъ е пристанало населението да плаща данъкъ по 50 пари на беделъ за това училище;» *'Αναθολικὸς 'Αστὴρ* се сърдѣше, защо вилаетскиятъ вѣстникъ «Одринъ» да се издава на български и въ него елинскиятъ градъ *Φιλιππούπολις* да се казва Пловдивъ, и да му се урежда голѣмо българско училище. Въ другъ вѣстникъ «*Ἐπαγορος*» една дописка се оплакваше, че българитѣ били избрали *Φιλιππούπολις* за столица на интригитѣ си, и три-четири бегликчиски кжщи, прѣселенци отъ Копривщица, се борятъ за църковни правдини; при това се чуди и пита: що търси български лицей въ тоя чисто елински градъ.»

При всички гонения, хули и подигравки, училището «св. Кирилъ и Методий», подъ защита на заможнитѣ си основатели и настойници, търпѣливо си караше работата напрѣдъ и просжществува до политическото ни освобождение. И въ единъ периодъ отъ 25 години въ оградата на това епархийско училище получиха първото си образование толкова си млади възпитаници, отъ които множина съ усрърдно и съвѣстно служене на отечеството отсрамиха своитѣ наставници и се отличиха като плодовити

[1]) „Съ събраната за двѣ години връхнина и съ доброволни пожертвувания отъ граждани, въ 1868 г. се сгради ново помѣщение за епархийското училище, и одринскиятъ валия, Хуршидъ паша, отъ своя страна го почете съ прикрѣпена на една отъ външнитѣ му стѣни мраморна плоча съ стихотворенъ надписъ, съставенъ отъ сжщия за ознаменование датата на съграждането.“ Тая училищна сграда служи днесь за „централното основно училище,“ което е извѣстно между пловдивчани съ името „жълтото училище“, защото извънъ то е боядисано съ жълта боя.

учители въ разни общини, като сърцати обществени дѣйци, а не малцина и като държавни мѫже и чиновници въ освободеното ни отечество».

Ето при какво състояние на българщината въ Пловдивъ, ето при какво настроение на българскитѣ и гръцки духове въ тоя градъ нашиятъ юбиляръ дохожда за помощникъ-учитель на К. Геровъ [1]). Обаче като учителсвувалъ тукъ

Хр. Дановъ прѣзъ 1852 г. като учитель въ Перущица.

само 2 години, дошла му честитата мисъль — да стане български книгоиздатель и да се настани да живѣе и дѣйствува занапрѣдъ въ тоя важенъ български градъ. Къмъ това занятие Данова е подбуждала голѣмата нужда отъ печатни учебници, липсата на които е спъвала много учебното дѣло. Отъ

[1]) Константинъ Геровъ замѣстилъ като учитель въ това училище брата си Н. Герова, който, като руски поданикъ, избѣгалъ въ Русия при обявяването на кримската война. К. Геровъ крѣпилъ училището прѣзъ всичкото врѣме, доклѣ граяла войната, и слѣдъ изпита на ученицитѣ на 1856 г напусналъ Пловдивъ и отишълъ да допълни образованиего си въ Русия. Щомъ свършилъ курса на филологическитѣ науки въ Москва, като възпитаникъ на Денкоолу, той се завърналъ за учителъ въ София. Скоро обаче той заминалъ да лѣкува гръдната си болесть въ Виена, дѣто се и поминалъ.

учитель да стане книжарь-издатель, за Данова туй не е било прѣкъсване на дотогавашната му учителска дѣйность, защото и въ новото си занятие той е мислѣлъ, че ще стои близу до непосрѣднитѣ работници на народната просвѣта. «Nun quoque docebo» [1]) е казалъ, навѣрно, тогава нашиятъ юбиляръ. Петдесетгодишната му книгоиздателска дѣйность, свързана тъй близко съ историята на нашето училище, е краснорѣчиво доказателство за това.

Какъвъ е билъ Дановъ като учителъ въ Пловдивъ и какъ скромно е живѣлъ у дома си, г. Н. Ганчевъ ни дава за това слѣднитѣ свѣдѣния: «Дановъ изпърво живѣеше въ една стая въ Мараша заедно съ единъ ученикъ отъ Перущица и майка си, разбира се, за икономия. Веднажъ К. Геровъ ме изпрати да занеса Данову у дома му една записка, та можахъ да изгледамъ мобилировката на жилището му, която се състоеше отъ сламенъ мендерлъкъ съ три вълнени възглавници, една проста чамова масичка, юклукъ (дулапъ, въ който се туряха постелки и завивки), въ срѣдата на стаята една стомна и единъ пръстенъ мангалъ, на който врѣше фасулъ. Слѣдъ врѣме Дановъ се прѣмѣсти да живѣе въ една отъ училищнитѣ стаи и се търкаляше заедно съ другитѣ ученици — пансионери. Дановъ правѣше особено впечатление съ високата си снага, дългия кожухъ отъ синъ шаякъ, съ голѣмото си сплеснато чело, на върха на което се показваха двѣ изпъкнатини като рогчета, съ кривия си голѣмъ носъ, съ проницателния си погледъ и благия си и привлѣкателенъ говоръ. Често пжти прѣзъ недѣлитѣ и празницитѣ той се черкуваше въ Марашката църква, дѣто попѣваше, и слѣдъ църковния отпускъ той го не броеше за срамъ да посѣти нѣкоя и друга сиромашка кжща, особено кжщитѣ на своитѣ ученици, дѣто изобилно изливаше своитѣ съвѣти и наставления върху възпитанието, поминака и др. За Данова може да се каже, че той бѣ добъръ учитель за народа». [2])

---

[1]) „И по тоя начинъ ще уча“, — думи, приписвани на прочутия французки книгоиздатель, Хашетъ, който е напусналъ основното училище, дѣто е билъ учитель, за да се впусне въ книжарското поприще.

[2]) Вижъ Н. Ганчевъ „Нѣкои спомени отъ моего ученичество“, стр. 6—8.

4. Книгоиздателство.

Христо Дановъ издава първа книга — календарчето „Старо-планинче“.

колко много книги, колко много нови и понови срѣдства за училищно обучение и лично развитие е внесълъ книжарьтъ Хр. Даповъ между насъ! Доста е, мисля, само единъ бѣгълъ погледъ върху прѣбѣдната ни училищна книжнина прѣди 50 години, за да ни въздиви и изпълни съ благоговѣние нашиятъ юбиляръ, който съ своята полувѣковна книжарска дѣйность е обогатилъ книжнината ни съ нѣколко стотини книги и други учебни помагала. Прѣзъ цѣлъ половинъ вѣкъ той не само спомагà за развоя на училищата въ България, но подбуждà и много домашни сили къмъ книжовенъ трудъ и слава.

Книжарството на Данова се захваща отъ м. септемврий 1855 г., когато съ паритѣ, които бѣ спестилъ въ Перущица и Пловдивъ, той издаде въ Бѣлградъ календарчето „Старо-планинче“.

На втората страница на календарчето, слѣдъ извѣстния стихъ на псалмопѣвеца — „Благословиши вѣнецъ лѣта благости твоеѧ Господи!» слѣдва като «прикѣтствиіе къмъ читатели-ты» познатата пѣсень, съставена отъ І. Груевъ:—

Съ новѫ годинѫ, покъ животъ,
Честь, слава и добръ имотъ
Да стѫпатъ днесь въ домъ Вашій!

И съ кѣселы честити дни
Да дойджтъ вситки добродѣтелы.
Тока нашъ желаемъ!
Та въ всичко кѣрны згодорны
Кат' кѣрна дружина
Да минемъ тѫсь годинѫ!

Поради вълуващата тогава холера, авторътъ е намѣрилъ за добрѣ да вмѣсти въ края на календарчето «Кратко поучение за холерѫ—какъ да може всякой да са пуюка отъ тѫжѫ болѣсть, а кога нападне та на нѣкого, что трѣбва да прави.»

Послѣднята страничка на календарчето красятъ слѣднитѣ двѣ хубави поучения, които даваме тукъ изцѣло: —

Начало на въспитание.

Нѣкоя свѣстна майка попытала попа, от-кога да науче да въспитава (син) четырегоднише-то си чадо. Ты си, отговорилъ й свѧщеникъ-тъ, изгубила вече три годины: заутото начало за въспитание на дѣте трѣбва да бѫде още въ прьвѫ-тѫ му годинѫ, когато прьвъ смѣхъ са покаже на лице-то му.

Доброжелателни родителе!

Нежалѣте си на наши-ты родителе, че вы не сѫ изучили нѣкое врѣмѧ. Тїи сѫ направили това или отъ незнаніе, или отъ нѣманіе, или че учение не е имало тогыва. Дайте вы сега наши-ты чада надалѣчь и много врѣмѧ да са учать, та да станѫть достойны сынове и наслѣдници на имота ви, а съ това и наши-ты желаніа съвършенно са постигать.

Като изплатилъ на печатаря уговорената сума за календарчето, Дановъ съ осталитѣ си пари накупилъ въ Бѣл-

градъ разни антитурски книги на сръбски езикъ, портрети на сръбски и руски политически мѫже и други картини. Съ това товарътъ му за навръщане порасналъ, ала и паритѣ му се доста много намалили. И той билъ принуденъ по неволя заедно съ «стоката» си отъ Бѣлградъ да отплува на *чамецъ* [1]), който на нѣколко мѣста е щѣлъ да изхвърли всички пѫтници въ Дунава. Благодарение само на единъ неустрашимъ мѫжага-пѫтникъ, който е изкарвалъ чамеца отъ нѣколко опасни мѣста, Дановъ е могълъ да стигне живъ и здравъ до Орѣхово, дѣто прѣдпочелъ да се качи на параплувъ, за да продължи пѫтя си до Свищовъ.

Чамецътъ, на който е било натоварено Дановото „*Старо-планинче*", слѣзълъ билъ до Бѣлградъ отъ Пеща, натоваренъ съ грънци, паници и други пръстени издѣлия, чийто притежатель е щѣлъ да се спира по 2—3 деня въ Видинъ, Ломъ, Орѣхово и други крайдунавски градове въ България, за да ги продава. Дановъ е прѣдпочелъ да пѫтува съ тоя чамецъ, защото и той е мѣрилъ да се отбива въ сѫщитѣ мѣста, за да продава календарчета. Обаче напразно той се е отбивалъ въ поменатитѣ градове: никой не е искалъ прѣзъ м. септемврий да купува календарче за другата година, която е щѣла да настѫпи едва слѣдъ 4 мѣсеца. Затова той — навѣрно съ агитационна цѣль —е подарявалъ по едно календарче на всѣки учитель, когото е срѣщалъ, кога съ «бохчица» подъ мишница се е скиталъ по улици и пазарища, за да дири купувачи. На нѣ-

---

[1]) Чамецъ е доста голѣма ладия, безъ платна, скована отъ елови (чамови) дъски. Въ срѣдата на чамеца обикновено има покрито мѣсто за огнище, за спане на пѫтници и за укриване отъ дъждъ такива прѣдмети, които не бива да се измокрятъ. Чамецътъ служи да се прѣнасятъ евтино само надолѣ, по течението на рѣка, дърва за горене, дъски, грънци и др. т. Щомъ той пристигне на мѣстоназначението си, и стокитѣ се разтоварятъ, притежателътъ му го продава вмѣсто дъски. Когато чамецътъ се намира въ опасность, било при подводни насипи или прагове, било при вѣтровито врѣме, всички пѫтници въ него ставатъ равни помежду си: всѣкой, споредъ силата си, трѣбва да тегли лопата, ако иска да упази душата си отъ зѣещата подъ него пропасть; тъй сѫщо всѣки трѣбва да бди внимателно, да не би нѣйдѣ между дъскитѣ да навлѣзе вода. Затова всѣки пѫтникъ държи въ рѫцѣ кълчища, съ които веднага запушва онова мѣсто, прѣзъ дѣто нахлува вода въ чамеца.

кои учители той е далъ и по нѣколко календарчета, за да ги продаватъ за негова смѣтка. Поради насталата кримска война, въ Свищовъ е била голѣма скжпия, а въ Търново голѣмъ гладъ, та нѣмало и кой да пита за книги.

Отъ Търново Дановъ заминалъ за събора (26 окт.) въ Елена, дѣто отворилъ „сергия“ и извадилъ наявѣ всички анти-

СТАРО-ПЛАНИНЧЕ.

КАЛЕНДАРЬ

ЗА

1856.

ВЫСОКОСНЖ ГОДИНЖ. КОЖТО ИМА 366 ДНИ.

СЪ ПРИБЛАВЛЕНІЕ

правила за холерж.

Нарядилъ

Х. Г. ДАНОВЪ.

Въ Бѣлградскж Книгопечатнж.

Първата страничка на календарчето „Старо-планинче“.

турски книги и портрети. Тукашниятъ учитель, Никифоръ, братя Сава и Илия Бобчеви, Юрданъ Тодоровъ и други Данови познайници още прѣзъ първия день „раззели“ всичко „антитурско“, продавано отъ нашия юбиляръ. Утренята при Данова се явили и други „любители“ да искатъ

да си купятъ нѣкоя отъ антитурскитѣ книги, но, огорчени, тѣ сѫ се връщали съ празни рѫцѣ. Освѣнъ това въ Елена Дановъ е успѣлъ да продаде и много календарчета. Оттукъ той се е прибралъ въ родната Клисура.

Трѣбваше да спомена по-горѣ, че въ орѣховската и въ свищовската митници Дановъ е прѣкаралъ нѣколко мѫчителни часове, когато властитѣ сѫ прѣгледвали сандъцитѣ съ напечатанитѣ календарчета: въ дъното на всѣки сандъкъ той билъ турилъ по нѣколко отъ поменатитѣ „противни“ книги и портрети, които, за да не бѫдатъ забѣлѣзани отъ митничаритѣ, покрилъ съ тънки дъски (отъ сандъци за лимони), които да изглеждатъ като дъно на сандъка. Върху тѣхъ Дановъ наредилъ календарченцата, та както въ Орѣхово, тъй и въ Свищовъ, сръбскитѣ книги и портретитѣ минали незабѣлѣзано. По сѫщия начинъ Дановъ е прѣнасялъ въ България „опасни“ книги не еднажъ и дважъ.

Хр. Дановъ като учитель въ родното си село.

За да прѣживѣе по-безопасно тежкитѣ за тогавашна България мѣсеци, Дановъ се прибралъ въ родното си село Клисура. Като не е могълъ да стои съвсѣмъ празенъ, той се рѣшилъ да стане врѣменно учитель въ Клисура, за да измѣсти староврѣмското учение отъ тамошното училище. Туй му намѣрение обаче срещнало силенъ отпоръ отъ страна на тогавашния учитель и на неговитѣ многобройни поддържници. Но клисурката Анна Карадимкина, доста събудена за врѣмето жена, се притекла Данову на помощь. По нейно настояване той останалъ въ Клисура, за да учи нейнитѣ двѣ дѣца заедно съ други още три клисурчета, синове на нейни роднини. А тя е била убѣдена, че Хр. Дановъ слѣдъ врѣме ще съумѣе като добъръ учитель да обърне върху си вниманието на мнозина нейни съселяни, които ще побързатъ да изпратятъ при него дѣцата си.

И Дановъ се условилъ съ родителитѣ на своитѣ бѫдни ученици по български: отъ Димитровъ-день до Гергьовъ-

день да учи само тѣхнитѣ 5 дѣца за 2000 гроша, съ условие обаче, ако придойдатъ и други ученици, да приема и тѣхъ да учи заедно съ тѣхнитѣ; родителитѣ на новодошлитѣ дѣца, разбира се, ще е трѣбвало да вематъ но равно участие въ изплащането на опрѣдѣлената му заплата.

За помѣщение на първото «класно» училище въ Клисура хаджи Матей отстжпилъ своето празно кафене на пазара. И на 27. октомврий се събрали 5-тѣ дѣца, които Дановъ почналъ да учи. Нѣкои селяни, които изначало гледали съ присмѣхъ на новото училище, посѣщавано само отъ 5 дѣца и то въ едно запустѣло кафене, почнали отъ любопитство да спохождатъ прѣподаванията му, за да видятъ, на какво учи дѣцата новиятъ учитель. И тѣ видѣли това, що не очаквали да видятъ — «ново» и «по-добро» учение. Затова лека-по-лека мнозина зимали дѣцата си отъ стария учитель, за да ги изпращатъ при новия, при когото за кжсо врѣме се събрали 28 ученика, които били раздѣлени на два отдѣла (класа). И при многото голѣми несгоди — на първо мѣсто тѣсното и нехигиенично помѣщение — обучението пакъ вървѣло доста успѣшно. Но Гергьовъ-день неусѣтно дошълъ, и учительтъ трѣбвало да покаже прѣдъ селянитѣ, що сж учели дѣцата имъ — трѣбвало да направи изпитъ. Понеже училищната сграда не отговаряла за тая цѣль, Дановъ рѣшилъ да направи изпита въ черковния дворъ — на зелена морава и подъ открито небо. Подиръ божествената литургия всички селяни и селянки, излизайки изъ черква, до единъ се запирали при ученицитѣ, за да видятъ що има да стане. Тукъ Дановъ въ прочувствена рѣчь изложилъ прѣдъ набралото се множество ползата отъ учението; описалъ слѣдъ туй историята на това новоотворено училище въ Клисура и далъ «отчетъ» за неговитѣ успѣхи. «И плодътъ на тоя успѣхъ се излага днесь прѣдъ очитѣ на всички ви», завършилъ рѣчьта си добриятъ учитель. Наченалъ се изпитътъ. Ученицитѣ отговорили отлично.[1]) Всички присжтствуващи, изненадани отъ това, що сега за пръвъ

[1]) Отъ по-изпрѣдилитѣ изпослѣ ученици на това училище засега сж живи Д-ръ Д Калевичъ и Ст. Д. Вѣженовъ. Мнозинството отъ другитѣ ученици намѣриха смъртьта си прѣзъ априлското възстание (1876 год.).

пжть чули, побързали да изкажатъ на учителя своята искрена благодарность за неговитѣ свойски старания, що билъ положилъ за възпитанието на дѣцата имъ. А учительтъ не закъснѣлъ да имъ поблагодари за указаната му отъ тѣхъ подкрѣпа, както и за търпѣнието, съ което сж изслушали до край изпита. Слѣдъ това той се обърналъ къмъ своитѣ съселяни:

— Братя, въ името на вашитѣ скжпи рожби, азъ ви моля да направите всичко възможно отъ васъ, за да запазите новото учение въ това училище и занапрѣдъ, когато азъ нѣма да бжда между васъ!

Съ тия послѣдни думи Дановъ загатналъ на селянитѣ, че той трѣбва да ги напусне, защото го е викала начеватата по-рано отъ него работа — книгоиздателството. А благодарнитѣ селяни току-речи едногласно извикали:

— „Учителю, ти си захваналъ съ това училище, ти пакъ ще останешъ и за напрѣдъ да го водишъ и управяшъ!“

„Добрѣ, братя — отговорилъ Дановъ: мой дългъ е да ви послушамъ. Ще остана при васъ още една година, но съ слѣдното условие: ще ме оставите свободенъ да направя всичко, което е потрѣбно за добрия вървежъ на училището ви, дѣто желая да се учатъ не само момчета, но и момичета; па, ако е рекълъ Богъ, ще наредимъ училище и за по-възрастни наши съселяни. За всичко туй обаче е потрѣбно да се направятъ и двѣ нови училища, които да отговарятъ що-годѣ на съврѣменнитѣ нужди“.

— „Прието, прието!“ — отговорили едногласно селянитѣ.

Клисурци, наистина, останали вѣрни на обѣщанието си: отредили 14000 гроша за издържане на училищата прѣзъ идещата учебна година. Тая сума била прѣдоставена Данову, за да се разпорежда съ нея, както намѣри за добрѣ. Той веднага условилъ за взаимното училище учитель, който се задължилъ и да пѣе въ черква. И за дѣвическото училище била условена учителка. Отъ горнята сума Дановъ, споредъ условието, е трѣбвало да харчи за топливо и др. училищни потрѣби. Още прѣзъ лѣтото селянитѣ

почнали да строятъ обѣщанитѣ двѣ училищни сгради, които до есеньта били вече готови. [1])

Прѣди да изведа нашия юбиляръ за кратко врѣме изъ родната Клисура, нека кажа нѣколко думи и за друга една негова услуга, която е принесълъ на своитѣ съселяни. Мнозинството клисурци, като абаджии, отивали да дирятъ работа въ разни градове на Мала Азия и по островитѣ на Архипелага, отдѣто по нѣколко мѣсеци, нѣвга и цѣла година, не се обаждали на домашнитѣ си съ писмо, за да ги знаятъ дѣ сж и какъ сж. Причината на това е била липсата на поща между Клисура и Пловдивъ. Затова Дановъ уредилъ поща между тия двѣ мѣста: условилъ единъ куриеръ, който е носѣлъ всѣки петъкъ писма отъ Клисура въ Пловдивъ и обратно. Клисурци сж оставяли писмата въ едно отредено отъ Данова дюкянче, дѣто куриерътъ ги е прибиралъ и занасялъ въ Пловдивъ. Отъ пощенското писалище въ послѣдния градъ той е зималъ пъкъ писмата за свои съселяни и ги е занасялъ въ Клисура. На куриера е плащалъ Дановъ отъ сумата (14000 гроша), която общината му е отредила за издържането и уредбата на двѣтѣ училища. Слѣдъ врѣме клисурци не намирали думи да изкажатъ благодарностьта си къмъ Данова за горнята услуга.

[1]) Въ една отъ тия училищни сгради слѣдъ врѣме, въ навечерието на априлското възстание, клисурскитѣ възстанници държаха воененъ съвѣтъ. А на 1896 г., когато клисурци чествуваха паметьта на падналитѣ борци, не забравиха да отдадатъ своята дань на почетъ и ономува, който пръвъ чрѣзъ поменатото училище сѣя между клисурци сѣме на просвѣта и пробуда за политическа свобода. „Тоя моментъ е единъ отъ най-честититѣ въ живота ми,“ казва често г. Хр. Дановъ на свои приближени.

Въ турно-северинския затворъ.

На 1857 г. прѣзъ м. августъ, доклѣ да се изградятъ училищата, Дановъ се упжтилъ повторно за Бѣлградъ, за да напечата нѣколко книги. Но «зла срѣща и туна-бѣда» го принудили отъ срѣдъ пжть да се върне пакъ въ Клисура. Тая «зла срѣща» е паметна за Данова, та ще я разкажемъ накжсичко.

Отъ Свищовъ Дановъ пжтувалъ съ параходъ за Турно-Северинъ, дѣто слѣзълъ и прѣнощувалъ въ единъ ханъ, за да мине утренята гердапа съ малко параходче. Прѣзъ нощьта на единъ гость-пжтникъ се откраднали пари. Румънската полиция въ тоя градъ, извѣстена за това отъ пострадалия, влѣзла въ хана, за да дири и улови крадеца, който, както се доказало по-сетнѣ, избѣгалъ още прѣзъ нощьта. Всички гости-пжтници — въ туй число и Дановъ — били подозрѣни като крадци, та полицейскиятъ приставъ заповѣдалъ на стражари да ги закаратъ въ полицията, дѣто ги обискирали и слѣдъ туй затворили. Сждебниятъ слѣдователь още сжщия день рѣшилъ да ги освободи, защото всички доказали своята невинность. Обаче пострадалиятъ настоявалъ да се запре Хр. Дановъ, у когото при обиска били намѣрени 12,300 гроша въ наполеони, които обраниятъ се надѣвалъ да вземе въ замѣна на откраднатитѣ му 11,000 гроша въ сребърни и златни рубли. Благодарение на тази разлика въ количеството и вида между паритѣ на Данова и откраднатитѣ, както и на редовния му паспортъ, властитѣ рѣшили да го освободятъ. Обаче пострадалиятъ завелъ дѣло въ окржжния сждъ противъ Данова, когото поли-

цията задържала въ затвора за неопрѣдѣлено врѣме, — доклѣ се разгледа дѣлото.

Тежки мисли за неизвѣстното бждеще замжчили Данова въ тѣсния затворъ. Кога ще се разгледа заведеното дѣло? Какъ ще се свърши? Въ кой ли румънски затворъ ще изплаща съ години чужди грѣхове? Какво ще стане съ задържанитѣ му пари, едничкиятъ му капиталъ за неговата бждна книжарска дѣйность? Каква сждба ще сполети скжпитѣ му ржкописи, които били въ ржцѣтѣ на полицейскитѣ власти? Какво ще стане съ клисурското училище, тая скжпа и мила негова рожба? — Ето въпроситѣ, които като тъмна и страшна загатка мжчели огорчената душа на клетия затворникъ, който цѣли нощи е прѣкарвалъ въ мжчителни безсъници. Изминали се цѣли три седмици, и никой не се е сѣщалъ за невинния затворникъ-чужденецъ.

Най-послѣ сждбата се усмихнала Данову. Срѣщу хана, отдѣто е билъ задигнатъ и откаранъ въ затвора, живѣелъ окржжниятъ управитель, по народность гръкъ. Дъщеря му, хубавелка и мила дѣвица, позачула отъ хорски тлуми, че нѣкой невиненъ странникъ билъ неправедно хвърленъ въ затвора, дѣто полицейскитѣ власти го биели и изтезавали нѣколко нощи по редъ. Съ сълзи на очи състрадателната дѣвица молила баща си да се застжпи за тоя клетникъ. Покъртенъ дълбоко отъ молбитѣ на обичната си дъщеря, управительтъ се вѣстилъ една сутрень въ затвора при Данова. Безъ да знае, че посѣтителтъ му е такъвъ високъ чиновникъ, Дановъ се стресналъ и развълнувалъ прѣдъ мисъльта за нови митарства — нескончаемитѣ мжчителни изслѣдвания. Обаче състрадателниятъ погледъ на управителя успокоилъ скоро затворника.

— Отдѣ сте, господине? — попиталъ го управителтъ по тръцки.

— „Отъ Филибе.“

— Да, отъ Филипополъ искате да кажете. Ами съ какво се занимавате и дѣ отивате?

— „Азъ съмъ български учитель и книжарь. Отивамъ въ Бѣлградъ, за да напечатамъ нѣкои книжки за нашитѣ училища.

— Можете ли ми посочи стражаритѣ, които ви сж били нощѣ?

— „Не, не съмъ битъ; но съмъ дълбоко огорченъ отъ жестоката неправда на вашитѣ закони!“—казалъ развълнувано Дановъ, и сълзи рукнали изъ очитѣ му.

Покъртенъ отъ това, управителтъ побързалъ да прѣкжсне разговора и на тръгване нѣжно успокоилъ затворника:

— Успокойте се, господине: скоро ще бждете освободени. Убѣденъ съмъ напълно въ вашата невинность. Азъ дълбоко скърбя за злополучната ви участь, но безсиленъ съмъ прѣдъ писанитѣ човѣшки закони, за да мога да ви освободя веднага и изпратя тамъ, задѣто сте тръгнали. Търпѣние, любезни господине, още малко търпѣние мжжко! Тъй е игривъ капризътъ на човѣшката сждба. Имайте прѣдъ видъ, че вие не сте нито първата нито послѣдната жертва на строгия законъ. Сбогомъ, сбогомъ, господине!

Тая срѣща като че ли влѣла балсамъ въ нараненатa душа на злочестия затворникъ, който, ободренъ, цѣлия день и цѣлата нощь прѣкаралъ по-спокойно. И слѣдъ 30 мжчителни денонощия най-послѣ той се обнадеждилъ, че скоро ще бжде освободенъ.

И наистина, още сутренята Дановъ билъ пуснатъ отъ затвора, но съ условие — да живѣе въ Турно-Северинъ, доклѣ се разгледа заведеното противъ него дѣло въ окржжния сждъ. За гаранция, че нѣма да избѣга, служели конфискуванитѣ му пари, безъ които той не е могълъ нийдѣ да отиде. Дѣлото скоро се разгледало. Дановъ доказалъ своята невинность и билъ оправданъ Но обраниятъ ищецъ, който като зълъ демонъ го дебнѣлъ и прѣслѣдвалъ навсѣкадѣ, не останалъ доволенъ отъ прѣсждата, та апелиралъ дѣлото. Пакъ нови тревоги за довчерашния затворникъ. Но невидимата ржка на добрия окржженъ управитель и сега се притекла на помощь Данову: дѣлото въ апелативния сждъ скоро било насрочено. И тукъ той билъ оправданъ. А ищецътъ още сжщата вечерь побѣгналъ прѣзъ Дунава въ Сърбия, за да не плати сждебни глоби и разноски на оправдания, когото той така жестоко измжчва цѣли два мѣсеца.

Отъ Турно-Северинъ Дановъ заминалъ за Оршова. Нъ и тукъ злиятъ му демонъ—ограбениятъ въ Турно-Северинъ—не го оставилъ на мира: издебналъ го и го прѣдалъ на полицейскитѣ власти като «крадецъ», «лошъ и опасенъ човѣкъ». И Дановъ пакъ билъ хвърленъ въ затворъ. Възползуванъ отъ лѣковѣрието на австрийската полиция, ищецътъ и тукъ се опиталъ да заграби Дановитѣ пари. Напразно нашиятъ пѫтникъ протестиралъ въ името на двѣтѣ оправдателни прѣсѫди. Завежда се дълга и сложна прѣписка между австрийскитѣ власти въ Оршова и румънскитѣ въ Турно-Северинъ. Най-послѣ австрийскитѣ власти, като не искали да се главоболятъ съ тая «твърдѣ заплетена» работа, рѣшили да екстрадиратъ Данова въ румънска територия. Конвоиранъ отъ двама конни полицейски стражари, Дановъ съ вързани рѫцѣ и пѣша е трѣбвало като «опасенъ прѣстѫпникъ» да измине пѫтя отъ Оршова до румънската граница, и оттамъ, пакъ по сѫщия начинъ, — до Турно-Северинъ, дѣто веднага билъ освободенъ. Слѣдъ тая мѫчителна одисея Дановъ рѣшилъ да отложи пѫтуването си до Бѣлградъ, та се върналъ въ Клисура. Поменатитѣ училищни сгради били вече готови, и той продължилъ до края на уч. година своята тиха, ала полезодѣйна учителска работа. За учитель въ взаимното училище Дановъ настанилъ Кръсто Петровъ, когото и запозналъ съ взаимната метода.

5. Книжарство.

„На това врѣмя само просвѣтени-ты народи имѫтъ добро бѫдѫще. Цѣлый Българскый народъ трѣбва да бѫде народъ образованъ, просвѣщенъ, добронравенъ. Само така щемъ да имамы свѣтло бѫдѫще, само така щемъ бѫдемъ достойны и способны, за да можемъ да си нчправямы сами всяко нѣчто, а не да работимъ, както сега, само за просвѣтены-ты Европейцы. Нъ какъ можемъ да дойдемъ до всеобще образованіе и просвѣщеніе? За това *нѣма по-добро и по-лесно срѣдство отъ прочитаніе добры книгы.*"

Хр. Г. Дановъ.
„Лѣтоструй" 1869 г.

Хр. Дановъ, Я. Трувчевъ и Н. Бояджийски отварятъ дружеска книжарница въ Пловдивъ.

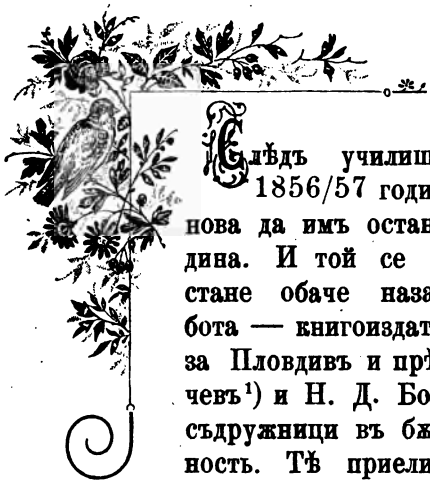

Слѣдъ училищния изпитъ за учебната 1856/57 година клисурци помолили Данова да имъ остане учитель още за една година. И той се съгласилъ. За да не изостане обаче назадъ прѣдприетата му работа — книгоиздателството, Дановъ заминалъ за Пловдивъ и прѣдложилъ на Яча Г. Трувчевъ[1]) и Н. Д. Бояджийски[2]) да му станатъ съдружници въ бѫдната му книжарска дѣйность. Тѣ приели прѣдложението му и се съгласили на слѣднитѣ дружески начала: Трувчевъ да бѫде домакинъ (управитель) на книжарницата, която на първо врѣме отворили подъ видъ на *книговезница* въ «Гавазъ-ханъ»

[1]) Ячо Ганчовъ Трувчевъ се е родилъ въ Клисура прѣзъ 1842 г. Той се е училъ въ клисурското килийно училище при даскалъ Петра Таламбасовъ. Прѣзъ 1856 и 1857 г. той е билъ учитель въ едно отъ пловдивскитѣ (въ „Каршияка") взаимни училища. Я. Трувчевъ се е поминалъ прѣзъ 1884 г. въ Пловдивъ, дѣто отъ освобождението на България до смъртьта си е служилъ като касиеръ на земедѣлската банка.

[2]) Нѣгулъ Дончевъ Бояджийски, род. въ Клисура (1844 г.), се е училъ въ килийното училище при поменатия клисурски даскалъ Петъръ

въ Пловдивъ[1]); Бояджийски се е задължилъ да ходи изъ села и градове, за да продава книги и на първо врѣме да намира пари, които ще прѣпраща Данову. Съ тия пари Дановъ се е задължилъ да печата книги въ чужбина, отдѣто да ги изпраща на съдружницитѣ си въ Пловдивъ или въ другъ български градъ, който търговскиятъ интересъ и нуждата имало да посочватъ. Понеже Дановъ е трѣбвало да замине за Клисура, тримата съдружници рѣшили — Бояджиевъ да остане за първо врѣме като домакинъ (управитель) въ книжарницата, а Трувчевъ да иде въ чужбина, за да напечата приготвенитѣ ржкописи. За тая цѣль Трувчевъ заминалъ слѣдъ врѣме за Бѣлградъ.

Въ края на учебната 1857/58 год., слѣдъ изпита, Дановъ си далъ оставката като учитель въ Клисура и заминалъ веднага за Бѣлградъ, за да помогне Трувчеву да се ускори печатането на четиритѣ книги:

1. Основа на блъгарскѫ граматикѫ отъ J. Груевъ.
2. Катыхизисъ, пространенъ православенъ (по катыхизиса на Высокопрѣосвященнаго Платона) Прѣвелъ Хр. Г. Дановъ.
3. Съкращеный Робинзонъ. Прикаска за дѣтца. Прѣводъ отъ J Груевъ.
4. Гуслица или новы пѣсни, нагласена отъ J. Груева.

Когато е станалъ съдружникъ на Данова и Трувчева, той е билъ съдържатель на „Гавазъ-ханъ". И слѣдъ това до 1876 г., когато се е поминалъ прѣзъ врѣме на възстанието въ Клисура, той е държалъ подъ наемъ тоя ханъ.

[1]) До 1856 г. въ Пловдивъ е имало само една гръцка книжарница на Д. Ангелидисъ, който при гръцкитѣ си книги турилъ за продань и една българска книга—„Священа История на Новий и Ветхий завѣтъ", която по негово желание била съставена отъ I. Груевъ и напечатана въ Бѣлградъ прѣзъ 1857 г.

Недавна въ пловдивската катедрална черква „Св. Богородица" видѣхъ и една черковна книга, издадена прѣпечатана отъ поменатия гръцки книжарь — „Надгробный плачь или послѣдованіе утреннее святыя и великія субботы."

Като единъкъ книгопродавецъ на български книги, прѣди да се настани Дановъ като книжарь въ Пловдивъ, билъ нѣкой си купецъ дѣдо Стоянъ, който между други дреболии продавалъ и църковни книги, часослови, псалтири, календарчета и други дребни книжлета, издадени отъ Х. Найденъ Ивановичъ, пѫтуващъ книгопродавецъ. Поменатиятъ дѣдо Стоянъ е билъ и продавачъ въ Пловдивъ на всички книги (часослови, псалтири и др.) издадени отъ царградския ерменски печатарь-книжарь Тадей Дивичиянъ, който освѣнъ черковни книги билъ прѣпечаталъ 3—4 пѫти и Бероновия букварь.

Страдания на Хр. Дановъ въ Буда-Пеща.

Като се напечатали горнитѣ книги, които Я. Трувчевъ отнесълъ въ Пловдивъ, Дановъ отъ Бѣлградъ заминалъ за Пеща, дѣто напечаталъ и други още 4 книги:

1. Примѣри за краснописаніе, написани отъ Хр. Г. Дановъ.
2. Кратка числителница за малкы дѣтца. Нарядилъ Хр. Г. Дановъ
3. Пространна числителница съ прибавленіе приличнитѣ задатци на всѣко дѣйствие. Нарядилъ Хр. Г. Дановъ.
4. Пространно священно бытописаніе на црькв҃ж-тж отъ ветхый и новый завѣтъ, съ 100 изображенія. Отъ Хр. Г. Дановъ.

Дановъ билъ въ възторгъ отъ напечатването на тѣзи книги; видѣлъ той, че завѣтниятъ му блѣнъ се изпълва лека-по-лека. Той твърдо е вѣрвалъ, че съ поменатитѣ 8 вида книги полага здрави основи на бѫдната си книгоиздателска дѣйность. Но не тъй мислѣли съдружницитѣ на енергичния и прѣдприемчивъ Дановъ. Книгитѣ, напечатани, останали да лежатъ въ склада на печатаря Алоисъ Бучански (словакъ), защото издательтъ имъ нѣмалъ пари да ги изплати, прибере и изпрати въ Пловдивъ. Нѣколко писма той пише на Бояджийски, но нито отговоръ, нито пари. По всичко се виждало, че този недобросъвѣстенъ съдружникъ се билъ рѣшилъ да се «измъкне» тайно отъ току-що наченатата задружна работа, та цѣли 9 мѣсеца не се обадилъ на съдружника си въ Пеща поне съ писмо. Замаялъ се и зачудилъ Дановъ, какъ да прибере отъ печатаря скѫпитѣ си книги, за които толкова трудъ и врѣме е изхабилъ и на които толкова надежди е полагалъ. «Никога нѣма да забравя — казва и днесъ г. Хр. Дановъ — мѫчителнитѣ коректури, възъ които си вадѣхъ очитѣ по цѣли нощи при едва жумеща ламбичка.» Покрай нравственитѣ неволи замѫчили го и физически страдания. Изтънѣлъ съвсѣмъ парично, той често прѣкарвалъ сѫщински гладни дни: често си е лѣгалъ гладенъ, — не хапналъ нищо прѣзъ цѣлъ день. Принуденъ да живѣе съ крайна икономия, той се настанилъ да живѣе край града въ кѫщата на едно бѣдно сѣмейство. Чувствителната

домакиня скоро разбрала измѫчваната душа на бѣдния и утруденъ чужденецъ, който не еднажъ и дважъ се е прибиралъ късно у бѣдна си стаичка, дѣто, прѣди да си легне на скромно одърче, е прѣкарвалъ по нѣколко тѫжни нощни часове, облегнатъ възъ твърда възглавничка до малкия прозорецъ. Добрата и състрадателна домакиня често прѣзъ ключалната отворка е поглеждала въ това положение бѣдния българинъ, но освѣнъ въздишки нищо друго не е можала да чуе и види. Като се вземе всичко това прѣдъ видъ, както и честото безпокоение отъ страна на печатаря, не е чудно, че Данову много пѫти е дохождала отчаяната мисъль да потърси спасение отъ безизходното си положение въ хладнитѣ струи на Дунава; и навѣрно туй би направилъ той, ако не му се е изпрѣчвалъ сладкия образъ на хубава родна земя, на бѫдна народополезна дѣйность и на стара майка.

Какъвъ мѫчителенъ животъ ще е живѣлъ Дановъ тукъ, вижда се отъ това, че той е прѣкарвалъ деня само съ 10 крайцера (20 стотинки), давани му като милостиня отъ добритѣ му домакини. И съ тия пари той си купувалъ само *хлѣбъ*—и то отъ най-долнокачествения — за обѣдъ и вечеря. Останалото отъ обѣда кѫсче хлѣбъ той грижливо е скривалъ между клончета на дървета въ пещенската градска градина, дѣто е прѣкарвалъ по цѣли дни. А за да запази до вечерьта «кѫсчето хлѣбъ» отъ «птици небесни», той го е покривалъ съ листе, възъ които слагалъ камена плочка.

Съ такива лишения Дановъ е прѣкаралъ цѣли 9 мѣсеца, очаквайки напразно всѣки день надежна вѣсть отъ съдружницитѣ си. Печатарьтъ, като се убѣдилъ най-послѣ, че издателтъ на книгитѣ не ще може да му плати, повикалъ го единъ день въ печатницата си да му каже:

—Господине Дановъ, ако разтакаме работата тъй, и ти и азъ губимъ. Затова рѣшихъ да ти дамъ книгитѣ: ще ги изпратя съ *наложенъ платежъ* до нѣкой крайдунавски градъ, който вие ще ми посочите. Тамъ ще ги изплатите и приберете отъ прѣдставителя на параходното дружество. Въ кой градъ мислите да намѣрите по-лесно и по-скоро пари?

Дановъ му посочилъ Свищовъ.

Книгитѣ се изпращатъ, но на-ли трѣба да замине и той? пъкъ счупена пара нѣма за пѫть. — Пакъ силни нравствени мѫчения, на които само една щастлива случайность туря край. Печатарьтъ го повиква повторно въ печатницата си да му каже:

— Господине Дановъ, въ смѣтката, която изпратихъ вчера заедно съ книгитѣ, е станала една малка погрѣшка: незабѣлѣзано сѫ надписани въ нея 11 фиоринта.

И той прѣдава Данову 11 фиоринта.

— „Заповѣдайте, г-не Дановъ, тия 11 ф.!—казалъ му привѣтливо той. Ще ми ги изплатите съ общата сума въ Свищовъ. Скърбя много, че не се сѣтихъ да ви прѣдамъ книгитѣ по-рано. Дано съ тия и други книги, които печатамъ, помогна що-годѣ и азъ за пробудата на една славянска робиня! На добъръ пѫть, г-не Дановъ!“

«Божи промисълъ ми се притече на помощь тогава», казва и днесъ г. Дановъ, колчимъ заговори съ нѣкого за «погрѣшката» въ смѣтката на печатаря.

Слѣдъ сърдечно прощаване съ добритѣ си домовладици, на които се обѣщава, че двойно и тройно ще имъ заплати за тѣхнитѣ добрини, Дановъ се упѫтва за Свищовъ съ параходъ по Дунава. Но още въ Оршова 11-тѣ фиоринта се довръшватъ. Дѣ да се обърне въ тоя чуждъ градъ за заемъ? Много мислилъ и кроилъ клетиятъ, доклѣ най-послѣ измислилъ онова срѣдство, къмъ което прибѣгватъ въ краенъ случай мнозина изпаднали въ чужбина «гладници» — *продалъ горното си палто* и *други нѣкои дрехи отъ гърба си!* Съ паритѣ, що взелъ отъ тази продажба, най-послѣ криво-лѣво пристигналъ въ Свищовъ, отдѣто веднага се обърналъ съ писмо до своя съдружникъ Бояджийски въ Пловдивъ. Ала напразно; никой не му се обажда. Пъкъ книгитѣ, «паметнитѣ» тѣзи книги, трѣбва да се извадятъ, защото ако стоятъ по-дълго врѣме въ влажния складъ на параходното дружество (Donaudampfschifsfahrgeselschaft), може да изгниятъ. Неочаквано съдружникътъ му Трувчевъ пристигналъ въ Свищовъ съ една малка сума пари. Но съ тия пари Дановъ е могълъ

да извади само единъ денкъ [1]) книги. А всичкитѣ книги сѫ прибрани въ 18 денка! Па и друга прѣчка: параходното дружество не е отпущало по части стокитѣ на търговци. Сé пакъ Дановъ рекълъ да опита късмета си, и единъ день се вѣстилъ прѣдъ Яне Станчоолу, баща на сегашния нашъ дипломатически агентъ въ Петербургъ и прѣдставитель тогава на параходната агенция въ Свищовъ:

„*Нене* Яне, имамъ пари да платя само единъ денкъ книги. Моля ти се като на баща, Нене Яне, дай ми единъ денкъ, па, като продамъ книгитѣ, ще дойда да платя и прибера и другитѣ 17 денка!“)

Наистина, «Нене Яне», като добъръ българинъ, изпълнилъ на своя отговорность молбата на Данова. Съ тия книги Дановъ се упѫтилъ за Русе, дѣто по прѣпорѫката на учителитѣ Петъръ Арнаудовъ и Параскева Дамяновъ тамошната българска община откупила всички книги. А тия книги общинаритѣ кроили да продаватъ на българскитѣ селски общини, та да се «пооблажатъ» съ нѣкой и другъ грошъ печалба.

Съ паритѣ отъ продадения денкъ книги Дановъ бърза за Свищовъ при «Нене Яне», за да вземе още 2 денка, — за толкова стигали паритѣ. И съ тия нови книги той се впуща сега въ вѫтрѣшностьта на Мизия. Макаръ и мѫчничко, той успѣва да продаде и тия два денка книги въ Шуменъ, Джумая, Котелъ, Градецъ, Жеравна, Сливенъ и др. Съ повечко пари вече въ рѫцѣ, нашиятъ юбиляръ пакъ бърза за Свищовъ при Яне Станчоолу, който му прѣдава сега и останалитѣ 15 денка книги [2]).

---

[1]) Намѣсто да нареди книгитѣ въ сандъци, печатарьтъ Алоисъ Бучански ги обвилъ въ мукави, за да не плаща Дановъ лишни пари за сандъци. Па и прѣносътъ е щѣлъ да бѫде по-евтинъ.

[2]) Хр. Дановъ съ благодарность си спомня и друга една добрина отъ Яне Станчоолу. Като искалъ да прѣдварди Данова отъ нѣкоя „случайна“ полицейска беля, па и да му спести митото, Яне Станчоолу заповѣдалъ на единъ свой слуга да натовари въ склада денковетѣ на една кола и да ги прѣдаде въ Кускуновия ханъ, дѣто е билъ кондисалъ стопанинътъ имъ. А Станчоолу, като чиновникъ на австрийско дружество, не се е боялъ толкова отъ турската полицейска власть, която, впрочемъ, никакви подозрѣния още не е показвала къмъ стоки отъ този родъ, както може да свидѣтелствува слѣдния фактъ. Когато поменатиятъ слуга каралъ колата съ книгитѣ покрай митницата, единъ митнички чиновникъ го съгледалъ и попиталъ:

6. Дѣйностьта на Данова като пѫтуващъ книгопродавецъ.

Снабденъ вече съ повече книги, Дановъ тръгналъ да обикаля като пѫтуващъ книжарь градове и села изъ Мизия и часть отъ Тракия. Успѣхътъ обаче не билъ тъй задоволителенъ, както си го е въобразявалъ Дановъ по-рано: по онова врѣме въ България изобщо е имало твърдѣ малко училища; па и броятъ на повитѣ главни и взаимни училища билъ твърдѣ ограниченъ. Наистина, въ нѣкои планински градчета и села имало доста свѣтски училища съ староврѣмско обучение, ала броятъ на ученицигѣ въ тѣхъ билъ малъкъ, защото били частни — съ плащано обучение; а пъкъ въ чисто земедѣлскитѣ общини училища имало само тамъ, дѣто имало черква, та свещеникътъ събиралъ прѣзъ зимнитѣ 3—4 мѣсеца по 10—15 дѣца да ги учи на черковно четмо, колкото да му помагатъ въ празнични дни въ черква, но, щомъ пукнѣла пролѣть, той ги разпущалъ. Въ източна България, напр., дѣто е пѫтувалъ тогава нашиятъ юбиляръ, изключение отъ това правѣли нѣколко по-събудени общини въ Шуменско — селата: Прѣславъ, Злокучене, Драгоево, Смедово и др., — и въ Провадийско селата: Черковна, Равна, Авренъ, Дѣвня и др ; въ Силистренско селата: Калепетрово, Алмалие, Айдемиръ и др., дѣто отъ 1848 до 1863 е учителствувалъ и проповѣдвалъ извѣстниятъ даскалъ Рашко (Райко Илиевъ Блъсковъ) [1]). Въ повечето села съ старо-

— Ей, какво е това въ колата?
— Нищо ефендимъ, — китапъ.
— Аа, китапъ, — карай!

Ще рече, за тоя султановъ служитель „книгитѣ“ сѫ били стока, която се освобождава и отъ мито и главно отъ „прѣгледъ“. Каква разлика между тогавашната наивность на мнозинството прѣдставители на турската власть и сегашната нейна жестока бдителность и мнителность дори къмъ най-невинни книги, съ които си служатъ нашитѣ сънародници въ Македония и Одринско!

[1]) Р. Блъсковъ е учителствувалъ тогава само въ с. Черковна, Провадия и с. Калепетрово, но посрѣдно той е „огласявалъ“ и поменатитѣ общини, дѣто имало вече негови ученици като учители и млади начетени свещеници.

врѣмски килийни училища Дановъ съ огорчение е забѣлѣзалъ, че не се търсятъ «нови» книги.

Тогава, както поменахъ по-горѣ, градски училища съ по-голѣмъ брой ученици имало твърдѣ малко, та нови книги не се купували много, а по селата, дѣто имало килийни училища и то съ твърдѣ ограничено число ученици, «книголюбцитѣ», хора на старото поколѣние, дирѣли часословъ, псалтирь и апостолъ. Другадѣ пъкъ любознателнитѣ четци не могли да се задоволятъ само съ малкия брой книги отъ подвижната книжарница на Данова, та му искали други, стари, съ които той не разполагалъ. Туй навело Данова на мисъль да размѣнява своитѣ нови книги съ други, по-рано отпечатани [1]). По тоя начинъ Дановъ въ извѣстни градове и села е размѣнявалъ своитѣ книги съ други по-стари, които е носѣлъ и продавалъ другадѣ, дѣто сѫ се дирѣли. И книжното четмо, колкото го е имало тогава, лека-по-лека е ставало достояние на по-голѣмъ брой четци. Като говоримъ за пѫтното книжарство на нашия юбиляръ, нека кажемъ, че той заедно съ тази работа е вършелъ и нѣщо повече. Ходейки отъ село на село, той е гледалъ, дѣто е имало нужда, да буди заспалия духъ на българина. На много мѣста сѫ го чакали съ нетърпѣние — едно, да си купятъ нови книги, друго, да имъ поприкаже що е ставало изъ българско, какъ е вървѣла «политиката» и др. И тая любознателность на събуденичкитѣ българи той е умѣелъ да използува отлично: насръдчавалъ е нѣкои общини да си отварятъ или уреждатъ по-добри училища, като имъ е посочвалъ за примѣръ училищата на други общини. По тоя начинъ той е възбуждалъ съревнувание между извѣстни села и градове, които често «срама ради» сѫ гледали да не оставатъ по-долу отъ своитѣ съсѣди. Па и мнозина учители, които не сѫ били подготвени да прѣ-

[1]) По-извѣстни за прочитъ книги, които на онова врѣме притежавали тукъ-тамѣ нѣкои училищни настоятели, учители и бакали, били: Царственикъ, Вѣченъ календаръ, Мудрость Добраго Рихарда, Изгубеното дѣте, Свещеникъ Исидинъ, Книга на Митарствата, Камъкъ падна отъ небето, Сълнцата на Св. Богородица, часословъ, псалтирь и др.

подаватъ по неговитѣ нови книги, Дановъ ги е упжтвалъ. Съ една дума, той е билъ милъ гость на много села и градчета[1]).

Ще каже, може би, днесъ нѣкой синъ на свободна България, че проста е била работата да се разнасятъ отъ градъ на градъ и отъ село на село книги, да се продаватъ на любители, или да се размѣняватъ като ново духовно имане срѣщу ветхо и съ безинтересно вече съдържание. Но тъкмо таквосъ разнасяне за продань книги и апостолско проповѣдване въ турската държава най-много се подозираше тогасъ като опасно за Султана и неговата държава. Па и пжтуването на български търговецъ не можеше да става безъ голѣмъ рискъ за живота. Затова нашиятъ юбиляръ, когато е пропжтувалъ България, винаги

---

[1]) Мнозина граждани и селяни сж канѣли нашия юбиляръ у дома си, за да го нагостятъ, а той за отплата имъ е разказвалъ новини изъ българско. Паметно за нашия юбиляръ е гостуването му въ Градецъ: щомъ е пристигалъ тамъ, любознателниятъ учитель Димитъръ Русковъ (баща на извѣстния сега у насъ полковникъ Радко Димитриевъ) го е канѣлъ у дома-си и за нощуване. Вечерьта цѣлото му домочадие е трѣбвало да напусне спалнята, дѣто слѣдъ вечеря само той и скжпиятъ му гость сж лѣгали да спятъ подъ една черга-завивка, за да могатъ до зори да си приказватъ на самѣ за туй и онуй, що е било ставало изъ българско както и въ градецъ,

Село градецъ въ онова врѣме се е състояло отъ около 300 кжщи български и 30 турски. То е било мютевелийско (феодално), подвластно на ямболски бейове, отъ които послѣдниятъ е билъ Вичи бей. Благодарение на ревностния учитель, Д. Русковъ, черковно-училищнитѣ работи въ това село били много добрѣ наредени; селото е имало до сто хиляди гроша училищенъ фондъ и добрѣ наредено училище съ богата библиотека за онова врѣме. Малкото на брой турци, подъ влиянието на бея, сж били върли неприятели на съселенитѣ си българи, и въ произвола си дотамъ отишли по едно врѣме, че наченали да убиватъ въ гората българитѣ-дървари. За да се ограничатъ турцитѣ въ това зло, трѣбвало да се отвръща на злого съ зло; трѣбвало да се вдъхне на българитѣ-дървари, като отиватъ въ гората, и тѣ да убиватъ турци, и то вмѣсто единъ убитъ българинъ по двама отъ тѣхнитѣ. Това страшно наплашило останалитѣ турци, та въ кжсо врѣме се изселили отъ Градецъ и оставили бея самъ въ селото.

Бездѣлниятъ и любознателенъ Вичи бей, като нѣмало вече съ кого да се събира, често посѣщавалъ училището. Еднажъ, слѣдъ урока по обща история, попиталъ Рускова:

— Абе, даскалъ Димитре, ти, като знаешъ толкова много, трѣбва да знаешъ и отъ що пропада нашето царство?

— Защото нѣма равноправностъ помежду ни, отговорилъ му Русковъ.

Другъ пжть, като посѣтилъ училището и видѣлъ наредени новитѣ географически карти, казалъ:

— А бе, даскалъ Димитре, та и вие ли имате карти!? Е, нашата се свърши вечъ! У насъ карти има само въ Цариградъ—въ министерството на просвѣщението. Отъ тоя день, казвалъ Русковъ на Данова, беятъ изпадна въ отчаяние и замисли да продаде конака си. Чорбаджи Вълчо го купи, и беятъ се изсели въ Ямболъ.

е ходѣлъ като добружански кираджия, и съ «помагалка» на рамо е каралъ колята или конетѣ, които му сж носѣли книгитѣ, а вжтрѣ въ градоветѣ той се е закривалъ съ редовно пжтно «тескере» подъ слѣдното име и занятие „*Дервентъ Кариесинденъ Груйолу Христо, туджаръ тайфасъндань* (Христо Груевъ отъ Клисура, търговецъ). И при сѐ това полицейски турски власти нерѣдко сж го затваряли и прѣпращали на «истинтакъ» (изслѣдване), защото търговията му отъ врѣме на врѣме е възбуждала съмнѣние, — като опасна за «царщината».

Когато пишехъ горнитѣ редове за дѣйностьта на Данова като пжтуващъ книгопродавецъ, азъ неволно си смислихъ за долнитѣ стихове отъ Вазовото стихотворение «Старий книгопродавецъ»:

Трийсетъ годинъ бѣхъ азъ простъ книгопродавецъ,
Книги вврѣдъ разнасяхъ и наука сѣхъ,
(Даже бѣхъ учитель двѣ години въ Правецъ),
По селата учихъ, по черквитѣ пѣхъ.
Любѣхъ ази много проститѣ селяне;
Продавахъ псалтири и рибний букварь,
Малки календарчета имъ давахъ въ даръ —
Само да обикнатъ българското писàн'е

А когато хващахъ азъ но нѣкой часъ
За работи стари да имъ проповѣдвамъ,
Какъ ми тѣ въ устата зѣяха тогасъ!
Азъ не мòжахъ, право, да имъ се нарадвамъ,
А бѣхъ младъ и ази, не усѣщахъ трудъ.
Ходихъ, учихъ, казвахъ редомъ по селата;
Кат' пристигнѣхъ нѣйдѣ, викаха дѣцата:
„Дѣдо! я попѣй ни!“ станалъ бѣхъ прочутъ.

Любѣха ме много селянитѣ прости.
Кога си отхождахъ, викаха ми тѣ:
„Чичо Гърде! молимъ, пакъ ела на гости, —
Книги да тълкувашъ на наш'то дѣте“!“
Много книги пръснахъ: молитви, жит'ета,
Есопови басни, буквари безъ четъ,
Царственици ветхи и новий завѣтъ,
Синтипи, историй за наш'тѣ царета.

Петь години гнихъ азъ въ турската тъмница:
Милетий възъ мене хвърли клевета . . .

Отъ своитѣ 8 вида книги и отъ размѣненитѣ, Дановъ е могълъ да състави за «подвижната» си книжарница една колекция отъ 18 вида книги, съ които е обикалялъ България, за да ги разнася за продань и размѣна. По тоя начинъ — кога съ нѣколко книги подъ мишница изъ градове, кога съ торба на рамо изъ села и пѫтища— Дановъ е обиколилъ нѣколко пѫти България, за да възвѣстява по всички нейни краища «новата книга» и да измѣстя «старата». При срѣщитѣ си съ малограмотни селяни и граждани, Дановъ е прѣпоржчвалъ всѣкиму за прочитъ всички български книги, вѣрвайки твърдо, че любителтъ-четецъ, като прочете съ «жажда» отъ кора докора една книга, па и коя да е била тя, ще ѝ се насити и ще поиска тогава друга книга, докато единъ день достигне и до четмо съ по-сериозно и полезно съдържание. И туй е една отъ най-голѣмитѣ просвѣтителни заслуги на Данова.

Отъ първитѣ 8 вида книги, които Дановъ напечата въ Бѣлградъ и Пеща, най-голѣмъ успѣхъ е имало «Битописанието» като втора илустрована книга у насъ, появила се подиръ Бероновия «Рибенъ букварь» (1824 г.), а най-слабъ приемъ по училищата имали «българската граматика» и «пространната числителница» (пълна аритметика), понеже мнозинството учители нѣмали дори понятие отъ първата, а отъ втората отбирали само първитѣ двѣ дѣйствия за цѣли числа. Затова тия учители прѣпоржчвали на ученицитѣ си да купуватъ малката числителница, но не и голѣмата, която имъ била ужъ непотрѣбна! Въ нѣкои училища дори било забранено на ученицитѣ да купуватъ българската граматика и голѣмата числителница. Въ такива училища Дановъ подарявалъ по единъ екземпляръ на единъ-двама отъ посъбуденитѣ и прилежни ученици, за да имъ се намиратъ за «подкваса» при таквисъ учители.

Въ видинския затворъ.

Прѣзъ 1859 г., когато Данову е станало нужда да печата нови книги, той се упжтилъ за Виена, за да опита и тамъ печатарскитѣ изгоди за книгитѣ, които бѣ приготвилъ да издава. Но и този пжть «страшна туна бѣда» го е върнала отъ срѣдъ пжть обратно въ Пловдивъ.

Пжтувайки по Дунава за Виена, Дановъ се спрѣлъ въ Ломъ, за да си «канти» тескерето и да си прѣчисти книжарскитѣ смѣтки съ учителя Тома Младеновъ. Тоя книжарь-учитель повърналъ Данову нѣколко книги и далъ му една стихотворна сбирка съ сръбски патриотически и антитурски пѣсни, за да я прочете вечерьта и утреньта да му я повърне. Сутреньта Дановъ отишълъ при тескереджията, който, като разгледалъ тескерето му, изгледалъ го навжсено и изпитателно отъ глава до пети.

— Отдѣ си и закждѣ отивашъ? — попиталъ султанскиятъ служитель Данова.

— Отъ с. Клисура, Пловдивско, ефендимъ. Отивамъ за Виена.

— За каква работа?

— Искамъ да печатамъ книги, ефендимъ.

— Ами въ Стамболъ нѣма ли печатница, та си тръгналъ да си вадишъ очитѣ чакъ въ Виена?

— Има и въ Стамболъ много печатници, но не работятъ съ славянски букви.

— Славянски букви ли? Ба, какъ така у Стамболъ да ги нѣма, а у Виена да ги има? Не, ти не си чистъ човѣкъ! Ти не отивашъ за добро въ Австрия. Ти си нѣкой царски душманинъ! Ахмедаа – извикалъ той ядосано на стоещето до вратата заптие — я кажи на полицейския приставъ да „поразпита“ тоя „туджаръ,“ който се е надигналъ чакъ отъ Клисура, за да отива въ Виена!

Приставътъ веднага се явилъ съ нѣколцина стражари прѣдъ Данова и му съобщилъ, че е арестуванъ.[1] Слѣдъ това двама стражари го подкарали къмъ хана, дѣто билъ слѣзълъ, за да обискиратъ вещитѣ му. «Бохчата» съ ржкописитѣ и книгитѣ е вече въ ржцѣтѣ на полицейскитѣ власти. А между тия книги е и «страшната» стихотворна сбирка. И нашиятъ пжтникъ, като опасенъ «царски душманинъ,» билъ затворенъ въ една отъ конашкитѣ изби, — влажна, студена и послана съ слама.

Мѣсецъ ноемврий е, — начало на зимата. Страшни злокобни мисли мжчатъ сега клетия Дановъ. И не безъ основание: за книги отъ вида на поменатата «стихотворна сбирка» на онова размирно врѣме притежателя имъ го е очаквало или бѣсилка или заточение въ нѣкой малоазийски затворъ. Безсънна нощь съ силни нравствени и физически мжчения прѣкарва въ затвора нашиятъ пжтникъ. Бѣсилка, заточение, домашни, осуетени планове — ето прѣдметитѣ, които вълнуватъ прѣзъ тая паметна нощь Данова. Прѣзъ нощьта, около 12 ч., въ затвора идва единъ българинъ-шпионинъ, изпратенъ, разбира се, отъ полицейския приставъ. Дановъ веднага разбира, какъвъ е тоя неканенъ «гость», та се упазва да изпусне нѣкоя «опасна» дума. Надъ затвора-избата е била стражарската стая, та Дановъ е могълъ да чуе всичко, що се е говорѣло прѣзъ нощьта между стражаритѣ. И днесъ той изтръпва при спомена на ония страшни «заповѣди» отъ полицейския приставъ, които е чулъ по късна нощна доба въ затвора:

— Ей, Османе, тръгвай веднага за село Н. и вързани ми докарай селянитѣ . . . . .!

Сутренята единъ стражарь извѣстява Данову да се стѣга за пжть. За кждѣ? пита затворникътъ—За Видинъ, отговаря студено стражарьтъ. Слѣдъ малко при него въ затвора дохожда полицейскиятъ приставъ съ «бохчата» кни-

[1]) Властьта недавна била уловила у едного българина „Горски пжтникъ" отъ Раковски. Затова, безъ особенъ поводъ, тя се е усъмнила у Данова, та е побързала да го арестува, мислейки, че той е разнасялъ такива „опасни" книги. Освѣнъ това прѣзъ тази есень българи изъ ломско и видинско сж се изселвали въ южна Русия, та турскитѣ власти, не знаейки причинитѣ на това, гледали подозрително къмъ всѣки по-събуденичъкъ българинъ.

чи, запечатани съ нѣколко «царски» печата, до които Дановъ «удря» и свои.

— Защо, ефенди, ще ме изпращате въ Видинъ? — пита Дановъ полицейския приставъ. — Какво зло съмъ сторилъ?

— Ще те изпратимъ при пашата, за да те види и почерпи едно видинско кафе, — отговорилъ иронично приставътъ.

— Моля ви се, полицъ ефенди, азъ не съмъ лошъ човѣкъ. Азъ съмъ „туджаръ" изъ Филибе. Питайте тамъ, и ще ви обадятъ, че съмъ добъръ поданикъ на падишаха . . . . Човѣкъ ли съмъ убилъ, та тая мжка . . . .!

— Сусъ бе гявуръ! Я гледай дързость! — прѣкжсналъ го ядосано приставътъ и му показалъ гръбъ.

Конниятъ стражарь, който ще придружава Дановъ до Видинъ, е готовъ и чака въ двора на конака. Стражари извеждатъ отъ избата затворника, комуто приставътъ прѣдлага да тръгне. Но Дановъ моли да му се позволи да си хване кола, защото, като слабъ физически, не може да издържи пѣши дългия пжть; па и врѣмето е много студено. Приставътъ отказва, но Дановъ се съвзима и смѣло протестира. Най-послѣ докарватъ една проста каруца. Тръгватъ — Дановъ въ колата напрѣдъ, а слѣдъ него конниятъ стражарь, носещъ отпрѣдъ на сѣдлото «бохчата» съ ржкописитѣ и книгитѣ. Пжтницитѣ пристигатъ вечерьта въ Арчаръ. Тукъ затворникътъ, съ вързани ржцѣ въ желѣзни бѣлѣзици, е прѣнощувалъ заедно съ стражаря въ една стая. Утренята тръгватъ. По цѣлия пжть Дановъ е дълбоко умисленъ и угриженъ. Той мисли само за едно—какъ ще може да се избави отъ «проклетата» стихотворна сбирка.

Когато наближили до Видинъ, Дановъ се обърналъ жъмъ стражаря:

— Ефенди, прѣди да ме прѣдадешъ въ конака, я хайде да слѣземъ въ единъ ханъ! Ще заржчаме да ни заколятъ кокошчица и да ни сварятъ пиляфъ, па и за *„захмета"*, който ще сторишъ, ще ти заплатя!

Стражарьтъ не можалъ да откаже на тая «сладка» покана, та се съгласилъ да се отбиятъ. А Дановъ е кроилъ съ туй друго — да се срещне съ нѣкой познатъ, чрѣзъ когото да увѣдоми за „белята" си Илия Цановъ, който по онова врѣме е билъ пѣщо като секретарь на пашата. Наистина, чрѣзъ единъ ханджийски слуга Дановъ

повикалъ при себе си въ хана учителя Лука Павловъ и му разказалъ за «белята» си. Тоя веднага се отправилъ при Илия Цановъ да му каже, че скоро ще се яви прѣдъ пашата Хр. Дановъ съ бохча ржкописи и книги, между които има и една «страшна» стихотворна сбирка.

„Добрѣ— отговорилъ Цановъ. Нека г. Дановъ гледа да дойде въ конака около 11 часа, когато ще излѣземъ изъ меджлиса".

Вечерьта, около 11 часа, Дановъ и стражарьтъ сж въ коридора прѣдъ засѣдателната стая. Меджлисътъ се свръшва. Пашата, придруженъ отъ И. Цановъ, излиза и се спира прѣдъ стражаря, който въ една ржка държи бохчата съ книгитѣ и ржкописитѣ, а въ другата — писмо (мазбата) за пашата.

— Що е това въ бохчата? — пита пашата стражаря.

— Китапъ, паша ефенди, — отговаря заптието, като направя обичното темане.

— Илийчо ефенди, — обръща се пашата къмъ Цанова, — я вижъ тамъ, какви сж тия книги!

И пашата, уморенъ, види се, отъ меджлиса, продължилъ пжтя си по стълбитѣ на конака.

Илия Цановъ зелъ бохчата отъ заптието и съ прѣсторенъ грубъ и сериозенъ тонъ се обърналъ къмъ Данова на турски езикъ:

— Кой си ти и отдѣ си?

— Казвамъ се Христо Дановъ. Търговецъ съмъ въ Филибе, ефенди, — отговорилъ съ прѣсторено страхопочитание нашиятъ пжтникъ.

— Я вижъ: тия печати по бохчата твои ли сж?

— Мои сж, ефенди.

— Питамъ те: твои ли сж? Гледай хубаво!

— Мои сж, ефенди.

— Ами ти самъ ли си ги „ударилъ"? Я вижъ още веднажъ добрѣ печатитѣ, та да не казвашъ послѣ, че царски люди сж отваряли бохчата!

— Мои сж печатитѣ. Азъ ги ударихъ въ Ломъ. [1])

— Добрѣ. Я закарай тоя туджаръ въ затвора! Веднага. Долу въ затвора!—заповѣдалъ строго и сурово Цановъ на заптието!

---

[1]) Илия Цановъ нарочно е питалъ Данова три пжти, за да го застави да разгледа добрѣ печатитѣ си и да види, дали не е разпечатвана бохчата, та да е „подхвърлено" между книгитѣ и ржкописитѣ нѣкоя друга „книга", „по-опасна" отъ стихотворната сбирка, — нѣшо твърдѣ обикновено за турскитѣ власти на онова врѣме.

И Дановъ съ прикрита радость тръгва по стълбата надолу и не види, какъ прѣскача наведнажъ по 2—3 стжпала. А заптието шепнешкомъ му говори: «Брей, какъвъ сербезъ човѣкъ! Алахъ да ти е на помощь, чорбаджи!»

Цѣли 14 денонощия Дановъ лежи вече въ затвора, безъ да знае нѣщо за сждбата на книгитѣ си и особено на «страшната» стихотворна сбирка. Обаче той се надѣва на Илия Цановъ. И туй го тѣши. Най-сетнѣ една сутрень въ затвора дохожда единъ стражарь и съобщава Данову, че Илийчо ефенди го вика на «истинтакъ» (изслѣдване). И бърза затворникътъ съ прикрита радость, мислейки, четоя день най-послѣ ще тури край на страшнитѣ му нравствени и физически мжчения.

Илия Цановъ седи до една маса, възъ която е сложена и паметната «бохча». Прѣдъ него правъ стои Дановъ. Единиятъ е съ строгъ и начумеренъ изгледъ, а другиятъ — съ уплашено нагледъ лице. И двамата се споглеждатъ подъ око, като че искатъ да си кажатъ: «Хайде-да видимъ, какъ ще опечемъ днесъ работата!» Тая прѣстореность на двамата българи — затворникъ и изслѣдватель—е била необходима, защото въ срѣщния жгъль на сжщата стая Османъ бей сжди нѣколцина цигани-коньокрадци и знае историята на бохчата. И тоя бей съ кръвнишки погледи къмъ Цанова искалъ е да му каже: «Гледай хубаво, защото азъ те слѣдя!» Цановъ, щомъ забѣлѣзва вторачения погледъ на бея, зима бохчата и тръгва за една близосъсѣдна стая, като поканва и Данова слѣдъ себе си. Но скоро грубиятъ гласъ на Османъ бея връща и двамата на първитѣ имъ мѣста:

— Илийчо ефенди, бохчата да се разпечата тука, защото, като свърша работата съ тия чингенета, ще дойда и азъ да видя книгитѣ!

Цановъ разпечатва сега бохчата и почва прѣдпазливо да разглежда книгитѣ една по друга. Но прѣди да извади извѣстна книга изъ бохчата, той първѣнъ прочита издалечъ нейния насловъ възъ първата ѝ страница. Книгитѣ съ невинно съдържание една по друга той явно посочва Данову, питайки го високо: «Ваша ли е тая книга?»

на което получава утвърдителенъ отговоръ. Дохожда редъ и на «страшната» стихотворна сбирка, която Цановъ полекичка и прѣдпазливо изважда изъ бохчата и още попрѣдпазливо я слага на масата, а слѣдъ това я побутва незабѣлѣзано къмъ своитѣ подвързани книги, сложени една възъ друга на двѣ купчини на масата.

Моментътъ е билъ сждбоносенъ. И днесъ Дановъ си спомня съ трепетъ угриженото и уплашено лице на Цанова, който е искалъ да му каже:

— Хайде да видимъ сега, какъ ще я свършимъ съ тая ваджишка „сръбска книга". Я слушай: оня проклетникъ, Османъ бей, чете вече резолюцията, и може слѣдъ туй да дойде при насъ. Страхувамъ се, да не би да попрочитва за беля малко и сръбски.

Османъ бей прочелъ резолюцията. Единъ отъ оправданитѣ цигани високо се провикналъ къмъ Османъ бея:

— Сахъ олалъмъ, ефенди! (Да *сме* живи, ефенди!)

А тоя оправданъ коньокрадецъ е искалъ да каже:

— Сахъ оласънъсъ ефенди! (Да сте живи, ефенди!)

Ядосанъ отъ тоя привѣтъ, съ който единъ циганинъ пожелава едноврѣменно здраве на себе си и на единъ османлия и то бей, Османъ бей станалъ правъ и извикалъ още по-високо къмъ циганина:

— Истеръ сахъ олунъ, истеръ сахъ олмаинъ, бе чингене! (Ако щете, живѣйте, ако щете, не живѣйте, бе циганино!)

Туй причинило неволенъ смѣхъ и глъчъ между слушатели и сждии. Практичниятъ Цановъ се възползувалъ отъ това: незабѣлѣзано той «тикналъ» страшната стихотворна сбирка подъ една отъ своитѣ подвързани книги. И двамата «българи» си отдъхватъ. Цановъ прибира повторно книгитѣ въ бохчата, която запечатва съ «царски печати», до които Дановъ «удря» и свои. Истинтакътъ се свършилъ. И Илия Цановъ знае вече какво да каже на пашата, а ако нѣкой го не вѣрва, нека заповѣда да прѣгледа книгитѣ въ бохчата, запечатана съ «царски печати».

Съ видимо доволство Дановъ се върналъ въ затвора [1]). Слѣдъ нѣколко деня му извѣстили, че е освободенъ, но ще трѣбва да се върне подъ стража въ Пловдивъ. И за цѣли 19 деня Дановъ, конвоиранъ отъ 3 заптиета, е прѣминалъ пѫтя отъ Видинъ до Пловдивъ. Нощитѣ е прѣкарвалъ кѫдѣ въ затвори, дѣ въ селски кѫщи, дѣ въ яхъри. Само въ Вратца Дановъ е прѣспалъ въ дома на добрия си приятель Цв. Войводовъ, който е измолилъ тая милость отъ каймакамина. Сѫщо така и въ Панагюрище е билъ измоленъ отъ Радъ Гешановъ. Най-злѣ Дановъ е прѣкаралъ нощьта срѣщу 6. декемврий въ Етрополе: цѣла нощь е прѣмналъ въ студения затворъ между цигани-коньокрадци, седейки до незакнижения прозорецъ.

[1]) Въ затвора Дановъ е ималъ прѣзъ всичкото врѣме за другарь извѣстния Петко паша изъ с. Грамада (видинска околия). Тоя българинъ е добилъ титлата „паша" отъ султана, за да услужи на турцитѣ при потушването на бѣлоградчишката буна (1848 г.). Наистина, той указалъ важна услуга на султана, но слѣдъ това билъ пакъ хвърленъ въ затворъ. Живота си той свършилъ слѣдъ врѣме въ единъ малоазийски затворъ.

7. Дѣйностьта на книжарницата за възраждането на българщината въ Мизия, Македония и Одринско.

Прѣзъ 1859 г. Дановъ изпратилъ за пръвъ пжть свой книгопродавецъ, Димитъръ Михаиловъ, да пообиколи съ български книги по-голѣмитѣ градове въ Македония, а особно панаиритѣ: неврокопски, сѣрски и прилѣпски, дѣто по онова врѣме се събирали много българи изъ разни мѣста. Книгопродавецътъ, наистина, обходилъ навсѣкадѣ, но подиръ четиримѣсечно скитане изъ цѣла Македония той се завърналъ въ Пловдивъ — като Ноевия гължбъ въ ковчега — съ неблагоприятни извѣстия за нашия юбиляръ: за българска книга още нѣмало почва въ Македония, защото тамъ нѣмало училища, па и дѣто ги имало, въ тѣхъ се учело по гръцки. Но ако тоя пръвъ продавецъ на български книги въ Македония за себе си не е можалъ да направи нищо, за обходената му страна направилъ много: като ходѣлъ съ български книги въ ржка, той разгласилъ въ много македонски градове и села, че има вече печатани български учебници и др. за прочитъ книги, и че въ Пловдивъ има българска книжарница, до която могатъ да се отнасятъ занапрѣдъ за каквато и да е училищна потрѣба.

Прѣзъ 1861 г. панаирджии, които отъ разни мѣста на Македония се упжтили за узунджовския панаиръ, отбили се въ Пловдивъ, дѣто нѣкои отъ тѣхъ донесли писма до книжарницата, отъ която едни общини (кюстендилска, скопска и велешка) искали учебници, а отъ с. Гайтаниново (неврокопско) искали учитель. Желанието на послѣднята община било изпълнено. За учитель билъ ѝ изпратенъ Захари Болджиевъ (изъ Хасково), който е първиятъ учитель, когото Дановата книжарница е изпратила въ Македония. Сѐ

по това врѣме и чрѣзъ сѫщия посрѣдникъ—книжарницата—е била изпратена въ Македония (въ Охридъ) и българска учителка — Старозагорчанката Стоянка Георгиева. По този начинъ книжарницата на Данова оттогава дори до политическото ни освобождение е вършела службата на единъ видъ „инспекция за народна просвѣта". Тя е служела за посрѣдникъ между общини и ония младежи, които желаели да се посветятъ на учителско поприще. Мнозина младежи, годни за добри учители, сѫ били бащински съвѣтвани и насръдчавани отъ нашия юбиляръ да се посветяватъ на тая толкова високоблагородна и народополезна дѣйность.[1]) Па и много общини, останали безъ учитель, сѫ били съвѣтвани отъ нашия юбиляръ да не държатъ училището си затворено. „Срамота е отъ хората и голѣмъ грѣхъ е прѣдъ Бога да оставяте рожбитѣ си да тънатъ въ невѣжество и сувѣрие", говорѣлъ е често устно и писмено Дановъ на мнозина общинари изъ разни мѣста.

Нашиятъ юбиляръ е билъ не само посрѣдникъ между училищни настоятелства и учители, но и зорко е слѣдѣлъ вървежа

---

[1]) Г-нъ Никола Ганчевъ Еничеревъ, ученикъ на епархийското училище въ Пловдивъ и нѣколкогодишенъ учитель слѣдъ това въ Прилѣпъ, ето що говори въ своитѣ „Спомени" за влиянието, което е оказалъ върху му нашиятъ юбиляръ, за да се рѣши да отиде за учитель въ Македония:

„Прѣди да се рѣша да отида за учитель въ Прилѣпъ, азъ се отнесохъ за съвѣтъ къмъ Хр. Г. Дановъ, който ми каза: *„Никола, ти доста добрѣ можешъ да плуваш изъ р. Марица, та лесно ще се научишъ да плуваш и въ морето"*. Разказа ми много анекдоти отъ своето учителствуване въ Панагюрище и Перущица и най-сѣтне свърши съ слѣднята приказка:

„Въ село имаше, каза г. Дановъ, единъ широкъ виръ, който много пати се мѫчехъ да прѣскокна. Случи се единъ день, когато повтаряхъ опитванията си, загна се по мене съсѣдското зло куче, и азъ, гоненъ отъ чието, не видѣхъ, какъ съмъ прѣрипналъ вира. Отъ послѣ азъ го прѣрипвахъ". Насръдченъ отъ това, слѣдъ свръшването на изпитанието, изявихъ желание прѣдъ Груева да отида въ Прилѣпъ за учитель . . . . Сега майка ми, като чу намѣрението ми, захвана да ридае. Тукъ ми се притекоха на помощь Хр. Г. Дановъ и дяконътъ В. Левски. Тѣ я убѣждаваха да не плаче. Найпослѣ азъ сполучихъ да ми даде благословията си". (Н. Ганчевъ Еничеревъ „Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ").

По настойчивитѣ съвѣти на Данова, г. К. Поменовъ, сѫщо ученикъ на Груевого училище, отишълъ за учитель въ Одринъ, дѣто отворилъ първо българско училище въ махалата „Каика". Дановъ се е обѣщалъ Поменову, че слѣдъ това ще му издѣйствува стипендия, за да се учи въ странство. Слѣдъ като учителствувалъ тамъ само една година, Поменовъ, чрѣзъ посрѣдничеството на Данова, успѣлъ да стане стипендиянтъ на Евлогия Георгиевъ и заминалъ да се учи на първо врѣме въ Таборъ, а послѣ—въ университетитѣ въ Прага, Лайпцигъ, Хайделбергъ.

на работитѣ въ училищата. Слѣднитѣ три писма[1]), изпратени едно слѣдъ друго отъ Данова до училищното настоятелство въ Видинъ, сѫ доста характерни за тая просвѣтителна дѣйность на нашия юбиляръ: —

I Видинскитѣ училищни настоятели се обръщатъ къмъ Данова съ писмена молба, за да имъ прѣпоржча за учитель лице съ гимназиялно образование. На това писмо Дановъ отговаря изъ Русе така:

Русчукъ, 19-й юлія 1872.

Почтенно настоятелство на училищата
у Видинъ.

Съ благодареніе пріяхмы Вашето честно писмо отъ 18-й того мѣс. Проумѣхмы съдържаніето му и бързамы да Ви отговоримъ.

Г-нъ Енчевъ, спорядъ както Ви е извѣстилъ, отива за-напрѣдъ да учителствува въ Търново. Другъ учитель, който да е свършилъ Гимназіяленъ курсъ, имате на разположеніе за сега Г-на Стефанъ Малинковъ, който е свършилъ въ Болградскѫ Гимназіѭ наукиты. Г-ну Александру е познатъ тоя момъкъ лично, та се надѣямы да Ви го е описалъ, кой и какъвъ е. Той е учителствувалъ еднѫ годинѫ въ Гюргево, и сега е позванъ изъ Софія; нъ понеже бѣхмы му дали рѣчь, че може да го повикате за въ града Ви, той остая и днесь съ тъѭ надеждѫ да чака на отговора Ви; защото прѣдпочита да учителствува въ крайдунавски нѣкой градъ, а не въ Софія. Затова повикайте го.....

За учителкѫ, като не познавамы за сега друга, писахмы въ Разградъ на бывшата до сега учителка въ Свѣщовъ да я питамы: пріемали да дойде въ града Ви и съ каква заплатѫ, та като добиемъ отговора ѝ, веднага ще Ви пишемъ . . . .

Съ прилично приятелско поздравленіе остаемъ Вашъ приятель:

Хр. Г. Дановъ.

---

[1]) Тия три писма намѣрихъ въ архивата (отдѣлъ „Възраждане") при Министерството на Народното Просвѣщение. Г-нъ И. П. Георгиевъ, който съ примѣрна ревность събира изъ разни кѫтове на България стари документи и умѣло урежда поменатата архива, има любезностьта да ми отстѫпи за кѫсо врѣме само папката съ писма, които е намѣрилъ въ Видинъ. Г-нъ П. Георгиевъ ме увѣрява, че и измежду документитѣ, намѣрени отъ него въ

II. Дановъ се научава, че видинското училищно настоятелство, по интригитѣ на единъ настоятель, мѣри да уволни неправедно единъ учитель. И отъ Русе той пише на настоятелството слѣдното писмо, въ което съ бащинска строгость, въ която блика искрено родолюбие, съвѣтва училищнитѣ настоятели да не се поддаватъ на опасни интриги.

Русчукъ 1872 февр. 25-й.

До Г-да училищнитѣ настоятели
Видинъ.

Достапочитаеми Господа!

Самата ни работа ни е подала случаи да ся запознаймы както съ Вашето родолюбиво общество, тъй и съ други отъ нашътъ народъ. Това е обща длъжность за всѣки човѣкъ, която трѣбва да има къмъ народътъ си; и тази света длъжность прави ни да бдимъ и да сме готови да съдѣйствувамы за добрятъ вървежъ на общественнитѣ ни работи, а особно на учебнитѣ ни заведенія.

Не е отдавна, Господа, по интриги на недобромислящи Ваши съграждани, всичкитѣ Ви учители щяхж да ся изгонятъ, и да ся затворятъ училищата Ви. Не е отдавна, когато получавахмы жалостни вѣсти, че градътъ Ви е на нѣколко партии, когато съгражданинъ върху съгражданина, братъ върху брата си скочилъ да ся бори, — да ся бори защо? За събаряніе най-светото (затваряніе на училищата), за убиваніе на най-милото (за заслѣпяваніе на дѣцата си). Кой желай злото си? Разяреній челѣкъ забравя полезното, ще кажете.

Да, за ничтожни работи макаръ, има хора да ся разядосватъ и гонятъ всичко свето; има и други, които за постиганіе на нѣкаква своя цѣль събарятъ бждащностьта на хиляди души!

Тъй Господа, таквизи сж, несъмнѣно, причинитѣ, които прѣди врѣме бѣха докарали да останатъ дѣчицата Ви безъ учители. Таквизи сж, мислимъ, и сега, които сж направили да ся отдалечи отъ градътъ Ви

други български градове, имало отъ Данова писма, по съдържание подобни на прѣдлаганитѣ три. Кжсото врѣме, съ което разполагахъ за прѣглеждане на документитѣ изъ Видинско, ме застави да си забѣлѣжа самоизвадки отъ прѣдлаганигѣ три писма. Тая бързина е и причина да не мога да спазя навсѣкадѣ правописа на писмата.

учительтъ Г-нъ Андонъ Кесяковъ. Колко грозно и пагубно е да ся отдѣли учительтъ Ви безъ врѣме отъ училището! Грозно е, защото той е дошълъ до отчаяніе отъ безсмисленното поведеніе на единъ, — да си го кажемъ както си е: отъ гнусното псуваніе на человѣкъ, членъ отъ дружина, която управя училищата ви . . . . .

Обиденията Ви учитель е въ градътъ ни, и ние го задържаме отъ всѣко негово намѣреніе, докогато видимъ, какъ ще възнаградите прилично тогози, който е обидилъ учительтъ Ви и прави срамъ на градътъ Ви, та съ това да удовлетворите обидений.

Усръдниятъ Ви:

Хр. Г. Дановъ.

III. Слѣдъ врѣме Дановъ се научава, че училищнитѣ работи въ Видинъ вървѣли добрѣ. И той бърза да изкаже радостьта си:

Господа училищни настоятели

у Видинъ.

Приехмы честното Ви за насъ писъмце, въ което между друго ни бѣлѣжите, че сте си нарядили по-добрѣ общитѣ работи. Ние почувствувахмы дълбока радость, и отъ сърдце Вп пожелавамы и молитствувамы Всевишни да Ви дари добри успѣхи въ всички прѣдприятія. Това е общото ни желаніе къмъ всички наши събратія . . .

Доста характерни за просвѣтителната и родолюбива дѣйность на нашия юбиляръ ми се виждатъ слѣднитѣ двѣ писма, които намѣрихъ въ една отъ уцѣлѣлитѣ копирни книги на книжарницата отъ онова врѣме:[1])

1. Хр. Г. Дановъ се научава, че българското училище въ Неврокопъ останало безъ учитель. И той бърза да посъвѣтва тамошното училищно настоятелство да отвори училището си, като имъ прѣпоржчва и единъ дъбъръ учитель

[1]) Много трѣбва да се скърби, че цѣлата току-речи кореспонденция на книжарницата отъ онова врѣме не е запазена. Ще стане по-долу дума, че всички писма, които е получавала и изпращала книжарницата, били конфискувани отъ турската власть при единъ обискъ у дома и книжарницата на Хр. Г. Дановъ прѣзъ размирната 1876 г. А тая кореспонденция, безспорно, щѣше да бѫде цѣненъ приносъ къмъ историята на духовното ни и политическо възраждане.

Пловдивъ, 2-й октомври, 1872 г.

Почтенно Настоятелство
на черковни-тѣ дѣла
въ Неврокопъ.

Отъ пѫтници, кои-то идѫтъ откѫдѣ Васъ, научавамы ся, какво училище-то въ града Ви било затворено понастоящемъ по причина, че нѣмало учитель, кой-то да го отвори. Ако е наистина това причината, та да остаятъ дѣца-та да си губятъ златното врѣме напраздно и да ся учатъ на развратъ вмѣсто да можяхѫ напротивъ да ся въспитаватъ и просвѣщаватъ, то по случай сега ся намира тукъ единъ добъръ учитель, учителъ такъвъ, какъвъ-то е потрѣбенъ тъкмо за въ Вашія градъ на това врѣме. Негова милость е г-нъ Христо Г. Трувчевъ, кой-то може да прѣдава всички елементарни наукы, а така и турскый и францускый языцы, а при това познава и черковный редъ, та може да пѣе и въ черквѫ. Отъ 4—5 години той учителствуваше тукъ въ едно отъ градски-тѣ училища, та сега ся остави съ намѣреніе да иде въ Цариградъ да се охване о тръговскѫ работѫ. Нѣ кога-то ся извѣстихмы за потрѣбѫтѫ Ви за единъ учитель за въ града Ви, ные като го намирамы твърдѣ мунасѫбъ за въ Вашия градъ и градътъ Ви за него, прѣдумахмы го да възчака до нѣкой день доклѣ Ви явимъ за него и земемъ отговоръ отъ Васъ. Той пріима да дойде у Васъ съ 60 шестдесеть тур. лиры годишнѫ заплатѫ. Ако Ви е угоденъ, като пріемете настоящето ни писмо и споразумѣете се, явете ни чрѣзъ телеграфа да Ви го проводимъ.

Съ приличнитѣ ни къмъ Васъ почетъ и уваженіе остаемъ Ваши:

Хр. Г. Дановъ и Сіе.

2. Мнозина учители, останали безъ мѣста, обръщали сѫ се къмъ Данова да имъ посочи градъ или село, дѣто е имало нужда отъ учитель. Ето едно писмо, съ което Дановъ чрѣзъ своя книжарь въ Македония дири мѣсто за единъ учитель.

Пловдивъ, 25-й юлия 1872г.

Г-на К. П. Босилковъ [1])

у Велесъ

. . . . . .

. . . . . .

Единъ учитель търси положение. Той е человѣкъ на 40 год. снабденъ съ българскый языкъ само и черковно чтеніе, съ добро поведеніе, благъ характеръ и съ голѣмо желаніе да служи на народа; заплата не трьси повече отъ 5000 гр., та вижте ако нѣкоя община по Македонія дѣто обхождате, коя се нуждае отъ такъвъ, пишете ни да го прѣдизвѣстимъ. Той ни е доста пріятель и познатъ чловѣкъ, та съ отворени очи можемъ да го прѣпоржчимъ за добъръ и достоенъ учитель — а най-вече за по онези страни.

Поздравлявами Ви и остаями

Ваши:

Хр. Г. Дановъ и Сіе.

Въ едно писмо отъ 17. мартъ 1872 г. книжарницата пише на поменатия К. Босилковъ между друго и слѣдното:

„Послѣдниты книгы, както и Лѣтоструиты, надѣемъ се да сте пріяли и да се потрудите да ги разправите.

Пратете ни и смѣткѫтѫ си до сега за продаденото и остѫнѫлото и кажете ни рѣшително за напрѣдъ що мыслите, та да нарядимъ потрѣбното: при

[1]) Ще стане по-долу дума, че К. П. Босилковъ е билъ Дановъ книгопродавецъ въ Македония, а слѣдъ врѣме — учитель въ Горня Джумая.

всичко че до сега нѣмами токо-рече никаквѫ облагѫ отъ книжарството по Македоніѭ, намъ пакъ срьдце не дава да оставимъ тыя страны безъ книгы"

Пробудата на македонскитѣ българи подсѣтила Данова да отвори клонъ отъ своята книжарница въ Велесъ, като по-събуденъ градъ въ Македония по онова врѣме. Тая книжарница въ Велесъ е имала за цѣль да снабдява поскоро и по-лесно македонскитѣ български училища съ учебници, книги за прочитъ и други училищни помагала. За тая цѣль Дановъ изпратилъ свой човѣкъ, *Василъ Алексиевъ,* съ два товара книги и книговезски уреди, за да иде първѣнъ на прилѣпския панаиръ, [1]) а слѣдъ това да отвори въ Велесъ книжарница заедно съ книговезница. Обаче, като се закрилъ панаирътъ, прилѣпчани чрѣзъ своята община прѣдложили *Алексиеву* да имъ стане учитель. И той извѣстява Данову така:

„Господине Дановъ, тукашнитѣ граждани, като ме видѣха съ много и разни книги, възмнѣха, че съмъ много ученъ човѣкъ, та искатъ да ме задържатъ за учитель. Моля, какво ме съвѣтвате?"

На това Дановъ му отговорилъ:

„Понеже г. г. прилѣпчани те искатъ, остани имъ за учитель, а книгитѣ и др. учебни помагала остави въ нѣкой дюкянъ да се продаватъ до второ наше разпореждане." [2])

---

[1]) До ерцеговинското възстание въ Прилѣпъ се отваряше всѣка година панаиръ, който траеше отъ 1. до 15. августъ, и слѣдъ узунджовския панаиръ той бѣше пръвъ въ цѣла Турция.

[2]) За тоя Дановъ книгопродавецъ поменатиятъ г. Н. Ганчевъ Еничеревъ ни дава слѣднитѣ свѣдѣния:

„В. Михаиловъ (по погрѣшка — вмѣсто В. Алексиевъ) е родомъ отъ с. Маврово Слѣдъ кримската война баща му дошълъ въ Пловдивъ заедно съ 15—16 годишния си синъ да търси работа, дюлгерликъ, а Васила далъ да слѣдва въ тогавашното българско училище при Конст. Герова. Слѣдъ двѣ години баща му се поминалъ, та Васила го прибралъ свещеникъ Златанъ, сегашниятъ сливенски митрополитъ Серафимъ, и го пращалъ на училище други още двѣ години, слѣдъ което врѣме се условилъ да работи въ книжарницата на Хр. Дановъ"

„Въ 1861 г. на прилѣпския панаиръ се вѣстява като книжарь Василъ Алексиевъ, изпратенъ отъ книжарницата на г Хр. Дановъ, да продава български книги. Безъ прѣувеличение може да се каже, че той пръвъ е запозналъ прилѣпчани съ българската печатна книга. Прѣзъ врѣмето на панаира доста много прилѣпчани сѫ се навъртували около книжарския дюкянъ.

Скоро слѣдъ това Дановъ проводилъ въ Прилѣпъ поменатия по-горѣ Д. Михаиловъ за да прибере осталитѣ книги отъ В. Акексиевъ и да ги складира въ нѣкой дюкянъ въ Велесъ, а самъ той да обходи училищата изъ сѣверозападна Македония: Скопско, Битолско, Охридско и Дебърско. Той изпълнилъ всичко това добрѣ до дохождането на Константинъ Босилковъ за Дановъ книжарь въ Велесъ прѣзъ 1867 г.

Какво е направила книжарницата за възраждането на българщината въ Македония, добрѣ се вижда отъ слѣдната одисея[1]) на поменатия Дановъ книжарь, г. К. Босилковъ, прѣзъ 1867 г.

„Прѣзъ 1867 год., ако помня добрѣ, г. Дановъ ме изпрати отъ Узунджово съ нѣколко товара книги за Велесъ, съ поржчка да отворя тамъ книжарница на негово име. Като пристигнахъ въ Велесъ, стоварихъ книгитѣ въ единъ ханъ, и първата ми грижа бѣ да се запозная съ учителитѣ и общинаритѣ, както въ Велесъ, тъй и въ другитѣ градове, защото само съ тѣхъ и чрѣзъ тѣхъ можехъ да разпродавамъ книги. Трѣбваше още да се узнае, кждѣ има български училища и каква имъ е наредбата. Затова, безъ да отварямъ книжарница въ Велесъ, азъ се рѣшихъ да пообиколя изъ Македония съ книги, за да се запозная съ хората и да си намѣря лица, съ които да мога отпослѣ да се сношавамъ. Взехъ съ себе си два сандъка съ книги и

на Алексиева, който имъ прочиталъ и разказвалъ откжслеци отъ Царственика, Асѣнь I и други български книги, колкото сж били издадени на врѣмето си, и съ това привлѣкълъ вниманието на прилѣпчани, които, като видѣли, че той е човѣкъ доста начетенъ и много кротъкъ и тихъ, пожелали да го иматъ за свой български учитель, което лесно сполучили. За него е била отредена отначало една отъ училищнитѣ стаи, дѣто прибралъ първитѣ си ученици и почналъ да имъ прѣподава уроцитѣ по български учебници. Въ по-голѣмата часть отъ българ. училище слѣдваше още двѣ години да се прѣподава светчето и псалтиря, до когато Алаксиевъ пристигна да приготви ученици, които да поематъ да прѣподаватъ по взаимната метода, а той остана главенъ учитель и прѣподаваше вече на класове.“

„Въ 1862 год., кога пристигналъ деня 11. май, Алексиевъ събралъ ученицитѣ си и нѣкои отъ еснафитѣ, и слѣдъ като имъ разказалъ житието на св. Кирила и св. Методия и имъ обяснилъ какво значение има тоя празникъ за българския народъ, слѣдъ като изпѣли ученицитѣ нѣкоя и друга пѣсень, разпуснали ги да празнуватъ. Така се отпразнувалъ за пръвъ пжть празникътъ св. Кирилъ и св. Методий въ Прилѣпъ. (Н. Ганчевъ Еничеревъ „Тържественото отпразнуване паметьта на славянскитѣ просвѣтители св. Кирилъ и св. Методий въ Прилѣпъ,“ Бълг. прѣгледъ, год. III, кн. VII—VIII, стр. 240. Въ рецензъ. „Г. Шапкаровъ за Прилѣпъ и Охридъ.“)

[1]) Изъ едно писмо на г. К. Босилковъ, който днесъ живѣе въ София като Пенсионеръ.

тръгнахъ по обиколка. Най-напрѣдъ отидохъ въ Скопе. Тамъ имаше българско училище, но учителитѣ, имената на които не помня, прѣподаваха по книги, що се намѣрили. Видѣхъ се съ тѣхъ. Послѣ въ стаята на хана, дѣто бѣхъ стоварилъ и отворилъ сандъцитѣ съ книгитѣ, дойдоха мнозина младежи, та разглеждаха съ любопитство книгитѣ и си купиха по нѣкоя. На общината оставихъ въ кредитъ потрѣбнитѣ за пръво врѣме за училището учебници, разправихъ имъ, че занапрѣдъ се отваря българска книжарница въ Велесъ, отдѣто ще могатъ да се снабдяватъ съ книги. Слѣдъ това заминахъ за Куманово. Че се отваря занапрѣдъ българска книжарница въ Велесъ, разгласявахъ навсѣкадѣ, дѣто отивахъ. Въ Куманово учителствуваше тогава Поповъ, съ когото завързахъ сношение, продадохъ нѣколко книги и заминахъ за Щипъ. Въ Щипъ сѫщо, дѣто отдавна сѫществуваше българско училище, продадохъ нѣколко книги, запознахъ се съ нѣкои лица и заминахъ за Радовишъ. Въ Радовишъ сѫщо имаше българско училище. Тамъ намѣрихъ за учитель Хр. Алексиевъ, отъ Горна-Джумая, момъкъ дѣятеленъ и патриотъ. съ когото завръзахъ приятелство и имахъ отпослѣ непрѣкѫснато сношение. Оставихъ му нужнитѣ учебници и заминахъ за Струмица. Въ Струмица нѣмаше българско училище, нито пакъ български учитель, но на пазаря бѣха дошли нѣкои учители - наустничари отъ околнитѣ села и си купиха отъ мене по нѣкоя книга. Тѣ ми разказаха, че въ нѣкои села имало български учители, които обаче прѣподавали наустница и псалтирь. Тия села сѫ обикаляни отпослѣ, както ще видите по-долу, отъ пѫтуващия ни книгопродавецъ Х. Михаилъ Костенцевъ. Въ Дорянъ сѫщо не намѣрихъ нито българско училище, нито български учитель. Тамъ не можахъ да продамъ ни една книга, макаръ че въ града и околностьта населението да говори български. Тамъ, както и въ Воденско и Мегленско, говорятъ български, а пишатъ съ гръцки букви. Въ Кукушъ имаше българско училище, български учитель, Георги Милетичъ, българска община и доста събудени люди. Тамъ продадохъ доста книги, съ което се улесни моето пѫтешествие, обѣщахъ на общинаритѣ да имъ изпращамъ нужнитѣ учебници и се завърнахъ прѣзъ Тиквешко въ Велесъ, дѣто вече имаше български училища и български учители.

Щомъ пристигнахъ въ Велесъ, хванахъ дюкянъ, прѣнесохъ въ него книгитѣ отъ хана и отворихъ книжарница на Даново име. Съ останалитѣ градове: Прилѣпъ, Битоля, Рѣсень, Охридъ, Воденъ и пр. почнахъ да се сношавамъ писмено по-послѣ. Книгитѣ почнаха малко-по-малко да се харчатъ, и азъ навсѣкадѣ изпращахъ, по поискване, на общинитѣ и учителитѣ книги въ кредитъ, защото въ брой не се можеше. Отъ тая вересия, както е извѣстно г. Данову, много пари пропаднаха.

Прѣзъ пролѣтьта на слѣдната година азъ, съ позволение на г. Данова, се условихъ за главенъ учитель въ едно отъ училищата въ Велесъ, въ западната страна на десния брѣгъ на р. Вардаръ, тъй като не можехъ да се издържамъ само отъ печалбата на книжарницата, която, напротивъ, губѣше. Наистина, почнаха да се харчатъ по малко книги, но това не бѣ достатъчно; трѣбваше да се мине врѣме, трѣбваше да се чака съ години, за да се пробие пжть. Трѣбваше да се замѣни наустницата и псалтиря съ нови български учебници, *азъ-букето* съ *а, бе, ве* и гръцкиятъ езикъ — съ български, па тогава чакъ да се надѣяме за добра продажба и колко-годѣ прилична печалба. По тази причина азъ се заловихъ за учитеството, а въ книжарницата оставихъ единъ честенъ и трудолюбивъ момъкъ, на име Андрея Богдановъ отъ Велесъ, който, подъ мое ржководство и отговорность, водѣше дѣлата на книжарницата.

Като останахъ учитель, първата ми грижа бѣше да нареда училището. Раздѣлихъ ученицитѣ на два класа и почнахъ да прѣподавамъ. Велесъ за пръвъ пжть видѣ тогава класно училище, въ което въ скоро врѣме дойдоха ученици и отъ спротивната страна, Бързорѣка, та числото имъ и въ двата класа стана около 40 души. Прѣзъ слѣдниитѣ години числото на ученицитѣ се увеличи, и, когато напуснахъ Велесъ, оставихъ училището съ 3 класа. Въ взаимното училище останаха да прѣподаватъ, подъ мое ржководство, дотогавашнитѣ учители Георги Менкаджиевъ и Георги Михаиловъ; и тъй работата тръгна на редъ, и училището напрѣдваше бързо и примѣрно.

Въ сжщото врѣме азъ се грижехъ и за прѣуспѣването на книжарницата, защото бѣхъ задълженъ и заинтересуванъ. За тая цѣль азъ влѣзохъ въ споразумѣние съ нѣкои лица въ Прилѣпъ и Битоля, за които се извѣстихь, че боравятъ съ продажба на книги, особно съ църковни, и имъ изпратихъ по нѣколко връзки съ разни учебници и за прочитъ книги, за да ги продаватъ съ комисиона за смѣтка на книжарницата. Тия лица бѣха: Марко Цѣпенковъ въ Прилѣпъ, Х. Тоше Зерде, пжтуващъ книгопродавецъ, отъ сжщия градъ и Пере Талевъ въ Битоля. Съ тия лица книжарницата имаше земане-даване прѣзъ всичкото врѣме на нейното сжществуване. Сжщо и въ Враня, дѣто тогава учителствуваше Н. Шишеджиевъ, изпращахъ доста книги.

Като пжтуващи книгопродавци азъ имахъ още и братята Х. Михаилъ и Арсени Костенцеви отъ Щипъ. Послѣдниятъ бѣше учитель въ Тиквешъ и въ с. Робово, Струмишко. Той бѣше лично мене познатъ. Тѣ правѣха дълги обиколки по цѣла Македония, а особено Х. Михаилъ, който продължава дори до закриването на книжарницата, тъй като братъ му Арсени замина за учитель въ Горня-Джумая, дѣто учителствувахме заедно дори

до руско-турската война. Тѣ, снабдявани отъ книжарницата съ достатъчно книги, сж пропжтували и обиколили Радовишъ, Кочани, Струмица, с. Робово (въ него и въ други нѣкои Струмишки села имаше български учители), Дорянъ, Кукушъ, Гевгелий, селата Стояково и Богданци, дѣто имаше български училища, Тиквешко, Прилѣпъ, Битоля, Рѣсенъ, Охридъ, Струга, Дебъръ и околностьта му, Кичево, Гостиваръ, Тетово, Скопе, Куманово, Враня, Лѣсковецъ, Петричь, Воденъ, Енидже-Вардаръ, Сересъ (тамъ учителствуваше Салганджиевъ, на когото и азъ изпращахъ книги), Мелникъ, с. Гайтаниново, дѣто имаше българско училище, Кратово, Паланка, Кюстендилъ и пр. Отъ тия си обиколки Х. Михаилъ Костенцевъ е пострадалъ отъ гръцки козни и клевети на 4 мѣста: въ Струмица и Мелникъ, дѣто гръцкитѣ владици искали да му запрѣтятъ да продава български книги, но той остроумно се оправдалъ прѣдъ каймакамитѣ. Въ Дорянъ обаче, по клевета отъ гръкоманитѣ, го откарали въ Солунъ, а отъ Петричь, тоже по клевета — въ Сересъ. Отъ Радовишъ пакъ го откарали въ Щипъ, и отъ Кочани — тоже въ Щипъ. На връщане отъ обиколки, тѣ прѣдставяха смѣтка и внасяха пари, но всѣкога не точно, и книжарницата, като ги снабдѣше съ чешитъ, отново отиваха по друга обиколка.

Освѣнъ това всѣка година на прилѣпския панаиръ книжарницата отваряше дюкянъ, нареденъ добрѣ съ разни книги. Тоя книжарски дюкянъ служеше повече за реклама, отколкото за продажба на книги, защото купувачитѣ бѣха малко, а сеирджиитѣ много. Едва ли можеше отъ продажбата да се събератъ пари за кирии и разноски, но затова пъкъ българскитѣ учители и общинари които по работа и търговия дохождаха на панаира, научаваха се, отгдѣ да си набавятъ учебни книги за училищата. Тамъ, въ този книжарски дюкянъ, се разискваха отъ надошлата изъ разни мѣста на македония българска интелигенция разни въпроси: черковния, по училищата, по читалища и прочее, ставаха прѣпирни езикословни и вѣроизповѣдни (тогава протестанскитѣ мисионери кръстосваха България и Македония), и по тоя начинъ книжарницата изпълняваше своята народополезна пропаганда.

Една отъ главнитѣ цѣли на книжарницата бѣ и грижата да се отварятъ български училища тамъ, дѣто ги нѣмаше, да се замѣнява часослова съ нови книги, да се измѣстя гръцкиятъ езикъ отъ училищата въ българскитѣ села и да се замѣства съ български. Тая цѣль отчасти лека-полека се постигаше. Тъй, прѣзъ 1869 год. отъ с. Саракиново, Мегленско, поискаха отъ велешката община да имъ препоржча лице за български учитель. Общината се обърна къмъ мене, и азъ имъ препоржчахъ Андрея Богдановъ, сжщото лице, което бѣхъ поставилъ въ книжарни-

цата да води дѣлата прѣзъ врѣме на моето учителствуване, а на негово мѣсто поставихъ друго лице. Тоя момъкъ бѣ способенъ и енергиченъ и изпълни мисията си, както се надѣяхъ: той направи цѣлъ прѣвратъ въ Мегленско и Воденско; прѣподавалъ по български, псалалъ въ черква по славянски, ходѣлъ пѣши въ празнични дни съ книги по селата и пѣелъ въ черквитѣ имъ по славянски; хората толкова обикнали българското четмо, че самитѣ селски попове ходѣли при него да учатъ по 3—4 недѣли славянското четмо, и като се връщали у дома, въвождали въ църквитѣ черковно-славянския езикъ, така че съ съдѣйствието на тамошнитѣ първенци, братя Петъръ и Христо Попови, отъ сѫщото село Саракиново, които и поддържаха учителя, и съ помощьта на извѣстния дѣецъ по черковния въпросъ, Георги Гого отъ Воденъ, сполучилъ да направи да се замѣни гръцкиятъ езикъ съ български въ всички почти села въ Мегленско както въ църквитѣ, тъй и въ училищата имъ, дѣто имало такива. Трѣбва да отбѣлѣжа обаче и това, че въ Воденъ и Мегленско по онова врѣме населението говорѣше български, а пишеше съ гръцкиятъ букви. Затова книжарницата почна да изпраща и по ония мѣста книги.

Сѫщо така отидоха за учители Георги П. Бояджиевъ въ Рѣсень и Д. Ихчиевъ, мой ученикъ, въ Ватоша. И двамата бѣха отъ Велесъ. Въ Неготинъ учителствуваше Илия Кръстовъ, сѫщо Велешанецъ, а пъкъ моятъ прѣдшественикъ отецъ Алексий п. Стефановъ отиде да учителструва въ Кавадарци.

Слѣдъ като напуснахъ Велесъ, като учитель и Дановъ книжарь, азъ отидохъ прѣзъ есеньта на 1872 год. за главенъ учитель въ Горня-Джумая, като прѣдадохъ, съ позволение отъ г. Дановъ, книжарницата на брата ми Дончо Босилковъ, който я управлява до послѣднята русско-турска война. Отъ тая книжарница, навѣрно, г. Дановъ не можа да извлѣче никаква материална полза, напротивъ — голѣми загуби, но морално г. Дановъ заслужи народу, който за възнаграждение му поднася сега, послучай 50-годишния юбилей, своята благодарность и признателность, па и грядущето поколѣние ще му възпоминава и отдава подобающа честь и хвала".

Хр. Дановъ, като книжарь въ Пловдивъ, е спомогналъ материално и морално за възраждането на българщината и въ **Одринско.** Прѣзъ 1869 г. нѣколцина одрински родолюбци, начело на г. Г. Димитровъ, книжарь тогава въ Одринъ, рѣшаватъ да отворятъ първо българско училище въ махала «Каика». Слѣдъ това тѣ се отнасятъ къмъ Данова, за да имъ изпрати учитель за училището. За тая цѣль Дановъ се обръща къмъ К. Поменовъ, ученикъ на Груевото училище. Слѣдъ дълги увѣщания,

Поменовъ заминалъ за Одринъ, дѣто учителствувалъ само една година[1]).

„Слѣдъ като се откри училището“ — говори г. Г. Димитровъ въ своя трудъ *„Княжество България“* — материална и морална помощь за неговото издържание азъ съмъ намиралъ *особно въ лицето на Хр. Данова,* а пъкъ пловдивскитѣ първенци взеха грижата сѫщеврѣменно да се нареди въ Одринъ и българска община“ [2]).

Колко живо се е интересувалъ Дановъ отъ напрѣдъка на училището и българщината въ Одринъ изобщо, свѣдочатъ слѣднитѣ двѣ негови писма,[3]) които заемаме отъ поменатото съчинение на г. Г. Димитровъ. На 9. февруарий 1870 г. Дановъ пише на г. Г. Димитровъ въ Одринъ: —

Съ благодарение приехме и прочетохме писмото Ви отъ 5-й того, радвамъ се за сполуката Ви въ отваряние училището. Отъ писмата ви, които сѫ дохаждали въ мое отсѫтствие, гледамъ, че сте били изложени на доста голѣми пречки и страдания, ала утѣшавайте ся сега съ благополучния си успѣхъ. Това Ви струва за много нѣщо и за дълго врѣме да се споменувате за това голѣмо ваше патриотическо дѣло.

Нашата черк. община тукъ рѣши да Ви проводи на помощь г-на А. Малеева. Той тръгва сега въ срѣда за града Ви.

Наскоро, отъ какъ дойде и извиди положението на работитѣ Ви г-нъ Малеевъ, споредъ нуждата, ще Ви се испрати и едно духовно лице, което споредъ вчерашенъ единъ телеграмъ иде изъ Рилский мънастиръ чрѣзъ Самоковъ; нъ като непознато намъ въ опитностьта си, ние налягаме да ви дойде О. П. Златанъ. Видѣщемъ вечь, кой ще бѫде. Вие само дързостно слѣдвайте начетѫтѫ си работа и не отчаявайте ся въ какъвъ и да било случай.

---

[1]) Дановъ се е обѣщалъ Поменову, че ще му издѣйствува стипендия отъ Евлогия Георгевъ, за да се учи въ странство, ако отиде за учитель въ Одринъ поне за една година. И тъй станало: слѣдъ една година виждаме Поменова да се учи въ Таборъ като стипендиятъ на Е. Георгевъ, който го е издържалъ слѣдъ това да добие и университетско образование.

[2]) „Княжество България въ историческо, географическо и етнографическо отношение“. Часть I, стр. 216.

[3]) Писмата прѣдавамъ буквално съ сѫщия правописъ, както ги намирамъ въ поменатото съчинение.

Голѣмата мжчнотия се е вечь оборила съ отваряние училището.

На г-на Блонда[1]) *щжтъ пишатъ едно благодарително за показванието покровителство въ дѣлата Ви.*

Неприятелитѣ Ви направо ще се чукнатъ по носа и отъ тукъ и отъ самитѣ си дѣла[2]).

Завчера писахъ на нѣкои приятели въ Сливенъ да Ви се притекжтъ на помощь като Ваши съепархиоти. Надѣвамъ ся да свършатъ нѣщо, нъ пакъ можете имъ писа и Вие отъ Ваша страна."

А на 16. февруарий Дановъ пише Димитрову:

„*Дързайте въ подвизанията си около възраждането на нашитѣ братя въ града Ви. Вашитѣ трудове и старания, както се види, побѣдиха неприятелитѣ Ви, които Ви сж прѣпятствували до сега въ предприятото Ви дѣло около отваряниетo училището въ Каика. Тия дни самъ г-нъ Кара-михалевъ е писалъ тукъ до г-на Гешова, за да се постараятъ да имъ испроводатъ по-скоро единъ исповѣдникъ и единъ священикъ. Той, види се, да е почюкнатъ за това изъ Цариградъ, нъ както и да било, Вашето тегло се свършва вече, като е въсприелъ и негова милость да вземе участие въ работата Ви, за която самъ Ви е билъ противникъ до сега. Тая, може би за Васъ непомислена новина бързамъ да Ви съобща, за да промѣните политиката прѣдъ г-на Кара-Михалева и да гледате да се посближите полегка-легка, та отъ Савелъ да Ви стане Павелъ за напрѣдъ въ работжтж. . . .*"

За възраждането на българщината въ Одринско Хр. Дановъ е спомогналъ не малко и чрѣзъ свои книжари, които е изпращалъ въ тоя заглъхналъ кжть да продаватъ български книги.

---

[1]) Одрински английски консулъ, който е помагалъ на българскитѣ родолюбци въ черковно-училищнитѣ имъ работи.

[2]) Думата е за Кара-Михалева, доста влияателенъ българинъ, но много страхливъ, та не е смѣялъ да се противопостави на гърцитѣ въ Одринъ.

8. Дановъ съставя и издава взаимноучителни таблици съ букварь и съвѣтва българскитѣ общини да си градятъ „черкова-училище“.

На 1861 г. Дановъ отишълъ въ Шуменъ за да вземе отъ тамошния учитель, Д. П. Войниковъ приготвената отъ него Българска История за да я издаде и отъ тамъ пакъ заминалъ за Виена, дѣто намѣрилъ печатането по-износно, та напечаталъ още петь книги:

1. Кратка Блъгарска Исторія. Написалъ Д. П. Войниковъ.
2. Уроци отъ землеописаніе естественно, гражданско и изчислително отъ J. Груевъ.
3. Кратка логыка. Сочиненіе отъ J. Михневичъ. Прѣведено отъ J. Груева.
4. Букварь за малки дѣца отъ Хр. Г. Дановъ.
5. Кратко Землеописаніе за дѣца, отъ Н. П. Стояновъ.

Прѣзъ 1862 г. Хр. Дановъ и Я. Трувчевъ се съдружили съ J. Груева,[1]) извѣстенъ по онова врѣме учитель въ

1) Joакимъ Груевъ е ученикъ на Н. Герова и слѣдъ врѣме неговъ мощенъ сподвижникъ. Той се е родилъ на 7 септемврий 1828 г. въ Копривщица, която е дала на новата ни история толкова свѣтли имена. Груевъ е още живъ, живѣе той срѣдъ свои домашни въ Пловдивъ, уважаванъ и почитанъ отъ всички свои съграждани, които добрѣ знаятъ неговата многогодишна народополезна дѣйность — като учитель, книжовникъ и общественъ дѣецъ. Първѣ той се е училъ въ родния си градецъ, а слѣдъ врѣме — въ пловдивското „елинско школьо“, дѣто основно е изучилъ новогръцкия и старогръцкия езикъ. Когато прѣзъ 1850 г. Н. Геровъ е билъ повиканъ въ Пловдивъ, Груевъ го е замѣстилъ като учитель въ Копривщица. Прѣзъ 1856 г Груева виждаме като учитель въ епархийското въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий. При най-трудни условия той, като учитель, достойно продължи начинатата отъ Герова борба за пробуда на българщината въ пловдивската епархия. Оттогава до 1893 г., когато старостьта го повика на тихъ уединенъ животъ, J Груевъ е заемалъ разни обществени длъжности: моавининъ (помощникъ) на пловдивския мютесарифинъ, слѣдъ освобождението Директоръ на Просвѣщението, подиръ съединението Директоръ на държавната дѣвическа гимназия. Свободното си врѣме той усърдно и вѣщо е посветявалъ на народополезна работа — като прѣводачъ или съставитель на разни учебници и други за прочитъ книги, които на врѣмето спомогнаха доста много както за развоя на нашитѣ училища, тъй и за пробудата на народа ни. За живота на тоя плодовитъ работникъ въ попрището на народната просвѣта и пробу а читателятъ ще намѣри по-широко въ сп. „Свѣтлина“ (год. III, 1893, кн. XI, стр. 341—342) Скоро ще излѣзатъ отъ печатъ спомени отъ г. J. Груевъ, който въ форма на цѣнни автобиографични бѣлѣжки излага своя животъ въ връзка съ много важни събития отъ епохата на духовнот и политическото ни възраждане.

епархийското въ Пловдивъ училище «Св. Кирилъ и Методий». Главнитѣ условия на сключения имъ договоръ били: J. Груевъ да дава да се печататъ за съдружнишка смѣтка колкото учебници или други книги прѣведе или състави; Хр. Дановъ да има главната грижа да се отпечатватъ, разнасятъ и разпродаватъ книгитѣ изъ България; Я. Трувчевъ да води дѣлата на съдружнишката книжарница въ Пловдивъ, която ще работи подъ фирмата «Хр. Г. Дановъ и С-ie». Най-голѣмото си внимание J. Груевъ и Дановъ сѫ насочили къмъ нуждитѣ на училищата, въ които липсата на учебници е спъвала много учебното дѣло.

Около 1860 г. обучението въ взаимнитѣ училища, колкото ги е имало въ България, намирало се въ застой: повечето учители, откакъ залъгвали дѣцата по 3—4 години съ уроци по *таблицитѣ*, давали имъ най-сетнѣ да учатъ пакъ часословъ, псалтирь и апостолъ, защото нѣмало по що друго да прѣподаватъ на ученицитѣ си. Но тия училища имали туй добро, че съ своята по-лесна и полюбопитна учебна метода привличали въ себе си току-речи всички дѣца, колкото ги е имало въ общината. Па и самитѣ родители охотно пращали дѣцата си въ тия училища, защото тѣ били общински, та и обучението било безплатно. Съвсѣмъ друго сѫ били килийнитѣ училища: поради мѫчната и досадна метода, по която се е водѣло въ тѣхъ обучението, и мѫчителнитѣ тѣлесни наказания, до които прибѣгвали килийнитѣ учители, тия училища били мразени отъ дѣцата, отъ които нѣкои дори не искали и да минаватъ край тѣхъ. Освѣнъ това обучението въ килийнитѣ училища било плащано, та мнозина родители за доброто на кесиитѣ си избѣгвали да пращатъ дѣцата си въ тѣхъ. Затова килийното училище, било въ градъ или село, не се е посѣщавало нито отъ десетата часть на дѣцата въ общината. За да помогне да се прѣмахне това староврѣменно и безуспѣшно обучение, Дановъ се рѣшилъ въ своитѣ обиколки изъ села и градове да дѣйствува противъ килийното училище и въ полза на взаимното, което, каквото и да било по онова врѣме, сé пакъ е събирало въ себе си току-речи всички дѣца, колкото ги е имало въ общината, и ги е учело по-

скоро и по-лесно на просто четмо и писмо. За тая цѣль Дановъ опростотворилъ взаимноучителнитѣ таблици и намалилъ броя имъ на 36 [1]), защото отъ опитъ е знаялъ, че съ тия таблици ревностниятъ учитель е могълъ за една година да научи дѣцата си да четатъ и пишатъ доста свободно, а подиръ това той е могълъ да имъ дава полезни и поучителни знания отъ Законъ Божи, граматика, аритметика, земеописание и др. Затова прѣзъ 1862 г. Дановъ напечаталъ своитѣ взаимноучителни таблици [2]), които посетнѣ въ умаленъ видъ издалъ въ особенъ букварь, нареченъ по онова врѣме отъ учителитѣ «табличенъ букварь». Тоя Дановъ букварь, който въ кѫсо врѣме прѣтърпѣ нѣколко издания, има слѣдния насловъ: *„Букварь,* или *Взаимноучителны таблицы,* отъ *Хр. Г. Дановъ.*"

Втората страница на букваря съдържа кѫси граматични упѫтвания за учителя. Ето за любопитство нѣколко реда отъ тия упѫтвания.

„Блъгарскый языкъ има 34 просты гласове или буквы. Отъ тѣхъ гласны-ты ся произнасять: *а, е, и* и т. н., а не *азъ, есть, иже* и пр.; а пъкъ съгласны-ты ся произнасять едносложно; така: *бе, ве, ге* и т. н., а не: *буки, вѣди, глаголъ* и пр. . . . Учителіе-ты сѫ длъжни да расказвать всичко това на ученицы-ты, какво-то да разумѣѭтъ добрѣ, коя отъ буквы-ты какъвъ гласъ издава; зачто-то това е най-нуждното на новоначялны-ти, за да могѫтъ навыкнѫ най-скоро на лесно сричяніе и прочитаніе".

Много интересни ми се виждатъ Дановитѣ таблици № 28. и 29., по които нашитѣ баащи като дѣца сѫ учели по онова врѣме българска история. Ето нѣколко реда отъ таблицата № 28:

---

[1]) Взаимноучителнитѣ таблици отъ Неофита Рилски бѣха на брой 60, а таблицитѣ отъ Доброплодни — около 100. Послѣднитѣ, понеже начинаха съ граматика и съдържаха цѣла екциклопедия, никакъ не бѣха годни за новоначинащи, та и учителитѣ ги отхвърляха. Освѣнъ това при прѣподаването съ тия таблици сѫ се дигали голѣма глъчъ и шумъ въ уч. стая.

[2]) Дановитѣ взаимноучителни таблици иматъ слѣдното съдържание: № 1. до № 16. — азбука, слогове, думи и изречения; № 17. до № 25. — четива за прочитъ, нравоучителни наставления и съвѣти, какъ човѣкъ да пази здравето си; № 26. и 27. — народни пословици и други четива; № 28. и 29. — „Кратъкъ изводъ изъ блъгарскѫ-тѫ историіа" съ ржкописни букви; № 32. до № 34. — черковно четене (молитви, тропари, символа на православната вѣра, 10-тѣ заповѣди Божи); № 35. и 36. — упражнения за смѣтане съ четиритѣ прости дѣйствия.

„Слѣдъ Бориса, или Михаила въцари ся сынъ му Симеонъ, най-ученый-тъ и най-славный-тъ отъ всичкы Блъгарскы царіе. Той съ своя голѣмъ умъ и высоко ученіе най-добрѣ е умѣялъ да наряди своіѫ-тѫ дрьжявѫ и много мѫдро да іѫ управлява. Царь Симеонъ е нанесълъ най-голѣмъ ударъ на Грьцко-то царство, кое-то много пѫти побѣди и отнѣ му най-много мѣста. Въ негово-то славно царуваніе най-много е процвѣтнѫло просвѣщеніето у Блъгаріѫ: навсѣкждѣ ся въздвигаха черковы за да ся проповѣда Хрістово-то ученіе на новопокрьстеный-тъ Блъгарскый народъ: по всичкы градове и села ся отворихѫ училища за да ся учять и просвѣщавать млади-ти; освѣнъ това написахѫ ся и много книгы на Блъгарскый языкъ отъ учены-ты хора. Въ Царь-Сименово врѣмя Блъгарія е достигнѫла до най-голѣмѫ силѫ и славѫ, и негово-то царуваніе е было най-честито-то врѣмя за Блъгары-ти.

По смрьть-тѫ Царь-Сименовѫ въцари ся сынъ му Петъръ Прьвый, кой-то е былъ много слабъ и въ ничто неприличенъ на бащѫ си, та отъ негово врѣмя начева да испада сила-та и славата на Блъгарско-то царство.

Слѣдъ Петра у Блъгаріѫ царувалъ Самуилъ, кой-то прѣнесе царскѫ-тѫ столицѫ отъ Прѣславъ въ Охридѫ. Той е билъ много силенъ царь, та доста укрѣпилъ царство-то си; нъ зачто-то близу тридесять години непрѣстанно ся е билъ съ Грьцы-ты, то едно отъ боеве-ты, а друго отъ раздоры за вѣрѫ-тѫ, кои-то бѣхѫ ся породили въ това врѣмя у Блъгаріѫ, Блъгарско-то царство още повече ослабна“.

Съ своитѣ таблици и своя букварь Дановъ е дѣйствувалъ направо и посрѣдно между населението и неговитѣ учители, за да се прѣобръщатъ килийнитѣ частни училища въ взаимни, общи училища. И доста много е успѣлъ въ това Дановъ. А тамъ, дѣто килийнитѣ помѣщения не били годни за взаимни училища, за които е трѣбвало по-голѣми учебни стаи, Дановъ е прѣпоржчвалъ само своя „табличенъ букварь“, съ който да си служатъ учителитѣ за начално обучение, и подиръ него да учатъ ученицитѣ си на Законъ Божи, аритметика, земеописание, история и др., а часослова, псалтиря и светчето да оставатъ за ония, които сѫ се готвѣли за учители и свещеници. Съ туй „часословското“ обучение се е замѣнявало незабѣлѣзано току-речи съ взаимно, и отъ частни училищата се обръщали въ об-

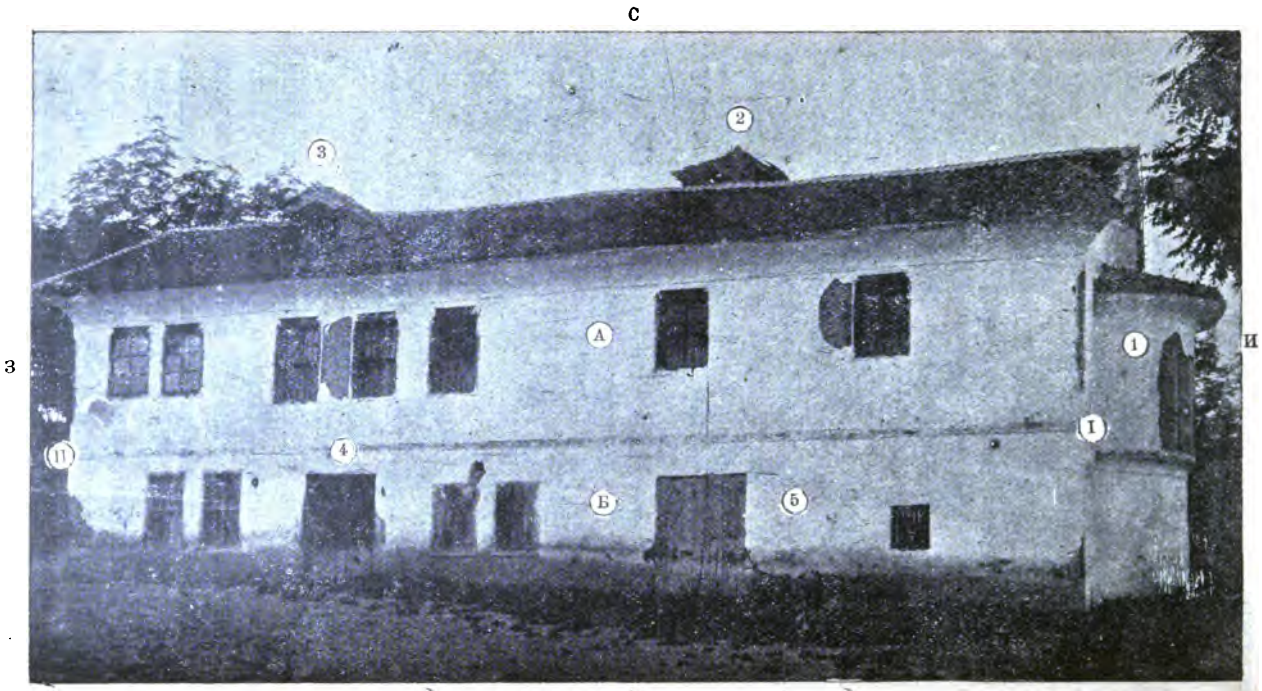

Първото новосъградено дървено здание за „черква-училище“ въ с. Гложене при гр. Орѣхово въ 1872 г.

Изяснение на буквитѣ и цифритѣ:

И = изтокъ, З = западъ, С = сѣверъ, Ю = югъ.

Черната линия I и II, по срѣдата на зданието, означава междата на черквата отгорѣ и училището отдолѣ.

Буква А въ горния катъ означава черквата, а буква Б въ долния — училището.

Съ цифра 1 е означенъ олтарътъ на черквата; съ цифра 2 е означена вратата на мжжкото черковно отдѣление, а съ цифрата 3 — вратата на женското отдѣление.

Съ цифритѣ 4 и 5 сж означени вратата на училището. Осталитѣ неозначени четвъртити черни точки го[illegible] вата, а долѣ на училището.

щински съ безплатно обучение. Но за каква замѣна на килийнитѣ училища съ взаимни е могълъ Дановъ да дѣйствува, когато въ много села е нѣмало помѣщение за училище? Затова, кога е спохождалъ като пѫтуващъ книжарь такива села, той е съвѣтвалъ по-събуденитѣ селяни да си построятъ първѣнъ училищни сгради. Ала отъ много мѣста му се е говорѣло:

— Господине Дановъ, какъ можемъ се осмѣли да прѣдложимъ на нашитѣ набожни и невѣжи селяни да строятъ училищни сгради, когато нѣмаме още черква въ селото си. Може ли нашитѣ съселяни да се съгласятъ да строятъ училищна сграда, прѣди да си сѫ направили черква? А дѣ срѣдства и за едното и за другото?

Ала и на това ревностниятъ и прѣдприемчивъ Дановъ е намиралъ срѣдство: въ орѣховската околия напр., дѣто по онова врѣме хòрата живѣели въ подземни бордеи и нѣмало нито черкви, нито училища, Дановъ, подпомогнатъ отъ тогавашния орѣховски учитель, Тома Младеновъ, и архиерейския намѣстникъ, Алипий, едва убѣдилъ селянитѣ отъ ближното село Гложене [1]) да построятъ двукатна дървена сграда, на която долниятъ катъ да служи за вза-

[1]) Поменатитѣ родолюбци нарочно подбрали за тая цѣль това село, понеже оттамъ е билъ извѣстниятъ по онова врѣме въ орѣховско, Маринчо Игнатовъ, членъ тогава въ меджлиса и влияте́ленъ между турцитѣ. Построено веднажъ „Училище-Черква“ въ селото на такъвъ извѣстенъ между турцитѣ българинъ, съсѣднитѣ села добивали „смѣлость“ да ги послѣдватъ, безъ да искатъ нужния ферманъ за втория катъ (черквата). Маринчо Игнатовъ е още живъ; сега е около 82 години. И до днесъ нѣкои отъ тия „Черква-Училище“ изъ орѣховско и ломско сѫ уцѣлѣли

Слѣдъ врѣме въ „Лѣтоструи“ (1873) Т. Младеновъ напечата една статистическа таблица за черквитѣ и училищата въ „орѣховското окрѫжіе“. Хр. Дановъ придружилъ тая таблица съ нѣколко реда, за да похвали усърдието на Т. Младеновъ и архимандрита Алипия. Тамъ между друго четемъ:

„Всякой, кой-то е ималъ случай да мине прѣзъ Орѣхово или прѣзъ негово-то окрѫжіе въ врѣмя, кога-то владѣехѫ и управляваха̀ това мѣсто фанаріотскы-ты Владыци, знае какво въ самыя тоя градецъ несѫществуваше нѣщо повече освѣнъ едно замутано прьвоначално училище, а пакъ въ окрѫжіе-то му селяне-тѣ освѣнъ дѣто нѣмахѫ ни наумъ за таквось нѣщо, нъ нито черковѫ имахѫ. Благодареніе обаче на обстоятелства-та, отъ прѣди двѣ години, откакъ ся изгони отъ това мѣсто фанаріотинъ-ть Паисій, кой-то много години ся излѣжава въ тоя градецъ безъ да му помогне въ нѣщо, и на негово мѣсто ся постави негово Прѣподобіе Протосингелъ Алипій Анастасовъ, родомъ изъ Дубницѫ, за да управлява народно-черковны-ты работы въ това мѣсто, а за неговъ помощникъ и управитель на работы-ты по училищно отношеніе ся позъва родолюбывій Г-нъ Тома Младеновъ. Отъ онова врѣме не само гра-

имно училище, а горниятъ — за черква (Виж. 86 стр.). Скоро и съсѣдното село Букевци послѣдвало Гложенци, а слѣдъ него и други общини отъ съревнувание почнали да имъ подражаватъ. Та въ единъ периодъ отъ три години само въ орѣховско такива издигнати сгради „Черква-Училище" се наброявали до 18[1]). И така, било отъ просто подражание, било отъ съревнувание въ много градове и села се строели училищни сгради, а редомъ съ туй бързо се прѣобръщали и килийнитѣ училища въ взаимни.

дъ-тъ, нъ и цѣлото окржжіе ся сподоби да види лучи отъ просвѣщеніе. Тыя двама родолюбцы и истинскы желателіе на народно-то добро въ двѣ годишно растояніе почти въ всичкы-ты села (отъ доброволнж помощь събиранж въ земны произведенія отъ селяны-ты), успѣхж да въздигнжть по едно училище почти, а въ повече-то и по-еднж черковж, и то за въздвиганіе-то и на двѣ-тѣ тыя богоугодны просвѣтителны заведенія разноскы-ты нигдѣ да не надминжть отъ 10—15 хыл. гроша. Тъй тѣ покрай това можахж да снабдятъ всяко село съ священникъ и учитель, отъ кои-то всякъ по своѭ длъжность да могжть да наставлявать, поучавать и просвѣщаватъ народа отъ малкы до голѣмы и отъ два-та пола. . . .

Като за допълненіе на всичкы тыя, по побужденіе на горѣказаны-ты, съставена е отъ по-родолюбцы-ты въ града една дружина подъ име Селска Просвѣта, коя-то има за цѣль, отъ събиранж доброволнж помощь изъ помежду си, да подпомага нъравственно-то и вещественно развытіе на селены-ты чрѣзъ просвѣщеніе-то.

Достойни сж за похвалж Орѣховскы-ты прѣдводителе и тѣхни-ти послѣдователіе въ това свето дѣло около народно-то просвѣщеніе! Дай Боже, да послѣдувахж по тѣхный примѣръ всички наши народны Духовны Пастиріе въ главны-ты, и тѣхны намѣстници въ второстъпенны-ты общины".

[1]) Помолихъ посрѣдно г. Ив. К. Томовъ книжарь въ Орѣхово, за да поразпита въ кои села сж уцѣлѣли до днесъ тия здания „Черква-училище." Въ писмото си г. Томовъ отговаря така: „Разпитахъ дѣдо Попъ Христо и др, но никой не можа да ми даде точни и положителни отговори относително построяването на училищата и черквитѣ прѣди 25—30 години. Казватъ, че въ нѣколко села имало такива „Черква-училище," които и до днесъ сжществуватъ—въ орѣховскитѣ села: Гложене, Бутанъ, Рогозенъ, Крушовица—и въ ломскитѣ села: Добридолъ, Василовци, Орсоя, Сливата и др.".

9. Дановъ издава първи географически стѣнни карти за българскитѣ училища.

Споменахъ по-горѣ, че прѣзъ 1861 г. Дановъ се упжтилъ прѣзъ Шуменъ за Виена. Въ Шуменъ тогасъ той се запозналъ и съ учителя Милановичъ, сърбинъ, който готвѣлъ нѣколко географически стѣнни карти, нагодени за българскитѣ училища, и дирилъ издатель. Дановъ се съгласилъ да ги вземе и издаде, като бждатъ съвършено готови, и остали съгласни да се уговорятъ окончателно за това на ески-джумайския панаиръ, който се отварялъ всѣка година на Гергьовъ-день. Още като печаталъ Дановъ поменатитѣ по-горѣ книги въ Виена, турската полицейска власть го подирила въ Пловдивъ: у едного учителя отъ с. Змѣево (старозагорско) тя уловила книгата «История на освобождението на Сърбия» (въ български прѣводъ). Попитанъ, отъ кого е купилъ книгата, учительтъ посочилъ Данова. Макаръ и да билъ прѣдизвѣстенъ отъ съдружницитѣ си за заплашващата го опасность, Дановъ, щомъ напечаталъ книгитѣ въ Виена, върналъ се въ Пловдивъ, отдѣто веднага заминалъ за ескиджумайския панаиръ, за да продава книги и да се срещне съ Милановича. Тукъ, на панаира, билъ дошълъ да продава книги и поменатиятъ вече пловдивски книжарь, гъркътъ Д. Ангелидисъ, който счелъ за нужно да се избави отъ опасния си конкурентъ, та обадилъ на властьта, че диренятъ продавачъ на «Сръбската история» е на панаира. Извѣстѐнъ за това, Дановъ веднага избѣгалъ прѣзъ Русе въ Румъния, безъ да се срещне

съ Милановича. Насмалко Дановъ е щѣлъ да бжде уловенъ въ Русе отъ турскитѣ власти: щомъ се качилъ на парахода, за да мине на отсрѣщния румънски брѣгъ, полицейската власть въ Русе получила телеграфическа заповѣдь и хукнала по ханища и улици да дири и улови «страшния» царски душманинъ. Отъ Румъния Дановъ заминалъ за Виена.

Милановичъ, като не намѣрилъ Данова на панаира, прѣдложилъ на търновския манифактуржия Хаджи Димитъръ х. Ничевъ да издаде стѣннитѣ му географически карти, отъ които, увѣрявалъ го той, щѣло да има голѣма парична облага. Хаджи Ничевъ се съгласилъ и заминалъ за Виена да ги печата. Въ тоя градъ той ималъ контора, управлявана отъ съдружника му Никола Паница, братъ на извѣстния по своята доброта Сава Паница. За да се явятъ картитѣ по-скоро на бѣлъ свѣтъ, х. Ничевъ и Н. Паница ги дали да се печататъ въ двѣ картографически заведения. Скоро обаче и двамата издатели се убѣдили, че тая работа не е за тѣхъ, та прѣдложили Данову да му прѣпродадатъ картитѣ. Дановъ се съгласилъ и станалъ притежатель на картитѣ, които подъ негово наглеждане се отпечатали слѣдъ два мѣсеца.[1]) Картитѣ се отпечатали, но колко сж били българскитѣ училища, въ които се е учело тогава география? Всичко на всичко само 27 български градски училища сж могли, ако сж желаели разбира се, да купятъ по едно тѣло отъ картитѣ. И Дановъ, безъ да е мислѣлъ за това по рано, почналъ вече силно да се безпокои отъ голѣмия париченъ дългъ, що билъ направилъ съ издаването на картитѣ. Освѣнъ това той не смѣелъ, както се помена по-горѣ, да се върне въ България, за да разправя самъ продажбата на картитѣ и да дѣйствува, както това е мислѣлъ по-рано, да се въвежда въ повече училища обучението по география.

---

[1]) Всички карти сж били на брой 8. Първото издание, изработено въ заведението „Reifenstein & Resch", сж автолитографи, а второто (1868 г.)— гравирани. Въ „Лѣтоструй„ (1869) намираме слѣдното извѣстие за послѣдното издание на картитѣ, изработени въ заведението на L. Sommer: —

1) „Стѣнны Землеописателны Карты на брой шесть: една заключява двѣ-тѣ полукжлба, а отъ другы-ты всяка една-по-еднж отъ пять-тѣхъ части

При таково трудно положение Дановъ слиза отъ Виена въ Бѣлградъ, за да подири въ послѣдния градъ пазаръ на географическитѣ карти. Отива той първѣнъ въ народната библиотека, за да подари едно тѣло отъ картитѣ и да помоли нейния директоръ, Д-ръ Янко Шафарикъ, чехъ, за да ходатайствува прѣдъ министерството на народното просвѣщение да се въведатъ като учебно помагало въ сръбскитѣ училища, дѣто до онова врѣме си служели съ нѣмски географически карти, много по-скжпи отъ Дановитѣ. А Дановитѣ карти били за прѣдпочитане още и за това, защото «словенското писмо»[1]) въ тѣхъ е било по-понятно за сръбскитѣ ученици. Шафарикъ, като приемалъ подаръка за библиотеката, не могълъ да не се учуди на прѣдприемчивостьта на българския книжарь и на книжовния напрѣдъкъ изобщо на българитѣ, които, едва що се пробуждатъ, искатъ да надминатъ отдавна вече освободенитѣ сърби.

на свѣта: Европж, Азіж, Африкж, Америкж и Австралиж. Віена 1868: 2-ро прѣработено издание, допълнено и отпечатано на чистж бѣлж и дебелж хартіж. Цѣна на всичкы вкупъ не налѣпены . . . . . 150 гроша
Сжщы-ты 6 Карты налѣпены ва платно . . . . . 210 „
Отдѣлно една-по-еднж продаватъ ся по . . . . . 25 „

Тыя шесть землеописателны карты, отпечятаны на чистж, бѣлж и дебелж хартіж надлъжь лакътъ и три рупа, и наширъ лакътъ и рупъ, прѣдопрѣдѣленны сж за българскы-ты училища. На тѣхъ ся намира всичко, що е потрѣбно да знае единъ младъ, кой-то рядовно учи Землеописаніе.

2) Карта за Святы-ты мѣста на четыре листа, нашярена съ различны шарове и залѣпена на платно 40 гр.

Тажж картж прѣпоржчямы особно на млады-ты ученицы, които учятъ Священны Исторіж, такожде и на священницы-ты. У неж ся намирать забѣлѣжены почти всичкы мѣста, кои-то ся спомѣнуватъ въ Св. Писаніе. При неж има прибавенъ и планътъ на пжтя, по кой-то въ старо врѣме Евреи-ти, по исхода си изъ Египетъ, скытахж ся 40 години изъ Аравійскж-тж Пустынж, догдѣ да влѣзжтъ въ Обѣтованнж-тж земж. Има още и планътъ на Іерусалимъ, какъвъ-то е былъ въ първы-ты врѣмена на Хрістіянство-то.

3) Карта за Европейскж Турціж заедно съ припрѣдѣлны-ты й страны и съ плана на Босфора, на Цариградъ и на Дарданелскый Протокъ, гравирана на четыре голѣмы листа, на-длъжъ два лактя на-ширъ единъ и половина лакътъ Не налѣпена 100 гр.
Сжща-та карта налѣпена на платно 130 гр.

Тая карта, изработена по най-вѣрны-ты карты, що ся намиратъ на чюжды языцы и допълнена по събрани частны познанія, прѣпоржча ся не само на учители и ученицы, нъ и на търговцы, и на пжтницы, като най-пълна и най-богата отъ колко-то до сега сж ся явилы карты за гжж дрьжявж, на коя-то имамы честь да ся броимъ жителіе.“

[1]) Въ разговори съ сърби Дановъ нарочно е употрѣбялъ думата „словенски“ вмѣсто „български“, за да не обиди националното чувство на събесѣдницитѣ си.

Разглеждайки една отъ голѣмитѣ карти, той неволно извикалъ:

„О, матер му! Бугари ћуте, ћуте, па се покаже на један пут велики!“

Шафарикъ, като благодарилъ Данову за «скжпия» подаръкъ, намѣрилъ за добрѣ да го прѣпрати при сръбския книжарь Валожић, който съ явна неохота се съгласилъ да приеме единъ комплетъ отъ картитѣ, за да ги покаже и прѣпоржча на сръбскитѣ учители въ Бѣлградъ. И какво, мислите, читателю, е направилъ Валожић? — Нищо. Подиръ двѣ години, когато Дановъ наминалъ у книжарницата му, сгънатитѣ и обвити карти стоели на сжщото старо мѣсто подъ лавицата, покрити съ дебелъ пластъ отъ прахъ.

Съ тоя скжпъ даръ на българската училищна книжнина Дановъ се упжтилъ за Румъния при българскитѣ родолюбци. Спрѣлъ се най-напрѣдъ въ Гʼалацъ, и съ нѣколко карти подъ мишница явилъ се една сутрень въ контората на извѣстния български родолюбецъ Евлогий Георгиевъ [1]). Слѣдъ като се опознали двамата съотечественици, Е. Георгиевъ побързалъ да изкаже своето учудване отъ прѣдприемчивостьта на младия българинъ-книжарь, който се е рѣшилъ да залага такива голѣми суми пари за географически карти, когато училищата въ България се броели на пръсти. Той далъ Данову 10 минца съ слѣднитѣ насрърдчителни думи:

— Вземете тия 10 минца и пишете на съдружника си въ Пловдивъ да изпрати отъ мое име по единъ комплетъ отъ картитѣ на двѣтѣ карловски училища — мжжкото и дѣвическото. Идете още сега въ контората на г. Аврамовича и му дайте двѣ тѣла. Ще му кажете, че *азъ* съмъ ви пратилъ. Слѣдъ това походете въ града ни и другитѣ български търговци, на които ще датете по единъ комплетъ. И тѣмъ кажете, че азъ съмъ ви пратилъ. Пари не дѣйте имъ иска. Азъ ще се срещна довечера съ тѣхъ въ газиното и ще имъ говоря; утрѣ ги обиколете да си приберете стойностьта за даденитѣ имъ карти“..

А Е. Георгиевъ при срѣщата ще «каже», или подобрѣ ще «заповѣда» на тия «малки» български тър-

---

[1]) Евлогий Георгиевъ живѣлъ тогава въ Галацъ, а братъ му Христо — въ Букурещъ.

говци, за да купятъ даденитѣ имъ карти и да ги изпратятъ за училищата въ роднитѣ си села или градове. И тъй станало. Само Аврамовичъ не искалъ да разбере, защо му сж географически карти. Но слѣдъ Дановия кжсъ отго-

Христо Г. Дановъ прѣзъ 1862 г.

воръ: «Азъ не зная; г. Евлогий Георгиевъ ме изпрати при васъ; платили не платили, азъ ви оставямъ картитѣ,» —Аврамовичъ, макаръ и неохотно, бръкналъ въ касата си, за да я лиши отъ 10 златни минца. Е. Георгиевъ далъ Данову прѣпоржчителни писма и до българскитѣ търговци въ

Браила, Букурещъ, Тулча[1]) и Болградъ. Въ послѣдния градъ Д-ръ Беронъ, директоръ на колонистскитѣ училища, откупилъ 40 тѣла карти за българскитѣ училища по селата.

Снабденъ съ повечко пари отъ продажбата на географическитѣ карти, Дановъ се упжтилъ обратно за Виена, за да изплати часть отъ голѣмия си дългъ.

Животътъ, бездѣйниятъ животъ, що е прѣкарвалъ Дановъ въ Виена, е билъ твърдѣ тежъкъ за него. Той копнѣелъ да се върне въ България, дѣто, както се каза по-горѣ, властьта го е дирѣла подъ дърво и камъкъ. Най-послѣ той се обърналъ за съдѣйствие къмъ Д-ръ Чомакова, който билъ тогава въ Цариградъ като прѣдставитель на пловдивчани по черковния въпросъ. По съвѣтитѣ на Чомакова, отъ Виена Дановъ заминалъ прѣзъ Сулина направо за Цариградъ. Тукъ той живѣлъ 6 мѣсеца, криейки се, разбира се, отъ властьта. Оттукъ той се е сношавалъ съ нѣкои български родолюбци (Д-ръ Селимински и др.) въ чужбина, съ които е сподѣлялъ нѣкои мисли особно по въврежа на черковния въпросъ. Най-послѣ Чомаковъ, благодарение познанството си съ Али-паша, издѣйствувалъ отъ централната власть нужната мазбата, съ която Данову се прощавало «страшното прѣстжпление». И той слѣдъ 4-годишни скитания се прибралъ въ Пловдивъ.

Ето едно[2]) отъ тия писма, които Хр. Дановъ е изпратилъ на Д-ръ Селимински въ Болградъ.

Цариградъ, 25-й Јанн. 1866.

Многопочитаемый ми Дѣдо Селиминскый!

Честита Ви Нова Година! Желаѭ да ѭ прѣминете въ най-добро здравіе и съ голѣмѫ легкость

---

[1]) Въ Тулча Дановъ е трѣбвало да отговаря прѣдъ една група български търговци, защото въ голѣмата му карта на европейска Турция е липсвало името на тѣхния градъ. А туй Дановъ не билъ забѣлѣзалъ по-рано. „Що да ви правя като не сте абонати на картитѣ? Купете си сега по едно тѣло, и въ второто издание на картитѣ съ голѣми и черни букви ще личи името на вашия градъ“, отговорилъ остроумно и шеговито Дановъ. Туй разсмѣло всички, и всѣки побързалъ да купи по единъ комплетъ за училището въ родния си градъ или село.

[2]) Това писмо дължа на г. проф. В. Н. Златарски, който го е намѣрилъ между запазенитѣ книжа на покойния Селимински.

въ стариныты Ви, и съ голѣмо благополучіе и успѣхъ въ всѣко Ваше добро прѣдначинаніе.

Молѫ да ме простите за дѣто тъй късно Ви идѫ съ ново-годишни-ты ми поздравленія; обстоятелства-та ми тъй го докарахѫ, та закъснѣхъ.

По раздѣляніе-то ми съ Васъ въ Галацъ, тръгнѫхъ за насѣмъ. Въ два дни като си свръшихъ работѫ-тѫ, мысляхъ да заминѫ оттукъ безъ да се обаждамь нѣкому, или най-сетнѣ да направѭ, споредъ какъ-то Вы казвахте; нъ не направихъ ни едно-то, ни друго-то, а ето що: направихъ едно прошеніе, въ което изложихъ всичкѫ-тѫ ми работѫ, какъ-то си е, па го подадохъ на Н. В. Али Пашѫ, отъ кого-то още нѣмамь отговоръ; остая за слѣдъ Байрама. Надѣямь ся да бѫде на добро. Послѣ щѫ идѫ за въ Пловдивъ.

Съ дохажданіе-то си тукъ Н. П. Мидъ-Хатъ пашѫ така прѣпоржчи Блъгары-ты и толкось живо прѣдстави наши-ты работы съ владицы-ты, щото твърдѣ много подпѣйствува прѣдъ Правителство-то и потикна работа-та на черковный въпросъ до тамъ, щото мысляхмы, че още въ негово присѫтствіе тукъ ще ся рѣши въпросътъ; нъ той си отиде и пакъ не бы нищо. Види ся, че не щяхѫ да направять прѣдъ него нищо, за да не бы да ся рѣче, че той е свръшилъ тая работѫ, която е была отъ 5—6 годины насѣмъ на другыго на-ржцѣ.

Слѣдъ негово-то отхожданіе Н. В. Аали Пашѫ повыка Патріарха, та му прѣдложи за рѣшеніе на черковный въпросъ да си избере отъ слѣдуѭщы-ты три начина единъ и въ най-късо врѣмя да му даде отговоръ. Ето гы: 1) Да си изберѫть Блъгари-ты единъ Епископъ, който да имъ управлява черковны-ты работы отдѣлно, а само той единъ да зависи отъ Патріарха и то само номинално (по тоя начинъ ни е дадена отдѣлна іерархія), 2) да ся рѣши черковный въпросъ спорядъ народонаселеніе-то (по тоя начинъ добивамы повече и отъ колкото смы помыслили; т. е. по врѣмя да завладѣемъ Грьцы-ты заедно съ патріархіѭ-тѫ имъ и да гы владѣемъ тъй, както тіи сѫ прѣобладали и владѣли надъ насъ до сега) или 3) да ся рѣши черковный въпросъ по 8--тѣ точки, избраны и прѣдложены отъ Блъгарскы-ты прѣдставители за съединеніе съ грьцы-ты. При това прибавилъ: въ случай ако не пріймете пакъ ни единъ отъ

тыя три начине, то жяль ми е, че Правитвлството на Н. И. В. Султана ще ся намѣри принудено да даде на тѫѭ работѫ такъвъ край, какъвъ-то Вамъ (Патріарху) никакъ не бы билъ угоденъ. Послѣ това Патріархъ-тъ си отишьлъ и още въ сѫщый день ся разболѣва, та едва отзавчера ся е исправилъ. Да видимъ вече какъвъ отговоръ ще даде. Какъ да было, работа-та узрѣя, та наскоро ще земе единъ добъръ и благопріятенъ конецъ за насъ Блъгары-ты.

Говори ся, че ужь въ Патріаршіѭ-тѫ синодални-ти членове ся сбрькали кой що да рѣче; нѣкои си были готови да ни даджтъ отдѣлнѫ іерархіѭ, нъ само въ Собственнѫ Българіѭ, т. е. само между Старѫ-Планинѫ и Дунава, а не и отвѫди. Ако ся рѣши нѣщо додѣ сьмь тукъ, пакъ щѭ Ви пиша. Други новины нѣма.

Поздравѣте отъ моѭ странѫ Г-на Цѣновича и другы пріятели.

Съ приличны-ты ми къмъ Васъ поздравленія остаямь за всегда

Вашъ
Хр. Дановъ.

10. Хр. Дановъ работи да се изпращатъ българчета на учение въ чужбина.

За да се снабдяватъ по-лесно училищата въ сѣверна България съ учебници и други книги за прочитъ, Дановъ отворилъ прѣзъ 1867 г. и въ Русе клонъ отъ книжарницата си. Тоя клонъ сѫществува и работи до 1900 г. — до отварянето на централната желѣзнопѫтна линия София — Варна. Книжарницата въ Пловдивъ и нейнитѣ клонове въ Велесъ и Русе сѫ служели въ турско врѣме не само за книгопродавници, но и за читалища и свърталище на учителитѣ и интелегенцията изобщо по онова врѣме. Тѣ сѫ били, както се каза вече по-горѣ, разсадници на просвѣта прѣзъ послѣднитѣ години отъ епохата на духовното ни възраждане.

„Книжарницата на Данова — говори въ своитѣ „Спомены“, г. Н. Ганчевъ Еничеровъ, ученикъ на Груевото училище въ Пловдивъ — не служеше само за продаване книги, но служеше още и за сборенъ пунктъ на българската учеща се младежь и въобще на българската интелигенция въ Пловдивъ. Тамъ често ще намѣришъ ученици да се разговарятъ или прѣпиратъ съ нѣкой отъ махаленскитѣ или вънкашнитѣ учители, а всѣкога менторътъ Дановъ, застаналъ помежду тѣхъ, братски ги насрѣдчава, поучава и упѫтва. Съ своя остъръ умъ, силенъ характеръ и прѣкалена скромность той бѣ привлѣкълъ любовьта на всички ученици отъ централното училище. Съ голѣмо внимание ученицитѣ слушаха, когато той разказваше нѣкой анекдотъ отъ своето ученичество или учителство. Много пѫти той се обрѫщаше къмъ ученицитѣ

съ съвѣти, че не трѣбва да очакватъ всичко отъ училището, а сами да се поспрѣтнатъ да разработятъ посѣтото отъ училището. Често пѫти прѣзъ недѣлитѣ или празницитѣ подбралъ 2—3 ученика и хайде на църква въ Мараша или Каршияка, и слѣдъ черковния отпускъ дружински отиватъ да посѣтятъ махаленския свещеникъ, учителя или нѣкои отъ първенцитѣ. Прѣзъ това врѣме не можешъ да се наситишъ да слушашъ умнитѣ му разговори и приказки. Въобще може да се каже, че материялътъ, който изхвърляше централното училище, втори пѫть се прѣработваше въ Дановата книжарница, дѣто му се удряше извѣстно лустро.“

Взаимноучителната метода, както споменахъ по-горѣ, се разпространяваше бързо изъ българскитѣ училища, отдѣто слѣдъ врѣме лека-по-лека я измѣсти новата, звучна метода[1]), която, както е знайно, отъ педагогическо гледище

[1]) Звучната метода, както е знайно, се въведе въ нашитѣ училища за прѣвъ пѫть отъ Йосифа Ковачевъ прѣзъ 1868 г. Дановъ веднага разбралъ добритѣ страни на тая метода, та побързалъ да посъвѣтва своя велешки книжарь, К. Босилкова, за да иде въ Щипъ при Ковачева, отъ когото да изучи звучната метода и да дойде слѣдъ това учитель въ Пловдивъ. И къмъ Ковачева Дановъ се е обърналъ съ нѣколко писма, за да го моли да му състави и изпрати за печатане нужния учебникъ за начално обучение по звучната метода. Ето нѣколко извадки отъ двѣ писма, който намѣрихъ въ уцѣлѣлата кореспонденция на книжарницата отъ онова врѣме.

„Пловдивъ, 27 Авг. 1871 г. Господину К. Босилкову въ Велесъ. Азъ ти казахъ попрѣди, да гледашъ, на всякой начинъ да идешъ при Г-на І. Ковачева, да проникнешъ въ нѣколко мѣсеци въ методѫтѫ му, защото ще бѫде тя за напрѣдъ общо-употрѣбителна, та можешъ, гдѣ да било, да се намѣстишъ, а особно тукъ, защото тѫй годинѫ дадохмы едному ужъ за неѭ (безъ да ѭ е сънувалъ) 6000 гр., а тебѣ може и повече да дадѫтъ, кога дойдешъ пô-окатъ въ неѭ, зато правишъ що правишъ, иди и постигни й краищата.

Съ поздравленія остаямъ Твой доброжелатель Хр. Г. Дановъ“.

„Пловдивъ, 27 Авг. 1871 г. Господине І. Ковачевъ, въ Щипъ. По-прѣди, прѣзъ Юлія повторихми да Ви попитамы, ако сте остали съгласни на прѣдложенытѣ ни условия пролѣцемъ, а пояснени въ друго едно писмо по-послѣ, за да издадемъ на свѣтъ Вашитѣ съчинения за първоначално изученіе по звучнѫтѫ методѫ, и ако имате готови поне първѫтѫ книжкѫ, то да ни проводите за да ѭ напечатимъ, та съ врѣме да се разпрати по училищата; нъ както на прьвото, тъй и на второто ни писмо и до днесь още никакъвъ отговоръ нѣмамы отъ Васъ, за да знаемъ що да правимъ. Писмата си проваждамы все прѣзъ Г-на К. Босилковъ у Велесъ, който гы е все пріималъ, а какъ да не ститать до Васъ, та нѣмахмы отговора Ви? — Незнаемъ. Молимъ за отговора Ви, за да знаемъ на какво мнѣніе сте за това. А сега съ поздравленіе остаяме. Ваши Хр. Г. Дановъ & С-іе“.

Едва къмъ края на 1874 г. Й. Ковачевъ продава Данову второто издание на своя букварь, който се напечата въ Виена подъ насловъ: „*Бъл-*

е по-добра отъ своята прѣдходница. За това обаче се искаше много врѣме, защото взаимноучителната метода бѣ станала на мода, приела бѣше се току-речи навсѣкадѣ. Много общини, както споменахъ вече по-горѣ, надваряха се да строятъ по-хубави и по-голѣми училищни сгради, дѣто се водѣше обучението по взаимната метода. Училища, наистина, имаше въ много села и градове, но за подобрението на учителския персоналъ нѣмаше кой да се грижи. Като оставимъ на страна по-голѣмитѣ градове, дѣто имаше учители, които отговаряха на своето звание, въ всички други по-малки градове и села учителитѣ бѣха подготвени да водятъ на първо врѣме обучението само по взаимноучителнитѣ таблици, та, слѣдъ като залъгваха съ тѣхъ дѣцата по 2—3 години, въвеждаха слѣдъ това въ училищата си като учебни прѣдмети пакъ часослова, псалтиря и апостола.

Когато е обикалялъ села и градове като пжтуващъ книгопродавецъ, Дановъ, който съ особенъ интересъ е слѣдилъ вървежа на учебното ни дѣло, не е могълъ да не забѣлѣжи поменатата болна страна на повечето отъ нашитѣ тогавашни училища, и въ своя «Лѣтоструй» отъ 1869 г. въ статията си «*Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ты языци*» съ прѣкалена придирчивость той подлага на строга оцѣнка и учители, и училищни настоятели, и разнитѣ видове училища съ методитѣ, по които се е водѣло обучението въ тѣхъ. Казахъ прѣкалена придирчивость, понеже авторътъ не е взелъ прѣдъ видъ врѣмето и условията, при които изникнаха тия училища, които, макаръ и недотамъ добрѣ уредени, на врѣмето си изпълниха достойно своето високо назначение. За любопитство отъ поменатата статия на Данова цитирамъ само

гарски Букварь по звучната метода за народните школи отъ I. С. Ковачевъ. Съ 17 наглядни картини. 1875". По-рано Данову е падналъ на ржцѣ руския Павленковъ букварь, съставенъ споредъ звучната метода. По искането на Данова, покойниятъ Д. Благоевъ е съставилъ подъсерто я букварь издадения прѣзъ 1874 г. отъ Дановата книжарница „*Букварь по наглѣдно-гласната метода, съ 212 образи извѣтрѣ*".

нѣколко реда, които засѣгатъ болната страна на взаимнитѣ училища:[1])

„Тая метода ето по кои двѣ главны причины не можа да хване корень и да принесе и у насъ оня плодъ, съ кой-то ся ползуватъ по другы мѣста хора-та отъ неѭ. Прьво, наши-ти даскале или както сами ся прѣименувахѫ испослѣ *учителіе*, губятъ тукъ всичко-то си врѣмя, за да истъкмяватъ до кончецъ всичкы формы и да прѣглядватъ всичкы тънкости отъ черупкѫтѫ на тѫѭ методѫ, а за ядкѫ-тѫ — за ученіе-то или врѣмя имъ не остава, или съвсѣмъ забравятъ, та кога-то най-трѣбваше да бѫдѫтъ при ученицы-ты, за да гы прѣглядватъ, да имъ покажѫтъ и да гы прѣслушятъ, тъкмо въ това врѣмя тѣ намѣрятъ да идѫтъ да си поотдъхнѫтъ отъ по-горѣказаны-ты тѣхны тяжкы трудове, а оставятъ ученицы-ты да ся учятъ сами: „зачто е, кажѫтъ, нарѣчена взаимноучителна метода, нека се учятъ сами!“ Второ, съ въвожданіе тѫѭ методѫ въведе ся и плащаніе-то както на учителя така и на всичкы другы училищны разноскы да бѫде отъ общо, а това *бадихава* ученіе приведе още повече ученицы; освѣнь това то изпозатвори и гдѣ что имаше чястны училища въ еднѫ общинѫ, та прибра и тѣхны-ты ученицы въ обще-то взаимноучително училище. И така ся струпахѫ нѣгдѣ по 100, нѣгдѣ по 200 а нѣгдѣ по 300 дори и по 400 ученици на единъ учитель, кой-то и десять главы ако да бы ималъ на рамена-та си, пакъ не можяше да дойде до-хакы на толко сгань, а нежели и да гы научи на нѣчто. Родителы-тѣ и училищни-ти надзирателіе дохождахѫ и захласвахѫ ся да глядатъ на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты, а за по-нуждно-то и не помишлявахѫ; а пакъ дѣтца-та ходяхѫ въ училище за тоя, гдѣ-то вѣе: да зѣпатъ изъ прозорцы-ты и да учятъ всичко на изустъ— папагалскы! па днесь караны, утрѣ біены, тѣ изгубятъ волѭ и за училище и за ученіе, обдрыгнѫтъ и на бой и на выкове и излѫкутятъ ся, та вмѣсто да бѫдѫтъ повече и повече благонравны и послушны дѣтца, а тѣ станѫтъ твръдоглавы и непослушны хай-

[1]) Любопитенъ е този прѣломъ у възгледа на Данова къмъ нашитѣ училища изобщо и особно къмъ взаимнитѣ, за чието разпространение по-рано той така усръдно е работѣлъ. Причината на това се крие въ неговия назрѣлъ критически погледъ къмъ училищата изобщо и къмъ тѣхното високо назначение. Туй пъкъ, навѣрно, ще да е плодъ на неговия голѣмъ интересъ, съ който е посѣщавалъ и изучавалъ училищата въ Буда-Пеща, Виена и др. Освѣнъ това нѣкои педагогически статии въ чужди периодически списания, които е челъ, за да събира материалъ за „Лѣтоструй“, ще да сѫ измѣнили доста много досегашнитѣ му педагогически възгледи. Та отъ всичко това, навѣрно, той се е убѣдилъ, че нашитѣ училища сѫ останали доста надирѣ за новото врѣме.

Г-нъ Ванковъ, като засѣга горното мнѣние на Данова въ своя хубавъ трудъ „История на учебното дѣло“ и пр., възразява, че не всички училища сѫ били такива, каквито ги описва нашиятъ юбиляръ.

маны. Ей само това е причина-та гдѣ-то едно 7 — 8 годишно дѣте, учено по тжж методж, вмѣсто да изучи най-много за шесть мѣсяцы таблицы-ты й, та да ся научи на свободно прочитаніе и писмо, а то прѣбиваше училищнытѣ прагове и шесть годины безъ да може нито имято си да срѣче и напише! — За въ тоя видъ училища ся почиташе за ученъ учитель тоя, кой-то по̀умѣеше да врьти дѣтца-та *на талимъ*, а за ученіе нѣмаше ни спомянъ. Изъ тыя училища ся изхврьли фалага-та, ала пржчкы-ты ся носяхж на снопове, и плѣсницы-ты колко дѣтца сж изобезумили, на колко дѣтца се е поврѣдило здравіе-то отъ плашеніе, и затваряніе въ тъмницы-ты, кои-то заедно съ новы-ты училища ся изградихж всжду по *новъ начинъ* — по̀-широкы и по̀-ягкы!"

По-надолу, като говори за тъй нареченитѣ «главни училища», Дановъ казва:

„Вмѣсто да ся гляда на учителя за въ главно-то училище да бжде ученъ чловѣкъ (а той може бы и младъ, зачтото наука-та не мѣри по годины), кой-то да умѣе да разсказва и да прѣдава на ученицы-ты за всичко нѣчто разбрано и съзнателно, а пакъ за въ онова надъ малкы-ты дѣтца да бжде чловѣкъ на възрасть, чловѣкъ опытенъ, кой-то да умѣе да котка и да которка дѣтцата съ най-голѣмж кротость и благоразуміе като единъ добъръ родитель, а то всичко това у насъ стая наопакы. И не сме ли ные за чюдо хорица въ това отношеніе, въ кое-то прѣдпочитами добитъка повече отъ рожденж-тж си челядь!"

Естествено, поменатитѣ учители, които слѣдъ взаимноучителнитѣ таблици въвеждаха като учебни прѣдмети часослова, псалтиря и апостола, възбуждаха негодувание у пожеднитѣ за нова наука ученици въ много училища. А откакъ се явиха въ училищата географически карти, по които мнозинството учители не умѣеха да прѣподаватъ география, понеже не разбираха тоя учебенъ прѣдметъ, умствената босота и невѣжество на тия учители обръщаше внимание и на самитѣ родители на ученицитѣ. Затова по тия мѣста, спохождани отъ Данова, мнозина учители, които имаха добрата воля да отговарятъ що-годѣ на новото врѣме, прибѣгваха съ молба до нашия пжтуващъ книгопродавецъ, за да ги упжтва, какъ да водятъ обучението въ училищата съ географическитѣ карти, съ аритметически дроби и др. И Дановъ, доколко му е позволявало врѣмето, на драго сърце е изпълнявалъ такива просби на ревностни учители,

които въ замѣна на това му сж прѣдлагали храна и жилище, доклѣ се е наврътвалъ въ селото или града имъ.

Тая липса на добри учителски сили е породила у Данова мисъль — какъ да се снабдятъ училищата съ поподготвени учители. Тая мисъль се усилва у него още повече тогава, когато мнозина родители изъ села и градове, които той е спохождалъ като пжтуващъ книжарь, захванали да се обръщатъ къмъ него за съвѣтъ — дѣ въ чужбина да изпращатъ дѣцата си на «по-добро» и «подълбоко» учение. По това врѣме бѣше за прѣпоржчване Robert-Kolege въ Цариградъ, но, поради скжпата си училищна такса, той не бѣше достжпенъ за всѣкиго. Освѣнъ въ това училище мнозина български младежи слѣдваха въ руски уч. заведения — въ Москва, Киевъ и Одеса — и то всички почти стипендияти на славянския московски комитетъ, или на одеския български благотворителенъ комитетъ, или пъкъ на частни стипендии отъ фондоветѣ на Априлова, Денкоглу и др. Указало се обаче, че суровиятъ и студенъ сѣверенъ климатъ билъ тежъкъ за българчета, родени въ по-топълъ южен климатъ. Освѣнъ това, видѣло се е, че българскитѣ училища не подготвяли добрѣ младежитѣ за рускитѣ учебни заведения. Всичко туй е извикало на врѣмето (1863 г.) мисъльта да се отвори извѣстниятъ южно-славянски пансионъ при гимназията въ Николаевъ за ученици изъ южнитѣ славянски страни. Тоя пансионъ билъ най-пригоденъ за българчета. По едно врѣме обаче изъ България се разнесълъ «слухъ», че между ученицитѣ въ тоя пансионъ, било отъ студения климатъ, било отъ «други» причини, била се развила туберкулоза, която покосвала много българчета[1]). Освѣнъ това

[1]) Тоя „слухъ“ доста упорито се е носѣлъ тогава изъ България. Г-нъ Ив. М, студентъ по онова врѣме въ одеския новорусийски университетъ, ми разказа, че всички български студенти отъ тоя университетъ, до чиито уши билъ дошълъ горния слухъ, считали за своя длъжность да спиратъ и връщатъ съ силни увѣщания всички българчета, които на пжть за Николаевъ се спирали за кжсо врѣме въ Одеса. Г-нъ Минковъ, притежатель на пансиона, по едно врѣме дори се оплакалъ на властитѣ въ Одеса, че нѣколцина „неблагонадежни“ младежи-българи пущали горния слухъ и на сила току-речи спирали ония българчета, които отивали да се учатъ въ Николаевъ. По поводъ на това оплакване, университетската власть въ Одеса внушила на „по-ревностнитѣ“ въ тая работа българи-студенти, че не трѣбва да се занимаватъ съ въпроси, за които само училищнитѣ власти въ Николаевъ сж компетентни.

за България бѣха нужни тогава учители съ педагогическо образование и работници съ специални познания по земедѣлие.

Всичко туй е навело Данова на мисъль да подири самъ лично сгодни училища за българчета въ славянскитѣ градове изъ Австрия. За тая цѣль той поразпиталъ въ Виена нѣколцина славяни, които, особно чешкитѣ студенти, му прѣпоржчали скромния градецъ Таборъ (въ Чехия), дѣто е имало гимназия съ два отдѣла—реаленъ и класически. Освѣнъ това въ тоя градецъ е имало и земедѣлско училище, и животътъ въ него е билъ сравнително евтинъ. Прѣзъ 1868 г. Дановъ завелъ за пръвъ пѫть въ Таборъ двамина младежи — Йорданъ Симеоновъ изъ Русе и Панайотъ Н. Генишевъ изъ Търново, които прѣдалъ на бащинскитѣ грижи на учителския съвѣтъ въ гимназията и на нейния директоръ, Д-ръ Крижекъ. Освѣнъ това Дановъ прѣдизвѣстилъ и учителитѣ и директора, че за напрѣдъ ще дохождатъ и други българи-ученици, за които ги помолилъ да ги приематъ и да ги иматъ подъ грижата си.

На слѣднята година Дановъ ходилъ и въ Хърватско, за да огледа и тамъ училищата: въ Загребъ — гимназията и педагогическото училище, и въ Крижевацъ — земедѣлското училище. Въ Загребъ той се запозналъ съ директора на гимназията, Торбаръ, и съ учителя Смичикласъ, както и съ Ст. Басаричекъ и Фабковича, учители въ педагогическото училище, въ Крижевацъ — съ училищния директоръ, Д-ръ Ламблъ. Всички тия той прѣдизвѣстилъ, че ще дойдатъ да се учатъ въ тѣхнитѣ училища младежи изъ България, та молилъ да ги приематъ и иматъ подъ отеческитѣ си грижи и благоволения. Тѣ приели това на радо сърце и обѣщали, че ще приематъ за ученици българчета и ще имъ даватъ всички възможни улеснения. Всички тия учебни заведения съ тѣхнитѣ програми и условия за живота въ градоветѣ, дѣто тѣ се намиратъ, Дановъ описалъ въ своя «Лѣтоструй» за 1870 г.

Ето какъ привлѣкателно Дановъ описва градеца Таборъ и неговитѣ учебни заведения:

„Тоя градецъ, насѣленъ отъ 6000 душь Чеси, намира ся 10 пощанскы чясове на югъ отъ Златнѫ Прагѫ на едно възвы-

шено хубаво мѣсто, обыколено съ голѣмѫ рѣкѫ и съ постоянно зеленѫ еловѫ горѫ — въ пріятенъ и здравъ климатъ. Тукъ има фабрикы за сукна, за телятинъ и др. Отъ учебны заведенія има: добрѣ нарядена гимназія, земледѣлческо училище, дѣвическо училище и едно особно заведеніе, въ кое-то дважды въ седмицѫ-тѫ (въ Сѫбботѫ и Недѣлѭ) прѣдаватъ ся уроцы за различны занаяты. Гимназія-та ся дѣли на реалнѫ и класическѫ, въ които наукы-ты ся прѣдаватъ само на чешкый языкъ отъ 19 душѣ професоры. Освѣнь тыя наукы прѣдава ся още и гласна и инструментална музика и гимнастика. Въ гимназіѭ-тѫ има: библіотекѫ и сбиркы за древносты, за монеты, за географическо-историческы работы, за физическы орѫдія, за естественно-историческы работы и химическы лаболаторіумъ и ботаническѫ градинѫ.“

Слѣдъ като изброява висшитѣ училища, въ които е могълъ да слѣдва образованието си всѣки ученикъ, свършилъ поменатитѣ срѣдни училища въ Таборъ, Дановъ излага подробно цѣлата програма на «наукы-ты», изучвани въ земедѣлското училище и двѣтѣ гимназии. Подиръ това той изброява и по-извѣстнитѣ училища въ Чехия и Хърватско, които горещо прѣпорѫчва на нашитѣ българчета. Статията си авторътъ завръшва съ слѣднитѣ важни за врѣмето размишления: .

„Въ горѣказаны-ты мѣста пріуготовителны-ты (педагогическы-ты) училища сѫ добры, нъ наши Блъгарчета едва ли могѫтъ отѝ най-много 10—20 душѣ), а съ това намъ пакъ не е помогнѫто; защо-то *за сега ни сѫ потрѣбны съ стотины добры учители,* кои-то да знаѭтъ кое какъ да прѣдаватъ на ученицы-ты си, защо имъ го прѣдавать и още кому го прѣдавать, та тъй *да можемъ да добыемъ за напрѣдъ добры училища, отъ кои-то да излизать въ правыа смысълъ учены и добрѣ въспитаны и по душѭ и по срьдце хора и свѣстны и достойны сынове за всякѫ работѫ.* Заради това ные мыслимъ, че и отъ гымназіѭ и отъ всяко друго пò-высоко училище за сега за насъ най-нужно е като хлѣбъ насущный да имамы нѣгдѣ изъ отечество-то ни божемъ едно пріуготовително (педагогическо) училище за добры учители; защо-то само на тоя начинъ училища-та ни щѫть ся нарядять и оправять както трѣбва, и тога ще ся положи здрава основа на истинското ни народно просвѣщеніе, а до тога ные не трѣбва да ся надѣямы за повече нѣщо отъ досегашны-ты ни училища освянь както е было и досега: наукы и языцы много, а на рѫкѫ нищо—многоучени-ти ученици, кога излизать на работѫ да учять пакъ всичко нѣщо отъ азъ-буке, а пъкъ за добро въспытаніе го не пытай“.

Съ тая статия, както и съ лична агитация Дановъ пораздвижилъ умоветѣ на мнозина ученици и тѣхни родители въ тогавашна България, като показалъ на жедните за наука млади и заможни българчета нови пжтища, по които трѣбва да вървятъ, ако желаятъ да станатъ единъ день добри просвѣтители на своя народъ. Въ единъ периодъ отъ три години само въ Таборъ били се набрали до 96[1]) българчета-ученици; само Стара-Загора е изпратила на първо врѣме около 26 младежи въ Таборъ![2]).

Отъ година на година броятъ на ученицитѣ-българи въ тоя градъ се увеличавалъ. За да се упазятъ тия младежи нравствено и да се подкрѣпятъ икономически въ онова чуждо за тѣхъ мѣсто, Дановъ се споразумѣлъ отъ една страна съ хаджи Господинъ Славовъ[3]) изъ Стара-Загора и отъ друга — съ таборския училищенъ директоръ, Д-ръ Крижекъ[4]), за да се отвори въ Таборъ специаленъ пан-

[1]) Тая цифра, която г. Дановъ е чулъ отъ Д-ра Крижекъ въ единъ разговоръ, не можахъ да провѣря. Сегашниятъ пловдивски окржженъ управитель, г. П. Маноловъ, притежава единъ портретъ, на който се броятъ 43 ученици-българи въ Таборъ (вижъ картината на стр. 106). Споредъ г. К. Кутинчевъ, ученикъ тогава въ Таборъ, броятъ на ученицитѣ-българчета прѣзъ 1870 г. билъ 63.

[2]) Между първитѣ ученици, които заминали подиръ поменатитѣ двамина, за да се учатъ въ Таборъ, извѣстни ми сж: Ив. П. Салабашевъ, Г. Бѣлчевъ, К. Поменовъ, В. Атанасовъ, Ат. Илиевъ, П. Маноловъ, Ангелъ Кънчевъ, Г. Беневъ, К. Кутинчевъ, М. Т. Бракаловъ и др., които сж слѣдвали въ гимназията; М. Атанасовъ, Д. М. Наумовъ и др. — въ земедѣлското училище. А между първитѣ ученици, които отъ България отидоха направо въ Загребъ, сж: М. Сарафовъ, Г. Н. Златарски, Хр. Бѣлчевъ, Самарджиевъ, К. Коевъ, С. Вацовъ и др.—въ гимназията, и Д. В. Храновъ — въ земедѣлското училище въ Крижевацъ; слѣдъ него отидоха да се учатъ въ сжщото училище Г. П. Шойлековъ, Ст. Дончевъ, Ив. Бояджиевъ и др.

Въ единъ периодъ отъ три години въ Таборъ сж умрѣли само двамина ученици-българи: Витановъ (изъ Калоферъ), който е билъ болнавъ, когато е заминалъ за чужбина, и Георги Димчевъ изъ Видинъ. Подирниятъ билъ подържанъ отъ тогавашния видински мютесарифинъ, Азисъ паша, краенъ българофилъ, който много помагалъ на българитѣ въ борбата имъ по черковния въпросъ. Покойниятъ Г. Димчевъ живѣлъ доста „охолно", види се, поради множкото пари, които е получавалъ отъ пашата. И тоя животъ, навѣрно, го е завлѣкълъ безъ врѣме въ гробъ.

[3]) Хаджи Господинъ Славовъ се е грижелъ най-много за младежитѣ изъ родната му Стара-Загора, изпратени да се учатъ въ Таборъ.

[4]) Дановъ по това врѣме е билъ въ Виена. Тукъ той се е срѣщалъ съ Д-ръ Крижекъ, който въ разговоритѣ по уредбата на пансиона е прѣдлагалъ да се уреди той на акционерни начала. За тая цѣль той билъ готовъ да даде на първо врѣме около 4000 лева Изобщо къмъ всичко, досежно българскитѣ ученици въ Таборъ, Д-ръ Крижекъ се е отнасялъ съ голѣмо усърдие, защото му е било мило, дѣто въ управляваната отъ него гимназия сж

Група българи-ученици въ Таборъ прѣзъ 1870 г.

1. Г. Димчевъ, Азисъ-Пашовъ возпитаникъ изъ Видинъ, 2. Димитъръ Науновъ изъ Стара Загора 3. Димитъръ Ивановъ изъ Кула (Видинско), 4. Караиванов изъ Плѣвенъ, 5. Иванъ Крачуновъ изъ Плѣвенъ, 6. Нейчовъ (братъ на В. Нейчовъ) изъ Панагюрище, 7. Константинъ Поменовъ изъ Прилѣпъ, 8. Никола Поповъ изъ Панагюрище, 9. Григоръ Д. Карджовъ изъ Шипка, 10. Тодъръ Пѣевъ изъ Плѣвенъ, 11. Симеонъ Златевъ изъ Руссе, 12. Кръстьо Поповъ Мирски изъ Котелъ, 13. Табаковъ изъ Ст.-Загора, 14. Башевъ изъ Плѣвенъ, 15. Генчо Бѣлчевъ изъ Ст.-Загора, 16. Ячо Брашляновъ изъ Плѣвенъ, 17. Ангелъ Кьнчевъ изъ Руссе, 18. Христо Баларевъ изъ Калоферъ, 19. Я. Д. Матаневъ изъ Пазарджикъ, 20. Иванъ Сапабашевъ изъ Ст.-Загора, 21. Минко Браналовъ изъ Калоферъ, 22. Мавчо Бѣлчевъ изъ Шипъ, 23. Колевъ изъ Лозенчъ, 24. Михаляки Георгиевъ изъ Видинъ, 25. Манаковъ изъ Ст.-Загора, 26. Мирчо Атанасовъ изъ Ст.-Загора, 27. Стефанъ К. Кимвряновъ изъ Ст.-Загора, 28. Панайотъ Генишовъ изъ Търново, 29. Атанасъ Илиевъ изъ Ст.-Загора, 30. Стефанъ Таневъ изъ Ст.-Загора, 31. Койчо Славовъ изъ Ст.-Загора, 32. Ст. Бончевъ изъ Ст.-Загора, 33. Павелъ Братоевъ изъ Руссе, 34. Кунъ Кутичевъ изъ Русе, 35. Ив. Даневъ изъ Шуменъ, 36. Юрданъ Симеоновъ изъ Русе, 37. Стефанъ Ботевъ изъ Калоферъ, 38. Генов изъ Плѣвенъ, 39. Петъръ Мановъ изъ Русе, 40. Гица изъ Гюргево, 41. Илия Игнатовъ изъ Плѣвенъ 42. Юрдановъ изъ Плѣвенъ, 43. Василъ Христовъ изъ Руссе.

сионъ за българскитѣ ученици. За надзиратель на пансиона щѣлъ да бѫде повиканъ Драганъ Цанковъ, който по онова врѣме е живѣлъ въ Цариградъ. Но тъкмо тогава, когато прѣговоритѣ били вече на привръшване, и Драганъ Цанковъ щѣлъ да бѫде поканенъ, буйната българска младежь въ Таборъ, подмамена, види се, отъ учебнитѣ заведения въ другитѣ западноевропейски градове, пръснала се[1]) прѣзъ 1871 — 72 г. изъ училищата въ Чехия, Германия и Швейцария,—едни да слѣдватъ висши науки въ Прага, Лайпцигъ, Берлинъ, Мюнхенъ, Женева и другадѣ, и други — да довършатъ срѣдното си образование въ Писекъ Будеовицъ (Будвайсъ), Кралевъ-градецъ (Кенигсгрецъ) и др.

дохождали да се учатъ младежи дори изъ далечна България. Той се е гордѣелъ съ това.

По това врѣме въ Виена Дановъ е посрѣщалъ и изпращалъ много българчета, които сѫ заминавали за Таборъ. Много мили спомени има той отъ тия срѣщи: развеждалъ е тия младежи като „малки мечета“ изъ виенскитѣ улици и градини; въ гостилницитѣ ги е училъ какъ да сѣдатъ на столъ, какъ да държатъ вилушка и ножъ, какъ да си служатъ съ „чисти бѣли кърпи,“ та, като отидатъ въ Таборъ, да не издаватъ „простотията“ на своитѣ баци.

[1]) Узнахъ отъ бивши ученици въ Таборъ, че слѣднитѣ причини, заставили българскитѣ младежи да се пръснатъ изъ разни градове: — 1) мнозина ученици-българи пожелали да изучатъ нѣмския и френския езици, за да се ползуватъ слѣдъ врѣме отъ богатитѣ имъ литератури; 2) нѣколцина напуснали Таборъ, защото не можали съ успѣхъ да слѣдватъ въ класа, въ който били приети; 3) единъ български младежъ злоупотрѣбилъ съ гостоприемството на гимназиялния професоръ Малий, който оттогава почналъ да гледа съ лошо око българскитѣ ученици и безъ право да ги „кѫса“, — да се изразя съ езика на днешнитѣ наши ученици. Че послѣдната причина е една отъ важнитѣ, свѣдочи между друго и слѣдниятъ фактъ: въ земедѣлското училище, дѣто не е прѣподавалъ проф. Малий, останали да слѣдватъ наукитѣ си много българчета и тогава, когато всички току-речи тѣхни съотечественици, ученици въ гимна-

Ще си позволя да дамъ тукъ слѣднитѣ двѣ телеграми, които Дановъ получи прѣзъ деня на юбилея си. Първата телеграма е отъ г. Яковъ Д. Матакиевъ, а втората—отъ г. К. Кутинчевъ, ученици на онова врѣме въ Таборъ.

1. „По случай 50-годишния юбилей на Вашата благотворителна и пълна съ неоцѣнима за народа ни дѣятелность, припомнихъ си съ голѣмо умиление 1870-та година, когато ме придружихте до Виена като ученикъ, отправляющъ се за прѣпоржчаната отъ Васъ таборска гимназия и за голѣмитѣ услуги и упѫтвания за по-нататъшното ми пѫтуване.

Като присѫтствувамъ, прочее, душевно на празника Ви, казвамъ: „Здравѣйте, скромни и славни труженико, за гордость и радость на събудения отъ Васъ и сега щастливъ народъ!"

2. „Като се присъединявамъ къмъ всенародния гласъ за безкористната, честната Ви дѣйность за просвѣтата и пробудата на българина, припомнювамъ си въ тоя тържественъ за Васъ день думитѣ, казани прѣди тръгването ми за Таборъ: „България има нужда отъ просвѣтени учители не само за младежитѣ, но и за възрастнитѣ хора. Постарайте се да се приготвите за истински учитель. До виждане въ Таборъ!"

Въ единъ периодъ отъ 10 години до прѣди освобождението ни, изъ училищата въ Таборъ и Загребъ се върнаха въ България голѣмъ брой младежи-българи, свършили вече едни срѣдни училища, а други—висши. И тия младежи усръдно и съвѣстно служиха на своето отечество,— било като ревностни и плодовити учители, които, заедно съ върналитѣ се въ България руски възпитаници, разбудиха задрѣмалитѣ наши училища и имъ дадоха новъ животъ; било като редактори на земедѣлски списания (Д. В. Храновъ съ своя „Стопанъ" въ сѣверна България и

зията, напуснали Таборъ; 4) Мнозина ученици, като искали да изучатъ по-отблизу духовния животъ на чешкия народъ, заминали да слѣдватъ науки тѣ си въ Прага, дѣто по онова врѣме ставали многолюдни събрания на чешки народъ, — събрания всеславянски.

Между учещата се българска младежь въ Таборъ е имало и една българка — Мана Попова. — По едно врѣме българитѣ-ученици въ Таборъ си основали и дружество, на коего душата е билъ Ангелъ Кънчевъ.

Д. М. Наумовъ съ своя „Земледѣлецъ“ въ южна България), които внесоха нови мисли между нашитѣ селяни. А мнозина отъ тия младежи като сърцати борци зеха живо участие и въ борбата за политическото ни освобождение. Слѣдъ врѣме тия западни възпитаници, се отличиха като добри държавни служители въ освободеното ни отечество, дѣто ги виждаме и днесъ начело въ разнитѣ видове учрѣждения.

11. Хр. Дановъ отваря своя печатница.

Прѣзъ 1873 г. Дановъ се раздѣлилъ [1]) отъ съдружницитѣ си Я. Трувчевъ и І. Груевъ, та дружеската имъ книжарница останала да работи за напрѣдъ само на негово име и за негова смѣтка. Нѣколко години наредъ Дановъ напразно се е опитвалъ съ молби прѣдъ турското правителство, за да му се позволи да отвори своя печатница въ Пловдивъ. Затова на 1874 г. той и Янко С. Ковачевъ отворили въ Виена дружеска печатница, въ която освѣнъ български книги, Данови издания, печатали сж се книги и на други славянски езици — една сръбска илюстра-

---

[1]) Главно убърканитѣ смѣтки на дружеската книжарница сж накарали Данова да се раздѣли отъ дваминатa си съдружници. Причинитѣ на това сж били много: 1) голѣмитѣ разноски, правѣни за прѣносъ на книги отъ далечни другоземни градове (Пеща, Виена и Прага); 2) злоупотрѣбението на мнозина клиенти - книжари, каквито сж били, напр., братя Г. и Н. Ж-ви, които, като управители на русенския клонъ на книжарницата, сж ощетили съдружието съ 60,000 гроша, сума твърдѣ внушителна за врѣмето; 3) размирнитѣ прѣди възстанието години, които не позволявали Данову да прибере многото „вересии“ · 4) голѣмитѣ лихви, които е плащала книжарницата на лихвари-сарафи; 5) слабата или току-речи никаква продажба на много издадени отъ книжарницата книги-учебници, за които на врѣмето е нѣмало нито любители-четци, нито учители, които да прѣподаватъ по тѣхъ въ училищата. Ето само нѣколко отъ тия книги, които и днесъ дори, при толкова многобройна интелегенция въ свободна България, мжчно биха намѣрили пазаръ: *Логика*, *Нравствена философия*, *Физика Шубертъ*, *Ржководство за държане на търговски книги*, *Риторика*, *Химия*, *Физическа география*, *Математическа география*, *Митология*, *Награденъ подвигъ*, *Лѣтоструй* за годнитѣ 1869, 70, 71, 72 и 73 и др. и др. Нѣкои отъ тия книги и днесъ още лежатъ по таванитѣ на книжарницата, а други отдавна сж разпродадени „на ока“ по бакали и халваджии.

Всичко това е стреснало Данова, който съ своето име и своя „подписъ“ е прѣдставявалъ книжарницата. И той, виждайки лошото положение на дружеската книжарница, прѣдлага на съдружницитѣ си да се раздѣлятъ като зема върху си всички дългове на книжарницата, които е кроилъ да изплати, слѣдъ като прибере постепенно „вересиитѣ“ и книгитѣ отъ книжа-

ция, нѣколко малоруски (рутенски) книжки и др.[1]) Тая печатница работи до 1878 г. въ Виена, отдѣто слѣдъ освобождението ни биде прѣнесена въ Пловдивъ. Скоро слѣдъ това Янко С. Ковачевъ и Дановъ се раздѣлиха, и печатницата остана собственость само на послѣдния.

Настжпи паметната 1876 г. Страшнитѣ и зловѣщи облаци, надвѣсени надъ Балкана, почватъ силно да безпокоятъ нашия юбиляръ, който угрижено само за едно мисли: какво ще стане съ скжпата му рожба—книжарницата, и какъвъ край за измжчения български народъ ще има прѣдстоещата кървава трагедия — готвеното възстание. Нѣколкогодишниятъ управитель на книжарницата, Григоръ Божковъ, изхвръкна изъ Пловдивъ, за да отиде да повдигне възстание въ родната Клисура и да загине слѣдъ това трагически въ Сопотъ. Тоя Дановъ „работникъ" заслужава тукъ нѣколко реда поне.

ри изъ разни градове. Прѣзъ 1876 и 77 години не е могло по никой начинъ да се събиратъ недобори. Освѣнъ това много книги въ книжарници изъ български възстанали села изгорѣха, и мнозина клиенти—длъжници бидоха избити или избѣсени прѣзъ врѣме на възстанието. А и слѣдъ освобождението мнозина клиенти-длъжници не искали да чуятъ за дълговетѣ си, правѣни въ „турско врѣме". Благодарение на добрата работа, която е имала печатницата въ Пловдивъ прѣзъ врѣме на окупацията, Дановъ е могълъ да изплати голѣма часть отъ дълговетѣ на дружеската книжарница. И едва прѣзъ 1882 г. тримата съдружници приключватъ окончателно смѣткитѣ си, като взима всѣки своята припадаща скромна часть.

[1]) Отъ едно извѣстие въ „Лѣтоструй" (1875 г.) се вижда, че печатницата си е задала широко поле за работа. Ето цѣлото извѣстие:

„Българска-та печатница Янко С. Ковачевъ & С-ие, Виена, Райхратсплацъ 2, прѣпоржчва ся на българската публика и приема всякакви *учебници, обявления, циркулари, писма* и др. книги за печатание съ черни, златни, сребрени бои, като обѣщава най-добра послуга добро и бързо печатание съ умѣрени цѣни — Предприема подъ сигурни условия издавания на *периодически списания*, седмични и катадневни *вѣстници*, — Приема заржки *ксилографически* и *литографически*. — Доставя всички *потрѣбности* за *печатници*.—Наша-та печатница има всички черковни букви. Въ състояние е да печати всякакви черковни книги съ титли и безъ титли — съ червенословъ — *Кондици* и *послуга* износни".

Работитѣ на печатницата изобщо не сж вървѣли добрѣ. По едно врѣме смалъ не е фалирала. Благодарение на Никола С. Ковачевъ, братъ на Янко С. Ковачевъ, тя се е спасила отъ фалитъ. Извѣстно врѣме печатницата е стояла и затворена, поради размирнитѣ години въ България.

Печатницата съ една машина и трима работника е работѣла за „форма" като клонъ на една нѣмска печатница, понеже трудно е било да се издѣйствува отъ австрийското правителство отварянето на отдѣлна славянска печатница въ Виена. Словослагателитѣ, на първо врѣме 3 българи, били повикани отъ Данова изъ Браила.

12. Григоръ Попъ Божковъ.

Григоръ Божковъ [1]) се е родилъ прѣзъ 1850 или 1851 г. въ с. Клисура. На 7-годишна възрасть той постжпилъ да се учи въ клисурското взаимно училище, дѣто е учителствувалъ карловецътъ Кръстйо Петровъ [2]). Слѣдъ като е свършилъ ученето си при тоя учитель, Божковъ се е училъ при даскала Стефанъ Дончовъ Кушевъ и при чича си Стефанъ Попъ Филиповъ, който е билъ класенъ учитель. При послѣдния той се е училъ 2 години. Ст. П. Филиповъ, като се прѣмѣстилъ за учитель въ Котелъ, зелъ съ себе си и своя братанецъ — Григора, който тукъ е прѣстоялъ като ученикъ три години. Слѣдъ това Божковъ се е върналъ въ Клисура и почналъ да изучава самъ, безъ учитель, френски езикъ. Като е ламтѣлъ за „по-високо учение,“ той се обърналъ за съвѣти и помощь къмъ своя чичо-учитель. И тоя, наистина, е дѣйствувалъ чрѣзъ Д-ръ Каракановски въ Цариградъ да се отпусне на братанеца му стипендия, за да слѣдва въ нѣкое руско уч. заведение. Но туй ходатайство, за голѣмо огорчение на Григора, останало безъ успѣхъ. И Божковъ се условилъ за учитель въ

1) Свѣдѣнията ни за живота на Божкова сж твърдѣ оскждни. Горнитѣ кжси биографични бѣлѣжки—до идването на Григора за управитель на Дановата книжарница—дължа на неговия братъ,г. Ат. Поповъ (Божковъ).

2) Тоя учитель слѣдъ врѣме се е ржкоположилъ за свещеникъ, та е извѣстенъ по ония мѣста съ името Попъ Кръстйо. Той е билъ по-рано учитель въ Брѣзникъ, отдѣто Дановъ го е повикалъ за учитель на взаимното училище въ Клисура. (Вж. стр. 48).

Пирдопъ, дѣто е учителствувалъ само една година—учебната 1867/68. Навѣрно, чрѣзъ посрѣдничеството на вуйчаси Я. Трувчевъ, съдружникъ на Данова, Григоръ е билъ повиканъ отъ Пирдопъ за управитель на дружеската книжарница въ Пловдивъ, дѣто е служилъ до паметната 1876 г.

Григоръ Божковъ.

Като управитель на книжарницата, Божковъ съ своето трудолюбие, съ своята безукоризнена честность и скромность, съ своята точность и вѣжливость къмъ всѣкиго е оставилъ незабравими спомени у Данова. И днесъ, колчимъ заговори за Григора, Дановъ съ дълбока въздишка проговаря: „Никога нѣма да забравя Григора, тая „блага

душа;“ той живѣеше у дома ми, дѣто го имахме като свое чедо.“ Па и Божковъ е добрѣ разбиралъ своя „господарь,“ та съ „четири очи“ е пазѣлъ и материялнитѣ интереси на книжарницата, и нейното високо назначение като огнище на народна просвѣта въ онова врѣме.

Благодарение на Божкова, книжарницата се е обърнала на единъ видъ революционенъ клубъ, дѣто сѫ се навръщали всички по-видни дѣйци на революционното движение. Каблешковъ, Воловъ и мнозина тѣхни сподвижници често сѫ спохождали Григора въ книжарницата и у дома му. А той живѣелъ, както се каза по-горѣ, у дома на Данова[1]). Тия срѣщи и тайни разговори Дановъ, естествено, е забѣлѣзвалъ, но си е правѣлъ «углушки». Па и Григоръ не е искалъ да го посветява въ «опасното движение» и да го направи неговъ съучастникъ, защото се е страхувалъ да не навлѣче съ това нѣкое „зло“ било на книжарницата, било на нейния притежатель. Само веднажъ по необходимость той се е издалъ прѣдъ Данова, като го е помолилъ да му позволи да даде на едного «работника» единъ компасъ, за да се изучатъ съ него нѣкои мѣстности въ Стара планина. А тоя компасъ е билъ прикрѣпенъ въ подпорката на единъ отъ глобуситѣ, продавани отъ книжарницата. Дановъ се е съгласилъ.

Божковъ е билъ единъ видъ секретарь на пловдивската революционна дружинка, която е правѣла тайнитѣ си засѣдания въ кѫщата на Андона С. Балтовъ, майсторъ на книговѣзницата. Понѣкога пъкъ — за случайни и бързи споразумѣния — освѣнъ Дановата книжарница и стаята на Божковъ, за тая цѣль е служела една стая въ Гавазъ ханъ, дѣто е живѣлъ въ онова врѣме извѣстниятъ Власаки Йовковъ Кушевъ. Тукъ се е навръщалъ и комитетския куриеръ, Ни-

[1]) Една отъ малкитѣ крайни стаи въ двора на Дановата кѫща е служела за книговезница, дѣто е работѣлъ като книжарски „подвръзвачъ“ клисурецътъ Нешо Грозевъ, добъръ работникъ на революционното дѣло. Той често е билъ спохожданъ отъ А. Кънчевъ и особно отъ В. Левски, а на Волова е билъ „десната рѫка“ за много работи въ Пловдивъ. Освѣнъ това той е билъ посрѣдникъ да се разпространяватъ изъ Пловдивско Каравеловитѣ революционни вѣстници. Тоя скроменъ работникъ умрѣ като Дановъ книжарь въ София прѣзъ врѣме на окупацията.

кола С. Паралийски, който е носѣлъ пощата отъ Клисура въ Пловдивъ и обратно.

Въ първитѣ дни на м. мартъ 1876 г. Дановъ заминалъ за Дедеагачъ, за да прибере книгитѣ отъ послѣднята годишнина на своя «Лѣтоструй»[1]). Кога е тръгвалъ на пѫть, той попиталъ на шега Божкова:

Григоре, знаешъ ли отговора на оня лѣкарь, когото веднажъ единъ търговецъ попиталъ за лѣкъ противъ чумата?

— Не зная, г. Дановъ,—отговорилъ съ насмѣшка Божковъ.

— «Да ти сѫ чисти тевтеритѣ» отговорилъ тоя лѣкарь. Затова, доклѣ се върна, гледай да туришъ въ редъ всички смѣтки на книжарницата, защото въздухътъ почна да „мирише на барутъ.“ Добрѣ сте я захванали, но Богъ дано ви помогне!

Слѣдъ като споходилъ Дедеагачъ и Цариградъ, Дановъ се върналъ въ Пловдивъ на връхъ великия четвъртъкъ. Щомъ се прибралъ вкѫщи, домашнитѣ му съобщили, че прѣзъ миналата нощь видѣли Григора въ стаята му облѣченъ въ «особени дрехи» и току се оглеждалъ прѣдъ малкото си огледало. Наистина, тая нощь Божковъ се билъ облѣкълъ за пръвъ пѫть въ възстаническото си облѣкло, за да види да-ли му стои добрѣ.

Прѣзъ нощьта на великия четвъртъкъ, слѣдъ отпускъ на черква, Божковъ по късна нощна доба повикалъ у стаята си Данова, за да му прѣдаде въ пъленъ редъ тевтеритѣ на книжарницата и да му поиска слѣдъ това «послѣдно сбогомъ».

— Господине Дановъ—обърналъ се Божковъ къмъ нашия юбиляръ, слѣдъ като му прѣдалъ тевтеритѣ—ще ви моля да

---

[1]) Отъ Виена Дановъ е прѣнасялъ книгитѣ си обикновено по Дунава до Свищовъ, отдѣто съ коля или кираджийски коне сѫ се донасяли въ Пловдивъ. Когато Дунавъ е замръзвалъ, книгитѣ сѫ се прѣнасяли съ кираджийски коне прѣзъ Бѣлградъ, Нишъ, София, Пловдивъ. Освѣнъ това Дановъ често е прѣнасялъ нѣкои книги прѣзъ Дедеагачъ съ параходъ, понеже морскиятъ пѫть е билъ по-евтинъ. — Тоя пѫть той е трѣбвало да ходи дори въ Цариградъ, дѣто властитѣ въ Дедеагачъ изпратили една книжка отъ „Лѣтоструй,“ за да я прѣгледа тамошната цензура. Поради насталото размирно врѣме той бързо е заминалъ за Цариградъ, за да дѣйствува да му се освободятъ по-скоро книгитѣ отъ митницата въ Дедеагачъ. Макаръ и да е било вече минало онова врѣме, когато съ единъ „бешликъ“ сѫ се освобождавали лесно цѣли денкове книги, Дановъ и сега успѣлъ скоро да издѣйствува одобрението на цензурата, благодарение на Драгана Цанковъ и Н. Михайловски, които по това врѣме били чиновници (цензори?) въ министерството на нар. просвѣщение.

ми позволите да замина утрѣ за Клисура: искамъ да прѣкарамъ великденскитѣ празници при родителитѣ си, които отдавна не съмъ виждалъ!

— Добрѣ, добрѣ, Григоре. Ами слѣдъ празницитѣ ще ли се върнешъ въ Пловдивъ?

— Нѐ.

— Защо?

Съ развълнуванъ гласъ Божковъ открилъ сега сърцето си прѣдъ Данова:

— Господине Дановъ, вие добрѣ знаете „онова," което отдавна готвимъ и което нарочно криехъ отъ васъ. Наближава вече деньтъ, когато съ пушка въ ржка ще подиримъ смѣтка за петвѣковнитѣ мжчения на нашия злочестъ народъ отъ 500-годишния му тиранинъ. Азъ съмъ човѣкъ на „движението" и трѣбва да отида тамъ, въ Клисура!

— Туй всичко е добро, Григоре, но имате ли достатъчно оржжие и „джепане"? Имате ли и приготвена храна за подълго врѣме?

— Имаме всичко потрѣбно, г. Дановъ,—отговорилъ Божковъ съ въздишка. И клетиятъ Божковъ е ималъ право да изговори особено думата „всичко" съ дълбока въздишка!

— Ами дѣ мислите да укажете съпротивление на турцитѣ?

— На „Зли-долъ", — край Клисура на пжтя къмъ Рахманлари.

— Ами като ви заобиколятъ турцитѣ по билото на „Гарваница» и „Черни връхъ," та ви ударятъ въ гърба? Какво ще правите тогава?

— Тогава ще отстжпимъ къмъ Копривщица. [1])

— А бе Григорчо, ти си „юрганъ-ушагж", та не можешъ да издържишъ трудноститѣ на възстаническата борба!

— Азъ отивамъ да извърша това, що мога да извърша. Каквото ми е писано, това ще стане: азъ отдавна съмъ се прѣдалъ на сждбата си. Клетва съмъ далъ, и не мога да я погазя.

— Ще станешъ жертва, бе Григорчо! ще те убиятъ тия читаци, — много сж, Богъ да ги убие! Жалъ ми е за тебе, за твоята младость!

— Г-не Дановъ, казахъ ви: клетва съмъ далъ, и трѣбва да отида въ Клисура да повдигна възстание, па ако ще и убитъ да падна. Ще кажете, може би, че ние нищо не можемъ да сторимъ на турцитѣ. Зная това, чувствувамъ го и азъ, но доста е нашата кръвь да стане причина да се кажатъ поне нѣколко добри думи за измжчения ни народъ на европейската конференция, която, сигуръ, ще се свика по поводъ на ерцеговинското

[1]) Наистина, тия зловѣщи прѣдчувствия на Данова се сбждпаха.

възстание, — и всички жертви, които ще дадемъ, сж изкупени.

— Богъ да ви е на помощь, Григоре! — отговорилъ развълнувано Дановъ.

— Добри ми, г. Дановъ, позволи ми да ти се изповѣдамъ, може би, за сетенъ пжть... Азъ съмъ давалъ отъ ваше име нужната парична лепта на революционното дѣло, та нѣколцина отъ „работницитѣ" ви иматъ за заслужилъ, но името ви нийдѣ не е записано. Азъ прѣдвиждамъ страшната буря, която, сигуръ, ще ви завлѣче въ нѣкой пловдивски затворъ, но винаги прѣдъ слѣдователитѣ отговаряйте смѣло, че въ нищо не сте причастни: нищо нѣма черно на бѣло. И нашитѣ голѣми неприятели въ Пловдивъ, гърцитѣ, ще се опитатъ да те опетнатъ съ интриги прѣдъ турскитѣ власти, но, повтарямъ, смѣли бждете и смѣло отговаряйте! Скърбя много, че моето име, може би, ще ви навлѣче много неприятности, но простете ми, добри ми г. Дановъ: азъ отивамъ на пжть, отъ който, прѣдвиждамъ, нѣма да се върна!

— Бждете спокойни за това, Григоре! Що е Богу угодно, това ще стане съ всички. Богъ е милосръденъ, и той ще помага на всички наши братя въ борбата имъ противъ турцитѣ...

И сутрешта рано Божковъ тръгна за Клисура по пжть, отъ който и не се върна.[1]) — Позволявамъ си да завърша горнитѣ биографични бѣлѣжки за Божкова съ слѣднитѣ редове отъ Вазова:

«Божковъ бѣше единъ отъ онѣзи тихи характери, една отъ онѣзи нѣжни натури, които, свойствени само на женитѣ, придаватъ на лицето на мжжа една неизразима и меланхолна сладость. Бѣлъ, румѣнъ, съ голѣми черни очи, той имаше нѣкаква си женственость, която отрича всѣка енергия и твърдость на духа. Приятель, послѣ сподвижникъ на Тодора Каблешковъ, той нѣмаше нито огъня на погледа му, нито буйностьта на словото му. Имаше само

[1]) Божковъ е заминалъ за Клисура съ своитѣ съмишленици: Харалампий Караджовъ, Ат. П. Минковъ и др. Съ себе-си е грѣбвало тия „пжтници" да закаратъ до Клисура 4 коля пушки, прибрани въ сандъци. Когато щѣли да се товарятъ колята прѣдъ „Кацигра ханъ," четиримата кираджии, отъ които двамата били турци, отказали да натоварятъ „тежката стока," която имъ се сторила по-тежка и отъ желѣзо. Надигналъ се шумъ и глъчъ, който скоро набралъ около колята мнозина любопитни филбелии. Тамъ се явило и едно заптие, което обаче скоро се дръпнало на страна съ единъ бешликъ въ ржка. Най-послѣ Йовко Обрейковъ и други клисурци, посветени въ „работата", успѣли да усмирятъ кираджиитѣ, като ги „увѣрили", че въ сандъцитѣ е имало обикновена стока, а не „желѣзо."

патриотизма му, — и то бѣше доста. Въ навечерието на възстанието въ 1876 г. Григоръ Божковъ остави Пловдивъ, дѣто управляваше книжарницата на г. Данова, и отиде въ Клисура, за да приготви окончателно повдигане бунта въ родния си градъ. Когато клисурското движение биде смазано отъ ордитѣ на башибузуцитѣ, прѣдвождани отъ кръвожадния Тосунъ-бей, Григоръ Божковъ успѣ съ двоица още другари възстаници да избѣга въ Стара планина. Тамъ тѣ се скитаха нѣколко деня, спѣха подъ дъжда, криеха се изъ горитѣ и се хранѣха съ трѣва. Изгубени въ непознатитѣ пустини на Стара планина, обиколени отъ хиляди опасности, прѣслѣдвани отъ потеритѣ, които тогава се организуваха въ турскитѣ села, тримата нещастници бѣдствуваха вече да умратъ отъ слабость и гладъ, когато една зарань съглеждатъ отъ тѣзи височини мѣста не чужди тѣмъ.

Познаха, че се намиратъ надъ Сопотъ, дѣто имаха свои приятели. Сладка искра отъ надежда изгрѣ въ тѣхнитѣ сърца. Вечерьта тѣ се спуснаха отъ *Остро Бърдо*, прѣнощуваха въ бѣдната кѫща на една сиромахкиня на края, па зараньта рано прѣхвърлиха се прѣзъ високия зидъ на църковната ограда и се явиха прѣдъ бабата, която требѣше и пазѣше църквата.

Когато бабата видѣ тѣзи трима момъка, облѣчени въ страшни хайдушки дрехи, пожълтѣли отъ гладъ, почернѣли отъ тегло, тя се уплаши.

— Бабо! Мълчи!—казаха тѣ: ние не сме лоши люди... Българи сме . . . . . помогни ни . . . . ! !

— Кои сте?

— Клисурци . . . . и идемъ отъ планината . . . . криемъ се . . . . не обаждай ни . . . ! !

Бабата ги прати да се скриятъ въ училището. Дойде попътъ да служи утреня. Бабата тича при него разтреперана.

— Що е, бабо?—попита попътъ.

— Бунтовници, дѣдо попе! . . . . Трима! кажи ми, какво да ги правя?

Попътъ бѣ стѫпилъ на прага на храма.

Той щѣше да служи утреня.

Изведнажъ той се изгърби на храма и слѣзе въ селото[1]. . . .

И църквата остана пуста. Никоя пѣсень тази зарань не се възнесе къмъ небето. Кандилото блѣщукаше съ мрътва свѣтлина прѣдъ разпетието. Сѣкашъ, отъ него капѣше кръвь! . . . Подиръ половинъ часъ училището бѣше обиколено отъ башибузуци. Гърмѣха и вжтрѣ и извънъ въ прозорцитѣ. Троицата другари бѣха се качили на пода и се потаяха. Нѣколко башибузука гръмнаха къмъ пода. Червени капки кръвь закапаха прѣзъ рѣзкитѣ. Скоро дъскитѣ бѣха строшени, и долу се строполиха двама души. Единиятъ бѣ раненъ. Той се затече несъзнателно къмъ двора, отиде до църквата и седна спокойно на дъската до зида. Той гледаше. Куршумитѣ ехтѣха около него. Другиятъ момъкъ отбѣгна досрѣдъ двора и падна мъртвъ. Григоръ Божковъ скокна, промъкна се между башибузуцитѣ и доближи до стѣнитѣ на долното училище и тамъ се спрѣ.... Съ единъ ударъ отсѣкоха му главата. Дели Мехмедъ я занесе въ конака. Раненият младежъ биде чушнатъ на гръбъ и занесенъ въ конака, а послѣ въ Пловдивъ. Третиятъ си остана на мѣстото. Селото бѣше пусто. Тосунъ бей пристигна въ това врѣме съ хилядо башибузука, въоржжени съ пушки, ножове, лопати, косери . . . . но късно![2]

---

[1]) Цѣлъ Сопотъ знае, че прѣдателството е извършилъ сопотскиятъ чорбаджия Кирко Петровъ, комуто свещеникътъ е билъ с а м о и з в ѣ с т и л ъ за присжтствието на тримата злочести възстаници въ училището. К. Петровъ е оправдавалъ по-сетнѣ това свое дѣяние съ желанието си да запази градеца отъ огъня на башибузуцитѣ: по-рано той е измолилъ отъ Тосунъ бей милость—да не се изгори градеца, а срѣщу това се е обѣщалъ да прѣдава въ ржцѣтѣ на властьта всѣки възстаникъ, който би се опиталъ да подири убѣжище въ Сопотъ. — Навѣрно, г. Вазовъ не е искалъ да излага на общъ позоръ прѣдъ цѣлото българско общество своя виденъ гражданинъ, покойния вече К. Петровъ, който бѣше още живъ, когато горнитѣ редове излѣзоха на бѣлъ свѣтъ. Свещеникътъ, отецъ Партений, когото г. Вазовъ счита за главенъ и прѣмъ виновникъ на поменатото грозно прѣдателство, е още живъ . . . отчаянъ и, може би, безъ право прѣзиранъ и днесъ отъ всички въ Сопотъ и околнитѣ му села.

[2]) Вазовъ е билъ криво увѣдоменъ за броя на тия клетници, които сж били не трима, а четирима: Гр. Божковъ, Ат. П. Минковъ, Хр. Трувчевъ и Харалампий Караджовъ. Първитѣ трима сж убити въ училището, а послѣдниятъ — Хар. Караджовъ, опасно раненъ, е билъ докаранъ въ Пловдивъ, за да го изслѣдва изпитателната комисия, която е мислила да изтръгне изъ устата му нѣкои свѣдѣния по възстанието и неговитѣ съучастници въ Пловдивъ.

Днесъ на терасата прѣдъ съсипаното училище лежатъ костите на двамата злочести поборници. Три недодѣлани камене, неправилно натърколени възъ тѣхъ, свидѣтелствуватъ за минутното усърдие, което сѫ имали гражданитѣ да овѣковѣчатъ спомена на тази трагедия и на този срамъ.[1])

дивъ. Щомъ Караджовъ е пристигналъ въ Пловдивъ, прѣзъ сѫщата вечерь е билъ изслѣдванъ, и прѣзъ нощьта се е поминалъ. Сутреньта е билъ погребенъ въ българскитѣ марашки гробища.

[1]) Недавна — на 15 августъ 1903 г. — клисурци избраха единъ комитетъ, на който се възложи да събира материялни срѣдства, за да се издигне въ Клисура паметникъ за споменъ на убититѣ имъ съселяни прѣзъ априлското възстание. По починъ на тоя комитетъ, останкитѣ на Гр. П. Божковъ, Ат. П. Минковъ и Хр. Трувчевъ, ржководители на възстанието въ Клисура, се прѣнесоха въ родното имъ село, дѣто засега се пазятъ въ една черква. Скѫпигѣ останки на тия труженици, навѣрно, ще бѫдатъ поставени за вѣченъ покой между основитѣ на паметника, чийто основенъ камъкъ ще се положи на 23. априлъ 1906 г. — тридесетгодишнината отъ възстанието.

13. 1876 година.

Христо Дановъ въ Пловдивския затворъ.

На 20. априлъ 1876 г. буйниятъ Бенковски развѣ знаме. Засвири и бойна тржба, на чийто зовъ се притекоха млади български синове, готови да сложатъ и сили, и младость, и кръвь, и кости прѣдъ храма на народната свобода. Неравенъ бой за животъ и смрътъ се захвана между роба и господаря.

И сега за лишенъ пжть турскиятъ войникъ и башибозукъ доказа своята азиятска варварщина: Батакъ, Клисура, Перущица, Стрѣлча, Сопотъ и други балкански села пламнаха и се обърнаха на жални пепелища отъ огъня на свирѣпия башибозукъ, който, недоволенъ отъ това, избиваше най-жестоко невиннитѣ имъ беззащитни жители — немощни старци и баби, безпомощни майки, дѣца и дѣвици! Наистина, ислямътъ — по думитѣ на Ст. Михайловски — като всепоглъщающъ Минотавъръ, като единъ Молохъ, алчущъ за най-отбрана жива пища, не пощади ни доблесть, ни невинность, ни добродѣтель, ни сияйна младость, ни безпомощность: нему трѣбваше топла християнска плъть, юношеска славянска кръвь, — и той ги взимаше не само изъ редоветѣ на самитѣ борци, но и отъ невинни старци, майки, дѣца и дѣвици!

Сцената на тая кървава трагедия бѣха балкански тракийски села — въ околноститѣ на Пловдивъ, въ чиито затвори изъ възстаналитѣ мѣста се докарваха сто-

тини невинни българи, които оттамъ се влачеха на страшни бѣсилки, издигнати на разни мѣста изъ града. Дановъ, който се е намиралъ тогава въ Пловдивъ, е билъ единъ отъ мнозината злочести българи-зрители на тая грозна и страшна картина: съ дълбоко наранена душа тѣ сѫ гледали, какъ и турци и «цивилизовани християни» сѫ се любували отъ гледката, която сѫ прѣдставяли невиннитѣ българи, овиснали на бѣсилки. Страшни и злокобни мисли сѫ мѫчели прѣзъ това размирно врѣме нашия юбиляръ, който поради своята «особена професия», е билъ трънъ въ очитѣ и на турци и особно на гърци. И той се е чудѣлъ какво да прави: да се крие у дома си или у свои роднини — лошо, понеже отсѫтствието му отъ книжарницата е могло да даде поводъ на разбѣснѣлата се власть да мисли, че той у дома си или другадѣ «нѣйдѣ» върши «опасни работи», или пъкъ се крие, защото е виноватъ. Затова той е билъ принуденъ да се вѣстява всѣкой день поне за 2—3 часа у книжарницата си, която въ онова врѣме е била въ единъ дюкянъ срѣщу сегашната търговска индустриална банка. Срѣщу книжарницата е била тютюнопродавницата на Никола Венети, грѣкъ. Тукъ сѫ се събирали шпиони— турци и гърци, за да слѣдятъ, кой влиза и кой излиза изъ книжарницата, та дано уловятъ «нѣщо», което би могло да завлѣче Данова въ затворъ. За да се избави отъ подозрителното око на тия шпиони, Дановъ е билъ принуденъ още прѣзъ м. априлъ да окачи на вратата на книжарницата си, вмѣсто завѣса, една мрѣжа («серкме»), ужъ противъ мухитѣ, макаръ тия досадни гадини още да не сѫ се били явили прѣзъ тоя мѣсецъ.

И днесъ съ трепетъ той си спомня оная върволица отъ помаци-башибозуци, които, въоржжени отъ глава до пети и съ червенъ байракъ на чело, сѫ минавали край книжарницата му — на пѫть за възстаналитѣ села. И днесъ той си спомня гласа на оная тѫжна пѣсень, която тая върволица е пѣела на чистъ български езикъ. Съ българска пѣсень и съ ятагани тия помаци сѫ бързали при свои еднокръвни братя . . . ! Само нѣколко стиха отъ тая пѣсень е чулъ паметарьтъ Дановъ:

„Не плачи, момне, не тжжи
За първо либе Стояна!
. . . . . .
Най плачи, момне, най тжжи:
Царство се, момне, прѣвзима!“ [1])

Най-послѣ дошълъ редъ и Данову. На 14. май неочаквано се вѣстили у дома му четворица пловдивски първенци-турци, съпровождани отъ 15—18 въоржжени заптиета, за да обискиратъ кжщата му. Споредъ тия първенци-турци, Дановъ билъ обвиненъ отъ властьта ужъ заради едно негово писмо, което отдавна билъ изпратилъ до едного българина [2]) въ Охридъ, дѣто то било заловено. И тия «недлъжностни» лица били изпратени отъ изпитателната комисия, която по това врѣме е била заета да сжди и бѣси невинни българи, за да прѣгледатъ и подирятъ «нѣщо» у българския книжарь. Едни отъ стражаритѣ най-внимателно прѣгледали и прѣтърсили всички ракли (долапи), скринове (чекмеджета) и ковчези въ стаитѣ, други огледали зимника, двора, бодейки съ шишове въ земята, за да дирятъ заровено оржжие. Нѣколко книги и всички писма, които се намѣрили у дома на Данова, били задигнати отъ турцитѣ. А между тия книги и писма е имало — 1) двѣ писма изпратени Данову отъ «Киркоръ» (псевдонимъ на Гр. Д. Начевичъ), който му писалъ изъ Виена да се старае да се образуватъ пожарникарски (вмѣсто гимнастически) дружества въ Габрово и въ други балкански паланки; 2) книгата „Первый всеславянскій съѣздъ въ Россіи“ [3]).

Слѣдъ тоя обискъ турцитѣ подкарали Данова, за да отидатъ въ книжарницата му. Оттукъ тѣ задигнали всичката нейна кореспонденция, търговскитѣ ѝ книги и по единъ екземпляръ отъ всички учебници и други книги, които прѣдали на изпитателната комисия, а Данова хвърлили въ за-

---

[1]) Навѣрно, тая пѣсень ще да е доста стара — отъ врѣмето кога България е паднала подъ турцитѣ.

[2]) Анастасъ Куцковъ Папукчиевъ е единъ отъ главнитѣ виновници да се отвори за пръвъ пжть българско училище въ охридската махала „Кошища,“ която се намира извънъ калето.

[3]) Пълниятъ насловъ на тая книга е: „На память о братьяхъ славянахъ. — Первый всеславянскій съѣздъ въ Россіи, его причины и значеніе. Москва. 1876 г.“

творъ, — на първо врѣме между по-свободнитѣ затворници. Въ тоя затворъ той е прѣстоялъ 24 деня, доклѣ изпитателната комисия е прѣгледала конфискуванитѣ книги и го е повикала най-послѣ да го изслѣдва. Сѫдебниятъ слѣдователь е билъ турчинъ изъ София, който е говорѣлъ добрѣ и български, но е билъ доста «наивенъ», да не кажа «глупавичъкъ». Ала той е ималъ добъръ помощникъ въ лицето на Яковаки Пападопуло, гръкъ, който самъ му е прѣдложилъ услугитѣ си. Зеръ, потрѣбна е била тая услуга, защото е щѣлъ да се изслѣдва български книжарь, толкова опасенъ за «елинизма» въ Пловдивъ! Затова прѣзъ всичкото врѣме, доклѣ е траяло изслѣдването, киръ Яковаки е седѣлъ до масата на слѣдователя, прѣдъ която правъ е стоялъ прѣстѫпникътъ Дановъ. Тоя лукавъ гръкъ, извѣстенъ гонитель на българитѣ въ Пловдивъ, е написвалъ на листъ хартия «въпроси», които, ужъ незабѣлѣзано, е подавалъ на изслѣдователя изподъ масата. Понеже прѣзъ м. мартъ Дановъ ходилъ въ Клисура по домашни работи, слѣдователятъ първѣнъ е пожелалъ да узнае цѣлта на това ходене: —

— Защо си ходилъ прѣзъ марта въ Клисура?

— Ходихъ да дамъ нивята и гюловетѣ си да се работятъ, — отговорилъ Дановъ.

— Какви сѫ тия двѣ анонимни писма, които ти сѫ изпратени отъ нѣкой си Киркоръ изъ Виена, и що значи това — „да се постараешъ да се образуватъ пожарникарски дружества въ Габрово и други балкански мѣста“?

— Не зная отъ кого ми сѫ пратени тия писма. Таково име Киркоръ азъ не познавамъ; то е ерменско име. Трѣбва да е поискалъ нѣкой да ме компрометира съ тия писма, отъ чието съдържание азъ нищо не разбирамъ.

— Какъ така да не познавашъ това лице? Ти си ходилъ нѣколко пѫти въ Виена. За каква работа си ходилъ въ тоя градъ?

— Ходихъ по туджарлъкъ.

— Хемъ по туджарлъкъ, хемъ по...—проговорилъ иронично Я. Пападопуло, който съ недоизказания изразъ е искалъ да каже: „хемъ по комитаджилъкъ“.

— Азъ не приемамъ тия думи на оня господинъ тамъ, ефендимъ: не съмъ ходилъ нийдѣ по лоши работи!—отговорилъ Дановъ малко сепнато.

— Добрѣ, добрѣ! Ами отдѣ имашъ тая книга — „Первый всеславянскій съѣздъ?“ Защо ти е изпратена?

— Тя трѣбва да ми е изпратена като на книжарь за мостра. Жена ми, навѣрно, е получила книгата у дома и не ми е обадила досега. Азъ сега за пръвъ пѫть виждамъ тая книга.

— Ама ти сѐ една пѣсень ни пѣешъ: нищо не зная, нищо не разбирамъ. Отказвашъ и криешъ всичко като вашата Янка[1]).

— Какво да ви кажа, ефендимъ, когато нищо не зная?

— Тая книга ти е изпратена изъ Москва отъ Жинзифова. Кой е тоя Жинзифовъ?

— Той е българинъ, ученикъ въ Москва.

— Какво е съдържанието на писмото, което си изпратилъ на Анастаса Папукчиевъ въ Охридъ?

— Пратилъ му бѣхъ книги, та искамъ да ми внесе стойностьта имъ — 730 гроша.

По внушение на Пападопуло, слѣдовательтъ посочилъ Данову една руска книга и го попиталъ:

— Тая руска книга е изпратена „Господину Д.“ Кой е тоя Д.?

Азъ съмъ; менѣ е изпратена книгата.

Слѣдъ тоя утвърдителенъ отговоръ на Данова, Пападопуло кипналъ отъ ядъ и съ видимо неудоволство напусналъ стаята на слѣдователя, понеже и послѣдното му лукаво изпитателно срѣдство ударило о камъкъ; тоя «елински синъ» нарочно билъ откѫсналъ по-рано отъ първата корица на въпросната книга горния десенъ ѫгълъ, дѣто е имало надписано *„ановъ“*, та ако Дановъ би се опиталъ да откаже, че книгата не е негова, той е щѣлъ да приложи откѫснатата часть на мѣстото ѝ, та вмѣсто *„Господину Д“* щѣло е да се чете *„Господину Данову“*. По тоя начинъ Пападопуло е мислѣлъ майсторски да улови въ капаня омразния му българинъ. Обаче тоя подирниятъ прѣдусѣтилъ примката, та още по майсторски я избѣгналъ,—съ единъ кѫсъ утвърдителенъ отговоръ.

Напразно Дановъ прѣдъ слѣдователя е доказалъ своята невинность въ всички обвинителни точки: властитѣ, на-

---

[1]) Въ въпросната книга сѫ вмѣстени и нѣколко бълг. пѣсни, дадени за напечатване отъ самозвания български делегатъ на събора въ Москва — Д-ръ Богоровъ. Между тия пѣсни е и извѣстната народна пѣсень „Янка“, въ която се пѣе, че Янка въ село влѣзла, байракъ забила, турчинъ убила и го скрила у бащини си тъмни зандани. А на сѫдиитѣ Янка сѐ една дума думала: „Юнакъ съмъ била, убила съмъ го; хитра съмъ била, скрила съмъ го“.

Слѣдовательтъ билъ прочелъ по-рано въ „уловената“ книга тая пѣсень, та намѣрилъ сега случай да си послужи съ нейното съдържание.

мѣсто да го освободятъ, хвърлили го въ по-мжчителенъ затворъ — въ единъ полисъ [1]), та, ако не можа да умре на вжжето, да се разкапе отъ тифусъ или отъ друга нѣкоя болесть. Едва слѣдъ 94 деня всеобщата амнистия го извади отъ тоя тѣсенъ смъртоносенъ затворъ. За Данова, който излѣзе изъ тоя страшенъ затворъ съвсѣмъ здравъ, по-здравъ и дори отколкото кога бѣ влѣзълъ въ него, прилѣгатъ напълно слѣднитѣ редове, които недавна се казаха за единъ многострадаленъ български дѣецъ: когато затворникътъ прѣнася страданията съзнателно като даръ прѣдъ олтаря на отечеството; когато мжченикътъ е обладанъ отъ високата мисъль, че съ неволитѣ въ затвора изкупва правото и благото на цѣлъ народъ, безмилостно притисканъ отъ вси страни, — такъвъ затворъ не е страшенъ, не е мжчителенъ: той не само не съкрушава душата и изтощава тѣлото, но дори е и приятенъ, и въ него се отива като въ храмъ на изкупление.

Като успѣлъ чрѣзъ единъ роднина-ханджия да си извади нужното тескере, Дановъ прѣзъ Чирпанъ, Стара Загора, Казанлъкъ, Габрово, Търново избѣгалъ въ Русе, отдѣто, поради парична оскждия, заминалъ за Свищовъ, за да прѣживѣе размирното врѣме при стари, добри познайници (Д-ръ Д. Павловичъ и братъ му Николай Павловичъ), отъ които едни му сж услужили съ жилище, а други — съ храна. Тукъ, въ Свищовъ, Дановъ имà рѣдкото щастие да посрещне освободителнитѣ руски войски.

[1]) Тѣсно мѣсто, дѣто затворникътъ едва може да стои правъ съ наведена глава, а рече ли да седне, трѣбва да прибере и ржцѣ и нозѣ.

14. Слѣдъ освобождението ни.

азахъ по-горѣ: опожарени села, мрачни зандани, пълни съ безброй невинни българи, които оттамъ се влачеха на страшни бѣсилки, избити и обезобразени трупове на безпомощни старци, жени, дѣца и дѣвици, — ето картината на голѣма часть отъ хубава Тракия прѣзъ паметната 1876 г. И клета България, овита съ ореола на грозно мжченичество, мощно издигна тогава своя гласъ и съ своитѣ жертви високо протестира прѣдъ цивилизована християнска Европа, отъ която поиска скжпа свобода, но не като милостиня, не като даръ, като подаяние, защото съ жертвитѣ си тя бѣ доказала, че знае да цѣни свободата, и че у българския народъ има вече национално самосъзнание, общъ духъ, общъ идеалъ и пълна готовность за самопожертвуване.

Но западноевропейската дипломация бѣ глуха къмъ тия вопли и протести, слѣпа прѣдъ кървавата картина: за нея нищо не значеха тия български жертви, тия потоци кръвь, тия обезобразени трупове на невинни старци, жени, дѣца и дѣвици! Само славянското сърце на единъ високоблагороденъ царь и народъ се покърти дълбоко отъ страшната картина, що прѣдставяше България: великиятъ царь-освободитель, Александъръ II, слѣдъ като бѣ изпиталъ всички мирни срѣдства, за да облекчи участьта на християнитѣ, турски поданици, извади най-послѣ мечъ и на 12 априлъ 1877 г. каза:

„Да бжде свободенъ тоя народъ!"

И на тоя позивъ великиятъ и братски намъ руски народъ изпрати изъ най-далечнитѣ кжтове на Русия хиля-

ди отборъ свои синове, за да сложатъ кости и пролѣятъ кръвьта си за свободата на българския народъ.

И възъ коститѣ и кръвьта на 180 хиляди руски синове израстна свободна България!

Петвѣковниятъ мракъ се разнесе безвъзвратно, за да отстжпи мѣсто на сияйни лучи, що озариха свободна България!

Врѣдъ свѣтлина, врѣдъ пориви къмъ новъ животъ!

Тамъ, дѣ по-рано се слушаха само стенанията на роба, свободно и смѣло почна да звънти езикътъ на светитѣ братя, Кирила и Методия.

Както слѣдъ яростна буря поваленитѣ житни класове се издигатъ и съживяватъ бавно, така полека почна да се събужда за новъ животъ и многострадалниятъ български народъ.

Нова земя!

За всѣки по-събуденъ и по-интелигентъ българинъ се откри широко поле за работа.

И трудолюбивиятъ Хр. Дановъ не е могълъ да се нарадва, че свободна България му е отваряла нови, свободни пжтища, широки простори за любимата му книгоиздателска дѣйность. Затова той, слѣдъ толкова тежки изпитания и прѣмеждия, се заловилъ съ младежка енергия да продължи своята народополезна дѣйность, на която плодъ е днешната му книжарница и печатница, които, както се спомена и по-горѣ, отъ нѣколко години правятъ честь и на своя притежатель и на „млада България“.

Нѣколко деня слѣдъ прѣвзимането на Свищовъ отъ рускитѣ войски, императорскиятъ комисарь, князъ Черкаски, изпратилъ Данова въ Виена, за да купи за смѣтка на бждещето окупационно правителство 11 автолитографа: единъ по-голѣмъ за канцеларията на комисаря и 10 помалки — по единъ за всѣко едно отъ бждитѣ 10 окржжни управления, на които се е кроело да се раздѣли цѣлокупна свободна България [1]). Дановъ най-добросъвѣстно е изпълнилъ тая поржчка.

---

[1]) Князъ Черкаски е билъ отреденъ отъ руското правиталство да уреди административно свободна България. Вѣрвало се е, че рускитѣ войски скоро ще се разправятъ съ Турция, та князътъ побързалъ да се набави за всѣко

Слѣдъ войната Дановъ и Ковачевъ прѣнесли дружеската си печатница отъ Виена въ Пловдивъ. Тукъ наскоро се раздѣлятъ, и печатницата остава собственость само на Данова.

Щомъ се учрѣди въ Пловдивъ първиятъ апелативенъ сѫдъ за цѣлокупна България, Дановъ е билъ назначенъ отъ окупационното правителство за членъ-съвѣтникъ на това високо сѫдебно учрѣждение.

Слѣдъ паметния за българския народъ берлински конгресъ, Дановъ получилъ единъ день отъ окупационното министерство единъ видъ заповѣдь да прѣнесе печатницата си въ София, отредена вече за столица на свободна България. Дановъ по никой начинъ не искалъ да се раздѣли съ любимия си Пловдивъ, та намислилъ да откаже на тая покана. Обаче М. Дриновъ му е внушилъ, че трѣбва да се съгласи: «Г-не Дановъ — казалъ му той между друго — ще ви изпратятъ 5—6 казака, та слѣдъ едно „аршъ—маршъ“ за една нощь ще се намѣрите и вие и печатницата ви въ София». Затова Дановъ убѣдилъ окупационното министерство, че по-добрѣ е за София да се купи друга една печатница, по-добра и по-модерна, като при това се е съгласилъ самъ той да я набави. За тая цѣль окупационното правителство е отпуснало Данову 1000 наполеона субсидия. За тая работа Дановъ се обърналъ къмъ Я. С. Ковачевъ, който веднага заминалъ за Виена и съ дадената субсидия купилъ исканата печатница, която нѣколко години наредъ е била дружеска — Данову и Ковачеву, но е работѣла подъ фирмата „Янко С. Ковачевъ и С-іе“. Макаръ поменатата субсидия да бѣ отпусната подъ личната гаранция на Данова, тая печатница слѣдъ врѣме по единъ «особенъ начинъ» остана притежание само на г. Ковачева . . . .

Още отъ турско врѣме Дановъ е блѣнувалъ да види любимия си Пловдивъ като политико-културно срѣдище за

окражие по една печатница. По съвѣтитѣ на Данова, той се е съгласилъ на първо врѣме да се набавятъ само автолитографи, понеже е било трудно да се доставятъ изеднажъ 11 печатници изъ Виена. — Г-нъ Дановъ ме увѣрява, че той по-рано билъ набавилъ въ Бѣлградъ единъ автолитографъ за Раковски, който е щѣлъ да си служи съ него въ България, дѣто е мислѣлъ да нахълта съ легията си прѣзъ 1862 г..

българския народъ. Затова веднага слѣдъ освобождението ни той почналъ на 25. юлий 1878 г. да издава извѣстния па онова врѣме в. „Марица", който захваналъ да излиза тогава, когато до нашия народъ дошла изъ Берлинъ лоша вѣсть — изкупената съ толкова жертви санстефанска България е трѣбвало да се разпокжса на части: свободно княжество, автономна Тракия, робска Македония и Одринско. Вѣстникъ «Марица» съ пламенни статии се опита да протестира противъ това въ името на цѣлия български народъ и голѣмитѣ жертви, съ които се бѣ изкупила неговата свобода. Напразно. Когато рѣшението на берлинския конгресъ стана свършенъ фактъ, «Марица» съ статии на български и френски ез.[1]) се прѣдаде да служи на общитѣ български интереси. И тя съ най-разновидното си съдържание достойно изпълни на врѣмето своето високо назначение. Съединението на 6. септемврий 1885 год. изпѣ послѣднята ѝ молитва. Дановъ, наистина, нито е редактиралъ вѣстника, нито е писалъ въ него, но той е умѣялъ да подбира за редактори и сътрудници такива лица, които, насрѣдчавани отъ него материялно и морално, умѣло сж отговаряли на неговитѣ въжделѣния. Като списвачи на вѣстника сж се редѣли единъ слѣдъ другъ Г. Д. Начевичъ. Ив. Ев. Гешевъ, Г. Груевъ, С. С Бобчевъ, М. Маджаровъ — като редактори, и М. Дриновъ, Т. Икономовъ, Д-ръ Г. Вълковичъ, Х. П. Константиновъ, Д-ръ К. Иречекъ, А. С. Цановъ, Ив. Михаиловъ и др. — като сътрудници, отъ които едни сж били постоянни, а други «случайни». Безъ да дири материялни облаги, Дановъ съ свойствената си прѣдприемчивость при голѣми парични щети е издавалъ вѣстника цѣли 7 години [2]).

---

[1]) Отъ в. „Марица" сж излѣзли 744 броя. всѣки отъ по 8 голѣми страници. Статиитѣ на френски ез. почватъ отъ X брой и продължаватъ до 327.

[2]) За издържане на първата годишнина князъ Дондуковъ билъ отпусналъ като субсидия на издателя 3000 рубли, защото се е кроело в. „Марица" да бжде единъ видъ официяленъ вѣстникъ на окупационното правителство. Въ единъ разговоръ г. Дановъ ми прѣдстави една неимовѣрна цифра — нѣколко десетки хиляди лева, които е изгубилъ съ издаването на вѣстника.

Откакъ се раздѣлиха и заживѣха по отдѣлно свободна Мизия и автономна Тракия, Дановъ биде избранъ за народенъ прѣдставитель въ Областното Събрание отъ панагюрската колегия.

По това врѣме — на 7. августъ 1879 год. — Дановъ получи отъ княжяското Министерство на Народното Просвѣщение писмо, съ което се молѣше да отвори клонове отъ своята книжарница въ София и Ломъ. Тия двѣ книжарници работиха до съединението на двѣтѣ България, когато и желѣзнопжтната линия Пловдивъ-София дойде да улесни още повече сношението на пловдивската книжарница съ София и други градове.

Ето поменатото писмо, изпратено Данову отъ Министерството на Народното Просвѣщение.

МИНИСТЕРСТВО
на
ПРОСВѢЩЕНИЕТО.

№ 795.

7 Августъ 1879 год.
г. София.

До Г-на Христа Г. Дановъ,
Въ Пловдивъ.

Почитаемий Господине,

Отъ рапортитѣ на Окржжнитѣ инспектори за народнитѣ училища въ Княжеството става явно, че училищата почти навредъ ве нуждаятъ отъ учебници за прѣподавание, а така сжщо и отъ Географически карти.

Като най-главни точки, въ които най-много се усѣща недостатъкъ отъ учебници, може да се покажатъ Окржжията: Видинско, Кулско и Бѣлоградчикско, а така сжщо Дубничко, Самоковско и Радомирско. Поради това ще Ви моля въ интересътъ на образованието, да влѣзете въ споразумѣние съ нѣкои лица въ Видинъ и Дупница, които познавате и на които довѣрявате, да имъ пратите учебници, особено отъ ония, които сж показани въ „сборникътъ" издаденъ отъ Отдѣла на Народното просвѣщението и Духовнитѣ дѣла, миналата година.

Облѣкнатъ на родолюбието Ви, напълно съмъ увѣренъ, че не ще откажете въ удовлетворението на тая въпиюща нужда на училищата.

Министръ на Просвѣщението: **Атанасовичъ.**

Началникъ на Отдѣлението: **И. Н. Гюзелевъ.**

Пловдивъ. който добрѣ знаеше безукоризнената честность на нашия юбиляръ, прѣзъ 1896 г. го избра за свой общински кметъ. Въ неговото $2^1/_2$-годишно кметуване се поправиха нѣколко улици въ града, изплатиха се много общински дългове, и бидоха залѣсени тритѣ хълма: Небетъ-тепе, Сахатъ-тепе и Бунарджикътъ, които днесъ служатъ за прохлада на града и приятно мѣсто за почивка на гражданитѣ прѣзъ голѣмитѣ лѣтни горещини. Винаги благодарнитѣ пловдивчани си спомнятъ за виновника на тоя скжпъ даръ.

Като завръшвамъ редицата дѣяния отъ многогодишния буренъ животъ на Хр. Г. Дановъ, не мога да прѣмълча и друго едно негово намѣрение-прѣдприятие, което той е блѣнувалъ нѣколко години наредъ още прѣди политическото ни освобождение и което е мѣрѣло икономичното подобрение на нашия селянинъ и гражданинъ въ Пловдивско: спохождайки често западноевропейски градове и села, любопитниятъ Дановъ не е можалъ, съ голѣма тжга на сърце, да гледа, колко далечъ е останалъ нашиятъ селянинъ отъ своя западноевропейски събратъ, който, обработвайки нивята си по модеренъ начинъ и при благоприятни условия, е живѣялъ доста охолно и при това е успѣлъ да си създаде що-годѣ завидно материялно състояние. Думата ми е за основаното въ Пловдивъ българско акционерно индустриално дружество „Захаръ". Душата на това прѣдприятие бѣше Хр. Г. Дановъ, избранъ и за прѣдсѣдатель на управителния съвѣтъ. Много трудъ и грижи положи за осжществяването на това полезно прѣдприятие Хр. Г. Дановъ, който дори съ покойния учитель Лукашъ споходи и нѣколко западноевропейски захарни фабрики, за да изучи тѣхната направа и вжтрѣшна уредба. Работата вървѣше доста успѣшно; голѣма часть отъ акциитѣ бѣха вечъ разпродадени. Но когато Дановъ заедно съ основателитѣ-членове вѣрваше въ честития край на наченатото прѣдприятие, за голѣмо съжаление, българска ржка тури край на всичко, което рухна и ощети нашия юбиляръ съ нѣколко хиляди лева. А каква обществена облага е очаквалъ Дановъ, заедно съ основателитѣ акцио-

нери, види се отъ слѣднитѣ редове на първия годишенъ отчетъ, който нашиятъ юбиляръ, като прѣдсѣдатель на управителния съвѣтъ, е прочелъ на 4. априлъ 1896 г.*) прѣдъ едно събрание отъ голѣмъ брой акционери въ Пловдивъ.

— „Акционерното индустрияло дружество *„Захарь“* ще бжде едно отъ най-великитѣ и ползотворни прѣдприятия въ икономическо отношение за страната ни. Безъ стѣснение азъ смѣло наричамъ *велико* това наше прѣдприятие, защото то ще извика на ползотворна дѣятелность капитала и труда у насъ, които ще се хванатъ ржка за ржка, та, подпомагайки си взаимнообразно единъ другъ, ще направятъ най-голѣмъ прѣвратъ въ нашето досегашно пропаднало икономическо състояние: отъ една страна съ повдигане и подобрѣване западналото ни земледѣлие и съ поправяне мършавото ни скотовъдство, а отъ друга като се съживи и заспалата ни търговия чрѣзъ мѣстни захарни и други произведения.

Отъ многото индустриални клонове, а особно ония, които стоятъ въ тѣсна връзка съ земледѣлието, и които съ успѣхъ и добра полза могатъ да се обработватъ у насъ, нашето дружество прѣдпочете и избра за своя задача клона на *захарната индустрия,* за която сж нужни: 1) *захарно цвекло* (чукундуръ) и 2) *фабрика,* въ която цвеклото да се прѣработва на *захарь.* Отъ тия двѣ първото е работа на нашитѣ земледѣлци, а второто — на нашето дружество, което особно за тая цѣль се е съставило и чрѣзъ акции събира нужния капиталъ, за да направи засега една фабрика, която да послужи на всички ни за образцово училище по захарната индустрия, а послѣ, наспоредъ разпространението цвекловото производство у насъ, да построи и още много други фабрики, защото *безъ цвекло не може да бжде фабрика, както и безъ фабрика цвеклото не струва нищо.* Въ клона на захарната индустрия цвеклото е *причина,* а фабриката — *слѣдствие.*

Чрѣзъ цвѣклото нашето Дружество ще бжде въ най-тѣсно сношение съ нашия селянинъ-земледѣлецъ; комуто ще дойде на помощь въ неговото безпомощно състояние: *ще му даде възможность да може самъ да се съвземе отъ досегашното си окаяно състояние; да се оправи на нова работа, чрѣзъ която самъ да може да се изправи и отърси отъ неговитѣ паразити: лихвари, кръчмари и др. т., и да може да заживѣе и той по-охално, споредъ както е Господь далъ за ония, които се трудятъ да работятъ.*

Чрѣзъ цвеклото ние заедно съ нашия селянинъ-зем
лецъ всѣка година щемъ вадимъ изъ земята нови
които чрѣзъ захарьта щемъ задържаме въ страната
и щемъ ги раздѣляме между капитала (акционерите
труда (цвеклопроизводители, надничари и други), а това
гато ще може да съживи заспалата ни търговия, като вс
година се разиграватъ въ пяцата ни по 5—6 и повече н
милиона левове, които досега сѫ били пращани въ странство
купуваната чужда захарь".

15. Нѣколко заключителни думи.

Тежки години — да не кажа мѣсеци и дни — е прѣкарвалъ нашиятъ юбиляръ прѣзъ своя многогодишенъ животъ. Материялни лишения още прѣзъ невинно дѣтинство въ бащина кжща, тежки нескончаеми *дългове,* мжчителни „истинтаци“ и затвори, силни нравствени мжчения, безврѣменна загуба на двѣ съпруги и четири рожби, — ето спжтницитѣ на Данова, които единъ слѣдъ другъ сж се редѣли по пжтя на бурния му животъ. Но, благодарение на своята несъкрушима енергия, на своето желѣзно постоянство и примѣрно родолюбие, той никога не се е отчаялъ, никога не е роптаялъ противъ сждбата си, чиито удари винаги е понасялъ търпѣливо и мълчаливо: като *неустрашимъ* морякъ, той *смѣло* е разпущалъ по бурното житейско море платната на своя корабъ, който, слѣдъ чести лъкатушкания край опасни *насипи* и подводни *скали,* честито е достигалъ своето мѣстоназначение. А тия «насипи» и „подводни скали,“ за съжаление, сж идѣли отъ разни мѣста — отъ малки и не рѣдко отъ голѣми, отдѣто морякътъ Дановъ е ималъ право да очаква винаги приятенъ попжтенъ вѣтъръ.

Първата половина отъ живота на Данова — като ученикъ, учитель и книгоиздатель, е истинска одисея — безспирни скитаници изъ села и градове въ цѣла Мизия и

Тракия. Па и видѣхме, че работата му го е заставяла да спохожда често и далечна чужбина — Бѣлградъ, Пеща, Виена, Прага, крайдунавски румънски градове и другадѣ. Сѐ пакъ той е намиралъ малко свободно врѣме, за да прѣвежда или съставя разни книги и други уч. помагала, които на врѣмето бѣха милъ даръ за прѣбѣдната ни училищна книжнина. Ето по редъ тия Данови трудове:

1. *„Старо-планинче“*. Календарь за 1856 высокоснѫ годинѫ. Бѣлградъ, 1855 г.

2. *„Катыхизисъ, пространенъ, православенъ“* (по катыхизиса на Высокопрѣосвященнаго Платона). Прѣвелъ —. Бѣлградъ, 1858 г.

3. *„Примѣри за краснописаніе“*, написани отъ —. Пеща, 1858 г.

4. *„Кратка числителница за малкы дѣтца“*. Нарядилъ —. Пеща, 1858 г.

5. *„Пространна числителница съ прибавленіе приличнитѣ задатци на всѣко дѣйствие“*. Нарядилъ —. Пеща, 1859 г.

6. *„Пространно священно бытописаніе на црькв-тѫ отъ ветхый и новый завѣтъ“*, съ 100 изображенія. Отъ —. Пеща, 1859 г.

7. *„Пространенъ христіанскый катыхизисъ на православнѫ-тѫ съборнѫ въсточнѫ црьква“*, отъ Прѣосвященнаго Филарета. Прѣвелъ —. Виена, 1862 г.

8. *„Взаимноучителны таблицы“*, на брой 36. Отъ —. Виена, 1862 г.

9. *„Букварь или взаимноучителны таблицы“*. Отъ —. Виена, 1862 г.

10. *„Втора четница за ученицы въ срѣдны училища“*, съ 25 изображенія. Събралъ и наредилъ —. Виена, 1868 г.

11. *„Теоретическа и практическа числителница“*, съставилъ —. Виена, 1866 г.

12. *„Теоретическа числителница“*, съставилъ —. Виена, 1866 г.

13. *„Четанка“*. Отъ —. Виена, 1866 г.

14. *„Ясѣнь I“*, Приказка изъ българскѫ-тѫ история. Прѣвелъ Б. Димитровъ (= Хр. Г. Дановъ). Болградъ, 1864 г.

15. *„Географически учебенъ атласъ“* съ 24 карти. Прѣв. — отъ Адами.

16. *„Отечественъ землеописателенъ Атласъ за Софийския окржгъ* въ 2 части: 1) за III отдѣление и 2) за IV отдѣление.

До и слѣдъ освобождението ни младото българско поколѣние се е възпитало и израсло съ книги, издадепи отъ Данова. Първитѣ географически карти на петтѣ части на свѣта сж издадени съ негови срѣдства прѣзъ 1863 г., когато ни сърби, ни румъни, макаръ и да бѣха отдавна политически освободени, нѣмаха карти на майчинъ езикъ. Книгитѣ, издадени и печатани отъ Данова, възлизатъ доднесъ на повече отъ 800 разни видове. Повечето отъ тия книги сж учебници, но има и доста крупни книжовни трудове по история, етнография, педагогия и др. Най-новитѣ училищни карти на петтѣ части на свѣта, картитѣ на балканския полуостровъ и Палестина, георгафическитѣ атласи и глобуси сж негово издание. Послѣднята му карта на Княжество България е изработена при голѣми грижи и неимовѣрни разноски; и тя съ право заслужи златенъ медаль, който ѝ се падна на първото българско изложение въ Пловдивъ прѣзъ 1892 г. Най-модернитѣ помагала и учебни пособия за началнитѣ училища сж натъкмени и издадени съ негови срѣдства. Безъ да изброяваме поименно всичко, ще кажемъ, че неговата 50-годишна дѣйность е прѣдъ очитѣ на всички: — повечето книги, на които се учатъ ученицитѣ, карти, помагала, картини и многобройни учебни пособия за училищата сж дѣло на „работници“, насрѣдчавани и хонорирани отъ Данова. Затова виновникътъ на всичко това, Хр. Дановъ, не можеше да се възнагради другояче на първото българско изложение освѣнъ съ присждения му почетенъ медалъ. Въ него той смѣло нека гледа заслуженъ споменъ за благодарность отъ цѣлия български народъ, комуто е той усрърдно помагалъ за просвѣтата и пробудата току-речи отъ самото негово възраждане доднесъ. Отъ полувѣковната му дѣйность се види, че Дановъ е работѣлъ съ ентусиазмъ и прѣданность за развоя на нашето учебно дѣло и за просвѣтата на народа, като е гонѣлъ да създаде не само една образцова българска книжарница, каквито сж познатитѣ книжарници на западъ, но и да даде примѣръ за онова, което може да направи една частна инициатива при една безусловна

честность и добросъвѣстность, при едно желѣзно постоянство и примѣрно родолюбие.

Честность, добросъвѣстность, постоянство, родолюбие — ето четиритѣ думи, въ които се крие цѣлиятъ Хр. Дановъ.

Всички, които познаватъ по-отблизу Данова, признаватъ едногласно, че той въ своята книгоиздателска дѣйность се е водѣлъ не винаги само отъ материялни изгоди, но често и отъ чисто «духовенъ» потикъ, — отъ желание да дари на бѣдната ни книжнина и особно на нашето училище, туй винаги негово галено дѣте, всичко потрѣбно, па макаръ отъ това да е прѣдвиждалъ съ пълна увѣреность голѣми материялни щети. И това свое «родолюбие» нашиятъ юбиляръ е изплащалъ и изплаща дори днесъ на стари години.... Ето само 1—2 факта отъ многобройнитѣ: —

Г-нъ Т., училищенъ инспекторъ, ми разказа недавна една своя паметна срѣща съ Данова. Учитель Н. билъ изпратилъ Данову въ ржкописъ единъ свой прѣводъ на едно ржководство за основнитѣ учители. Дановъ повикалъ г. Т. въ книжарницата си да го попита:

— Господине Т., какъ ви се вижда тая книга: ще ли бжде полезна за нашия основенъ учитель?

— Отъ автора на книгата и нейното съдържание сждя, че тя ще бжде полезно помагало на нашия учитель, — отговорилъ г. Т. Но ржководства отъ тоя родъ имаме доста на езика си, та се съмнѣвамъ въ доброто «консюме, което, може би, очаквате отъ него?

— Не ви питамъ за «консюмето». Питамъ ви: ржководството ще ли ползува ония учители, които би го прочели, — па били тѣ само 2—3-ма?

— Да, ще ги ползува.

И слѣдъ единъ часъ г. Т. видѣлъ началнитѣ страници на ржкописа въ ржцѣтѣ на нѣколцина словослагатели въ печатницата на Данова. — Слѣдъ една година г. Т. попиталъ Данова при една случайна срѣща:

— Господине Дановъ, какъ върви продажбата на «оная» книга?

— Ехъ, малко слабичко: трѣбва да сж се продали 10—20 екземпляра. Нѣма нищо, г. Т., книгата е хубава...

Прѣзъ 1899 г. Дановъ издаде въ български прѣводъ познатото съчинение на проф. Иречекъ — «Княжество Бъл-

гария». Когато съчинението се е печатало, г. К., учитель въ м. гимназия, срещналъ единъ день Данова прѣдъ книжарницата му и го похвалилъ, дѣто се е наелъ да издаде на езика ни горния цѣненъ и обемистъ трудъ на почтения професоръ. Обаче г. К. не е могълъ да се удържи да не забѣлѣжи на Данова, че е много «рискувано» да се издаватъ на български езикъ книги отъ рода на горнята, която обема 100-тина печатни коли, много картини и скъпи географически карти.

— Защо? — попиталъ го Дановъ.

— Защото изданието на тая книга ще ви струва хиляди левове, — отговорилъ г. К.

— Книгата е голѣма, та и разноскитѣ за напечатването ѝ, разбира се, ще бждатъ голѣми.

— Добрѣ бе джанъмъ, но колцина сж ония, които ще дадатъ 15—20 л. за една книга, па ако ще тя да е и най-добра? Не зная ли азъ нашата «четеща публика!» Само нѣколко библиотеки и 10-на частни лица ще бждатъ, навѣрно, покупателитѣ на тая хубава книга.

— Нѣма нищо. На-ли и тия 10-тина души ще намѣрятъ нѣщо добро въ нея!?

И Дановъ завършилъ разговора съ слѣднитѣ думи, които г. К. още добрѣ помни:

— Господине К., не е ли срамота това съчинение за наша България, за нашия български народъ да нѣмаме прѣведено и напечатано на езика си?!... Нѣма ли да ни се смѣятъ чужденци...?!

Бихъ могълъ да наведа и много други подобни факти отъ книгоиздателската дѣйность на нашия юбиляръ, който, наистина, олицетворява не само образцовъ по своята честность и прѣдприемчивость *търгорецъ,* даренъ съ гений за голѣми и смѣли прѣдприятия, но и прѣданъ *патриотъ-ратникъ* за напрѣдъка на своя народъ. Но доста е, мисля, това, що казахъ вече. Нека описътъ въ края на тоя биографически очеркъ говори вмѣсто мене!

Хр. Дановъ има рѣдкото щастие да види още прикивѣ оцѣнена народополезната си дѣйность: на негово име е посветено едно училище въ родната му Клисура, и едно читалище — въ Пловдивъ. Освѣнъ това той е поче-

тенъ членъ на софийскитѣ дружества: *„Книжовно“*, *„Природо-изпитателно“* и *„Славянско благотворително дружество въ България.“*

Отъ всичко казано дотукъ за полувѣковната народополезна дѣйность на нашия юбиляръ, мисля, всѣки ще се съгласи съ ония редове, които казахъ въ уводнитѣ страници на тоя биографически очеркъ: —

Хр. Дановъ отдавна си е спечелилъ видно мѣсто въ реда на извѣстнитѣ народни труженици, та съ пълно право заслужава и той да живѣе въ паметьта на нашето потомство, като единъ отъ най-заслужилитѣ синове на България.

Позволявамъ си да завърша биографическия очеркъ съ слѣднитѣ двѣ писма, които Дановъ недавна е получилъ отъ настоятелствата на двѣ отъ поменатитѣ дружества: —

ПРИРОДО-ИЗПИТАТЕЛНО
ДРУЖЕСТВО
въ
София.
№ 7.
15. февруарий 1905 г.

Г-ну Г-ну Христо Г. Данову
въ Пловдивъ.

Достоуважаеми Господине,

Българското Природо-изпитателно Дружество въ София въ главното си годишно събрание на 16-й януарий 1905 год., въ признание на Вашитѣ заслуги, не само по просвѣтителното Ваше книжно дѣло, но и по издаването на разнитѣ ржководства и учебни пособия по отечествовѣдѣнието и особенно по цѣннитѣ карти за изучването на отечествената география, счете за своя честь да Ви провъзгласи за свой ***Почетенъ членъ.***

Като Ви съобщаваме това рѣшение на дружеството, молимъ Провидѣнието да Ви даде здраве и да Ви подкрѣпи и занапрѣдъ да продължавате съ сѫщата енергия и постоянство вашата полезна дѣйность за процвѣтяването на нашето общо отечество, на което Вие безкористно служите вече половинъ вѣкъ.

Приемете, достоуважаеми Господине, увѣрение въ нашитѣ къмъ Васъ отлични почитания и прѣданность.

Прѣдсѣдатель: **Г. Златарски.**

Секретарь: **Ив. Нейчевъ.**

СЛАВЯНСКО
БЛАГОТВОРИТЕЛНО ДРУЖЕСТВО
въ
БЪЛГАРИЯ.
№ 37.
31. януарий 1905 год.
ст. София.

До Господина Хр. Г. Дановъ

въ Пловдивъ.

Вашитѣ заслуги на обществено-просвѣтителното движение въ България бидоха високо оцѣнени отъ всѣкиго българина. Тази година Вие имате право да празнувате педесетгодишния празникъ на Вашата книжовно-издателска дѣятелность. Като искаше да Ви отдаде дължимото, Славянското Благотворително Дружество на годишното си засѣдание вчера Ви прогласи единодушно и съ акламация за свой почетенъ членъ. Дипломата за това ще Ви се прѣдстави впослѣдствие.

Като Ви съобщавамъ това, поднасямъ Ви искрени привѣтствия и благопожелания отъ цѣлото дружество.

Прѣдсѣдатель: **С. С. Бобчевъ.**

Секретарь: **С. Н. Лафчиевъ.**

Прибавка*)

16. „Лѣтоструй“

(1869—1876).

„На сегашно врѣмя само просвѣщени-ти народи знаѭть и могѫть всичко, а спорядъ това имѫть добро и оздравено бѫдѫще, а народъ непросвѣщенъ, каквото смы ные, Българе-тѣ, быва невряденъ за ничто, та лесно испада въ сиромашіѭ, а спорядъ това става робъ и слугѫ на просвѣщены-ты народы и найсѣтнѣ загынва.

За да бы ся помогнѫло на народа ни колко-годѣ въ това негово нравственно испаднѫло състояніе, потрѣбны му сѫ много и добры книгы да прочита, още и да ся издавать различни вѣстници и періодическы списанія, кои-то да проничять и распространявать по между му просвѣщеніе и родолюбіе, и да удомявать всѫду у насъ духа, нрава и потрѣбѫ-тѫ на врѣмя-то.

„Лѣтоструй“ ще бурави повече съ домашны пытанія и съ това да може да поучява отъ врѣмя на врѣмя всякого и да му дава възможность да познае онова, кое-то духъ-тъ на врѣмя-то ище отъ чловѣка за да бѫде той напрѣденъ въ домашный си животъ и поминъкъ“.

Изъ прѣдговора на „Лѣтоструй.“

Като е спохождалъ често Пеща, Виена и Прага, Дановъ е ималъ случаи да се запознае съ нѣкои нѣмски и славянски календари, които освѣнъ мѣсецословъ съдържали и статии съ най-разновидно съдържание. Туй го е навело на мисъль да издава такъвъ календаръ и на български. А каква цѣль е гонѣлъ Хр. Дановъ съ тоя календарь, който на врѣмето се е челъ съ жадность отъ нашата малобройна тогава интелигенция, вижда се отъ цитиранитѣ по-горѣ редове изъ „прѣдговора“ на „Лутоструй“ за 1869 г. На първо врѣме той се е споразумѣлъ само съ г. J. Груева, който му е обѣщалъ мощно съдѣйствие. Първиятъ издаденъ календаръ е за 1869 г., излѣзълъ на бѣлъ свѣтъ съ насловъ «*Лѣтоструй, или домашенъ календаръ*». Наслова «*Лѣтоструй*» е измислилъ Дановъ по подражание на наслова на Царь-Симеоновия сборникъ, извѣстенъ съ името «*Златоструй*». Г-нъ Дановъ ме увѣрява, че първитѣ 6 годишнини на календара сѫ редактирани отъ него, а послѣднитѣ двѣ годишнини — отъ Я. С. Ковачевъ, който, съ съгласието на Данова, е измѣнилъ и наслова на

*) По погрѣшка тия нѣколко реда не се вмѣстиха на свое мѣсто въ биографичния очеркъ.

календара — «Българский народенъ календаръ». Но и тия двѣ годишнини сѫ били издадени за смѣтка на Дановата книжарница [1]).

Всички току-речи статии въ «Лѣтоструй», писани отъ Данова, иматъ за прѣдметъ *цѣлитѣ на нашето училище*, отъ което той е очаквалъ много за просвѣтата и пробудата на народа ни.

Нѣкои отъ тия Данови статии сѫ самостойна негова работа; въ тѣхъ той е вложилъ свои сѫждения и наблюдения, които е правѣлъ по-рано като учитель и като пѫтуващъ книгопродавецъ. Другитѣ му статии сѫ компиляции или подражание на статии, които той е челъ въ чужди периодически списания, особено въ хърватското списание „Napredak". — А какъвъ е Дановъ като писатель, споредъ книжовнитѣ му трудове въ „Лѣтоструй", читательтъ ще види отъ приложената къмъ тоя биографиченъ очеркъ обстойна студия на уважаемия ми приятель К. Карагюлевъ.

---

[1]) Въ „Бълг. периодически печатъ „отъ Ю. Ивановъ е казано: „Лѣтоструй, или домашенъ календаръ" почналъ е да излиза въ Виена. . . . подъ редакцията на Хр. Г. Дановъ, Йоакимъ Груевъ, Янко С. Ковачевъ и С. Д. Чѣженовъ. Дановъ е редактиралъ „Лѣтоструя" само за 1869 г., Груевъ го е редактиралъ отъ 1870 до 1874 г., Ковачевъ — за годинитѣ 1875 и 1876 г." (стр. 96).

Спомени

отъ ученичеството ми въ Клисура и описание на тамошното килийно училище отъ 1785 до 1856 г.

Отъ Хр. Г. Дановъ.

Мѣстоположение и поминъкъ на гр. Клисура.

Градецътъ Клисура се намира на изтокъ отъ кознишката сѣдловина—въ жгъла между Стара планина и Срѣдня гора. Водотекътъ на сѣверната страна отъ мѣрата му се влива прѣзъ р. Витъ въ Дунава; оня на западната страна отива прѣзъ р. Тополница въ р. Марица, а тия отъ южната и източна страни, прѣзъ р. Стрѣма, тъй сѫще въ р. Марица. Поради тая много пространна мѣра, гр. Клисура има доста обширни мѣста за паша на едъръ и дребенъ добитъкъ. Това е било причина да се развие нѣкога тукъ до голѣмъ размѣръ скотовъдство и земледѣлие—първоначалниятъ поминъкъ на жителитѣ. Като не могли и зимно врѣме да изхранватъ многобройния си добитъкъ у дома, клисурци го откарвали на зимовище по крайморски страни: въ Бургаско, Малко-Търновско, Одринско и Енеско, дѣто зимата е по-мека, и пашата достатъчна.

Многото вълна, която клисурци сѫ добивали отъ овцитѣ, е била изработвана отъ женитѣ на разни платове: аби, шаеци, халища и др., които мѫжетѣ продавали изпъртѣ на приходещи купци отъ сѣверна България и Сърбия, а съ останалитѣ тѣ сами кърпили и шили и нови дрехи, които продавали по мѣста, дѣто зимували съ добитъка си. Послѣднето срѣдство — продаване на нови дрехи — давало по-голѣма облага на кърпачи-шивачи, та тѣ начепали да задържатъ цѣлото индустриално произведение на платоветѣ, и нѣкои си се опитали да прѣминатъ съ тѣхъ и от-

вждъ морето (Мряморно) и Бѣло море (Архипелагъ), за да кърпятъ, да шиятъ и продаватъ и нови дрехи. Отвждъ морето тѣ намѣрили още по-голѣми облаги, и това ги накарало да захвърлятъ полека-лека гегата и да се заловятъ по-сериозно за иглата. Тъй се е пръкнало въ Клисура абаджийството въ ущърбъ на богатото скотовъдство, което наченало значително да отпада, и тлъститѣ пàши малко-по-малко се отстжпили на каракачанитѣ.

Килийиото училище въ Клисура.

Споредъ както показватъ и сега слоговетѣ на стари нивя въ мѣстностьта на Клисура, въ врѣме на богатото скотовъдство земята е била добрѣ торена, а отъ това имало изобилно земледѣлие, и животътъ е билъ по-охаленъ, та за четмо и писмо малко се помишлявало. По тая причина отъ прѣдание, до колкото бѣ се запомнило отъ стари люди, приказваше се, че за пръвъ учитель въ Клисура се е запомнилъ попъ Войно, който обучавалъ у дома си десетина дѣца на черковно четене часословъ[1]) псалтирь[2]) и апостолъ[3]), колкото да му помагатъ въ черква. Това е било около 1785 г., прѣди нашествието на кърджалиитѣ въ Клисура прѣзъ 1800 г. Прѣзъ размирното врѣме и послѣ до 1808 г. не е имало училище, та отъ 1808 г. до 1822 г. сж учителствували единъ по другъ попъ Стойчо, попъ Макавей и попъ Филипъ въ черковната килия (стая) и то по сжщата попъ-войнова програма, но съ повече ученици.

Учители и училищни помѣщения.

Когато абаджийството се развило много, писмото станало потрѣбно, та и броятъ на ученицитѣ нарасълъ повече, при това и поповетѣ не щѣли вечъ да се ограничаватъ само съ учи-

---

[1]) Чалословътъ е съставенъ отъ разни молитви, написани отъ св. Отци и отъ псалми, взети изъ псалтиря. Всички тия сж разподѣлени на утренни, на 1. 3. 6. и 9-й часове и вечерни, затова е нарѣченъ часословъ. Той се нарича още и наустница, защото всичко въ него се изучавало наустъ.

[2]) Псалтирътъ е съставенъ отъ богодухновени псалми (пѣния), написани отъ пророка и Царя Давида.

[3]) Апостолътъ е книга, написана съ нравоучителни поучения отъ Св. Апостоли.

телствуване, та станало нуждна да се потърси особенъ человѣкъ за учитель. За такъвъ клисурската община се отнесла съ молба до хилендарския монастиръ да ѝ прати нѣкой ученъ братъ за даскалъ. Скоро той имъ пратилъ Отца Костандия, человѣкъ добрѣ начетенъ въ черковното чтене и пѣние, при това още и дъбъръ проповѣдникъ. При него броятъ на ученицитѣ порасълъ още повече, та е билъ принуденъ да прѣнесе училището отъ черковната килия въ хилендарския метохъ, [4]) дѣто е обучавалъ до стотина ученици все по сѫщата килийна програма до 1829 г.

Слѣдъ Отца Костандия дошълъ даскалъ Никола Ивановъ, родомъ отъ Пазарджикъ, тъй сѫщо начетенъ человѣкъ и добъръ пѣвецъ, но и той учителствуваше все по сѫщата килийна програма.

Училищното помѣщение въ метоха не бѣше годно за училище, нито пъкъ хигиенично. Отъ порастване броя на ученицитѣ, за да уголѣмяватъ учебната стая отъ врѣме на врѣме, пробушвали стѣнитѣ на другитѣ стаи, та подътъ стоеше на тераси, а на тавана се виждаха междитѣ, отъ колкото отдѣлни стаи се е състояла кѫщата.

Околовръсть на учебната стая имаше заковани дъски за сѣдалища, а по срѣдата натуряни камъни и надъ тѣхъ поставени по двѣ шиндри, [1]) които образуваха чиноветѣ за първоначалнитѣ ученици. Тия чинове не бѣха по-високи отъ 25 сантиметра — съвсѣмъ нехигиенични.

Между вратата и пещьта бѣше поставенъ, напостланъ съ черги, одърътъ (креватътъ), който служеше на даскалъ Никола нощѣ за спане, а денѣ — за катедра.

Въ 1834 г. баща ми ме заведе за пръвъ пѫть, въ 6-та ми година, да уча при тоя даскалъ, като прѣдварително ми

---

[4]) Метохъ е гр. дума, която на български значи причастникъ на монастира, на който принадлежи. Таквисъ метоси въ Клисура имаше два и въ Копривщица два: хилендарски и рилски. Тѣ сѫ кѫщи, подарявани отъ набожни люде на монастиритѣ, за да служатъ за прибѣжище на монастирски таксидиоти (пѫтуващи) духовници-изповѣдници. Копривщенскитѣ метоси служеха за постоянно прѣбивание на духовницитѣ, които се редуваха да дохождатъ въ Клисура само прѣзъ пости, за да изповѣдватъ тия, които се готвѣха за причащение.

[1]) Шиндра е тѣсна букова дъска, отъ едната страна съ длабъ, а отъ друга изострена за да може да се съчетаватъ една въ друга.

каза, когато идемъ при него, да му се поклоня и да му цѣлуна ржка. Азъ постжпихъ, тъй и той ми даде пинакида и каза да се прѣкръстя и да река: Кръсте божий, помагай!,[2]) което азъ направихъ. Слѣдъ това ми показа буквитѣ: А, азъ Б буки, В вѣди, Г глаголъ, Д добро, до тая буква бѣше написана азбуката на пинакидата. Слѣдъ това ми се показа, дѣ да седна на единъ отъ срѣднитѣ чинове, и азъ се намѣстихъ и станахъ вечъ ученикъ. Тоя даскалъ на други се караше и биеше ги, но за мене бѣше много добъръ: когато ми се додрѣмѣше, той ме туряше на своя одъръ, та се понаспивахъ.

Даскалъ Никола учителствува въ Клисура до 1835 г. Тогасъ заедно съ нѣколцина отъ първенцитѣ отиде на поклонение въ Иерусалимъ и, по завръщането си отъ тамъ, отиде пъкъ въ хилендаръ, та се покалугери, а за свой замѣстникъ остави първия си ученикъ даскалъ Петъръ Таламбасовъ, родомъ отъ Клисура. И той учителствува все по сжщата килийна программа до 1836 г. до появяването на чумата. Слѣдъ това училището бѣ затворено до 1837 г. Прѣзъ тая година пакъ подъ даскалъ-Петрово учителствуване училището се отвори, но, за по-голѣмо помѣщение, то биде прѣмѣстено отъ Хилендарския метохъ въ хаджи Балевата кжща, която бѣше взета отъ общината за длъгъ. Ала и тая кжща не бѣше никакъ годна за училище, нито пъкъ по-хигиенична отъ метоха.

Покрай учителствуването даскалъ Петъръ работѣше и часовникарство—поправяше ветхи развалени часовници, които, за да се не прашатъ въ училището, направилъ бѣше отъ катедрата си джамакянъ (малка стаичка, околовръстъ оградена съ стъкла), та изъ нея управляваше ученицитѣ. Тоя даскалъ бѣше ходилъ въ Анадолъ, отдѣто бѣше донесълъ най-груби укорни думи, та, кога навикваше нѣкого, прѣкаряше го все по турски, така напр. кйопекъ (куче), хънзъръ (свиня), ешекъ (магаре) и др. т. неблагоприлични епитети.

Освѣнъ мѣсечната заплата (училищна такса) по 60 пари, които трѣбваше да заплаща всѣкой ученикъ, но и зимно врѣме всѣкой единъ бѣше длъженъ да носи въ училището по едно

---

[2]) Съ тая молитва начинаха всички новаци-ученици.

дърво за огрѣвъ. Единъ день майка ми бѣше ми дала малко дръвче. Като го съгледаха ученицитѣ, подказаха на даскала, и той заповѣда да го нацѣпятъ на дребни цѣпенички и да донесѫтъ на керемида огънь, да я турятъ върху единъ отъ голѣмитѣ купове събранъ снѣгъ на двора, та да запаля огънь и да се грѣя на него. Съ това често заплашваха ученицитѣ, за да донасятъ голѣми дръвчета, та да се трупатъ по-голѣми складове отъ дърва, които даскалътъ продаваше на мѣстнитѣ фурнаджии.

Въ 1839 г. общината отчисли даскалъ Петра и на неговомѣсто доведе даскалъ Груйо Николовъ отъ Копривщица. Той знаеше добрѣ черковното четене и пѣене по мусикия (гръцконотно пѣние); отбираше да чете и по гръцки, съ което искаше да се продава за високоученъ. Въ училището на ученицитѣ, които бѣха изучили часослова, псалтиря и апостола, даде да учатъ пакъ сѫщитѣ, но пъкъ по гръцки. Освѣнъ това на сѫщитѣ прѣдаваше и Есоповитѣ басни, прѣвождани отъ гръцки на български. На голѣми праздници всичкото черковно четене и пѣене въ черкова откарваше на гръцки езикъ.

Еднъжъ на даскалъ Груя, види се, не достигаше нѣщо въ Есоповитѣ басни, та отиде при даскалъ Райно въ Карлово, за да си дотъкми недостатъка. Той остави насъ, които учехме гръцки, на единъ надзиратель съ тая строга заповѣдь: «който въ отсѫтствието ми продума български, за всѣка дума ще изѣде по двѣ пръчки по рѫцѣ». Въ 12-тѣ дни менѣ се набраха 4 думи, за които по завръщането му трѣбваше да изямъ 8 пръчки по рѫцѣтѣ, които, струва ми се, че и досега още ме болятъ! Па да бѣше това наказание за български езикъ, или за нѣкакъвъ моралъ, ами за гръцки езикъ!

Слѣдъ даскалъ Груйо, който оттукъ отиде да учителствува въ Панагюрище, дойде пакъ даскалъ Петъръ. Той учителствува до 1856 г.—до дохождането на пишущия тия редове, който замѣни килийното обучение съ взаимноучителната метода; по-силнитѣ ученици разподѣли на два класа, а за дѣвойкитѣ отвори особно дѣвическо училище и обучението за всички безъ изключение направи да бѫде безплатно.

Учебни помагала.

Какви учебни помагала сѫ употрѣбявани, въ килийнитѣ училища прѣзъ попското врѣме не зная но отъ даскалъ Николово врѣме, както и отъ неговитѣ замѣстници (П. Таламбасовъ и Груйо Николовъ) за учебни помагала се употрѣбяваха слѣднитѣ:

1. *Пинакида, намазана съ восъкъ,* за да ѝ се изгладятъ грапитѣ. Тя служеше за четене. По едно врѣме дойде да живѣе въ метоха единъ кунописецъ отъ Трѣвна. Той сандалосваше (лакираше) пинакидитѣ, които чрѣзъ това ставаха годни (гладки) и да се пише на тѣхъ.

2. *Говежда плещка,* варена и изгладена добрѣ. Тя служеше само за писане.

3. *Орлово перо* за писане. По-сѣтнѣ почнаха да употрѣбяватъ и гѫши пера.

4. *Черно мастило* за писане си правѣха сами ученицитѣ отъ сварени сажди, или отъ узрѣлъ плодъ на бѫзея, а нѣкои и отъ горени шикалки.

5. *Дивитъ.* Мастилница отъ пиринчъ. Тя се състои отъ плоскъ пиринченъ масуръ на дължина около 25 сант. Въ него се турятъ перата и на едина край е прилѣпена мастилницата. Дивитътъ се носѣше втикнатъ въ пояса, и всѣкои, който носѣше дивитъ въ пояса, броеше се за грамотенъ человѣкъ.

Наказателни срѣдства.

Не зная и срѣдствата за наказване въ попскитѣ килийни училища, какви и колко сѫ били, но, както се види, и тѣ сѫ се прѣдавали наслѣдствено отъ едни учители на други. Отъ тѣхъ въ клисурското килийно училище се употрѣбяваха слѣднитѣ:

1. *Плѣсница,* удряна по бузитѣ или по врата за леки наказания.

2. *Опъване ухо*—тъй сѫщо за леко наказание.

3. *Пржчка се* употрѣбяваше за по ржцѣтѣ и задницата, най-сетнѣ учительтъ, и дѣто завърнѣше, биеше съ нея. Това бѣха малкитѣ наржчни наказания. Понѣкой пѫть отъ пржчката страдаха и невинни покрай виновни: вдигне се, напр., нѣйдѣ си

отъ нѣколцина врѣва, учительтъ иде разгнѣвенъ и въ яда си, доклѣ намѣри кривитѣ, напуха и правитѣ.

4. *Диво магаре.* Това наказателно срѣдство се употрѣбяваше, когато искаха да накажатъ нѣкого за по-голѣмъ грѣхъ, та го наперѣха повечко и съ по-дебела пржчка; то ставаше тъй: виновниятъ се чушнѣше на гърба на нѣкой по-заможенъ отъ него ученикъ, на когото си подадѣше ржцѣтѣ прѣзъ рамената му, и той ги прѣхване здраво, стисне добрѣ и, като се понаведе малко съ товара си, тогасъ послѣдваха тоегитѣ по задницата на виновния. Тѣ биваха до 15—20, но ако виновниятъ мирува; въ противенъ случай, ако учительтъ се разгнѣви повече, наказанието отъ диво магаре прѣминаваше на фалага.

5. *Фалагата* бѣше едно дърво като кросно, дълго около 2 метра, дебело около 7—8 сант. въ диаметра, и на двата края малко поизтънено за да може да се хваща добрѣ отъ ония, които го държатъ. На срѣдата на това кросно имаше двѣ дупки, отстоящи 30 сант. една отъ друга. Прѣзъ дупкитѣ бѣ прѣкарано тънко вжже, на което отъ едната страна двата краища сж вързани на вжзли, а на другата се образува отъ вжжето клупъ. Виновникътъ лѣга на подътъ на възнъкъ и въвира краката си въ клупа, тогасъ държащитѣ фалагата навиватъ дървото, за да се стѣгнатъ краката като въ менгеме, и повдигатъ фалагата нагорѣ, а учительтъ начина да бие виноватия, по свое усмотрѣние вечъ—по обути или по боси крака. Въ случай ако послѣдния не мирува, но съ шаването си раздразни и разгнѣви учителя повече, тогасъ той заповѣда да му седне нѣкой на корема, за да му не дава да шава. Ако ли пъкъ виновниятъ се случи по-заможенъ, та и на тоя начинъ не могатъ да го усмирятъ, тогасъ се заповѣда да му смъкнатъ гащитѣ и повдигнатъ фалагата по-високо, та боятъ се прѣнесе отъ краката на гола задница, отъ която често бликваха черни кръви!

6. *Стоене правъ на куцъ кракъ,*

7. *Сѣдене на колѣнѣ.*

8. *Почерняване лицето и заплюване отъ другитѣ.* Това наказание се правяше на малкитѣ за да се избѣгне боятъ.

9. *Окачване на шията черна дъска,* на която биваха написани прѣстжпленията на виновния.

10. *Затворъ.* Това наказателно плашило се намираше повечето подъ учителската катедра.

Много пѫти и първото учебно помагало — пинакидата се обръщаше отъ учебно на наказателно срѣдство. Тъй напр. ученикътъ написалъ на пинакидата по нѣщо отъ аритметика или друго, учительтъ го прѣгледва отъ погрѣшки и, като намѣри нѣкоя, удари му 2—3 плѣсници по бузитѣ, или по врата, и въ това врѣме ако шапката му падне отъ главата, учительтъ — пухъ по голата глава 2—3 пѫти съ пинакидата и тя се разпадне на-двѣ.

Метода на килийното обучение.

Сутрснь, като дохождаха ученицитѣ въ училището, всѣкой единъ отиваше на мѣстото си и, като се съберѣха до 15—20 душъ, безъ никаква молитва, изпървѣ начнѣха да бръмчатъ като пчели, а послѣ начинаха да четатъ гласно и продължаваха тъй до 11. часа прѣдъ обѣдъ. Около това врѣме учительтъ сѣдаше на своята катедра и казваше: х а с т а й т е! и ученицитѣ, начиная отъ най-горнитѣ, настанваха и, наредени на върволица отъ 15-20 душъ, пристѫпяха единъ по единъ до учителя да си кажатъ урока, та да имъ зададе новъ. Това тъй се продължаваше, доклѣ се изредѣха всичкитѣ до края. Въ случай, че нѣкои отъ тия ученици въ показване урока си не отговори добрѣ, ако е по-малка вината, учительтъ му ударѣше по бузитѣ, или по врата по 2—3 плѣсници, и съ това се минуваше злото; ако ли заекването въ урока биваше по-голѣмо, удрѣха му се по 2—3 прѫчки по рѫцѣтѣ; ако ли нъкъ ученикътъ съвсѣмъ не знаеше урока си, тогасъ наказанието ставаше на диво магаре. Ако ли нѣкой въ тия нарѫчни и леки наказания не мирува, но разгнѣви учителя, тогасъ се повикваше на помощь фалагата, и по нѣкой пѫть съ всичкитѣ нейни грозни приложения, а при таквисъ несмислени и безчеловѣчни наказания малкитѣ и страшливи ученици отъ страхъ се измокруваха въ гащитѣ си! Нѣкои отъ виновнитѣ ученици се оставяха безъ обѣдъ; други — да стоятъ прави, или да сѣдятъ на колѣнѣ, доклѣ си научатъ урока; трети пъкъ затваряха въ дупката. У даскалъ Никола нѣмаше особенъ затворъ, но виновника натъпкуваха подъ

кревата му, дѣто ни седналъ, ни легналъ скимтѣше и ри даеше до вечерьта, безъ да научи нѣщо.

Слѣдъ като се изпитаха всички ученици и прикажеше имъ се новъ урокъ, отпущаха се за обѣдъ. Близкостоящитѣ ученици отиваха да обѣдватъ у дома си, а далечнитѣ остаяха да обѣдватъ въ училището това, кому щото е турила майка му въ торбето. Сѫщиятъ редъ продължаваше и слѣдъ обѣдъ до вечерьта. Зимно врѣме ученицитѣ насѣдваха да ѣдатъ кой дѣ завърне на голия подъ въ праха, а лѣтно врѣме излизаха по двора.

Прозорцитѣ на училищното помѣщение зимно врѣме бѣха закнижени съ опушена жълта хартия, та, при затворени врата, гѫсто пропитата атмосфера отъ разни дъхове се не търпѣше—отъ миризми на лукове, прѣсоли (армеи), рапоне и други още таквисъ благоухания. По тоя правилникъ отиваше всичко тъй есень, зимѣ и пролѣть, само лѣтѣ се прибавяше при това и спане и ходене на рѣката. Това ставаше тъй: слѣдъ 1 часъ подиръ обѣдването, казваше се: ха спѣте! и всички ученици моментално се сгромолясваха да налѣгатъ по пода, кой дѣто е въ праха, като прасета въ кальта. Въ това врѣме, за да може да спи учительтъ, както и ония, на които се спи, поставяха се надзиратели, за да пазятъ тишина, доклѣ спятъ. Които не спѣха и не мируваха, вдигаха ги на куцъ кракъ. Спането се продължаваше 1—1½ часа, подиръ това се казваше: ха стайте! Ставането биваше съ още по-голѣмъ тропотъ, защото буднитѣ бързаха да се отърсятъ отъ праха и да се наредятъ на двора, за да идатъ на рѣката; за другитѣ, които не можеха още да се събудятъ, идѣше викъ и дърпане, за да се събудятъ и да идатъ на двора при другитѣ.

Наредени два по два ние отивахме на рѣката обикновено при вадата (арка) на Дапковата воденица. Тамъ отъ двѣтѣ страни на вадата насѣдвахме по влажната земя на зелена трѣва и съ натопени крака въ водата. Това траеше около ½ часъ. А какви ли лоши послѣдствия е имало отъ това наше разтакане по влажната земя и студена вода за здравето ни, това само нашитѣ майки сѫ знаели. Слѣдъ това ни се заповѣдаше да се наредимъ и да тръгнемъ пакъ за училището, задѣто всѣкой бѣ длъженъ да отнесе по единъ камъкъ, защото щѣлъ да се

огражда метоха съ камененъ зидъ. Като дойдѣхме въ училището и като оставѣхме каменитѣ, кажеше ни се да пладнуваме и слѣдъ това продължавахме учението си до вечерьта. Това тъй слѣдваше прѣзъ лѣтнитѣ дни, освѣнъ въ дъждовно врѣме.

Калфи и писачи.

Подъ названието калфи и писачи се наричаха тия отъ ученицитѣ, които бѣха свършили курса на черковното четмо: часословъ, псалтиръ и пр. или бѣха напрѣднали въ него, та се учеха и да пишатъ. Имаше и таквисъ, които не искаха да довършатъ всичкото четмо до край, а искаха да се учатъ на писмо и на хесапъ (смѣтане), за да идатъ да учатъ пъкъ и занаятъ. Тия ученици-писачи бѣха оставени на волята имъ да сѣдятъ, дѣто имъ е угодно въ училището, а лѣтно врѣме седѣха по двора. Тѣхното писане се захващаше пакъ отъ азбуката, слѣдъ това отъ слогове, изречения и други.

По смѣтане (хесабъ) отъ аритметиката се учеха само двѣтѣ първи дѣйствия съ цѣли числа: *събиране* и *изваждане* и най-голѣмото изкуство се състоеше въ това: да се нареждатъ, колкото се може, по-многоцифрени числа, напр. по 8 10 наредъ, било въ събиране или изваждане. Осталитѣ двѣ дѣйствия се не учеха, защото и самитѣ даскали Никола и Петъръ ги не знаеха, освѣнъ даскалъ Груйо.

Подиръ това слѣдваха да пишатъ слѣднитѣ примѣри:

1.

Учете се дѣти
Во младие лѣти,
Когда приидетъ старость
Да не будетъ жалость.

2.

Покосихъ перце, написахъ словце,
Дойде мушица попи ми словце,
Азъ хвърлихъ дръвце, прѣбихъ ѝ крилце.
Поче мушица жално да плаче:

Олеле ази клето сираче!
Защо си попихъ писано словце?
Та си останахъ безъ едно крилце!

3.

Вѣстно буди всякому брату и търговцу, какъ приидохъ азъ (имерекъ) при (имерекъ), та узехъ 1000 и словомъ хиляда гроша и одолжавамъ ся да му ги повърна слѣдъ една година врѣме.

Клисура, 25-й май, 1836 година.

Мартуръ[1]) (имерекъ)[2])
Мартуръ (имерекъ).

Платецъ
азъ (имерекъ)

Съ това се свършваше цѣлиятъ курсъ на килийното учение въ Клисура.

Що биде причина да ида отъ килийното училище направо въ класно училище въ Панигюрище.

Като свършихъ курса на клисурского килийно училище отъ начало до конецъ и то наедно съ даскалъ Груевитѣ прибавки малко отъ гръцко и черковна гръцка мусикия, както и умножение и дѣление безъ никакви правила и задавки,—азъ мислѣхъ, че съмъ изучилъ вече всичко на свѣта. Отъ изученитѣ ми часословъ, псалтиръ и апостолъ, другъ учебникъ нито бѣхъ видѣлъ, нито пъкъ знаехъ, че имало да се изучва нѣкждѣ повече нѣщо. Чувахъ само, че въ Копривщица има взаимно училище, въ което се учело на нѣкакви таблици, но на какво сж учели тия таблици, нищо не знаехъ. Въ даскалъ Груевата библиотека на полицата въ стаята му бѣха наредени нѣколко гръцки черковни книги и псалтикии, а на български бѣше само едното Софрониe, отъ което притежателътъ му сказваше слова въ черква на празднични дни,—

---

[1]) Мартуръ е гръцка дума, която значи свидѣтель.
[2]) (имерекъ)=да се каже името.

и туй то бѣше всичкото. Па и неговото учение бѣше се изчерпало до капка въ края на третята му година като за въ Клисура, та бѣ побързалъ да се оздрави съ ново мѣсто: измъкналъ се самъ между два дни изъ Клисура, отишълъ въ Панагюрище, условилъ се за даскалъ въ взаимното училище и за пѣвецъ въ черква и слѣдъ това завърналъ се тайно въ Клисура, безъ да узнае нѣкой нѣщо за това. Въ това врѣме азъ бѣхъ се сбъркалъ, що да мисля за моето бѫдеще. Науката свършихъ, сега трѣбваше да се охвана пъкъ о работа — трѣбваше да ида чиракъ [1]) у нѣкой абаджия, както правѣха всички клисурчета, та и коматя да изкарвамъ, и занаята да изуча доклѣ е врѣме, за да стана и азъ търговецъ-абаджия. Като дохождахъ до тая мисъль, азъ изпадахъ въ отчаяние: каехъ се, защо да съмъ продължавалъ толкось много науката, а да не съмъ отишълъ по-рано чиракъ, ами сега по тепървѣ да тегля чирашкитѣ тегла и наказания [2]).

Въ началото, когато захванахме да учимъ при даскалъ Груя най-високата негова наука — «гръцката черковна мусикия,» бѣхме всичко 14 душъ ученици, отъ които на края на третята година останахме само троица: азъ, Стойчо п. Ивановъ и Григоръ п. Филиповъ, които свършихме всичко, заедно съ цѣлогодишного черковно правило. Ние съ тънкитѣ си гласове съставяхме

---

[1]) *Чиракъ* значи *ученикъ* на занаятъ. Въ Клисура най-голѣмиятъ еснафъ (съсловие) бѣше абаджиския. Като се кажеше: еди-кой-си отишълъ чиракъ, разумѣваше се, че той отишълъ да се учи на абаджиския занаятъ, за да стане масторъ-абаджия.

[2]) Чиракуването не бѣше нѣщо за шега: когато единъ младъ идѣше да чиракува у майсторъ, откакъ цѣлува ржка на майстора и на майсторката, веднага му се даваха двѣ стомни да донесе вода, за да му тръгнѣло всичко като по вода! Слѣдъ това го турятъ да седне между калфитѣ по турски и даватъ му едно парче отъ аба заедно съ вѫдица, съ едина край на която да закачи парчето, а другия край да подвие подъ колѣното си; послѣ му даватъ напръстникъ и игла съ вдѣнатъ свободенъ конецъ (безъ вѫзелъ) и показватъ му, какъ да избада и къмъ коя посока да изважда иглата съ конеца. Ако чиракътъ внимава и изпълнява всичко показано, той се научва скоро и безъ никакво наказание; въ противенъ случай, ако не седи право, често го изправятъ съ ножицата по колѣнѣтѣ; ако ли пъкъ не изважда иглата направо по показаната му посока, то го оправятъ съ ендезето прѣзъ ржцѣтѣ. Зарань само негова длъжность е да изкарва кравата на говедарника, или козитѣ на козарника и вечерь да ги прибира отъ тамъ. Чиракътъ ходи да пече хлѣба на фурната и цѣль день той носи водата за пиене и вечерь той ще напѣпи ьрва и да донесе съ мѣнцитѣ вода за вкжщи. Когато тръгнатъ за зимовище, ой ходи пѣша съ колата и прави копчета отъ жълтъ тель, или шалангозетъ гайтанъ. Азъ всички тия тегла и наказания поносвахъ, ала ножицитѣ по олѣнѣтѣ и ендезето прѣзъ ржцѣтѣ само като помислѣхъ, тръпки ме побиваха!

въ праздникъ «черковния хоръ». Другитѣ единъ по единъ се изнизваха и отидоха чираци на абаджилъка. Много пѫти си мислѣхъ: защо не съмъ се измѫкналъ и азъ по рано, както другитѣ, ами съмъ сѣдѣлъ досега. Защо ми е била толкось дълбока наука, когато на края пакъ съмъ щѣлъ да бѫда принуденъ да ида чиракъ? Минуваше ми прѣзъ ума и това: и азъ зная сега толкось, колкото и даскалъ Груйо, та мога да учителствувамъ нѣкждѣ, но дѣ и кой би ме приелъ сега да му учителствувамъ на 13—14-годишна възрасть? Мислѣхъ си и това: не на 13 год., но ако да съмъ и на 23 год., дѣ бѣхъ отишълъ да учителствувамъ, когато нѣмамъ нужното облѣкло като за учитель.[1]) Тия мисли уголѣмяваха отчаянието и недоумѣнието ми, що да правя? и най-сетнѣ взехъ да се примирявамъ съ сиромашията си и прѣклонихъ глава за да ида на занаятъ, па каквото ще да става. Отъ друга страна и даскалъ Груйо, като наближи врѣме да остави Клисура, изказа ми намѣрението си: че отива за напрѣдъ въ Панагюрище за учитель въ взаимното училище и пѣвецъ въ черква, и прѣдложи ми да ида и азъ съ него, та да изуча взаимноучителната метода. На това азъ не обърнахъ никакво внимание, защото знаехъ, че ме вика за да му помагамъ въ черква, а може би и въ училището, а какво друго повече можехъ да науча отъ него? — нищо. Заради това остаяхъ на послѣднето ми рѣшение: да ида чиракъ. Това щѣхъ да направя въ понедѣлникъ на 26-й юлия, затова въ недѣля вечерь отидохъ за послѣденъ пѫть въ черкова, като свободенъ, та почетохъ и попѣхъ и се помолихъ да ми благослови Богъ новото прѣдначинание—да ми бѫде легка иглата и благополученъ занаятътъ. Слѣдъ отпускъ, на излизане изъ черкова азъ вървѣхъ слѣдъ дѣда Хаджи Савва, единъ отъ общинскитѣ старѣе, грамотенъ человѣкъ. Като излѣзохме изъ пѫтната врата, азъ го поздравихъ съ

— Добъръ вечерь, дѣдо Хаджия! и отминувахъ си.

— Далъ ти Господь добро, юначе! отвърна ми, и каза:

---

[1]) По онова врѣме учительтъ трѣбваше на има тънъкъ и високъ гласъ и да бѫде облѣченъ зимно врѣме съ кѫсаче и дълъгъ кожухъ, подплатени съ лисичи кожи, а лѣтно врѣме възъ кѫсачето да носи дълго джубе, като попъ. Таквись учителски дрехи имаше даскалъ Груйо и даскалъ Петъръ, а за тѣхъ трѣбваха много пари. Съ моята сиромашия азъ видѣхъ, че не ще мога никога да ся сдобия съ такова облѣкло, та не вѣрвахъ, и че ще мога нѣкога да учителствувамъ въ Клисура, което много желаехъ.

— Почакай, не отминувай; ела да поседнемъ тукъ на пейката!

Азъ се повърнахъ и седнахъ до него.

— Какво правишъ? Учишъ ли се, учишъ ли се?

— Учихъ се, дѣдо Хаджия, и изучихъ се, и утрѣ отивамъ вече чиракъ, за да изуча пъкъ занаята — абаджия.

— Нѣма ли да учишъ повече нѣщо?

— Нѣма, дѣдо Хаджия; всичко изучихме при даскалъ Груйо и той отива за напрѣдъ да даскалува пъкъ въ Панагюрище.

— На писмо учихте ли се?

— Изучихме всичко.

— Ами рокамъ учихте ли?

— И рокама изучихме.

Като казахъ това, мой дѣдо Хаджия токо измъкна изъ пояса си дивитя, извади орловото перо, затопи и подаде ми го; извади изъ джеба си и едно листче хартия, подаде ми я и каза:

— Завчера на пазаря купихъ *една ока и половина трънкосливки по една пара и половина*. Колко пари съмъ заплатилъ за тѣхъ?

Като каза това, главата ми се замая, чинеше ми се, че и бузитѣ ми се зачервиха, а ржката ми съ перото се разтрепера като на 90-годишенъ старецъ, и азъ останахъ замаянъ като пуякъ. Мислихъ, мислихъ, ала нищо не можахъ да измисля и най-сетнѣ казахъ:

— Дѣдо Хаджия, азъ не ще мога да направя тоя хесапъ, защото съ *половини* рокамъ не ни е казвано; и даскалъ Груйо, който знаеше всичкия рокамъ, казваше ни го само на цѣли, а съ половини никога не ни е казвалъ. Това казахъ и повърнахъ на дѣда Хаджия перото и хартията. Дѣдо Хаджия ги пое и каза:

— Както се види, даскалъ Груйо ще да е билъ *плитъкъ* въ рокама, та затова не ви е изучилъ на всичко. Подиръ това азъ побързахъ та малко безъ-врѣме казахъ:

— Прощавай, дѣдо Хаджия, и измъкнахъ се отъ при него, за да ме не запитва повече.

Тая моя срѣща съ дѣда хаджи Сава ми зави свѣсьтъ, та се сбъркахъ що да мисля. Азъ имахъ даскалъ Груя за всезнающъ, а дѣдо Хаджия го изкара *плитъкъ въ рокама*, и

това ми подтвърди съ неговата задавка за «тръпкосливкитѣ». И пуснахъ се азъ въ разни размишления: какъвто, рѣкохъ си, даскалъ Груйо, такъвъ и азъ! и помислихъ си: ами ако отидѣхъ нѣкждѣ за учитель, па ми прѣдложатъ да имъ направя нѣкой като горния Дѣдо Хаджиевъ хесапъ за «тръпкосливкитѣ», и азъ се вдървя, както направихъ прѣдъ него, тогасъ що да правя!?—Не ще, рѣкохъ си: трѣбва още да се учи, ала дѣ да намѣря по-ученъ отъ даскалъ Груя? Трѣбва, рѣкохъ си, да ида съ него въ Панагюрище, та дано пъкъ въ взаимното училище отъ таблицитѣ научa повече нѣщо по рокама — да смѣтамъ и съ «половини». Речено и свършено. Вечерьта казахъ на майка ми, че, вмѣсто на занаятъ, ще ида съ даскалъ Груя въ Панагюрище да доучвамъ още нѣщо. На другия день обадихъ и на даскалъ Груя, че ще ида и азъ въ Панагюрище. Той отпжтува, и азъ нѣколко дни слѣдъ него. Когато наближихъ Панагюрище и селото се провидѣ (2-3 пжти по-голѣмо отъ Клисура), прѣзъ срѣдата му тече р. Луда-Яна и край нея се намира новопостроеното училище, по-голѣмо и отъ клисурската черкова. Всичко това ми се видѣ, като че ли влѣзохъ въ новъ миръ и рекохъ си: Богъ да прости приживѣ дѣда Хаджи Сава, който стана причина съ задавката си да се оставя отъ чираклъка и да дойда тукъ да видя новъ свѣтъ. Тукъ отседнахъ въ училището при даскалъ Груя и още до вечерьта отидохъ съ училищния слуга въ взаимното училище, та прѣгледахъ всички таблици. Тѣ съдържаха букви, слогове, думи, изречения, пословици и начала отъ рокамъ, но безъ половини, за които азъ нарочно дойдохъ тукъ. Напразно съмъ дошълъ! рѣкохъ си, и пакъ нови отчаяния ме налегнаха, но още въ това сжщо врѣме училищниятъ слуга ми каза, че нѣщо прѣди двадесетина дни тукъ дошълъ и другъ даскалъ, Сава Радуловъ, който ще учи голѣмитѣ момчета. И той живѣлъ въ училището и прѣподавалъ въ особна стая за сега на 14—15 момчета. Сега пъкъ отъ любопитство не можехъ да търпя, доклѣ да видя, кой и какъвъ е тоя даскалъ Савва и на що учи дѣцата. Смръкна се и любопитството неволно се отложи за другия день. Осъмнахме и азъ още по дрезгаво влѣзохъ въ прѣподавателната стая на Даскалъ Радуѵова, дѣто освѣнъ чинове не видѣхъ нищо друго; само на стѣната имаше залѣпена ржкописна табличка, за която послѣ ми казаха, че това

било програмата на учебнитѣ прѣдмети, които даскалъ Радуловъ прѣподавалъ на ученицитѣ. На програмата бѣха написани и разпоредени за прѣзъ седмичнитѣ дни слѣднитѣ прѣдмети:

Св. История на Ветхи и Нови завѣтъ отъ Неофитъ Бозвели, печатана.

Славянска Граматика Мразовичъ, печатана.

Аритметика на записки отъ С. Радуловъ.

География « « « « «

Всеобща История Стара на записки отъ С. Радуловъ. [1])

Подиръ малко ученицитѣ дойдоха, и азъ се събрахъ съ тѣхъ, като имъ се прѣпоржчихъ, кой и отдѣ съмъ. Въ свое врѣме дойде и даскалъ Радуловъ, комуто се прѣпоржчихъ и казахъ защо съмъ дошълъ; той ме прие ласкаво и даде ми добри надежди, че ще мога да науча много нѣщо въ училището.

Слѣдъ нѣколко дни дойдоха отъ Клисура и останалитѣ двама мои съученици: Стойчо п. Ивановъ и Григоръ п. Филиповъ, та постжпиха и тѣ при даскалъ Радулова, и съставихме пакъ нашия черковенъ хоръ отъ пискливи гласове въ черкова. Добродушнитѣ и любопитни панагюрци не можеха да ни се наслушатъ и нарадватъ въ празниченъ день въ черкова.

---

[1]) Отъ горнитѣ прѣдмети Св. История почти знаехъ отъ паремиитѣ, които бѣхъ челъ въ черква. Славянската граматика се учеше вмѣсто българ-.а. Тя ми се видѣ много мжчна до края Отъ аритметиката научихъ ɜ само половина и четвъртина, но и повече нѣщо. Отъ всички прѣдмети еографията бѣше ми най-любимата наука и тя е причината, та и слѣдъ четрегодишного ми учене занаята въ Пловдивъ да дойда повторно да слѣдвамъ ıуката си въ Панагюрище.

Спомени

отъ тригодишното ми учителствуване въ Перущица (1850—1853)

Отъ *Хр. Г. Дановъ.*

Село Перущица. Произведения. Поминъкъ.

Съ моитѣ спжтници, братя Танко и Тодоръ Гинчеви, тръгнахъ отъ Стрѣлча на 5. юлий и на другия день стигнахъ въ Перущица. Тукъ бай Танко ме отведе у дома си, дѣто прѣминахъ като гость, доклѣ да се условя за учитель. На другия день той трѣбваше да ме прѣдстави на първенцитѣ отъ общината; затова сутреньта излѣзохме да ги подиримъ изъ село. Намѣрихме ги насѣдали на пейката прѣдъ Митовото кафене-кръчма [1]). Поздравихме се съ «добро-утро», и бай Танко ме прѣпоржча—кой и какъвъ съмъ, още и защо ме е довелъ отъ Стрѣлча. Подиръ това чорбаджи Стоянъ Помакоолу, прѣдсѣдатель на общината, заповѣда да ни донесатъ по едно кафе и ночна да ме разпитвя кой съмъ и откждѣ ида. За повече той не смѣеше да ме разпитва, защото бѣше неграмотенъ, та не можеше да води дълъгъ разговоръ, но заключи:

«Добрѣ, добрѣ си дошълъ, защото за новото школьо, което си правимъ сега, ще ни трѣба и даскалъ; ала сега ние не можемъ да направимъ нищо безъ нашитѣ селяни: тѣ сега всички сж по къра, та, като се прибератъ за празника на св. Илия, ще ни почетешъ и попѣешъ тогасъ въ черква, за да ти чуемъ

[1]) Особна стая за събиране и разгледване общински работи тогасъ не сжществуваше въ Перущица. Кръчмата служеше и за засѣдателна стая.

гласа, па, ако го аресаме, лесно ще се споразумѣемъ и спогодимъ за всичко. Затова трѣбва да почакашъ дотогасъ.» На това азъ нѣмаше що да възражавамъ, а се съгласихъ да чакамъ до празника (20. юлий). Перущене, като земедѣлци, и на Петровъ-день не ходѣха въ черква, ала на св. Илия, който праща градушката, до единъ дохождаха да се черкуватъ, и тоя день не похващаха никаква работа.

Тукъ, прѣзъ това 15-дневно празно врѣме, азъ трѣбаше прѣди всичко да огледамъ първѣ, каква ще бѫде моята бѫдеща просвѣтителна работа. За тая цѣль азъ кръстосахъ 3-4 пѫти селото извѫтрѣ, заобиколихъ го околовръстъ и отвънъ, за да видя ще има ли доста дѣца за учене, още и какви сѫ тѣ. Въ това заобикаляне азъ видѣхъ много дѣца — едни играеха изъ улицитѣ въ селото, а други вънъ по пазлака (зелена морава) пасѣха мисирчета. Освѣнъ това видѣхъ и много дѣца да помагатъ по гумната (армапята) на родителитѣ си, та наумѣрки прѣсмѣтнахъ, че ще могатъ да се събератъ за учене до 400 дѣца и отъ двата пола. «Широко поле за работа, рекохъ си азъ: тукъ ще се остане!» За заплата не мислѣхъ твърдѣ много тогава: каквато и да бѫде на първо врѣме, казвахъ си, ще се задоволя съ нея. И почнахъ сериозно да мисля за бѫдещата ми училищна работа.

Село Перущица е разположено до самитѣ сѣверни поли па Родопитѣ, 15 километра западно отъ гр. Пловдивъ, въ много плодородна мѣстность за земедѣлски произведения, отъ които по-главни бѣха: жито, грозде, тютюнъ и коприна. Това село прѣзъ 1850 г. имаше 340 кѫщи, повечето съ многочленни сѣмейства, съ около 3500 жители, 1 стара черква — «Св. Атанасий», напусната, съ единъ свещеникъ, безъ училище. Прѣзъ тая година бѣше свършенъ градежътъ на новата черкова[1]) «Св. Архангелъ Михаилъ,» здраво съ каменни сводове здание. Отъ нейнитѣ скели и въ сѫщия дворъ на черквата правѣха новото училище. То бѣше заградено на два ката, отъ които долниятъ бѣше празденъ, а горниятъ щѣше да служи за училищно помѣщение, — единъ паралелограмъ, който имаше 120 четвърт. метра пространство.

---

[1]) Тая черква се бомбардира въ врѣме на възстанието прѣзъ 1876 г

Съ изключение на 15-20 Перущене, бивши попски ученици, които тогасъ се занимаваха съ бакалия и кръчмарство, всички други селяни бѣха съвсѣмъ неграмотни.

Перущене по онова врѣме бѣха извънмѣрно трудолюбиви, и може да се каже, че женитѣ бѣха по-работни отъ мжжетѣ. И еднитѣ и другитѣ получаваха тогасъ еднаква надница — по 3-4 гр. Освѣнъ това на мжжа се придаваше върху това и $^1/_2$ ока вино, което той още вечерьта изпиваше въ кръчмата. Достойно за забѣлѣзване е, че всички селяни тогасъ живѣеха доста охално; никой никому не дължеше нѣщо.

4-5 километра на югъ отъ селото въ Родопитѣ се намираше тогасъ монастирътъ «св. Тодоръ.» Покрай другитѣ отци въ него живѣеше и отецъ Леонтий, на възрастъ 26-годишенъ, добрѣ начетенъ въ черковното и доста ученолюбивъ. Той имаше библиотека съ всички дотогасъ излѣзли книги на български. Освѣнъ тѣхъ имаше и нѣколко черковни и руски книги.

По-първи и влиятелни люди въ общината по онова врѣме бѣха: Чорбаджи Стоянъ Помакоолу, на възрасть 55 год., неграмотенъ, цѣлъ съ турски духъ и много строгъ человѣкъ. Той бѣше и за кметъ, и за сѫдия на общината. Щото той речеше, това ставаше въ село. За врѣмето си обаче той бѣ добъръ, защото много пѫти спасяваше селото отъ турски варварщини.

Дѣдо Кръстанъ и дѣдо Тильо, на възрасть по на 65-70 години, добри и благоразумни старци, много полезни общински дѣйци.

Архангелъ Гичевъ, на 35 год., съ здравъ разумъ и много силна паметъ. Человѣкъ даровитъ, но много рано роденъ, та не застигналъ да мине прѣзъ училище, за да обработи таланта си.

Мито Тилевъ и Апостолъ Арнаудовъ по на 35 год., и двамата бѣха грамотни и пѣвци въ черква.

Танко Гинчевъ, на 50 год., благоразуменъ и добъръ человѣкъ.

Прѣзъ това врѣме, което минавахъ безъ работа, всички селяни, съ които можахъ да се запозная, водѣха ме по лозята си, за да ме гощаватъ съ грозде. Между тия «приятели» бѣше и дѣдо попъ Петъръ, който имаше монополъ черквата, па тъкмѣше да вземе и новото училище монополъ пъкъ за сина си, Стояна. И той ме водѣше ту у дома си, ту по лозята, за да ме изпитва и изкушава, и да ми кори ту тоя, ту оня, а особно да ме

увѣрява, че нѣма да се събератъ повече отъ 15—20 ученика. «Не зная ли азъ, маа му, казваше ми той: азъ ги учехъ зимно врѣме; не се събираха повече отъ 10—15 момчета». Всички му приказки клонѣха само на това—да ме изстуди, та да не остаямъ въ селото, а да оставя училището на сина му. Дѣдо попъ бѣше много слабъ въ черковното, и много лошъ примѣръ даваше на селянитѣ съ своитѣ чести и мръсни псувни.

Какъ се условихъ за учитель.

Най-послѣ дойде и многоочакваниятъ празникъ «Илийнъ-день». Срѣщу празника на повечерието азъ трѣбваше да чета и пѣя въ черква отъ десна страна, а Мито Тилевъ — отъ лѣва. Сѫщото извършихме и утреньта на литургия при пълна черкова, като на Великдень. Всички селяни бѣха надошли. Слѣдъ отпустъ на черква стареитѣ излѣзоха, и азъ съ осталитѣ селяни вървѣхъ подиръ тѣхъ. Упѫтихме се всички къмъ Митовото кафене. Още по пѫтя азъ слушахъ задъ гърба си критики за добритѣ и лоши страни на гласа ми. Едни казваха: «Добъръ е,—ехъ, малко низъкъ, но пъкъ приятенъ гласъ!» Други казваха: «А, дѣ е гласътъ на нашитѣ Мито и Апостолъ, които, кога запѣятъ, на черковата кубето се пука». Тия оцѣнки слушахъ азъ изъ пѫтя, доклѣ стигнахме до кафенето, дѣто старѣитѣ бѣха насѣдали на пейката единъ до другъ. Азъ застанахъ срѣщу тѣхъ да стоя правъ като млада невѣста. А пъкъ долу на улицата осталитѣ селяни се натрупаха около насъ, за да видятъ, какъ ще се свърши пазарлъкътъ съ новия даскалъ. Първѣ ни донесоха по едно кафе. Слѣдъ това чорбаджи Стоянъ каза:

— Е, даскале, кажи сега, какво ще ни искашъ за година врѣме, за да ни учишъ дѣцата въ новото школьо?

— 3000 гроша, казахъ, и храната отъ общината.

— Много сѫ—отвърна чорбаджията,—ние не можемъ да ти дадемъ повече отъ 1500 гроша.

— Благодаря ви—казахъ—но азъ не мога да остана за толкосъ, защото, дѣто и да ида, ще взема 3000 гр., ако не и повече.

Обади се дѣдо Тильо:

— Чорбаджи, чорбаджи, придай му за мене още 100 гр., та да станатъ 1600 гр.!

Чорбаджията се съгласи:

— Хайде нека издатъ още 100 гр.!

Слѣдъ дѣдо Тильо обади се и дѣдо Кръстанъ:

— И отъ мене придайте на даскала още 100 гр.!

Чорбаджията и тѣхъ прие, та станаха всичко 1700. гр. Сега дѣдо попъ не можà вече да се стърпи, та злобно извика:

— Стига бе! Стига бе! Малко ли сѫ 1700 гр., за да се учатъ нѣколко дѣца! Знайте, че нѣма да се събератъ нито 20 дѣца. Не съмъ ли ги училъ азъ зимно врѣме, та не зная ли, маа имъ, колко се събиратъ?!

И слѣдъ тая дѣдова попова жлъчка азъ пакъ си останахъ на своето. Тогасъ се обади пъкъ Архангелъ Гичевъ:

— Бае Стоене, бае Стоене, съ седемь пазарлъкъ не е на добро. Изпълнете на даскала 1800 гр.!

И чорбаджията каза:

— Добрѣ, нека бѫдатъ 1800 гр. Па знаешъ ли, даскале, обърна се къмъ мене чорбаджията: ти ни пристани сега за толкосъ, па до година, ако ни обикнешъ, ние и да те гонимъ, ти нѣма да си идешъ[1]).

И на това чорбаджийско увѣщание азъ пакъ не пристаяхъ, защото виждахъ, че ще придадатъ повече. Тогасъ се обадиха отвънъ, отъ стоещата на улицата публика, гласове:

— Придайте, придайте на даскала още, та ги направете 2000 гр.!

И чорбаджи Стоянъ нѣмаше що да прави, — прие и тѣхъ, но азъ пакъ и на тая сума не скланяхъ. Тогасъ единъ търговецъ отъ Панагюрище, лично менѣ познатъ, който седѣше задъ насъ на кьошка, та си пушеше чибучката и гледаше къмъ рѣката, каза:

— Чорбаджи, чорбаджи, придайте, придайте на даскала още нѣщо, защото той не е даскалъ отъ ония, каквито вие знаете. Отъ него има да видите и да чуете много нѣщо, та го не изпущайте!

На това чорбаджи Стоянъ каза:

— Хайде и отъ мене още 100 гр.!

Станаха 2100 гр. и храната.

---

[1]) Това значеше: ако обикнешъ ракийката и винцето ни, ти никога нѣма да напуснешъ селото ни. Таквисъ гидици (вѣчни госте) на Перущица имаше вечъ 3-4 душъ, отъ които едни кръпаче, други самарджии и др. т.

Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вечъ, че, ако приискувамъ още, ще се скжса конецътъ на пазарлъка ни, затова казахъ: прието. Слѣдъ това всички извикаха: «Хайде, хайде сега цѣлувай ржка!» И азъ, като млада невѣста, цѣлувахъ ржка първѣ на попа, послѣ на чорбаджията и на старцитѣ. А чорбаджията извика: «Дайте сега една ока ракия да пиемъ кръчмата на пазарлъка!» Азъ пъкъ поискахъ да ми дадатъ единъ листъ хартия, който раздѣлихъ на̀-двѣ и начнахъ да пиша два контракта, по единъ и за двѣтѣ страни; но доклѣ да напиша първия, оката ракия се свърши, та, за да имамъ врѣме да свърша и двата контракта, азъ заржчахъ да донесатъ и отъ мене една ока ракия. Като свършихъ контрактитѣ, азъ ги прочетохъ на всеуслишание. Всички ги одобриха, и подписа ги първѣ попътъ, послѣ и двама-трима отъ грамотнитѣ, подписахъ ги и азъ. Единия екземпляръ прѣдадохъ на чорбаджи Стояна, а другия задържахъ за себе.—Само тоя контрактъ можа по-сѣтнѣ да одържи побѣда надъ тъмата, въ която дѣдо попъ искаше да държи още селото. Подиръ всичко това азъ казахъ:

«Господа, сега, споредъ контракта, азъ съмъ вече вашъ учитель, но понеже училището ви още не е готово, то моля да ми дадете отпустъ до св. Богородица (15. августъ), за да ида въ Клисура да се видя съ майка си и да понаредя кжщата си.

На това всички отговориха:

«Свободно, свободно можешъ да идешъ!»

На другия день азъ заминахъ за Клисура, отдѣто се завърнахъ тъкмо на 14. августъ въ Перущица. Тукъ намѣрихъ, че училището се работи пакъ по прѣжнему — много бавно. Освѣнъ това забѣлѣжихъ нѣкакво брожене въ умоветѣ на селянитѣ противъ мене. Въ мое отсжтствие дѣдо попъ успѣлъ да убѣди нѣкои отъ тѣхъ, че напразно сж дадени на новия даскалъ 2100 гр. и хранята отъ общината, когато неговиятъ синъ, Стоянъ, би могълъ да учителствува само за 1000 гр., безъ да иска при това и храна отъ общината. Еднажъ-дважъ казахъ на кехаята (селския глашатай, разсиленъ, слуга) да ми донесе нѣщо за ядене, но той сопнато ми отказа подъ извѣтъ, че билъ много занятъ: ималъ да служи на турци, дошли като гости въ 2-3 кжщи изъ селото. И азъ бѣхъ принуденъ често да отивамъ въ

училището, за да се нахраня при дюлгеритѣ, които тъй сѫщо се хранѣха отъ общината. Другъ пѫть отивахъ да прѣсѣдя по 2-3 деня въ монастира при отца Леонтия. Ходихъ еднажъ-дважъ и въ Пловдивъ. Отъ день на день обаче забѣлѣзвахъ, че негодуването противъ мене, благодарение на интригитѣ на дѣда попа, постъпенно растѣше все повече и повече. Съ ушитѣ си слушахъ да се говорятъ разни неприятности противъ мене, па дори и отъ мои добри приятели, но азъ се прѣструвахъ, че не дочувамъ, и всичко понасяхъ и търпѣхъ — пакъ за тѣхна полза.

Най-сетнѣ дойде и гроздоберъ, та на 12. септемврий ме поставиха при ондалъкчиитѣ (десеткари на гроздето), за да пиша колко товари и кораби (шарапхани) грозде минуватъ. Моя длъжность бѣше да контролирамъ турцитѣ, за да не надписватъ нѣкому повече нѣщо. Съ тая моя работа азъ много помогнахъ на селянитѣ: писаритѣ-десеткари имаха дресиранъ соколъ, който ловѣше кокоши пилета, та постоянно съ него се занимаваха, а товаритѣ и корабитѣ съ грозде непрѣстанно минуваха изъ пѫтя тъй, че много отъ тѣхъ оставаха незабѣлѣзани отъ турцитѣ. Азъ пъкъ ги забѣлѣзвахъ на особно и съобщавахъ вечерь на приятелитѣ, за да знаятъ, че ги нѣма бѣлѣжени у турцитѣ. Това трая почти до края на септемврия, но и то се свърши, а училището още се не свръшваше. Оставаше още да му се доправятъ прозорцитѣ; да се измаже отвънъ и извѫтрѣ и да се поставятъ по срѣдата на училището чиноветѣ, а наоколо по стѣнитѣ — полукрѫзитѣ. Затова азъ пакъ отидохъ до Пловдивъ, за да взема желѣза за полукрѫзитѣ и да изпиша изъ Габрово едно тѣло отъ Неофитовитѣ взаимноучителни таблици. Доклѣ да получа таблицитѣ, азъ прѣсѣдѣхъ въ Пловдивъ при съученицитѣ си, които учитель Н. Геровъ бѣше довелъ отъ Копривщица, за да отвори съ тѣхъ за първъ пѫть българско класно училище, наречено изпослѣ епархиално училище «Св. Кирилъ и Методий».

Силата и благотворното влияние на контракта.

Слѣдъ като се бавихъ 7—8 дни въ Пловдивъ, азъ се завърнахъ въ Перущица, дѣто намѣрихъ работата на училището съвсѣмъ прѣустановена, защото първенцитѣ разземали майсторитѣ по домоветѣ си, за да имъ постѣгнатъ зимнитѣ стаи и да имъ

намѣщатъ пещитѣ (печкитѣ). Отъ това състояние на работитѣ, докарано отъ самитѣ първенци, азъ се убѣдихъ, че всичко това се прави съ намѣрение да ме отчаятъ, та да си дамъ оставката и да се махна отъ селото. Ала азъ не направихъ това, а отидохъ при Архангелъ Гичевъ и казахъ:

— Бай Архангеле, отъ постжпкитѣ на Вашитѣ селяни спрѣмо мене азъ се убѣждавамъ, че тѣ ме не искатъ за учитель въ селото Ви. А понеже стана вече късно да си търся и намѣря потепървѣ друго мѣсто, то за мене не остая друго, освѣнъ да ида въ Пловдивъ, да продамъ контракта си на чорбаджи Стояна Чалъковъ, та да си приема заплатата и да се прибера у дома въ Клисура, а пъкъ Вашитѣ нека му мислятъ за сетнинитѣ.

Това сжщото казахъ и на Мита Тилевъ, като по-разбранъ отъ другитѣ. Тѣ обадили това на чорбаджи Стояна и на другитѣ, които казали:

— «Ой да го земе дявола! тоя синъ ще ни отвори таквасъ беля съ тоя контрактъ, че не ще можемъ да погледнемъ чорбаджиитѣ въ Пловдивъ, когато ни дойде нѣкоя по-голѣма беля до глава. Дайте скоро да повърнемъ майсторитѣ да доправятъ пощо-за-що школьото, за да прибере даскалътъ дѣцата, та да ни миряса главата, защото друго-яче нѣма хаиръ отъ насъ!»

Подиръ 2-3 деня току видѣхъ, че майсторитѣ се повръщатъ въ училището и захващатъ дѣятелно да работятъ, за да го довършатъ. Оставаше само да се доправятъ нѣкои прозорци и да се измаже извжтрѣ и то само съ пръсть, защото бѣше вече късно да се измазва и съ варь. Всичко това ставаше прѣзъ края на мѣсецъ октомврий, когато дъждътъ се прѣвръщаше вечъ на снѣгъ.

Водосветъ и починъ на учебни занятия.

Въ това врѣме желѣзата пристигнаха изъ Пловдивъ, та наковахъ полукржзитѣ околовръстъ по стѣнитѣ и чиноветѣ наредихъ по срѣдата на училището. Най-сѣтнѣ и взаимноучителнитѣ таблици натуряхъ въ тѣхнитѣ кржжила (черчевета) и наокачихъ ги по мѣстата имъ. Щомъ се изтъкми всичко това, азъ повикахъ попа, та, въ присжтствие на първенцитѣ и др. нѣкои, да освети чрѣзъ водосветъ училището, и да при-

зове Св. Духа, който да просвѣщава и вразумѣва учещитѣ се. Слѣдъ водосвета казахъ една кратка рѣчь за ползата отъ ученето и пр. Въ сѫщия день начнахме обучението изпървѣ съ пѣсочници, защото всичкитѣ 34 ученици, които бѣха дошли тоя день, бѣха новаци, та трѣбваше да начнатъ науката си отъ самото начало — да пишатъ буквитѣ съ пръстъ на пѣсъка и послѣ да ги четатъ на първа таблица въ полукрѫга.

Въ разстояние на десетина дни се събраха всичко 186 ученици, — колкото можеше да побере училището. Слѣдъ тѣхъ дохождаха и други, но азъ ги повръщахъ, по нѣмане мѣсто. Всичкитѣ надошли изпослѣ ученици бѣха тъй сѫщо новаци, та доклѣ да узрѣятъ нѣкои отъ тѣхъ за помощници, споредъ правилника на взаимноучителната метода,[1]) азъ трѣбваше да бѫда въ училището за всичко: и за учитель, и за надзиратель, и за показватель, и пр. и пр. Върху тъй уреденото за пръвъ пѫть въ Перущица първоначално училище съ толкосъ ученици и при това безъ никакви помощници, азъ трѣбваше да се позамисля доста; трѣбваше да обърна особно внимание на неговата бѫдеща наредба върху метода на обучението, та съ по-малко трудъ да добия по-голѣмъ успѣхъ въ работата си. За това рѣшихъ да извърша слѣдното:

1) За да могѫ да привлѣка и привържа отъ самото начало ученицитѣ къмъ мене, та да ме слушатъ въ всичко, азъ трѣбваше — подобно въ Стрѣлча — да изхвърля изъ училището плѣсницата, прѫчката и другитѣ наказателни срѣдства, както и лошитѣ обращения къмъ малкитѣ дѣца. Почнахъ да си служа само съ кротки и благоразумни съвѣти и наставления, та по тоя начинъ успѣхъ да направя ученицитѣ си послушни и внимателни въ всичко.

2) Даскалъ Неофитовитѣ взаимноучителни таблици, на брой 60, написани на славено-болгарски езикъ съкратихъ почти на половина, като изхвърлихъ изъ тѣхъ излишнитѣ повторения.

3) Съкратихъ тъй сѫщо и много отъ «заповѣдитѣ» (командитѣ), които споредъ правилата на взаимноучителната метода, се употрѣбявяха прѣкалено много и съ това напраздно се губѣше врѣме, което

[1]) Виж. за уредбата на взаимнитѣ училища въ статията на г. І. Груевъ — „Взаимното училище въ Копривщица“ (Пер. сп. год. X кн. 52-53 стр. 695).

можеше да се използува съ наука. Затова се ограничихъ само въ сѫщественото, та повече да се учи, а по-малко да се губи врѣме напраздно. Съ една рѣчь уредихъ работата си въ училището тъй, щото всѣкой неукъ, който влѣзе въ училището, да може въ покѫсо врѣме да излѣзе отъ него, споредъ силитѣ си, наученъ — да може да прочита и да си записва онова, което му е нуждно. По тоя начинъ наредено училището, въ тригодишното ми учителствуване въ Перущица не остана дѣте, което да не е прѣминало прѣзъ него и да остане неграмотно.

Само отъ дневното отопляване на училището изъ наскоро измазанитѣ му стѣни изникнаха житни стръни, които насмалко остаяше и да класятъ, ако да не бѣха засъхнали стѣнитѣ. Любопитнитѣ перущене, които ме спохождаха да гледатъ, какъ и що работя въ училището, гледайки житнитѣ стръни по стѣнитѣ, прѣдвѣщаваха ми отъ това хаиръ и берекетъ,—голѣми успѣхи въ училището. А това училище истина имà добри успѣхи, защото въ едно кѫсо врѣме то учи, прѣроди и прѣобразува цѣлото село.

Ученицитѣ ми изобщо бѣха кротки, много послушни и внимателни, та слѣдъ 18 дни 5-6 душъ отъ тѣхъ усвоиха звуковетѣ на буквитѣ и можеха вечъ да сричатъ думи и да записватъ имената си и имената на своитѣ домашни. Това направи голѣма изненада изъ селото, та нѣкои отъ родителитѣ на тия изпрѣдили дѣца дойдоха да ме молятъ да науча и тѣхъ да четатъ и да пишатъ както дѣцата имъ. На такива азъ давахъ буквари да учатъ на особно въ стаята ми, но тѣ неприемаха. «Искаме, казваха, и ние да прѣминемъ прѣзъ тамъ, дѣто сѫ минали и нашитѣ дѣца». И тъй сѣдѣха първѣ на пѣсочницата, та пишеха буквитѣ на пѣсъка, а послѣ се прѣгъваха на полукрѫзитѣ, за да четатъ и на таблицитѣ. Тъй тѣ слѣдваха до нѣкое врѣме, доклѣ се научиха и да четатъ и да пишатъ, та послѣ втикнаха въ пояситѣ си и дивити — постанаха грамотни люде.

Събранитѣ ученици изобщо много прилѣжно се учеха, та мнозина отъ тѣхъ наскоро изпрѣдиха въ таблицитѣ и азъ можехъ вечъ да отредя отъ тѣхъ помощници: надзиратели, показватели и др., та чрѣзъ това работата ми тръгна полеко и по-успѣшно въ училището.

Какъ отучихъ Перущене да си не бръснатъ главитѣ.

Въ Перущица по онуй врѣме дѣцата, както и бащитѣ имъ, се носѣха по турски — съ бръснати глави. Само на върха на главата тѣ оставяха едно колело необръснато (чембасъ), и неговитѣ косми уплитаха на двѣ или на една пленица, по китайски. Това ми се видѣше много странно и грозно. Заради това единъ день събрахъ само по-първитѣ и послушни ученици и имъ казахъ, че е турски обичай да се носятъ пленици по главитѣ, защото само турцитѣ ходятъ съ голи глави като кратуни и на върха съ чембасъ, уплетенъ на пленици. Затова, особно на български ученици, е неприлично да се носятъ по китайски, но да помолятъ родителитѣ си да имъ отрѣжатъ пленицитѣ, и за напрѣдъ да се не бръснатъ вечъ, а да оставятъ да имъ порастатъ коситѣ. Дѣцата изслушаха това, съобщили го на родителитѣ си, и още на другия день нѣколцина отъ тѣхъ ми казаха, че родителитѣ имъ позволили да направя това самъ азъ. Тогазъ азъ отрѣзахъ пленицитѣ на всички тия, които съ позволение на родителитѣ си поискаха драговолно това. Слѣдъ врѣме, като се покриха съ коса главитѣ на тия момчета, и нѣкои тѣхни другари поискаха да имъ отрѣжа пленицитѣ. Тая операция продължавахъ дотогасъ, доклѣ останаха само около $^1/_4$ отъ ученицитѣ съ пленици. За да заставя и тѣхъ да послѣдватъ мнозинството си другари, прибѣгнахъ къмъ слѣдното крайно срѣдство: една утрена, когато ученицитѣ бѣха наредени въ училището покрай стѣнитѣ, за да ги прѣгледатъ надзирателитѣ за чистота по лицето, ржцѣтѣ и облѣклото, азъ заповѣдахъ да изваждатъ изъ редоветѣ всички ония ученици, на които пленицитѣ не бѣха отрѣзани. Като се свърши прѣгледътъ за чистота, азъ казахъ на отлжченитѣ ученици да си идатъ у дома, понежо училището е българско и не приема да учи турци. Тѣ си отидоха у дома, едни даже плачешкомъ, но още въ сжщия день нѣкои отъ тѣхъ, а други на другия день, се завърнаха въ училището, водени отъ самитѣ си родители, които ме молѣха да отрѣжа и на тѣхнитѣ дѣца пленицитѣ, и азъ имъ ги отрѣзахъ. Съ тая послѣдня операция се реформира цѣлото училище, и всички ученици отъ турци станаха българчета. Подиръ врѣме, откакъ пораснаха коситѣ на всички ученици и се захубавиха главитѣ имъ, тогасъ и самитѣ имъ родители и други селяни по подражание си отрѣзаха пленицитѣ, тъй щото

до края на годината почти всички перущене се прѣобразиха отъ турци на българи.

Какъ ме обикнаха всички Перущене.—Народни веселия.

Всичко това до тукъ, което ставаше въ училището, както и другитѣ успѣхи, които ученицитѣ правѣха въ четмото и писмото, се видѣха повечето само отъ тѣхнитѣ родители и други нѣкои, а широката публика малко разбираше това, та на учителя и на училището още се не познаваше цѣната. За да можехъ обаче да заинтересувамъ изобщо всички селени съ училището, азъ приготвихъ прѣзъ коледнитѣ пости по-изпрѣдилитѣ ученици да научатъ по нѣщо и отъ черковно четене и пѣене, и, когато по коледнитѣ празници тѣ писнаха съ своитѣ тънки гласове да пѣятъ стройно въ черква: **Господи помилѹй, Молитвами Богородици, Свѧтий Боже, Отца и Сина** и др. тогасъ изобщо всички оцѣниха колко струва учительтъ и училището, та всѣкой, който бѣше ме наскърбилъ съ опакото си поведение въ врѣме оно, когато, по интригитѣ на дѣда попа, почти всички работѣха да се махна отъ селото, сега всички искаха да ме приближатъ, за да ми се извиняватъ и да просятъ прошка за обидитѣ, съ които сѫ ме оскърбявали. Освѣнъ това учительтъ омилѣ на всички изобщо, — както на тия, които имаха дѣца въ училището, така и на ония, които нѣмаха. Всички ме викаха на угощение по домоветѣ си. И азъ никому не отказвахъ, когато имахъ врѣме да ида. Особно охотно посѣщавахъ вечернитѣ угощения, които ми не прѣчаха на училищната работа, па и защото въ таквись събрания все намирахъ врѣме да прокарамъ нѣкоя и друга на врѣмето ѝ, било противъ турцитѣ, било противъ нѣкой лошъ порокъ у селянитѣ. На угощението, като се наченеше яденето, и *токатскиятъ тасъ**)

*) Мѣдни тасове, доносяни отъ гр. Токатъ въ Мала Азия. Такъвъ тасъ, хубаво калаисанъ огвънъ и отвѫтрѣ, събираше около 3 оки вино. Тоя сѫдъ на Перущене бѣше въ онова врѣме домашната чаша за черпене съ вино, а пъкъ въ кръчмата вмѣсто чаша бѣше черното стъкло огъ $^1|_2$ ока. За черпане ракия чашата имъ бѣше *рогъ*, вързанъ съ конецъ, който постоянно сѣдѣше надъ пълната бъчва съ ракия, и когато поканѣха нѣкого да го почерпятъ, завеждаха го въ зимника при бъчвата, па спущаха рога прѣзъ враната въ бъчвата и по тоя начинъ се черпѣха съ ракия Тѣ казваха, че да се черпи вино и ракия съ чашка въ Перущица е грѣховно, па още и на кѫтлъкъ (неурожай). И право имаха за това, защото, ако се изпуснеше есень всичкото събрано вино, можеше да потече рѣка, която да издави селото.

съ виното заобиколѣше еднажъ-дважъ събранието, начинаха да пѣятъ двама по двама*) първата пѣсень, която обикновено биваше слѣднята:

Попѣй ми, слуго, попѣй ми,
Попѣй ми, повесели ме!
Изъ едно гърло два гласа,
Изъ едни уста двѣ думи.
. . . . . .
. . . . . .

Щомъ се запѣеше тая пѣсень, азъ излѣзвахъ вънъ ужъ да видя, какво е врѣмето, и си отивахъ въ училището. Подиръ това гоститѣ продължаваха веселието, което завръшваха, както всички българи, съ хоро, при което непрѣмѣнно трѣбваше да се продъни нѣкоя дъска на пода: безъ това не се прихващаше, че е имало веселие въ тая кѫща, или че гоститѣ не сѫ били юнаци. Другаритѣ, съ които бивахъ на угощението, още вечерьта или на другия день, като ме срещнѣха, натякваха ми, защо съмъ побѣгналъ отъ тѣхъ. На това азъ имъ отговаряхъ: «Защото съмъ условенъ да уча дѣцата ви, а не да си губя врѣмето по угощения».

Прѣзъ месници и велики пости приготвихъ ученицитѣ да пѣятъ и останалитѣ черковни пѣсни за прѣзъ цѣлата година, та по великденскитѣ празници пѣха всичко въ черква, и съ това още повече обърнаха вниманието на широката публика къмъ учителя и училището.

Опитътъ ми да отворя класно училище.

Слѣдъ великденскитѣ празници, повечето отъ ученицитѣ бѣха вече изучили взаимноучителнитѣ таблици, та напуснаха училището и отидоха да помагатъ на родителитѣ си въ полската имъ работа. А останалитѣ ученици, които имаха врѣме и воля да продължаватъ науката си, азъ отдѣлихъ на особно и начнахъ да имъ прѣподавамъ Законъ Божи, български езикъ, аритметика, география, история и др., разбира се, споредъ силитѣ имъ.

*) Двѣ жени, или два мѫжа, или мѫжъ и жена, споредъ хармонията на гласоветѣ имъ

На ония ученици, които имаха добри гласове, прѣдавахъ и черковно пѣние по мусикия, за да го знаятъ основно и правилно. Това тъй постъпенно се продължава и прѣзъ осталото врѣме дори до края на третята година отъ учителствуването ми. Ученици въ това новоначално класно училище бѣха: Петъръ Боневъ, Димитъръ Лачковъ, Георги Апостоловъ, Стоянъ Райковъ, Георги М. Тилевъ (днешниятъ Отецъ Теофилактъ Тилевъ), Георги Димитровъ и др.—всички на брой около 24 душъ, отъ които само послѣднитѣ двама сѫ между живитѣ днесъ, а всички други отидоха жертва прѣзъ възстанието въ 1876 год.

На мѣстото на напусналитѣ ученици приеха се новаци ученици отъ ония перущенчета, за които при отварянето на училището нѣмаше мѣсто; заедно съ тѣхъ сега приехъ и нѣколко момичета, та училището се обърна на смѣсено. Съ тия нашето училище едва сега влѣзе въ своя нормаленъ редъ.

Опити за вечерно и празнично училище.

Всичко това до тукъ бѣше за малкитѣ дѣца, които слѣдваха въ училището. А трѣбваше да се направи нѣщо и за поголѣмитѣ — неграмотнитѣ момчета, за които положихъ всички старания да отворя вечерно училище, подобно въ Стрѣлча, но не бѣ възможно. Тукашнитѣ млади бѣха до единъ неграмотни, а при това и много повече заняти съ своитѣ земледѣлчески работи; та, грохнали отъ дневната работа, не можеха и да помислятъ за наука вечерь, както и въ праздникъ. Тукъ всички селяни, старо и младо и отъ двата пола, имаха разпрѣдѣлена помежду си годишната работа, както полска, така и домашна, та нѣмаха врѣме за наука, освѣнъ прѣзъ зимнитѣ мѣсеци, но тогась пъкъ отъ годежи, сватби и угощения нито помишляваха за учене. Опитахъ се да събирамъ въ праздникъ слѣдъ отпускъ черква въ училището поне родителитѣ имъ, за да имъ тълкувамъ дневното евангелие и на основание на това да имъ приказвамъ нѣщо и отъ нравоучение, чрѣзъ което да поокастря нѣкои отъ тѣхнитѣ лоши навици и междуособнитѣ имъ врѣдни постѫпки, но и въ това не сполучихъ, защото и тѣ редко дохождаха въ черква все по причина на многото имъ и тежка дневна работа, която трѣбваше да бѫде свръшвана всѣка въ свое врѣме. Въ праздникъ обаче все дохождаше въ черква по нѣкоя майка

заедно съ своята хубавелка дъщеря, наконтена за огледъ, за да се помолятъ: майката за своитѣ грѣхове, а дъщерята — дано да се прѣобърне сърдцето на учителя, та да метне поне единъ милъ и драгъ погледъ върху нея. Такивато дохождаха отъ черква въ училището и първѣ влизаха въ учителската стая да прѣгледатъ каква е обстановката ѝ, а нѣкои си поотлупваха и гърн то, за да видятъ, що си готви учителътъ за обѣдъ. Слѣдъ това дохождаха при мене въ училището, но не да слушатъ слово божие, а само да се повидимъ. Азъ приемахъ такъвито учтиво, разказвахъ имъ, какъ малкитѣ дѣца начинатъ науката си изпървѣ отъ пѣсочницата да пишатъ съ пръстѐ на пѣсъка, а послѣ ги завождахъ да видятъ и какъ четатъ на таблицитѣ въ полукржзитѣ и т. н. и слѣдъ това ги изпращахъ, та си отиваха, ала не вече съ сжщата надежда, съ която бѣха дошли.

Слѣдъ всички безуспѣшни опити, които употрѣбихъ за да събирамъ перущене вечерь, а особно въ праздникъ въ училището за да имъ приказвамъ и да кастря лошитѣ имъ навици и постжпки, азъ тръгнахъ да имъ проповѣдамъ по кръчмитѣ. Вечерь, а особно въ праздникъ, дѣто видѣхъ, че има събрани нѣколко души, и азъ идѣхъ по между имъ — първѣ заржчахъ една половница (черно шише) вино[1]), па тогасъ се примѣсвахъ въ приказкитѣ имъ. Слѣдъ моята половница черпѣха и тѣ по една, или и по двѣ, та стаяха повече, но виното прѣзъ черното стъкло не хващаше оногосъ, който знаеше какъ да го употрѣби. Въ таквисъ събрания приказкитѣ се намѣщаха всѣка на свое мѣсто, но и това си имаше своитѣ неприятности; затова като видѣхъ, че и по тоя начинъ нѣма да имамъ у цѣхъ, азъ насочихъ работата си въ кореня, въ основата: всичкото си внимание обърнахъ върху малкитѣ въ взаимното училище, та тѣ да тръгнатъ оправно, както и върху ония голѣмитѣ въ класа за да имъ вдъхна любовь къмъ науката, да се укрѣпи въ младитѣ имъ души съзнанието за граждански длъгъ и общежитие, та чрѣзъ тѣхъ послѣ съ рѣчь и примѣръ да може полека-лека да се въздѣйствува и на голѣмитѣ (родители, братя и др.), и наистина, както ще се види въ края на това описание, надеждитѣ ми се увѣнчаха съ успѣхъ.

[1]) Виното по онова врѣме въ кръчмата струваше 20 пари=10 ст. оката.

Селско мирово сждилище.

Перущене на онова врѣме често се саморазправяха съ побоища, подпалване плѣвни, крадене кози, мисирки, кокошки и др. т. Виновницитѣ на това се обуздаваха отъ селското мировото сждилище, чийто прѣдсѣдатель бѣше чорбаджи Стоянъ Помакоолу, а членове: старцитѣ дѣдо Тильо и дѣдо Кръстанъ, Архангелъ Гичевъ и др. Тѣ рѣшаваха всички по-малки спорове между селянитѣ, безъ да ги оставятъ да ходятъ до кадия (мирови сждия) въ Пловдивъ. За сждебно мито, гербови марки и адвокатско право виновната страна се осждаше зимно врѣме на единъ печенъ мисиръ, а лѣтѣ — на 3-4 оки чеверме (на шишъ опечено козе месо) и колкото вино се изпиеше. И на такива наказателни угощения повечето пжти се повикваше и учительтъ, види се, за да не остане гладенъ като общински человѣкъ.

Турски произволи.

Помежду си перущене често се посбиваха мжжки, ала не смѣяха да се разправятъ по тоя начинъ и съ своитѣ съсѣди турци, които бѣха ги чушнали, та ги разигравaха, както си щѣха; така, отъ околнитѣ турски села, а особно отъ най-ближното с. Устина, много често турци дохождаха да искатъ отъ перущене това онова; запр. единъ дошълъ съ празенъ човалъ да иска отъ нѣкого си, когото той си нарочи, едно кило (60 килогр.) жито. ужъ за сѣме; другъ кукналъ на друга врата да иска ечмикъ и др. т.; а пъкъ въ работно врѣме нѣкой другъ дошълъ да иска отъ нѣкого си да му прати 10-15 копачи за лозето; други ще видите лѣтно врѣме, че се обѣсили нѣкому на врата да искатъ 20-25 душъ жътварки. И такива искания не ставаха съ молба, а настоятелно и съ заканване, че, ако му се откаже, той щелъ да прати *юнацитѣ*. Подъ това име се разбираха *кура-аскери,* или турскитѣ новобранци, които, прѣди да постжпятъ въ казармата, вълруваха по 10-15 дни изъ българскитѣ села. Тия новобранци се придружаваха и отъ 15-20 души готовановци, пращани отъ ония турци, които се захвалваха на перущане, че въ случай на отказъ за искано кило жито или друго нѣщо, ще имъ пратятъ юнацитѣ, които, кога дойдѣха въ селото, отъ произвола имъ пропищѣваше

дѣте у майка! Това зло бѣше нетърпимо, ала никой не смѣеше да се оплаче отъ тия нехранимайковци, които прѣсѣдѣваха по 3-4 дни, та изпоѣдѣха дѣ що си сѫ кокошки и баници отъ селянитѣ, а пъкъ въ пиянството си, дѣ кого срещнѣха, биеха. Като гледахъ това зло, азъ не можехъ да се стърпя, но, дѣто ми се дадѣше случай, проповѣдвахъ на перущене да се опиратъ на тия готовановци и нехрани-майковци и да имъ не даватъ нищо. И само по тоя начинъ полека-лека тѣ ги отбиха. Турцитѣ усѣщаха отдѣ иде това, та страшно негодуваха противъ мене, но...

Какъ запознавахъ перущене съ гражданитѣ въ Пловдивъ.

Перущене често ходѣха въ Пловдивъ и то не само въ четвъртъкъ и петъкъ за пазаръ, но и прѣзъ другитѣ дни; ала никой не остаяше да прѣспи тамъ: когато и да било, макаръ и въ срѣдъ нощь, трѣбваше да се завърне у дома си. Прѣспиваха въ Пловдивъ само ония, които, осѫдени за нѣкое тежко прѣстѫпление, трѣбваше да си излѣжаватъ наказанието въ затвора. Азъ отдавахъ това на тѣхната дивотия и простота, дѣто нѣмаха никакви сношения и познанство съ гражданитѣ. За да се сближатъ и запознаятъ съ пловдивчани, поне съ първенцитѣ, азъ помолихъ единъ день бай Архангела и бай Мита Тилевъ да пратятъ двама-трима рибари по р. Въча, за да наловятъ малко риба и раци, та въ сѫбота прѣзъ първата седмица отъ великия постъ да идемъ заедно въ Пловдивъ, и да отнесемъ по нѣколко на учителя Н. Геровъ, на Д-ръ С. Чомаковъ, Г. С. Чалъковъ и Ат. В. Чалъковъ, съ които да ги запозная. Тѣ направиха драговолно това. Отидохме. Азъ ги прѣдставихъ прѣдъ поменатитѣ пловдивски първенци, прѣпорѫчихъ ги кои сѫ и отдѣ сѫ, и тѣ ги приеха много ласкаво, разпитаха ги напространно, какъ отива земедѣлието имъ и др. и изявиха желание пакъ да имъ идатъ. Подиръ това моитѣ другари повториха и потретиха да имъ идатъ, а въ замѣна на това и гражданитѣ имъ повръщаха посѣщенията. Така уч. Н. Геровъ изпървѣ като ловецъ самъ посѣти Перущица. Скоро слѣдъ това дойдоха двама съ Д-ръ Чомакова, и азъ ги развождахъ у всички първенци изъ Перущица. По тоя начинъ между нѣкои селяни и поменатитѣ пловдивски първенци се завърза таково познанство, че слѣдъ врѣме Д-ръ Чомаковъ и италиянецътъ Клементи бей се сдружиха съ нѣколцина перущене, та направиха голѣми търгов-

ски операции, особно съ копринарство. Покрай голѣмитѣ и малкитѣ се повлюдиха полека-лека и влѣзоха въ търговски сношения съ пловдивчани, на които продаваха тютюни и други произведения, а пъкъ нѣкои си отвориха и свои дюгени въ Пловдивъ, за да продаватъ произведенията си.

Какво невѣжество владѣеше по селата.

Въ какво невѣжество тънѣше голѣма часть отъ тогавашното наше селско население и какъ гледаше то на училището и науката, служи между друго и слѣдниятъ паметенъ за мене фактъ. Единъ день, слѣдъ послѣдния учебенъ урокъ, ученицитѣ на редове по двама се отправиха за у дома си. Придружихъ ги и азъ до Митовата кръчма, прѣдъ която се спрѣхъ, за да се полюбувамъ на хубавата гледка, която прѣдставяше една голѣма редица ученици. Задъ мене прѣдъ кафенето стоеха нѣколцина селяни изъ Цалапица, дошли въ Перущица да купуватъ вино. Като хвърляха хладни погледи къмъ малкитѣ перущенчета, които съ плочи и книжки подъ мишници си вървѣха тихичко по улицата, единъ отъ тия цалапичене извика колко му гласъ държи:

— Ту, маа му! Тия синковци, като се изучатъ нѣкога, па като емнатъ беглика, ще разплачатъ дѣте у майка!

— А-а, маа му! Ще пропищи отъ тѣхъ дѣте у майка! — отговориха останалитѣ цалапичане.

Не само изобщо селенитѣ, но дори и самитѣ родители на ученицитѣ ми не почувствуваха нѣкаква приятность и полза отъ класното учение, както това се забѣлѣжаше у тѣхъ въ началото отъ първоначалното обучение на четене и писане, а особно отъ пѣнието. Самъ Мито Тилевъ, баща на Георги М. Тилевъ, който бѣше начетенъ человѣкъ и, като съсѣдъ до училището, често дохождаше да слуша, какво прѣподавамъ на ученицитѣ, казваше ми:

— Господине учителю, на нашъ Джоджо не трѣбва да прѣподавашъ друго освѣнъ рокамъ (смѣтане), за да може да ми помага въ дюгяна: намъ друго нищо повече не трѣбва!

Какъ напуснахъ Перущица.

Въ края на учебната година азъ имахъ да вземамъ отъ общината още около 1400 гроша. Като обадихъ на чорбаджи Стояна, че искамъ да си ида въ Клисура, помолихъ го да ми изплатятъ тия пари, понеже ми трѣбватъ. Но той ми каза:

«Ти, учителю, можешъ да си идешъ, като ти се броятъ сега 400-тѣ гр. за дребно, а останалитѣ 1000 гр. ще ти се дадатъ на есень, когато продадемъ вино и ракия, защото общината ни засега нѣма пари. Ти си иди сега и дойди пакъ да учителствуващъ у насъ. Занапрѣдъ ние знаемъ, що ще ти заплатимъ; нѣма да правимъ пакъ пазарлъкъ. Занапрѣдъ годишната заплата ще ти бѫде 3500 гр.

Азъ му поблагодарихъ за бѫдещата ми заплата, но 1000-то гроша ми се задържаха, види се, като залогъ, за да се завърна да учителствувамъ пакъ въ Перущица. На третата година ми дадоха 4000 гр., и азъ бѣхъ благодаренъ отъ перущене, както и тѣ отъ моето учителствуване; но като се отвори кримската война, азъ не смѣяхъ да остана повече врѣме тукъ, защото животътъ ми бѣ вече въ опасность отъ моитѣ любими турци: устинци, кричмене и др., та се уклонихъ въ Пловдивъ.

Въ Перущица слѣдъ 18 години.

Отъ залисии по новата си работа — книжарството, цѣли 18 години не можахъ да споходя любимата ми Перущица, отдѣто имахъ толкова много спомени. А често копнѣехъ да отида тамъ, за да видя плодоветѣ на нѣколкото си младежки години, които и днесъ си спомнямъ съ особна услада. Мило ми бѣше да видя едноврѣмешнитѣ си ученици, които бѣха израстнали вече, та въртѣха селскитѣ работи. Едва прѣзъ 1870 г., по покана, отидохъ въ Перущица, за да вѣнчея единъ момъкъ, когото бѣхъ кръстилъ, когато бѣхъ тамъ учитель.[1])

---

[1]) На 7. юний 1851 г. една баба (акушерка) бѣ донесла въ черква новородено мѫжко дѣте, за да го кръсти. Но поради работното врѣме нито кумътъ на дѣтето, нито нѣкой другъ селянинъ не бѣ се вѣстилъ тая сутрень въ черква. И попъ и баба се въздивили, какво да правятъ безъ кръстникъ. Най-послѣ имъ дошло на умъ за мене,—повикаха ме, и азъ на радо сърце приехъ да кръстя дѣтето, на което дадохъ името си — Христо, за споменъ на учителството ми въ Перущица.

Щомъ пристигнахъ въ селото, слѣзохъ като гостъ у попъ Стоименъ Петровъ, единъ отъ моитѣ класни ученици. На зараньта отидохъ въ черква и застанахъ при пангаря. Но щомъ се спрѣхъ тукъ, веднага троица отъ моитѣ ученици дойдоха, та ме взеха и отведоха при пѣвцитѣ въ моя тронъ, въ който съмъ сѣдѣлъ нѣкога като учитель. «Тукъ искаме — казаха тѣ — учителю, да те гледаме, отдѣто ни си училъ нѣкога да четемъ и да пѣемъ.» Тронътъ бѣше малко по-високъ отъ другитѣ, та можехъ да виждамъ всички присжтствующи въ черква. А въ тоя день, като първа недѣля слѣдъ Ивановъ-день, имаше за вѣнчаване 23 сватби, та бѣха надошли всички Перущене въ черква. Като казвамъ всички Перущене, разумѣвамъ всички ония млади, които прѣди 18 години минаха прѣзъ моето училище. Когато погледахъ отъ трона надесно и налѣво и видѣхъ всички тия мои едноврѣмешни, едновръстни ученици, — плодъ на моитѣ трудове и желания, напълно постигнати, — не можехъ да си въздържа сълзитѣ отъ радость. За да не чакаме много, устроиха тъй, че да се вѣнчее първѣ нашата сватба. Тоя день посветихъ само на веселие и на приемане посѣтители.

На другия день отъ черква отидохъ първѣ въ училището, въ което намѣрихъ учитель отъ моитѣ ученици, училището пълно съ ученици, и всичко въ своя добъръ редъ.

Прѣзъ двудневното ми прѣсѣдѣване тукъ азъ се срѣщнахъ почти съ всички стари и млади приятели, както и съ мои ученици, отъ чиито разговори заключихъ, че между тѣхъ и тѣхнитѣ бащи прѣди 18-години има голѣма разлика. Навсѣкадѣ и въ всичко забѣлѣжихъ голѣма промѣна въ живота, както въ нравствено, така и въ икономическо отношение — знакъ, че науката чрѣзъ класнитѣ ученици е въздѣйствувала благотворно върху всички изобщо. На питането ми, какъ сж турцитѣ, продължаватъ ли пакъ да върлуватъ и да произволничатъ, както напрѣдъ, отговори ми се, че тѣ забравили полека-лека всички тия тѣхни произволи. Попитахъ, какъ живѣятъ тѣ сами помежду си, има ли пакъ да се нападатъ и да се посбиватъ и покрадватъ и съ това да задаватъ пакъ много работа на мировото сждилище, казаха ми, че не е вече като едно врѣме: «Сега, казаха, всички ние живѣемъ въ миръ, съгласие и любовь помежду си, като разбрани люде».

Книжовни трудове на Хр. Г. Дановъ.

Мисли по народната просвѣта и нейнитѣ фактори — училища, учители, духовници: — Историческо значение на Дановитѣ книжовни работи и тѣхната външна страна — форма, езикъ и стилъ.

Дановъ — писатель! Малцина отъ днешното поколѣние, което познава Данова като книжарь и книгоиздатель, ще да знаятъ нѣщо и за неговата книжовна дѣйность, за туй сигурно повечето отъ четцитѣ тукъ съ учудване ще погледнатъ на горния насловъ. Защо е забравена книжовната дѣйность на Данова? Отговорътъ на това питане, безъ съмнѣние, трѣба да се търси въ скромностьта и незначителностьта на тази страна отъ Дановата дѣйность; но не трѣба да се забравя тукъ още и оня слабъ интересъ, съ който тъй осждително се отнасяме изобщо спрѣмо миналото си; па най-сетнѣ и самъ Дановъ донѣкждѣ-си е станалъ причина за да се забрави книжовната му работа, като е вмѣстилъ статиитѣ си въ единъ „календаръ", макаръ и кръстенъ съ такова хубаво название — *„Лѣтоструй"* [1]). Между това писателската работа на Данова, колкото скромна и незначителна да се вижда въ перспективата на нащето книжовно

[1]) *„Лѣтоструй* или домашенъ календаръ" е захванал да излиза ежегодишно отъ 1869 г. и свършилъ съ 1876 г. Излѣзли сж, значи, осъмь годишнини. Подъ това скромно и безпретенциозно заглавие — „домашенъ календаръ" ние имаме едно съвсѣмъ сериозно за врѣмето си *годишно* списание съ строго изпълнявана — особено въ първитѣ годишнини — програма: I. Календаръ, II. Статистически К., III. Естественичснъ К., IV. Здравословенъ К., V. Черковно-училищенъ К., VI. Домакински К. Тази програма е нарушена само въ послѣднитѣ двѣ годишнини, редактирани вече не отъ Данова, а отъ Я. Ковачевъ, който за новость е издалъ седмата годишнина подъ заглавие: „Българский народенъ календаръ", а осмата подъ наслова: „Лѣтоструй Българский народенъ календаръ". Както по съдържание, тъй и по езикъ „Лѣтоструй" е отговарялъ на назначението си до толкова, до колкото неговиятъ основатель, Дановъ, е участвувалъ въ него.

развитие[2]), при по-близко взиране въ нея прѣдъ очитѣ на четеца изпъкватъ такива видни и цѣнни достойнства, споредъ които ние и най-малко нѣма да се поколѣбаемъ да поставимъ Данова на едно отъ първитѣ мѣста въ реда на най-добритѣ български писатели-прозаици отъ епохата до освобождението ни.

Като не смѣтаме учебникарскитѣ работи на Данова — неговътъ „Букварь", „Взаимноучителни таблицы", „Бытописаніе", „Числителницы" („Пространна", 1859 г., „Теоретическа", 1870 г.), „Православенъ Катихизисъ" и др. нѣкои отъ този родъ за особна писателска титла — за тѣхъ историята на българската *учебна* книжнина ще има да каже доста нѣщо — ние искаме да обърнемъ вниманието на четеца върху ония книжовни трудове отъ Данова, въ които съ рѣдка изразность се разкрива прѣдъ насъ неговата чудна индивидуалность. Това сж разправиитѣ му помѣстени въ първитѣ тригодишнини на „Лѣтоструя"*), а именно:

1. *„За отглядваніе дѣтца да бждѫть здравы, силны и дльговѣчны"* (*По Д-ра Г. Н.*).
2. *„Нѣколко думы противъ піянството"* (*„Лѣтоструй", I год., стр. 109—127*).
3. *„Попъ Прьванъ Живковъ, за углядъ священникъ"*. (*„Лѣт." I, 127—137*).
4. *„Кой подвига училище-то прѣдъ очи-тѣ на народа?"* (*„Лѣт." I, 137—143*).
5. *„На что е позванъ женскый полъ"* (*„Лѣт." I, 143—158*).
6. *„Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ти языци"*. (*„Лѣт." I, 159—196*).
7. *„Четалища и праздничны училища"*. (*„Лѣт." I, 196—202*).
8. *„Добри съвѣти на всички калфы и чирацы, слугы и слугыни"* (*„Лѣт." I, 206—211*).
9. *„Съвѣти за какъ трѣбва да постжпватъ жены-тѣ въ своѭ-тж непраздность . . ."* (*По Д-ра Брауна*).
10. *„Защо не напрѣдвамы ные нъравственно и вещественно?"* (*„Лѣт." II, 103—114*). — Подиръ тази разправа като нейно допълнение, слѣдва:

Уставъ на настоятелство-то на народны-ты черковны дѣла въ . . . . .

---

[2]) Въ познатото „Ржководство по българска литература" отъ А. Теодоровъ за Дановата книжовна дѣйность сж дадени само 3 — 4 реда: „Лѣтоструй или кжщенъ календаръ (1869, Виена) на Хр. Г. Дановъ прѣзъ осемь години донасяше полезно четмо за широкото българско общество и посочи за синоветѣ на българскитѣ бащи славѣнскитѣ училища въ Австрия". (Стр. 196, изд. I). Въ друга една книга, „История на учебното дѣло въ България" отъ Н. Ив. Ванковъ, името на Данова и неговътъ „Лѣтоструй" се срѣщатъ на много мѣста; но всичко що се говори тукъ за Данова засѣга само *косвено* неговата книжовна дѣйность.

Уставъ на училищно-то настоятелство.
Уставъ на читалище-то.
Гимназія и земледѣлческо училище въ Таборъ (Чешско).

11. *„На кой начинъ быхж могли да се оправять колкогодѣ за сега наши-ты дѣвическы училища“ („Лѣт.“ II, 147—150).*
12. *„Що правять хора-та и що правимъ ные?“ („Лѣт.“ III, 151—159).*
13. *„Що ни е най-нужно сега?“ („Лѣт.“ III, 159—160).*
14. *„Що трѣбва да направимъ за народно-то ни подобряваніе“ („Лѣт.“ 161—173).*
15. *„Дописки на „Лѣтоструя“ до всички братія священницы и народны пастыри. — До всички наши народны учители“ („Лѣт.“ III, 174—180).*

Къмъ тѣзи Данови трудове трѣба да прибавимъ още *хрониката* на първитѣ четири годишнини на „Лѣтоструя“, давана подъ наслова: „Наше-то огледалце за 1868 и пр. годинж“

Даново перо виждаме и въ всичко що е вмѣстено въ „Лѣтоструй“ по домакинството (въ отдѣлитѣ: Домакинскы календаръ I год., Стопанскы календаръ, II и III год.).

Съ тѣзи работи Дановъ, за жалость, е спрѣлъ книжовната си работа, за да се прѣдаде всецѣло на книжарска и книгоиздателска; захвърлилъ е хубавото си писателско перо, за да го потърси едва слѣдъ 35 години и да напише своитѣ *спомени* за учителствуването въ Перущица прѣзъ 1850—1853 г.

Отъ изброенитѣ тукъ статии само тѣзи отъ първата годишнина на Лѣтоструя носятъ подписа на Данова; останалитѣ сж безъ подписъ; но че сж Данови, познаватъ се много добрѣ както по духа и съдържанието си, така и по езика си.

Както може да се сѫди отъ заглавието на тѣзи разправи, книжовната работа на Данова засѣга само нѣколко страни отъ частния и обществения животъ на нашия народъ до освобождението; но тѣзи страни сж най-важнитѣ, като таквизъ, на които се гради здраво както личниятъ животъ, така и общественият.

Както отдѣлниятъ човѣкъ, така и единъ народъ иматъ нужда прѣди всичко отъ здраве — първото благо въ живота; и Дановъ споредъ силитѣ и знанията си пише или прѣвежда нужнитѣ за това статии по *здравословие,* или—както се изразяваме ние сега —по хигиена и практическа медицина;—умственият и нравственъ напрѣдъкъ на нашия народъ е билъ спънатъ отъ страшно *невѣжество* — и Дановъ счита за свой дългъ да пусне и той нѣколко лучи въ тъмното съзнание на своитѣ сънародници; плодъ на това благородно усилие сж останалитѣ статии. *„Пръскайте колкото се може повече свѣтлина въ душата на*

хората — тамъ е единственото спасение!" — звучи въ всѣка разправа и всѣки редъ на Данова.

Дановото писателство не е плодъ на нѣкаква специална професия, придобита при всички срѣдства за развитие и обогатяване на единъ умъ; въ него нѣма ни сѣнка отъ онова писателско пустославие, което тъй често подтиква къмъ книжовна работа повечето отъ писателитѣ, а още по-малко може да се допуска тукъ мисъль за нѣкакви материални облаги — живецътъ на сегашнитѣ публицисти-вѣстникари.[1]) Книжовната дѣйность на Данова крие въ себе си съвсѣмъ други подбуди; това е дълбокото съзнание на гражданския длъгъ — че всѣки споредъ силитѣ си трѣба да служи народу си; това е безукорното негово родолюбие, въ което историкътъ ще намѣри послѣдньо обяснение и на оная негова практическа дѣйность, която съставлява най-важната му заслуга — книгоиздателството му. Книжовничество и книжарство у Данова, това сѫ двѣ различни прояви на единъ и сѫщи духъ, който е съзналъ много добрѣ, защо се е явилъ на свѣта. Скромна по качество и размѣръ, писателската работа на Данова споредъ насъ има голѣмо значение съ това, че въ нея ние виждаме непосрѣдствено онази съкровищница отъ умствени и нравствени сили, плодъ на които е изумително-неуморимата му петдесетгодишна дѣйность въ полето на българската просвѣта. Нека въ писателскитѣ трудове на Данова се повзратъ особено ония наши скептици, които, като мѣрятъ миналото съ *сегашенъ* аршинъ, и въ неговото книгоиздателство — honni soit qui mal y pense!—виждатъ обикновени комерчески и спекулантски мотиви . . .

Като четете Дановитѣ статии въ „Лѣтоструя" — отъ най-сериознитѣ, които сѫ сѫщински студии, до най-незначителнитѣ бѣлѣжки въ хроникитѣ — вие виждате, какъ единъ ясенъ умъ схваща най-лошитѣ неджзи на домашния и още повече на общественото животъ и като вѣщъ лѣкарь, слѣдъ като посочва причинитѣ за тѣзи злини — тѣ всички се коренятъ въ невѣжеството— прѣпоръчва и спасителното лѣкарство—просвѣщението; това е идеята, която, като червена нишка, прозира ясно въ всичкитѣ му разправи подгрѣни при това съ топлото авторово чувство на родолюбие. Въ всѣка статия авторътъ разбива нѣкакъвъ прѣдразсѫдъкъ или бичува нѣкакъвъ порокъ.

---

[1]) На ония, които може да си мислятъ за Дановото издаване на „Лѣтоструя" по *сегашному,* ще обадимъ, че отъ „Лѣтоструй", както и отъ всички други съврѣменни нему български списания („Книжици", „Читалище" и др.), по онова врѣме се харчели около 400 - 500 екз. На каква печалба е могълъ да се надѣва тукъ Дановъ отъ своето издание, което е имало годишна цѣна 8 гроша? И при всичко това то е излизало цѣли осемь години, до 1876 г., когато буритѣ въ България туриха край на излизането му?

Ето първата му статия — „За отглядванiе дѣтца...“. Като изрежда, споредъ нѣкой-си Д-ръ Г. Н., здравословнитѣ правила, които трѣба да се иматъ прѣдъ видъ отъ родителитѣ при отглеждането на дѣтето прѣзъ първитѣ му недѣли и мѣсеци, авторътъ съ негодуване говори за кръщаването на дѣцата въ студената черква и студената вода, или за потопяването имъ въ ледената вода прѣзъ най-мразовитото врѣме по Богоявление, или пъкъ за оня неразуменъ обичай, споредъ който нѣкои майки носятъ малкитѣ си дѣца на праздникъ въ черква, „и то не за друго, а само за похвала — да ги видятъ хората че имать дѣте!“ „Остави дѣте-то у дома си на мира“, казва авторътъ на подобни майки; — „нека спи да си доспи, та му не разваляй съня да го разбуждашь безъ врѣмя и да го носишъ нагорѣ надолѣ по ранны-ты студове въ черковѫ; то нѣма грѣхове; но ты, ако го простудишь, щешь ся огрѣшишь... Ако ли нѣма кому да го оставишь за да идешь въ черковѫ, остани и ты съ него у дома; Господь чюе и дома молитвѫ-тѫ человѣку, само стига да е тя отъ чисто срьдце“. Съ пълно право по-нататъкъ Дановъ подчъртава обикновената нехайность, съ която нашитѣ родители се отнасятъ спрѣмо нравственото възпитание на своитѣ рожби прѣзъ първитѣ 6 — 7 години на живота имъ, като мислятъ и казватъ за това: *„то токо да е живо, та что-то му се пропусти и не добые сега, то само ще си го придобые по-послѣ, кога порасте,—него ще му дотъкми училище-то, или ще го получи въ живота си“*, като забравятъ, че неджзи и пороци възприети тогава, сѫ неизцѣрими отпослѣ, когато и „триста лѣкаре сѫ за парѫ скѫпи“, и когато никакви учители, нито най-добрата воля и грижливо гледание могатъ помогна нѣщо.

Дановъ не сподѣля обикновеното мнѣние, че колкото по-просто се живѣе нѣкѫдѣ, толкова по-здрави сѫ тамъ хората, защото „въ правыа смысълъ здравъ чловѣкъ, и още повече бѣлобрадъ старецъ едва ли ще ся мѣрнѫ нѣкой и прѣзъ девять села въ десято“. И коя е причината на това? — *„Простота-та* и незнаянiе-то на майкы-ты и нехайство-то и прѣдразсѫдъци-ти на бабы-ты“, които излагатъ съ невѣщото си гледане дѣцата на постоянни заболѣвания, за да отдаватъ послѣ причината за това на разни вѣщици и самодиви и да казватъ: „така му било писано и орисано!“ — „Оттукъ ся е родила и оная лъжовна и проста мысъль измѣжду жены-ты у насъ да казвать, че всичкы дѣтца, кои-то ся раждать, не могѫть да останѫть живы; зато трѣбва чловѣкъ да гы роди повече, та кое-годѣ да му остане отъ тѣхъ. Такывы чюдеса прави простота-та и неученiе-то у насъ!“ И въ заключение, слѣдъ като ни рисува въ твърдѣ мрачни бои както тѣлесната тъй и нравствената отхрана на дѣцата въ сѣмейството и намира, че причината на всичко това е майката, майката и все

майката — споредъ пословицата „каква-то майка-та, такъво и чядо-то“, авторътъ се провиква: „Просвѣщеніе, просвѣщеніе, само едно-то просвѣщеніе ще може да ны избави отъ тыя злины, кои-то ны сѫ възсѣднѫлы отъ всѣкѫ странѫ . . .“

Въ слѣдващата подиръ това разправа—„Нѣколко думы противъ піянство-то“ Дановъ е напрегналъ всичкитѣ си сили, та ни е нарисувалъ неподражаема картина на този порокъ — пиянството. Има ли по-благородна тема отъ тази — да се пише противъ този страшенъ порокъ, който като живеница рана подяда живота на хиляди човѣшки сѫщества и съ това подкопава силитѣ на народа? Да се бори човѣкъ противъ това пагубно зло, то ще рече да върши единъ граждански и хуманенъ длъгъ отъ първа важность. Може-би много се е писало у насъ вече по пиянството, но никой не е говорилъ до сега съ такъва ясность, пълнота и сила по този порокъ като Данова. Съ каква поразителна, вѣрность и подробности ни рисува той всички фази, прѣзъ които минава организмътъ на ония, които се поддаватъ на тази слабость, додѣ и плътъ и духъ се обърнатъ на страшна развалина — тегловна за себе си, врѣдна за другитѣ. Трѣбало би да приведемъ дълги цитати, за да дадемъ понятие за силата и енергията на думитѣ, съ които авторътъ рисува ужаситѣ на пиянското състояние, както въ чисто физиологично отношение, тъй и въ морално, отъ което се вижда, че дѣйствително пиянството е „и най-лоша-та болесть и най-голѣмый грѣхъ“. — По сериозното си съдържание и увлѣкателенъ езикъ тази статия заслужва да се прѣпечата отъ нѣкой благодѣтель и да се разпръсне даромъ въ хиляди екземпляри по всички градове, села и колиби на България. Колко умѣстно би било, да се направѣше това по случай на Данова юбилей!

За тѣзи двѣ разправи както и за статията *„Съвѣти, за какъ трѣбва да постѫпять жены-тѣ въ своѭ-тѫ непраздность . . .“*, помѣстена въ втората годишнина на „Лѣтоструй“ и написана (споредъ Д-ръ Брауна и др.) въ сѫщия духъ, ще трѣба съ благодарность да сѫ си спомнили нашитѣ лѣкари прѣзъ юбилея на г. Данова, толкозъ повече, че той по онова врѣме поради нехайство на тогавашнитѣ лѣкари се е завзелъ да пише върху работи, за които би трѣбало да пишатъ тѣ: „Наши-ти учени лѣкаре (рѣчь-та ми е за оныя, кои-то сѫ свръшили наукѫ-тѫ си въ царскы училища) могли быхѫ божемъ дваждь въ седмицѫ-тѫ да прѣдавать въ народны-ты ни училища по нѣщо отъ своѭ-тѫ наукѫ на ученицы-ты, а могли быхѫ и да напишѣть по нѣщо полезно за народа, който освѣнь дѣто не знае що да прави за да прѣдпазва здравіе-то и живота си, нъ и съ свои-ты голѣмы суевѣрія и дебелы прѣдразсѫдъцы: да вѣрва на урамы и самодивы, на врачкы и баячкы и на тѣхны-ты лъжливы бу-

рены повече отъ колко-то на лѣкарскы-ты съвѣты и лѣкове, достигнжлъ е до страшно одесятачаваніе и губеніе повседневно". Авторътъ отъ деликатность, да не би да обиди ученитѣ лѣкари, казва „быхж могли", безъ да добави: „а не вършатъ нищо.."

Ала за да видимъ, какъ гледа Дановъ на невѣжеството и какво може да стори за неговото изкореняване просвѣщението, ние трѣба да разгледаме, макаръ и бѣгомъ, другитѣ му статии.

„Нашій народъ, казва ни той, за сега има нужда отъ сжществена наукж и добъръ съвѣтъ за всичко и вежду: и у дома и въ полето, при всякж работж и занаятъ..."[1]) И ето на първо мѣсто Дановъ изисква това отъ селския свещеникъ. За да покаже какво може да направи тукъ свещеникътъ, пише хубавъ разказъ: *„Попъ Прьванъ Живковъ, за углядъ священникъ."* Попъ Първанъ е идеаленъ свещеникъ, който, разбралъ високото си назначение да бжде истински пастирь народенъ, покрай първата си и прѣка длъжность да проповѣдва съ „подобаващж душевнж кротость и чистосрьдечность" словото Божие на паството си, направилъ толкозъ много и за поминъчното му повдигане, че за нѣколко години селото Въртопъ, отъ запустѣло и диво селище, благодарение на неговата неуморна дѣйность и залѣгане, заприличало е на малъкъ хубавъ градецъ — сжща райска градина. Съ неуморното си търпѣние и постоянство и съ личния си примѣръ той е заставилъ селянитѣ си да разчистятъ и поправятъ съвсѣмъ негоднитѣ пжтища извождащи отъ селото било за ближния градъ, било за околнитѣ села. За тая цѣль той, безъ да се стѣснява отъ свещеническия си санъ, „всякой понедѣлникъ рано самъ съ мотыкж-тж на рамо прѣдвождаше гы по стотинж по двѣстѣ душь за да поправятъ тыя пжтища; той имъ бѣше вежду и въ всичко нѣщо примѣръ и оглядало, защо-то знаеше, че ни най-силна-та рѣчь не може да изврьши толкова, колко-то примѣръ-тъ". Па и колко други добри работи е извършилъ той за бѣднитѣ селяни, като ги научилъ какъ по-добрѣ да обработватъ земята, да отглеждатъ добитъка, да държатъ кжщитѣ си въ по-добъръ редъ и чистота, а като вѣнецъ на всичко това прѣобразувалъ е коренно училищата — мжжко и женско — за които е отдѣлялъ всѣки день по единь часъ за да ги нагледва. „На тыя заведенія той бѣше много прѣдаденъ, *защото бѣше увѣренъ,* че отъ тамъ щжть излѣзать достойны хора, които да продължжть всичко това, което е той наченжлъ и съ голѣмы усилія до тукъ докаралъ". Покрай училището, назначено за младитѣ, попъ Първанъ отворилъ и едно *читалище,* училище за старитѣ. Учитель и свещеникъ тукъ сж въ пълно съгласие, понеже знаятъ че и двамата вършатъ едно и сжщо благородно

[1]) „Лѣтоструй" II год, стр. 103.

дѣло: „Тукъ въ праздниченъ день и въ дѣлникъ вечерь всякога е пълно отъ народъ и по нѣкога щете чюете попъ Прьвана да имъ проповѣдва нѣщо за вѣрж-тж или законъ Божій, или пъкъ да гы съвѣтува и поучява за домашны-ты имъ и полскы работы; а другъ пжть пъкъ учитель-тъ щете найдете да имъ прочита нѣщо отъ вѣстницы или да имъ приказва отъ нѣкоя нравоучителнж книгж нѣщо, или пакъ изъ Физіологія-тж да имъ разказва за: какво нѣщо е чловѣкъ, какъ и отъ що е съставенъ и какъ трѣбва да се храни и пр., или отъ Физикж-тж да имъ приказва за да знаѭтъ що е въздухъ, вѣтъръ, дъждь, градъ, снѣгъ и пр.“ Резултатитѣ отъ всичко това? О, тѣ сж чудесни. За това свидѣтелствува самото село, което отъ пусто и съвсѣмъ бѣдно прѣди десетина години, сега е заприличало на единъ малъкъ, хубавъ градецъ, „накиченъ околоврьстъ съ плодородны нивя, лозя, ливады и градины“. Още по-красива е нравствена-та картина. „Тукъ хората не дрьжжть вече и не вѣрватъ на влъчевы, блъсковы и др. т. праздницы, нъ всѣкога работять; нито пакъ правять както по нѣгдѣ нѣкои си, та откакъ празднувать св. Никола да піятъ и на другый день пъкъ за патерицж-тж му!“ Читалището е отворило очитѣ дори и на женитѣ, които „не дрьжять вече на урамж и урокы, на самодивы и вѣщицы, на каракончолцы и врьколацы, на кжсмете и на писано и орисано; тѣ не вѣрвать вече на врачкы и магесницы и нехаѭть отъ тѣхны-ты магыи и околосіи, но за щото да было пытать попа, слушять учителя щото имъ рѣче; у тѣхъ ся не празднувать вече мыши, муши и чюмины праздницы, та дори и въ кжщи да си не помитать . . .“ Ето какво е можалъ да стори единъ свещеникъ, който е разбралъ защо е станалъ такъвъ, който е съзналъ „че не е дошьлъ помежду селяне-ти за да му послужять, но той тѣмъ да послужи“.

Дановъ съзнава, че този свещеникъ стои далечъ отъ дѣйствителностьта, затова разказа си заключва съ такова песимистично питане: „Да ли ще ся намѣри кой-годѣ нѣгдѣ отъ неговы-ты съзванницы да му подражае *поне* въ проповѣди-ты, ако не въ повече нѣщо?“

„Кой подвига училище-то прѣдъ очи-тѣ на народа?“ — И тукъ подъ видъ на разказъ Дановъ ни рисува образцово едно училище въ село Горовѣй, дѣто той случайно единъ пжть се отбилъ за малко врѣме. Пжтникътъ е останалъ смаянъ отъ благовъзпитаностьта на малкитѣ горовѣйчета. Видѣлъ и разбралъ той, че тукъ има вѣщъ и свѣсенъ *просвѣтитель*. И Дановъ ни рисува идеала на народенъ *учитель*, който, подпомаганъ отъ селския свещеникъ и надзиратель, е направилъ училището да бжде еднакво почитано съ черквата.

Ала картината тукъ не би била пълна, ако не се покажеше

и ролята на учителката. Каква трѣбва да бѫде учителката—отговоръ на това Дановъ дава въ разправата си: *„На что е позванъ женскый полъ?“* Въ нея изкусно е вмъкнатъ разказъ, въ който авторътъ доста живо ни разправя, какъ еднъжъ (прѣзъ 1867 г. на 31 августъ!) го е нанесло на пѫть въ село В . . . , дѣто се срещналъ съ образцовата и идеална учителка, госпожа Слава Добрева. Това е видѣлъ той отъ прѣкрасната рѣчь, що е държала тази учителка слѣдъ черковния отпускъ по случай на освещението новооткритото дѣвическо училище. Рѣчьта, измислена разбира се отъ автора, е помѣстена цѣла въ разказа. Учителката прѣкрасно развива темата, каква трѣба да бѫде жената въ нейното високо назначение и *„троестрѫко особно позваніе“*, по думитѣ на автора като *жена, майка* и *домакиня*. Тази рѣчь, написана прѣди 40 години, съдържа такива сериозни, високохуманни и вѣрни мисли по призванието на жената, че и сега може да се чете за най-голѣма полза и поука.—Ала една учителка, каквито високи качества и добродѣтели да притежава, пакъ сама тя не може да извърши нищо особено. Ето защо Дановъ е заградилъ нея съ не по-малко идеални помощници. Прѣди всичко той ни рисува тука благородния образъ на Славина баща, дѣдо Добре — идеалъ на *родолюбивъ имотенъ гражданинъ*, който слѣдъ дълго размишление, какво да на прави съ излишъка на паритѣ си—на Божий гробъ ли да иде, за да си спаси душата, на нѣкой мънастирь ли да поклони богатството си—най сѣтнѣ спира се на евангелскитѣ думи: „Иже *научитъ* и сотворитъ, сей велій наречется въ царствіи небеснѣмъ“.

— „Това евангелско упѫтствіе доведе Дѣда Добря до тѫж мысъль, че отъ всичкы добрины и хаири, които бы можялъ да направи чловѣкъ за душевно-то си спасеніе та да получи царство небесно, е тая: *да се помага за умствено-то развитіе и образованіе на чловѣчество-то;* а на чловѣчество-то не може другояче да се помогне, казваше той, ако се не захване отъ неговѫ-тѫ основѫ, т. е. отъ изученіе-то и образованіе-то на женскый полъ“. Ето на какъвъ човѣкъ се дължи и училището и примѣрната му учителка.—Покрай образцовия родолюбецъ и учителка Дановъ се е осмѣлилъ да извади на сцената и училищни надзирателки — ностоятелки, които ежедневно наглеждатъ въ училището, „кое какъ ся работи и всичко нѣщо въ ряда и на мѣсто-то си ли е“. Пѫтникътъ е съвсѣмъ слисанъ отъ това: „Мълчи“, прѣкѫсва той селянина, който му разправя за тѣзи работи, — „че да чуѭть нашы-ты госпожи по другы мѣста, какво у васъ жены настоявать на училище-то и жены нагледвать работѫ-тѫ му, прѣзъ-главѫ быхѫ сѫ смѣли; тѣ не щѫть да възпріемѫть таково нѣщо, защото го имать за най-срамотно нѣщо!“

Когато пъкъ надниква въ уредбата и програмата на училището, той съ учудване вижда, че всичко тукъ е нагласено съ огледъ къмъ нуждитѣ на живота -- училището рѣшително си е поставило за девизъ началото: учи за живота! Тукъ на дѣвойкитѣ се прѣдавало всичко онова, което отпослѣ щѣло да имъ бжде потрѣбно, като на бждещи *жени, майки* и *домакини:* „прѣдавать имъ се правила за отгледване дѣтца и за гледаніе болны и още домашнж икономія, като: да знажть какъ по̀-добрѣ да мѣсять хлѣбъ, да готвять спестовно и по̀-хубаво ястіе, да опержть по̀-чисто дрехы и уобще да умѣжть какъ по̀-урядно и по̀-чисто да врьтять кжщж. Шевъ-ть, каже, имъ ся състои въ това: да знажть какъ да кроять и да шіжть рызы, гащи, фустане и другы такывы домашны потрѣбы, още и какъ да закрьпять или да прѣправять дрешкы на дѣтца, та да не давать пары на шивачь, а възъ това учять ги и какъ по̀-добрѣ да си испридать и истъкавать платове, было за дрехы, било за постилкы и завывкы и др. т. домашны потрѣбы“.—На какви горчиви мисли ни навеждать тѣзи редове пълни съ мждрость и разумность, като неволно ни каратъ да се смислимъ за сегашнитѣ програми на дѣвическитѣ училища, които тъй много се грижатъ за суетното салонно възпитание, а толкозъ малко подгатвятъ за домашното призвание на жената! Струва ни се, че на сегашнитѣ наши дѣвически училища отговаря оная некрасива картина, съ която Дановъ рисува, подъ видъ на контрастъ на образцовото онуй дѣвическо училище, всички други училища, прѣди 30—35 години, въ които повечето сж пращали момичетата си „само да научять нѣкой чуждь языкъ, нѣкожж свирнж или да игражть (по сегашному — да танцуватъ), зачто-то мислять, че само въ това ся състояло на́й-голѣмо-то образованіе; па има и такывы, кои-то имать училище-то пъкъ за шивалище, та пращать дъщери-ты си да ся испечять добрѣ, какъ да шерять тютюневы кесійки, чеврета, възглавничета и другы такывы разсипи-кжщж работы.“ Добродушниятъ авторовъ събесѣдникъ изслушва всичко това и забѣлѣзва, че злото което разстройва училищата е въ училищната програма. „Наистина, отговаря авторътъ-пжтникъ (разбирай Данова), и азъ тъй мыслж; тя е съвсѣмъ несъобразна съ наше-то вещественo състояніе и нравственно развытіе. Изъ дѣвическы-ты училища тя повлѣче *и още повече ще* повлѣче модж-тж по жены-ты, както изъ мжжкы-ты ся распространи ракыж-тж по мжжіе-тѣ“. И защо е ставало всичко това? Защото, и въ едны-ты и въ другы-ты, по сегашный имъ урядъ, гледа ся само за *настояще-то* на млады-ты, и всичко се врьши въ тѣхъ само за адетъ, а на бждеще-то никакъ ся не обзира; на кжсо; наука-та още нигдѣ и ни въ едно отъ тѣхъ не е приложена въ общественный ни животъ“.

Чудно ли е слѣдъ това, защо тукъ родителитѣ се отнасятъ съ такъва студенина къмъ тия *„храмове на наукж-тж, къмъ*

тоя изворъ на всѣко добро; защо „бащи-ти и, до днесь още не могжть да различять наукж-тж отъ иглж-тж и мотыкж-тж“, а майки-тѣ — „наукж-тж отъ хуркж-тж и вретено-то, и вмѣсто да се грыжять и стараѭть какъ да просвѣтять дъщери-ты си въ главы-ты, а тѣ, наопакы, чюдять ся съ каквы цвѣтя, жльтицы или другы такывы разсыпіи да имъ украшявать главы-ты отвънъ?“ По-нататъкъ Дановъ ядовито говори, че сѐ по сжщата причина майкитѣ водятъ дъщеритѣ си по хорà, по сватби и балове „за да ги продаватъ за жененіе“, и то тъкмо тогава, когато тѣ би трѣбало да залегнатъ за да усвоятъ нѣщо свѣстно за прѣзъ живота; на това се дължало и онова глупаво надваряне на майкитѣ „да правять и да давать по 50 рызы, по 20 фустана и всичко друго съразмѣрно на тыя числа, та, кога женять дъщерѭ си, испращать по едны кола прѣмянж (прикыѭ) слѣдъ неѭ (да стигне и за внукы-ты ѝ!), ала защо? само за да даджть на зетя еднѭ хубавѭ бездушнѭ куклѭ . . . Колко такывы майкы пратихѭ мжжіе-тѣ си „на липовы ябълкы“!“ Такива и още какви „нечюты и невидѣны злины има да извръшвать у насъ модата съ посестримж-тж си ракыѭ, ако не побръзамы да гы изгонимъ испомежду си съ *наукж* и знаяніе!“

Въ разправата си *„Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ти языци“* — най-голѣма по обемъ и най-сериозна по съдържание — Дановъ се е издигналъ до висотата на единъ широкогледъ педагогъ. Това е най-цѣнната може-би работа по учебно-възпитателни въпроси, изникнала на домашна българска почва до освобождението ни (а може би и до день днешенъ), излѣзла изъ перото на единъ доморасълъ педагогъ. — Слѣдъ като хвърля вѣщъ и занимателенъ историко-критиченъ погледъ на всички фази, прѣзъ които е минало новобългарското училище отъ началото на XIX в. до свое врѣме, авторътъ прави строга и напълно справедлива критика на оня типъ наши училища (наречени *главни*), съ които, речи го, ни завари освобождението. Дановъ е съвсѣмъ недоволенъ отъ тѣхъ, защото всичко тукъ е било нагласено не за да подготви ученицитѣ съ сериозни, било теоретични, било практични знания за *живота,* а за да имъ даде само едно формално, съвсѣмъ повръхно знание, далечно отъ всѣкаква свръзка съ живота. Затова и щомъ свършели училището ученицитѣ, макаръ и да сж минали ужъ толкова науки и езици, всичко е изфирясвало изъ главитѣ имъ. Дановъ намира, че както се прѣдавали разнитѣ прѣдмети (по програма тѣ сж били доста), освѣнъ че нѣмало полза отъ такова прѣдаване, но още е имало явна врѣда. „Погрѣшкы-ти, кои-то се правять тукъ, сж толкова дебели, че тѣ не само се видять, но дори ся и пипать“. Учело се Законъ Божий — съ цѣль да се закрѣпи вѣрата и нравственостьта у възпитаницитѣ; ала на мѣсто това „что глядамы у нашиты млады

парѣчи учены (освѣнь тврьдѣ малцинѫ)? — У тѣхъ нѣма Бога, нѣма вѣрѫ, нѣма черквѫ; тіи не знаѭть что е человѣколюбіе, что братолюбіе, что съгласіе и что е почитъ къмъ стары хора . . . рѣкълъ бы чловѣкъ, че тіи не сѫ влазили въ училище, не сѫ учили Катихизисъ, или сѫ го учили *наопакы,* та вмѣсто да се прѣродять и да станѫть отъ свои-ты просты родители нѣколко по̀-добры, а тіи ся измѣтнѫли и станѫли по̀-лоши". Учели се разни науки, за да се „обработи и образува" умътъ; но това учение е ставало тъй безредно и несвързано, че не е оставяло никакви слѣди въ умоветѣ на младитѣ, които затова пъкъ сѫ излизали съ глупави претенции на *фалшиви* учени, повечето отъ които тръгвали да търсятъ „хлѣбъ безъ мотыкѫ" или да ходятъ „петь за четире по свѣта" като извѣяни, безъ да мислятъ за бѫдеще, да задържатъ и тѣ нѣколко „бѣлы пары за черны дни". Прѣподавало се геометрия, механика, физика, химия, ботаника, но безъ всѣкакъвъ огледъ къмъ практиката, та когато да се захванатъ ученицитѣ за практическа работа, „захващать изново да ся учять отъ неучены-ты въ училище, та пакъ отъ *дълговрѣменны опиты* да могѫть да научять нѣчто, съ което да ся поминѫть прѣзъ живота си". Затова всички занаятчии — копачи, зидари, сапунджии, бояджии — работятъ само *наумѣрки,* а земледѣлцитѣ — орачь, лозарь или градинарь — „обработвать земѭ-тѫ както видѣли отъ дѣда и бабѫ". Въ училището се прѣдавало география, но не се е учело „кои рѫкодѣлія или земны произведенія" какви сѫ и отъ дѣ произлизатъ. За съдружване на разнитѣ еснафи и изобщо за значението на задружния трудъ — сѫщо нищо не се говорѣло. Затова какъ сѫ стояли нашитѣ еснафлии? — „Отъ просено брашно отсѣяны и съ студенѫ водѫ замѣсены, та единъ съ другъ се не събирать и не приближавать. За примѣръ: занаятліятъ сѣднѫлъ самъ да крои, самъ да шіе, самъ да уталожи (ютюлдише), самъ . . . самъ . . . па и самъ да продава; прѣмѣта 1000 иглы за парѫ, па възъ това принуденъ е да вари фасуля по девять пѫти, за да испечяли отъ гърло, зачто-то алѫжь-веришъ-тъ му былъ кесатъ" и пр. и пр.

Училището вини Дановъ и за туй, че не е вдъхвало въ възпитаницитѣ нужната прѣдприимчивость и дѣятелность, толкозъ необходими въ борбата за животъ. Кѫдѣ е било туй, да видишъ у бѣлгарина, като не му върви единъ занаятъ, да се залови за друга работа? Но какъ ще стори това, когато той го има за „срамотно и безчестно нѣчто да остави своя занаятъ!" Ето единъ абаджия, който е отишълъ кой знае отъ кога на печала въ Цариградъ („дѣто и сухо-то да хване чловѣкъ, ще стане зелено"): „сврѣлъ се въ нѣкой смрьдливъ ханъ и не помышлява вече нѣкога за излизаніе; нъ рекълъ еднъжъ: „сестрице-ле, иглице-ле", па — удри несмысленно по хылядо бода за парѫ, а кога дойде

вечеръ, той не искаралъ ни за хлѣбъ! Дѣто ще ся рече, игла-та го вече оставила, а той ся не усѣща да ѭ остави, та да хване другѫ работѫ". Защо така? Защото — какво ще кажатъ, когато чуятъ у дома, че билъ оставилъ занаята си!

Като критикува по този начинъ съврѣменнитѣ си училища, Дановъ задава такива сериозни питания: Защо ни е училището? Каква е цѣльта му? Каква потрѣба изпълнява то? Какво искаме да постигнемъ съ него? Той отговаря обстоятелно на тѣзи питания, като прѣдлага своята *рационална* учебно-възпитателна система, въ основата на която поставя слѣднята цѣль: *„Училището е мѣсто, гдѣ-то ся приготовлява народъ-тъ ни на истинскѫ гражданственность и учи какъ по̀износно да ся въспроизвеждатъ естественни-ти, дарове на земѭ-тѫ ни"*. За тази цѣль то трѣба коренно да се реформира, като се нагласи всичко въ него споредъ съврѣменнитѣ нужди на народа; и това трѣба неотложно да се на̀прави, защото врѣмето не чака насъ; който не напрѣдва съ врѣмето, той назадва. „Нека доклѣ е врѣме да си поправимъ училища-та и да удомимъ и у насъ наукѫ-тѫ и знаніе-то"; защото само тогава „ще можемъ да ся оправимъ на по̀-добрѫ работѫ; тога и земедѣліе, и скотовъдство, и занаяти и търговія" ще тръгнатъ на по̀-добро. Слѣдъ като изброява прѣдметитѣ, които споредъ него би трѣбало да се изучватъ въ тъй прѣобразуванитѣ училища, Дановъ посочва, добрѣ образложени, тѣзи двѣ главни начала, съобразно съ които би трѣбало да се гласятъ училищата, именно: 1) да отговарятъ на народния духъ, на народнитѣ потрѣби, условия и срѣдства (тукъ се посочва даже нуждата отъ специализиране на училищата споредъ естественитѣ условия на окрѫга и града), и 2) „да промичятъ и расширявать просвѣщеніето по цѣлый народъ" — изтъква се, значи, нуждата отъ популяризиране и демократизиране на учението.[1]) Едноврѣменно съ това той посочва и главнитѣ дидактични правила, по които трѣба да се води обучението, а именно, че то трѣба да бѫде *съобразно* съ силитѣ на ученицитѣ, *методически-постепенно* („а не да ся кара както до сега — едно за кракъ друго за главѫ"), *хуманно* (защото „сега сила не помага вече . . . оправя се съ рѣчь, а не съ тоягѫ; иска се свѣтлина, а не бой . . .").

Програмата, която Дановъ прѣпорѫчва за новия типъ училища, ни прави впечатлѣние съ своя *реалистиченъ* духъ. Вѣренъ на основното начало, на което иска да постави училището, сир. да се учи за живота, той тукъ не дава ни-

[1]) Когато Дановъ говори за просвѣщение, той разбира „всестранно просвѣщеніе, което да проникне всѫду, въ всякой полъ и възрасть и въ всичкы съсловія, *дори и въ колибѫ-тѫ* на многоутруденыя тегловникъ и простъ селянинъ, а не да бѫде само за охалныя гражданинъ".

какво мѣсто на ония прѣдмети, които нѣма да послужатъ въ живота. Така той е изключилъ изъ програмата си чуждитѣ езици и пѣнието. Особено възстава Дановъ противъ чуждитѣ езици. И това той прави бидейки дълбоко убѣденъ въ тѣхната безполезность. „Наукы-ты развывать мозъка и правять чловѣка уменъ и пъленъ съ знаянія, а не языци-ти". Не се ли доказва това на всѣка стѫпка? „Далечь да не ходимъ", казва ни авторътъ: „въ Цариградъ има хамалы, кои-то знаѭть да говорять и френскый и ингелишкый языкъ, ала пакъ не могѫть да ся куртулишять съ языцы-ты отъ свое-то семерче. А пъкъ френецъ-тъ или ингелизинъ-тъ не губилъ врѣме да учи чужды языцы освѣнъ майчиныя си, а ся образовалъ и просвѣтилъ добрѣ съ наукы и знаяніе, чрѣзъ което умѣялъ какъ да дойде до фабрикѫ или вапоръ; и кога натовари и проводи съ платно, преждѫ или съ друго нѣщо вапора си въ Цариградъ, тога той пакъ не хваща самъ да растоваря денкове-ты отъ вапора, но гы товари на гърба на оныя многоязычны хамалы . . ." И пакъ повтаря: „Знаяніето не ся състои въ силѫ и въ языци сега, но само въ наукы-ты и три пѫти пакъ въ наукы-ты". Впрочемъ, Дановъ е противъ езицитѣ не толкова защото тѣ наистина сѫ безполезни, а защото тѣ се тъй лошо прѣдавали, че нѣмало никаква полза отъ тѣхъ и изучването имъ не е било нищо друго, освѣнъ губене на златно врѣме. Ако и день днешенъ не можемъ се похвали съ успѣхъ по чуждитѣ езици, то всѣки може да разбере, колко е билъ правъ Дановъ, като е възставалъ прѣди 35—40 год. противъ тѣхъ. Може да попита нѣкой, защо сѫ се въвеждали чуждитѣ езици по онова врѣме?—Защото модата го е изисквала и защото — да отговоримъ съ Дановитѣ думи — „не се оцѣнила наука-та за нѣчто, но на мѣсто неѭ въведохѫ чужды-ты языцы — френскый, ингелишкый, нѣмскый, турскый, грьцкый и пр., а нѣкои родителіе ако да знаяхѫ че сѫществува на свѣта и кынезскый (китайски) языкъ, и него быхѫ поискали и въвели да се прѣдава на дѣтца-та имъ". Зеръ, отъ науката, както се прѣдавала у насъ, никой не е видѣлъ нѣкаква полза, „а отъ чужды-ты языцы може чловѣкъ да рече баремъ едно „бонъ жюръ" или „гутенъ моргенъ" прѣдъ нѣкого си френеца или нѣмеца". На друго мѣсто, въ сѫщата разправа, Дановъ още по-ядовито говори за безполезностьта на чуждитѣ езици. „Что ся научихѫ досега котленци отъ грьцкый языкъ, за който още вѣрвать, че безъ него чловѣкъ не можялъ да прокопса (!?), та и днесь дрьжять въ града си за него особно училище . . ." Или що помогнаха чуждитѣ езици на „русчушкы-ты млады, кога не знаяхѫ да ся ползувать съ тѣхъ отъ мѣсто-то си, но надойдохѫ въ града имъ Грьци, Еврее и Нѣмци, та отворихѫ маази. комисіонарницы и хотеле, а тіи лема сѫ учили языка само да гы гледать отда-

лечь или да се разговарять по хотеле-ты съ какычкы-ты . . . .“ Но Дановъ, както се каза по-горѣ, възстава не противъ чуждитѣ езици, а противъ тѣхното *несмислено* изучване: „чужды-ты языцы трѣба да гы учимъ съ намѣреніе да ся ползувамы отъ тѣхъ. Ако-ли е да учимъ чюжды-ты языцы само за прочитаніе романы, то мысля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, что казва нашій вѣстникъ, който е писанъ на майчиный ни языкъ; освѣнъ това не трѣбва да забравямы, че „врѣмя-то е пары“, та да го не губимъ въ излишны работы, и възъ това еще и пары да давамы за тоя гдѣто вѣе“. — Едва-ли ще сбъркаме много, ако кажемъ, че този укоръ изказанъ за прѣдаването на чуждитѣ езици прѣди 35 години, се пада и на днешното прѣподаване на тѣзи езици . . .

Като е критикувалъ по такъвъ остъръ начинъ училищнитѣ програми отъ 70-тѣ години, прѣпълнени съ езици и други ненужни за нищо прѣдмети, вмѣсто които е прѣдлагалъ своята *реалистична* програма, състояща се отъ българска граматика, катихизисъ, *землеописаніе, физика, анатомія съ физіологія, химія,* чертание съ рисувание, домакинство, геологія и естествена исторія, исторія (българска, гражданска и *литературна!*), логика и математика (числителница, геометрия и алгебра), — съ това Дановъ е мерилъ да прѣмахне едно зло, тъй разпространено въ училищата съ безсмисленото прѣподаване на толкова ненужни прѣдмети. [1])

Къмъ края на студията си, слѣдъ като завършва мислитѣ си върху това, какво и какъ трѣба да се учи въ новитѣ училища, Дановъ не забравя да спомене и нѣщо за избора на учителитѣ, както и на училищнитѣ надзиратели; — и отъ еднитѣ и отъ другитѣ той изисква дълбока съзнателность, любовь и прѣданность къмъ работата.

Само тъй наредени училищата ще могатъ да дадатъ истинско възпитание — изворъ на народното благосъстояние. Не се ли направи всичко това, „училище-то не е училище, а *чесалище,* за да си держатъ дѣтца-та дрешкы-ты по голы-ты дъскы напраздно“.

Но едни само училища, дѣто има да се учатъ и възпитаватъ дѣцата, далечъ не могатъ да дадатъ на единъ народъ

---

[1]) „Въ Шуменъ освѣнъ български и старобългарски прѣзъ 1857/58 год. се прѣподавали гръцки, латински, турски, френски и нѣмски езици . . . Шуменското училище на Доброплодний е изучавало елински, френски, нѣмски и латински. Въ Габрово (слѣдъ заминаването на Бурмова) въ *горния* класъ се въвели пакъ езицитѣ: гръцки, италянски, френски и турски . . .“ Вж. „История на учебното дѣло въ България“, стр. 134—135, отъ Н. Ив. Ванковъ.

Въ сѫщата книга (стр. 136) четемъ: „Въ I класъ (на класнитѣ училища) се учило риторика, въ II — педагогия, въ III — догматическо богословие, въ IV — логика, психология и пр.“

всички ония познания, които сѫ необходими за неговото нравствено и вещественo добруване. Образованието може да даде добри плодове само когато то се разшири по всички членове — даже до най-сиромашкитѣ — на обществото. Тази мисъль Дановъ хубаво развива въ статията си: „Четалища и празднични училища". Тука той освѣнъ дѣто посочва нуждата отъ подобни учрѣждения, но още и дава упѫтвания какъ, кога и съ какви срѣдства биха могли да се наредятъ тѣ. По-нататъкъ („Лѣт." II год.) Дановъ дава даже цѣлъ образецъ за уставъ на читалища (ужъ копиранъ отъ читалището въ . . . .). Относително до срѣдствата за това, Дановъ знае дѣ да чукне ония, които въ своята си несмисленость биха се питали за това: „Ные харчимъ прѣзъ годинѫ-тѫ съ шьпы пары за толкова си салтанаты и тѣлесны украшенія; давамы всякой день по нѣколко грошя за плюсницѫ, която ни врѣди и нравствено и вещественно, а не намирамы да дадемъ по единъ или два грошя на годинѫ-тѫ за наше-то си душевно образованіе! Зачто да не дадемъ всякой по нѣкоѭ парѫ, та да отворимъ въ общинѫ-тѫ си едно четалище, въ което да можемъ всякой часъ да ся учимъ на всяко добро, да ся обогатявамы съ различны знанія и да дадемъ на духа си здравѫ хранѫ, която въздвига и крѣпи народы-ты, която имъ умножява както нравственно-то така и вещественно-то имъ благосъстояніе?" Привеждаме тѣзи редове, защото иматъ смисълъ, може-би много повече, за сегашно врѣме.

Въ друга една статия[1]) Дановъ разширява задачата на читалищата, като иска отъ тѣхъ да бѫдатъ огнища за просвѣта не само за градоветѣ, но и за тѣхната околность; на читалищата той възлага въ грижата да отварятъ въ селата училища, като ги снабдяватъ съ добри учители и съ най-необходимитѣ учебни срѣдства — книги, вѣстници и др. т.; защото, ако не направятъ гражданитѣ нищо за свѣстяването на тъмната и потънала въ дебели суевѣрия селска масса, съ какво ще се отплатятъ тѣ за всички ония срѣдства — „брашно и вълна, дърва и кюмюръ, масло и сирене, яйца и млѣко — които тя имъ доставя за живота?" Какво топло съчувствие къмъ бѣдния селянинъ блика въ слѣднитѣ думи на Данова, съ които той се обръща къмъ всички, на които се пада случай да помогнатъ селското население:

„Ты, дѣдо попе, и ты, учителю, кои-то сте на село, както и ты духовниче, кой-то скыташь за милостынѭ, тъй сѫще и ты, младо тръговче, кой-то си принуденъ отъ своѭ-тѫ работѫ да ходишь по села-та, помогнѣте на тыя наши сыромасы селяны . . . Настойте съ рѣчи и примѣры да гы свѣстите и вразумите, да

[1]) „Що трѣбва да правимъ за народно-то подобряваніе („Лѣтоструй", III год.).

имъ покажете що е добро и що е зло. Това нека ви бжде и Богу и Роду мила милостыня. Нашій-тъ селянинъ е пъленъ съ суевѣрія и прѣдразсждъци, — помжчете ся да му гы избіете изъ главж-тж: докажете му, че нѣма вълчи и мечи праздницы, че не ся пази отъ горѣщницы и градушницы, та да си не губи врѣмя-то на праздно; расправѣте му, че нѣма урамы и самодивы и че не помагатъ врачкы и баячкы, но всичкы болѣсти дохождать отъ настинкж или стаять отъ прѣяданіе и прѣпиваніе; истълкувайте му да знае що е христіанска вѣра, та да може да живѣе по христіанскы, а не тъй въ заблужденіе да служи на двѣ вѣры . . ."

Отъ читалищата Дановъ иска да се поведе и борба противъ ония двѣ омразни злини — пиянството по мжжетѣ и модата по женитѣ, — които водятъ къмъ пропасть и разорение народа ни; отъ общеобразователнитѣ читалища очаква той по-нататъкъ да се развиятъ и специални дружества за земедѣлие, винарство, скотовъдство и др.

Въ разправата *„Защо не напрѣдвамы ныe нъравствено и вещественно?"* [1]) авторътъ дава на това питане такъвъ безутѣшенъ отговоръ: не сме напрѣдвали, защото ония, които трѣбало да бждатъ соль на обществото, не сж вършели това, що имъ диктувалъ дългътъ. Забравили сж своитѣ длъжности *старѣшинитѣ* домашни, черковни и общински, които, обладани отъ грубъ егоизъмъ, не искали да знаятъ за нищо друго освѣнъ за себе си; забравили сж своитѣ длъжности *свещеницитѣ,* защото не подозирали високото си звание и освѣнъ трѣбника нищо друго не знаяли; не вършели своя длъгъ — въпрѣки примѣра на едноврѣмешнитѣ си братя — и нашитѣ *калугери,* които сж излизали въ миръ не за да поучатъ въ нѣщо хората, а все за *дай,* нехаело за своитѣ длъжности и по-високото духовенство . . . Не сме напрѣдвали, защото не сме имали необходимитѣ *добрѣ* наредени училища. Дановъ съ тжга на сърцето си тукъ пита: какви сж били *градскитѣ* училища, въ които не е имало установено ни програма, ни учители; какви сж били *селскитѣ* училища, за учители на които се избирали такива, които умѣели повече да лъжатъ, да пиятъ и пѣятъ; дѣ едно поне *духовно* училище, което би приготвило достойни пастири и учители народни; дѣ ни сж *гимназиитѣ,* нѣкое *учителско* училище, или *търговско,* или *земедѣлско?* Какви сж били най-сетнѣ нашитѣ *дѣвически* училища, които би дали добра отхрана на женитѣ, отъ които зависи добрата отхрана и на цѣлия народъ? И тѣзи именно „най-нуждны учебны заведенія за сега тъй злѣ се намиратъ у насъ, щото да выкнешъ да ги оплачешъ".—А, това е било печално; защото какво добро могло е да се очаква въ една страна, дѣто е било занемарена.

---

[1]) „Лѣтоструй" II год.

домашната отхрана? — Като изрежда всички фактори, отъ които е зависѣлъ умственията и нравствениятъ напрѣдъкъ на народа, Дановъ не забравя да отбѣлѣжи мрътвилото и въ книжнината и периодичния печатъ. „Нашата *книжнина,* казва той, се е спрѣла днесь въ издаваніе само краткы учебници за малкы дѣтца, а за *голѣмы-ты* — за *народа* наши-ти книжяре печлтать и издаватъ мытарства, камьніе паднжли отъ небе-то и другы такывы книгы, съ които да го вкарватъ още въ по̀-голѣмо заблужденіе, а за по-добро нѣчто и на умъ нѣмать". Вѣстникарството, колкото високо мнѣние има за него Дановъ, толкова низко то стояло у насъ. „Вѣстници-ты сж оглядало на дневны-ты свѣтскы работы, было политическы, было търговскы. Тѣ управляватъ явно-то мнѣніе на една странж, на единъ народъ и уобще на цѣлыа свѣтъ. Тіи сж водителіе, учителіе, и управителіе на тръговіж-тж, занаяты-ты, земледѣліе-то и уобще на всякой поминъкъ . . . тѣ сж мѣрило за просвѣщеніето на една дрьжавж". Затова въ просвѣтенитѣ страни се издаватъ съ хиляди вѣстници, а нѣкои по три пжти на день, а у насъ? — „Ные имаме днесь само 2—3 вѣстника, кои-то по нѣкога и въ три недѣли не могжть да ся издаджть единъ пжть", па и тѣ поне да сж се получавали и чели! И коя е била причината на всичко това? Несмисленото скжперничество на нашия българинъ. „Свиди ни ся да дадемъ малко-то за вѣстникъ или за книгж, кои-то развывать мозъкъ, кои-то отварять очи и пълнять човѣка съ знаяніе, а споредъ това правять го вряденъ за всякж работж, а не свиди ни ся кога гы давамы за онжыж пущинж, коя-то ни испива още и тоя колко-то малко го имамы". Да, но и то си имало своята причина, която споредъ Данова, трѣбало да се търси въ нашж-тж простотж, въ нашето „нехайство за напрѣдваніе къмъ доброто ни". Между това, говори по̀-натакъкъ той, „сегашно-то врѣмя е *врѣмя на напрѣдъкъ,* та който не крачи на напрѣдъ, той назадва . . ."

И Дановъ изтръпва прѣдъ грозотата на оная перспектива на икономическо заробване отъ страна на европейцитѣ, къмъ която неминуемо е водѣло нашето нехайство. „Защото покрай новы-ты желѣзны пжтища и другы такывы, които се кроять да бжджть за напрѣдъ у насъ, скоро щжть напалатять помежду ны учены-ты европейцы, кои-то, ако ны заварять пакъ въ това състояніе, тогась никой не ще ни бжде кривъ, като ни влеперять въ ржкж кому мотыкж, кому лопатж, за да имъ работимъ, кому пъкъ фенеръ за да имъ свѣтимъ нощя, кога минувать тѣ изтѣгнжты въ желѣзны-ты кола; а що е още по̀-чудно, че и крьстны-ты ни и скжпы за насъ имена тіи ще замѣнять съ нумера, та отъ Петко, Иванъ, Стоянъ, щжть ны именувать съ № 1, 2, 3 и пр." И всичко това ще ни бжде „за заплатж на сегашното ни нехайство за да напрѣднемъ въ доброто!"

Въ послѣднитѣ си статии: *„Що правятъ хората, а що правимъ ные“*, *„Що ни е най-нуждно за сега?“*, *„Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряваніе?“*, както и въ „посланията“ си.*) Дановъ подзема пакъ сѫщитѣ въпроси за дълга на всички да работятъ за духовното, а отъ тамъ и за материалното повдигане на народа. Ала съ какво разнообразие въ езика и съ какъвъ подемъ на родолюбиво чувство развива той познатитѣ вече намъ теми, за да подчертае или изтъкне още по-добрѣ изказанитѣ си по-рано мисли по народното свѣстяване! Съ каква възторженость, съ каква непоколѣбима вѣра въ силата на знанието, Дановъ — този неумолимъ врагъ на невѣжеството и неуморимъ пионеръ на просвѣтата, — като разкрива общественитѣ недѫзи, напомнюва всѣкиму дълга да се работи съ сдружени сили за разбиване на оная скала, която е заприщила пѫтя къмъ напрѣдъка за нашия народъ!

Съ какъвъ тържественъ финалъ завършва той първата отъ горнитѣ три статии!—

„Ала както се пыта за болѣсть какъ се лѣчи, така питамъ и азъ, коя е сѫщата причина на тѫж нашѫ неволѫ?

„Гдѣ-то ще бы другъ пѫть, то сега му е врѣмя-то да бѫда „искренъ и отваженъ, та да извикамъ колкото ми гласъ дрьжи, „за да ся чюе на вси странъ изъ наше-то мило отечество, и по „села-та и по градове-ты:

„На всичко-то наше зло, на всичкѫ-тѫ нашѫ неволѫ при„чина-та сѫ само и само гѫсты-ты тьмны мъглы на незнаяніе-то, „въ кои-то като слѣпи блудимъ и спрѣпинамы ся! Отъ незная„ніе нѣмамы по-добры училища; отъ незнаяніе нѣмамы учены „хора и всякаквы книгы и вѣстницы, които да ны освѣщавать „и оправятъ къмъ добро-то; отъ незнаяніе наши-ти занаяти тъй „запрѣхѫ, трьговія-та не врьви и алѫжъ-веришъ нѣма; отъ не„знаяніе не можемъ да си оправимъ досегашнѫ-тѫ работѫ или „да се заловимъ за другѫ; отъ незнаяніе нашя-та земя не ражда „толкова, колко-то бы могла, и май пропада напраздно и това, „кое-то добывамы на силѫ отъ неѭ; отъ незнаяніе нашій-тъ до„бытъкъ е тъй мрьшлявъ и не за въ работѫ; отъ незнаяніе смы „тъй сиромаси, голи и раскрьпени; отъ незнаяніе кѫщи-ти ни „сѫ такывы, въ кои-то нѣма нищо-защо; отъ незнаяніе много ся „мѫчимъ, а малко ся хранимъ; отъ незнаяніе смы тъй повече „харчовити, отколко-то пестовны; отъ незнаяніе смы ся прѣдали „тъй мѫжіе-тѣ на спиртологіѭ-тѫ, а жены-ты на модѫ-тѫ; отъ „незнаяніе тъй всякаквы болѣсти ны газять и безъ врѣмя въ „гробъ врьлять; отъ незнаяніе смы тъй малодушни и слабо„срьдци; отъ незнаяніе смы до толкозь развалени, та кыпять

*) Всичко туй въ „Лѣтоструй“ год. III.

„по между ны всичкы-ты най-лоши страсти: гордость, самолю-„біе, завистъ, ненависть, лъжи, клеветы, грабителство и др. т., „кои-то ни не давать да ся помъкнемъ на напрѣдъ ни общо, „ни частно!

„И така, свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потрѣбна, за „да ся разпръснѫть тыя гѫсти тьмнины на наше-то незнаяніе, та „вечь и ные да станемъ еднажъ хора между хора-та! Само Божія „свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ, какъ „по-добрѣ да ся нарядимъ, както общинскы тъй и частно; божія „свѣтлина ще поправи наши-ты испаднѫли занаяты и ще по-„тыкне нашѫ-тѫ запрѣлѫ трьговіѭ; божія свѣтлина ще ны съ-„бере на трьговскы съ дружества, за да ся пустимъ и ные като „пчелы по свѣтове-ты да събирамы и да приносямы у дома без-„бройно богатство; божія свѣтлина ще заврьти и у насъ на „всяко мѣсто много различны фабрикы; божія свѣтлина ще ны „обработи и оплодотвори наши-ты нивя, лозя, ливады и пр.; „божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашыа добы-„тъкъ; божія свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тѣ, „както на всякой другъ народъ, та и ные да почитамы и обы-„чямы всичко что е наше . . .“

Почти всички писатели-привърженци на мирното развитие до освобождението сѫ писали върху нуждата отъ просвѣта за нашия народъ; но до колкото знаемъ, никой не е говорилъ тъй убѣдително, тъй краснорѣчиво, както говори Дановъ по тази обща тема.

Като издирва Дановъ причинитѣ, защо не е напрѣдвалъ българскиятъ народъ и ги намира сѐ въ невѣжеството, намъ неволно се изпрѣчва питането: ами турската — жестоката турска управия, която подобно на убийствена зимна атмосфера е притискала всѣки стремежъ къмъ народно повдигане — нема̀ е могла да бѫде игнорирана отъ нашия публицистъ? Забравилъ ли е Дановъ тази прѣчка или пъкъ не е придавалъ голѣмо значение ней? или пъкъ е съзнавалъ много добрѣ нейното гибелно значение, но не е могълъ да говори за това въ едно издание (думата ни е за „Лѣтоструй“) по простата причина, че то е било прѣдназначено за въ границитѣ на турската империя? Макаръ самъ Дановъ да ни казва, че за турска политика и изобщо за политика не се е писало нищо въ „Лѣтоструй“ *страха ради турска,* ние пакъ мислимъ, че главната прѣчка за всичката мизерия на народа той е намиралъ въ невѣжеството на послѣдния, а не въ турската управия и политическото безправие. Въ това отношение Дановъ ще е мислѣлъ малко по-другояче отъ задграничнитѣ български публицисти, отъ Ботева напр., който проповѣдва съвсѣмъ другъ цѣръ за народнитѣ болки. „Ние сме съгласни, обажда се отъ Букурещъ буйниятъ револю-

ционеръ-журналистъ, че както окото е потрѣбно за свѣтлината, ухото за звукътъ, а разумътъ за разбиранието и най-проститѣ истини, така сѫщо науката, образованието и развитието сѫ потрѣбни за който и да е народъ, за да достигне до извѣстна степень на своето благосъстояние; но за всичко това сѫ потрѣбни такива условия, които за нещастие у нашия народъ не сѫществуватъ . . .“ Тѣзи условия, споредъ Ботева и всички други задгранични дѣйци, е могла да даде само свободата, а тя „не ще екзархъ — иска Караджата“. На чия страна е била истината? Печалниятъ фактъ на Милинъ камъкъ, дѣто беззавѣтниятъ български герой е плакалъ като дѣте и си чукалъ главата, за дѣто е тръгналъ да освобождава такъвъ *заспалъ* народъ [1]), както и новата пѣсень, която отпослѣ взе да пѣе въ своето „Знание“ този, който бѣ казалъ „свободата не ще екзархъ“ —даватъ много ясенъ отговоръ на това питане. Но освобождението, което послѣдва революционнитѣ постѫпки? О, то бѣ една историческа неочакваность, дошла съвсѣмъ не тъй, както сѫ мислѣли Ботевъ, Каравеловъ и всички почти тѣхни сподвижници . . .

И тъй, ние мислимъ, че Дановъ дѣйствително е пипалъ злото въ корена, когато е проповѣдвалъ страстно за необходимата нужда отъ всестранна просвѣта. Че нашиятъ народъ е трѣбало много още да работи за своето нравствено и духовно развитие прѣди да се сдобие съ политическа свобода, това, струва ни се, доказа се по много очебиенъ начинъ отъ оная всеобща деморализация, съ която се замѫти новиятъ, свободенъ животъ . . . Имало ли е по онова врѣме условия за мирно развитие и нравствено закаляване — не въ диви партизански и междуособни борби за „кокалъ“ и положение, а въ борба съ външни врагове — гърци, турци и др. за сериозно домогване до национални и човѣшки права чрѣзъ собствени усилия и жертви? Безъ да се боимъ, че нѣкои може да ни обвинятъ въ „хула противъ свободата“, и безъ да се подписваме подъ онази чудовищна дума, която често ще я чуете днесъ у свободния българинъ,—че днесъ ужъ било „по-лошо отъ турско“, ние, до колкото можемъ да сѫдимъ отъ историческитѣ факти (като ги сравняваме съ днешнитѣ въ Македония и Одринско), ще кажемъ, че турската управия по онова врѣме, когато се отнася Дановата книжовна дѣйность, далечъ не ще е била такъва, каквато обичаме да си я прѣдставляваме. Дяволътъ не ще да е билъ толкозъ черъ, както нѣкои ни го описватъ. Ще сбъркаме ли, ако кажемъ, че той стана такъвъ отпослѣ, — въ наши дни, и то откакто ние го раздразнихме съ нашитѣ възстания, що извикаха руско-турската война, която отне половината отъ европейскитѣ му владѣния, и откакто нашитѣ съсѣди взеха да го насъскватъ противъ насъ?

1) Този фактъ, разказанъ отъ З. Стояновъ въ Ботевата биография, до колкото знаемъ, никой не е оспорилъ до сега.

* * *

Важна за характеристика на автора, Дановата книжовна дѣйность има немалко значение и съ това, че освѣтлява много страни отъ нравствения животъ на съврѣменната епоха. Когато единъ день и въ България се яви нѣкой Иполитъ Тенъ, който ще се завземе съ философски похватъ да разкаже събитията на съврѣменна България и за тази цѣль ще проучи политическото и нравствено състояние на прѣдходната епоха — на робска България, — той, сигурни сме, ще намѣри много нѣщо за освѣтление на задачата си, въ това що е писалъ Дановъ. — Извѣстно е, че литературата на всѣки народъ въ първо врѣме на своето развитие носи подражателенъ характеръ и много слабо още отразява въ себе-си черти отъ народния животъ; това произлиза отъ твърдѣ слабата литературна култура на писателитѣ. Нашата литература до освобождението — думата ни е за изящната — много малко *български* животъ ни прѣдставя съ своето съдържание. Затова бѫдещиятъ историкъ, когато ще възсъздава нравствения ликъ на българина отъ епохата на националнитѣ борби по писмени паметници, по неволя ще трѣба да се допитва повече до публицистичнитѣ статии отъ тази епоха. Въ това отношение Дановитѣ трудове ще го освѣтлятъ може-би много повече отъ всички други. Защо? Защото Дановъ, сравнително, е единъ отъ най-самобитнитѣ наши писатели. Повечето — да не кажемъ всичко — отъ онова, що е вмѣстилъ въ своитѣ статии, е плодъ на неговъ личенъ опитъ и наблюдение. За това ето какво ни съобщава самъ той:

„Въ 1850 г. като се освободихъ отъ опекунството на училището въ Копривщица и отидохъ самъ за учитель въ с. Стрѣлча, *азъ още оттогасъ начнахъ да си държа бѣлѣжки,* диктувани отъ *нуждитѣ на работата* ми, отъ *опитъ* и наблюдение. Тия бѣлѣжки, правени и въ учителствуването ми въ Перущица, Пловдивъ и Клисура, набраха се твърдѣ много, та се чудѣхъ, какво да ги правя и гдѣ да ги дамъ. Но кога се рѣшихъ да стана книгоиздатель и излѣзохъ изъ България, та отидохъ въ Бѣлградъ, Пеща и Виена и видѣхъ, покрай друго, че имало и *календарска литература* по свѣта, тогасъ намислихъ да се издава и отъ нашата книжарница единъ по-голѣмъ календаръ . . . Отъ тогасъ начнахъ да сортирамъ и прѣработвамъ моя суровъ материалъ и да го угладдамъ, разумѣва се, съ помощь и на *чужди* подобни списания“.

„Разправитѣ ми по училищнитѣ работи въ Лѣтоструя сѫ плодъ на моитѣ практика, опитъ и наблюдения, поправяни съ *извадки* изъ чужди списания и то повечето отъ *хърватски,*

защото тѣхъ намирахъ подобострастни на нашата черга . . .“ [1])

Напълно самостойни Данови трудове сж: „Наши-ти народны училища, наука-та и чужди-ты языци“, „Четалища и праздничны училища“, „Що правять хора-та и що правимъ ные?“, „Що е най-нуждно за сега?“, „Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряваніе?“, „Наше-то огледалце“, тритѣ „Дописки“; отъ прѣголѣма скромность Дановъ за тѣзи статии ни казва, че били „твърдѣ малко поугладени съ чужда ютия“. Приспособени за българския четецъ сж: „Нѣколко думы противъ піянство-то“, „Кой подвига училища-та прѣдъ очи-тѣ на народа“ и „Попъ Прьванъ Живковъ, за углядъ священникъ въ с. Въртопъ“. За тѣхъ самъ Дановъ ни обажда: „основата е взета отъ хърватското списание „Napredak“, а вжтъкътъ отъ моитѣ бѣлѣжки, които съмъ си правѣлъ въ Стрѣлча, Перущица и другадѣ“.

Намалява ли се съ нѣщо писателското достойнство на човѣка, който ни занимава тукъ, поради това, че той е заемалъ по нѣщо отъ чужди списания — хърватски, както ни обажда самъ той? Ни най-малко; и то, първо, защото по онова врѣме да се приспособяватъ чужди съчинения на български е било обикновено нѣщо — това се вижда въ всѣка току-що зараждаеща се литература; за тази работа е билъ въ обикновена употрѣба терминътъ „побългарилъ“ (който, нека да кажемъ въ скобки, се употрѣбява, макаръ по-рѣдко, и день днешенъ, подиръ 40 години); — второ, защото това, което е заемалъ Дановъ отъ хърватски и други извори, тъй смислено е усвоявалъ и тъй вѣщо прѣплиталъ съ своето, че мжчно можешъ да отдѣлишъ едното отъ другото; трето, защото сме увѣрени, че Дановъ въ своята скромность, нито е мислѣлъ нѣкога, нито пъкъ сега мисли, да придава бо' зна какво голѣмо значение на своята книжовна работа, вършена покрай книжарската съ „седѣнкуване“ [2]), и най-сетнѣ, защото самостойната работа у него е толкова много, че заетото едвамъ прозира и се губи изъ нея.

Като казваме, че Дановъ е писалъ по наблюдение, ние трѣба да добавимъ веднага, че неговото внимателно око тукъ се е спирало главно на тъмнитѣ страни на тогавашния български животъ; а такивато ги е имало не малко. Подъ влияние на ония борби, чрѣзъ които историческото наше поколѣние между 1850 — 1876 год. извоюва черковната наша независимость и се бори за политическата свобода, ние си прѣдставяме нравствения ликъ на това поколѣние подъ твърдѣ чистъ и симпатиченъ из-

---

[1]) „Въ Чехско и Хърватско, а особено у Виена и околностьта ѝ, пише ни Дановъ, често спохождахъ както основнитѣ, така и срѣднитѣ учебни заведения и всичко огледвахъ сравнително съ нашитѣ, както по обучението, така и по вжтрѣшната имъ наредба: мебелъ и пр.“

[2]) „Книжарската ми работа почти всѣкога бѣше повече, та не можехъ да ѝ надвия другояче, освѣнъ съ седѣнкуване“.

гледъ; а убити отъ пороцитѣ на съврѣменното си кално общество, ние съ тжга въздишаме за онова старо „добро врѣме“.

Безъ съмнѣние, нравствениятъ капиталъ на сегашното наше общество е нищоженъ сравнително съ доста голѣмото количество просвѣта, което отъ освобождението насамъ е проникнало въ умоветѣ у насъ; вѣстникарската хроника, която всѣкидневно изнася на видѣло чудовищни прѣстжпления вършени отъ хора изъ всички слоеве на съврѣменното ни общество — отъ галантния министъръ—мазникъ до мизерния градски или селски бездѣлникъ — явно доказва това. Но ако всички тѣзи прѣстжпления се внушаватъ отъ слаба нравствена култура, пиянство, партизанство и пр., нема̀ всичко това е ново растение, плодъ на новия, свободния животъ? Какво заблуждение, ако се мисли така! Пиянството е грозенъ порокъ днеска у насъ. Но то не било чуждо и за по̀-старото поколѣние. Герои на виното и ракията, поклонници на Бакхуса ще да е имало доста и по онова врѣме, когато въ лудо робско пиршество сж пѣли чуденъ химнъ богу на виното:

О Бакхусе, ти боже нашъ,
Що давашъ винце, пелинашъ,
Прѣдъ тебъ припадамъ прѣклоненъ
И край кальта потърколенъ . . .
За наша радость далъ си ти
Гроздъ сладкосоченъ да цъвти,
Отъ него вино да се лѣй —
Сърдцата ни да веселѣй!
. . . . . .
И пакъ те молимъ, боже нашъ,
Опрѣдѣли ти както знашъ,
На мѣсеца поне веднъжъ
Да иде винце вмѣсто дъждъ,
Да може всѣки сиромахъ
Да пий на вѣра и безъ страхъ.
А противъ тѣзъ невѣрници,
Що ти не служатъ съсъ шюлци,
Потопъ задай отъ туй питье, —
Да се издавятъ въ него тѣ;
Пъкъ ний за твоя слава й честь
Да се нарѣжемъ пакъ и днесь.

Струва ни се, че въ този бакхусовъ дитирамбъ, излѣзълъ отъ перото на Славейкова, има нѣщо повече отъ проста игра на единъ стихотворецъ виртуозъ; въ тѣзи луди стихове Славейковъ ни е далъ възможность да назърнемъ въ единъ отъ отрицателнитѣ идеали на неговитѣ съврѣмен-

ници. За тѣхъ Дановъ, като говори за пиянството, разправя такива нехубави работи: „Па тукъ сега не знае чловѣкъ кого пръвѣ да жяли и окайва: да-ли стары-ты, кои-то въ това несмысленно піяніе губять смѣткы-ты на работѫ-тѫ си, спадѫть честьтѫ и уваженіе-то си прѣдъ другы-ты и спадѫть отъ силы-ты си и главешкы летять безъ-врѣмя къмъ своя гробъ; или пакъ млады-ты и жльтоусты-ты, кои-то още за ничто не рѣкли: Боже помози! а брьзать кога по-скоро да испогорять бѣлыа си дробъ и съ това да свршять живота си още не цъвнѫли на божи свѣтъ!“ Разликата между днесь и тогава въ това отношение е тази, че ако д н е с ь се точи „ячемичено пиво“ или „спиртъ“, т о г а в а се е лѣелъ сладкиятъ сокъ отъ домородната лоза . . . А случаи за това е имало много; пиело се при „кръчмареніе“, което ставало вмѣсто „писмено условіе“, по гощавки и кръщавки, на визити и сватби, въ празднични дни, опрѣдѣлени ужъ „само за служеніе Богу“, а най-много — което не знае какъ да осѫди Дановъ — на особни „пиянски дружини“. Тука той ни рисува чудна картина. „Зимѣ въ кръчмѫ-тѫ или въ кафене-то, а лѣтѣ на двора подъ сѣнкѫ наряджть ся по 20—30 душь събрани тукъ, едни да си поотдъхнѫть отъ работѫ, а другы отъ праздность да се видять, да ся поразговорять и поисприкажять, кой какъ стигнѫлъ нощесь до кѫщѫ-тѫ си, кого що посрѣщнѫло у дома му, още и кой какъ злѣ прѣминѫлъ въ спаніе-то си; а нѣкой си ся оплаква пъкъ отъ свое-то главоболіе, кое-то теглилъ цѣлъ день отъ снощно-то піяніе; такывы и другы тѣмъ подобны бабины девятины ся приказвать и едны пушять цигаркы-ты си еднѫ по другѫ, а другы куркать наргелета-та си и всичкы съ нетърпѣніе очакватъ кога еднъжь слънце да поклимне та да ся порасхлади, или както обычно е нарѣчено въ піянскѫ-тѫ грамматикѫ това врѣмя *ємъ-вактѫ*, па тогась — удри пакъ на ракынѫ до срѣдъ нощь! Ные Блъгаре-ти никога не можемъ да ся съгласимъ двама на едно мѣсто за еднѫ каквѫ-да-было работѫ, и всякога вървимъ на „косено е, стрижено е“ по между си, но тукъ въ това врѣмя и въ това дружество, за което ми е прикаска-та, отдѣ ся земе това братско съгласіе и любовь по между тѫжѫ дружинѫ па и тевекелликъ, та всичко врьви изобщо и на равнѫ мѣркѫ: тукъ не піе само единъ, а пъкъ другъ да гледа, но всѣкой единъ ще почерпи прьвѣ всичкы-ты, па тога, най-послѣ, ще піе и той. Това сѫщото ще се повтори отъ всичкы-ты членове, зачто-то чашката е длъжна да ся сыпе у всякѫ устѫ, и да ѝ се не ще, и то по толкова пѫти, колко-то главы има въ дружество-то! Но съ това още не е свршено: „на единъ кракъ не може да ся стои“, казватъ едни, а други отговарять, че не было добро на „текъ“, и, всичкы съгласно повтарять сѫщѫ-тѫ работѫ и втори пѫть. Откакъ ся свръши и това нѣкой си изнайде, че

ные смы были православны Христіяне, вѣрвали смы въ св. Тройцѫ, та хайде и за неѭ още и трети-пѫть повтарять сѫщето. Слѣдъ това и другъ нѣкой разуменъ ся найде та измисли пъкъ друго, все пакъ таково нѣчто, ала обычно ся свръшва съ черпеніе отъ кръчмаровѫ странѫ, който и напрѣдъ е былъ въ ерфенето, но сега черпи пъкъ подъ прѣдлогъ: да излѣзе надъ всичкы-ты пѣтелъ! ала и отъ другы-ты по нѣкои си почерпять пъкъ за да излѣзѫтъ ужъ и тѣ пѣтли, но кога станѫть да си иджть, излѣзѫтъ до единъ кокошкы . . . . Такывы дружества у нѣкои мѣста ставать и по два пѫти на день: и прѣдъ обѣдъ и прѣдъ вечерѭ. И горко му дошло, който имъ падне въ това врѣмя въ рѫцѣ или който отъ членове-ти имъ не піе . . ." „По тоя редъ — да завършимъ цитата — се разпростира піянство-то у нѣкои мѣста изъ отечеството ни"; а което е по̀-чудно, то е. че имало вече „дружества старешки, дружества младежки, и дори и ученическы! спорядъ както е всякому познато, та не трѣбва описваніе". Пиянството съ стихийна сила се е разпространило за кѫсо врѣме на всѣкѫдѣ изъ отечеството ни и то у „всичкы съсловія: и у стари и млади, у богаты и сиромасы, дори и у дѣцата, „а най-жалостно-то е, че се заврѣ и у оныя, съ *силнѫ-тѫ рѣчь* на които можяше да ся отвръне божемъ кой-годѣ отъ тоя страшенъ и смьртоносенъ непріятель . . ." Кои сѫ тѣзи послѣднитѣ, за които Дановъ загатва само, безъ да ги означи нѣкакъ по̀-отблизу, ако не поименно? Ние мислимъ, че тукъ той мѣри нѣкои отъ най-виднитѣ публицисти. Не е ли тукъ картината много повече грозна, отколкото ще да е била въ дѣйствителность? Не! защото Дановъ е правдивъ разказвачъ и много тънъкъ наблюдатель.

Мнозина днесь, като гледатъ какъ сѫ занемарени отъ народа училищата ни — отдаватъ го на туй, че сега за учебното дѣло сме имали „службашко" Министерство,—съ тѫга на сърдцето си спомнюватъ за училищата ни прѣзъ онова врѣме, когато тѣ поддържани отъ общинитѣ, сѫ служели за образецъ отъ всѣка страна. И това е една историческа илюзия, миражъ, който изчезва отъ ума ви, когато надникнете въ това що пише за тѣхъ Дановъ. Ето какъ ни рисува напр., дѣвическитѣ училища. „Помыслѣте си на единъ какъвъ-годѣ зѫнданъ, испрьвѣ за друго испеченъ, а послѣ за училище нарѣченъ; неумазанъ откакъ ся направилъ и закниженъ съ ръждиви упушени хартии или съ испотрошены стькла. Тукъ измежду вѣчны-ты прахове въобразѣте си еднѫ каквагодѣ ученѫ калугеркѫ или нейнѫ ученицѫ, условенѫ годишно за еднѫ умрѣлѫ цѣнѫ, че прѣдава „Чясословъ и Псалтырь или пъкъ че учи дѣца-та на домашнѫ разсыпіѭ — тютюневы кесійкы и пр. и пр.".

Не е ли прѣувеличение това? Дановъ като да чувствува

това, затова бърза да забѣлѣжи въ скобки: „Тукъ може да кажѫть нѣкои си, че у тѣхъ не е досущъ тъй, нъ нека си казвать тѣ колко щѫть, — вые и въ тѣхнѫ-тѫ питѫ щете найдете на-половинѫ ръжено! . . .“. Ами селскитѣ училища? За тѣхната наредба и нищожни познания, що сѫ давали тѣ, вече говорихме. А какви сѫ били учителитѣ — „народнитѣ учители“, които ние тъй много обичаме да идеализираме? О, колко фалшиво си прѣдставляваме миналото! — „Като нѣма кой да имъ трьси смѣткитѣ, тукъ ся врьши всичко по произволъ и отъ учители и отъ ученицы; напр. кога да было да идете въ село Д. . . , вые все щете найдете учителя въ кафенето на префѫ-тѫ, а пакъ въ Б . . . зарань до пладнѣ и вечерь до срѣдъ нощь учитель-тъ дѣли чяши-ты заедно съ чорбаджіи-ты, а кога прѣдава тоя чловѣкъ на ученицы-ты и какъ имъ прѣдава като има толкова прѣдметы на главѫ, а нѣма врѣмя за да гы прѣговори, това е за чудо; въ Л . . . . учитель-тъ е всякога е вѫтрѣ въ училище-то, но занятъ съ своиты майсторіи невтасва да погледне ученицы-ты; въ училище-то. У И . . . е такъва нечистота, че да ти ся потрьси, па ся чудять отъ что были дѣтца-та трѣскавы; — отъ нечистотѫ! . . . въ село Ч . . . учитель-тъ прѣговаря уроцы-ты си зарань-вечерь въ кръчмѫ-тѫ; тамъ му ся отварялъ *зънъ-тъ*, казва той, по-добрѣ . . . . Въ село О . . . учитель-тъ не стига гдѣто служи за учитель, за метачь и за писачь въ общинѫ-тѫ, но трѣбвало да ходи съ прьвенцы-ты и на всякой зіафетъ или таково нѣщо, гдѣто ся піе и пѣе; защото билъ гласовитъ“...

Единични факти ли сѫ това, търсени нарочно отъ Данова съ неприязнена цѣль да кори учителството, изъ срѣдата на което самъ той е излѣзълъ, или обикновено явление? Струва ни се, че Дановъ въ желанието си да поправя грѣшкитѣ на хората, нарочно ще да е изтъквалъ подобни факти. Но да се мисли, че той е билъ много доволенъ отъ дѣйностьта на тогавашния учитель при наличностьта на подобни факти, едва-ли има нѣкакво основание. Това се вижда и отъ други нѣкои мѣста, дѣто той се отзовава неодобрително за народния учитель. „Училища-та страдать, казва той по нѣгдѣ отъ самы-ты учители, кои-то или съ своѭ-тѫ неспособность, или съ своето лошо поведеніе или отъ нехайство въ работѫ-тѫ си вмѣсто ползѫ приносять врѣдѫ на ученицы-ты си“. Ако една община (търновската) при уславяне на учителя е изисквала отъ послѣдния между другитѣ задължения и да не играе „префа“ въ кафенето, това показва, че картоиграненто е било доста разпространено у тогавашнитѣ учители [1]). Ала най-злѣ се рисуватъ отъ Данова първенцитѣ граждани. Отъ тѣхъ сѫ произлизали всички злини, които сѫ спъвали училищния напрѣдъкъ. „Напр. въ Р . . . училището не е видѣло потѣганіе и измазваніе откакъ ся е на-

[1]) Вж. „История на Учеб. дѣло,“ стр. 141 отъ И. Ванковъ.

правило; въ Т.... гората е близу, ала училището имъ нѣма дръва за огрѣвъ на дѣтца-та; въ Х.... на учители-тѣ се не плаща по 4 мѣсяцы; въ В.... епитропъ-тъ накарва учителя да пазарува отъ бакалницѫ-тѫ му, та съ това да му ся исплаща годишната заплата!....". Ето какви сѫ били училищнитѣ настоятели, които сѫ държали училищата „подъ деветѫ-тѫ си грыжѫ".... „Голѣмы-ты училищны безрядицы и брькотіи, чясты-ты промѣненія на училищный рядъ, дори и тѣхны-ты затварянія понѣгдѣ, происхождатъ само отъ междуособны-ты партизанскы борбы на граждаиы-ты, кои-то на повече-то мѣста ся мѣсять въ училищны-ты работы не отъ родолюбиво чювство водени за да послужять на святилището на наукѫ-тѫ и не за негово-то добро, но за да послужять прѣзъ него на свои-ты страсти, или на свои-ты интересы. Така единъ става училищенъ настоятель съ намѣреніе да обори непріятеля си; другъ влиза за да може си отмьсти нѣкому; трети пріима тѫѭ службѫ за да може си распространи интересы-ты, а четврьти само да ся докопа до училищнѫ-тѫ касса, за да ся награби; или, ако единъ влиза за да покровителствува учителя, защо-то му былъ роднина или пріятель, а другъ ся пѫха въ училищно-то настоятелство за да изгони учителя, защо-то не былъ по неговый гѫдель; съ еднѫ рѣчь всякой иска да употрѣби учителя за мекере на свои-ты страсти!".... О, та това сѫ били грозни работи!... Но да продължимъ цитата, защото картината съ това още не е пълна. „Ако ли ся случи нѣкой разбранъ да пойме тѫѭ службѫ отъ родолюбіе да послужи съ чистѫ съвѣсть и искренность за добро-то на училище-то, за успѣха на просвѣщеніе-то на млады-ты, то щѫть ся найдѫть пъкъ нѣкои неразбрани да разбрькать работѫ-тѫ, та пакъ да ся прѣпятствува на добрѫ-тѫ нарядбѫ, колко-то ѭ има. Така една партія като надвые на другѫ, събаря заедно съ неѭ и учителя имъ и доводи на негово мѣсто другъ по своя калѫпъ; но той ако е ней угоденъ, не е пъкъ по гѫдела на третѫ партіѭ — та хайде и той ся замѣнява пъкъ съ третій, и т. н., и слѣдъ всяко промѣненіе на учителя, мѣнява се и цѣлый училищенъ съставъ и рядъ, а горкы-ты ученици — наши-ты бѫдѫщы надежды — губятъ златно-то си врѣмя напраздно, прѣбиватъ училищны-ты прагове, истриватъ голы-ты столове, и вмѣсто наукѫ, учять се на мюзевирлицы, а вмѣсто благонравіе — на развратъ и пр. и пр. ....". Каква разлика между тогавашното партизанство и сегашното? Никаква. Разликата е само въ размѣръ, а не и въ качество. Партизанскиятъ духъ, по нѣмане просторъ въ други области на общественото животъ (държавнитѣ учрѣждения тогава бѣха затворени за българина), е вълувалъ само въ черковно-училищната община, въртѣлъ се около единственото тогава служебно поприще за българина — учителството. Замѣнете въ горнята кар-

тина имената училищенъ настоятель съ народенъ прѣдставитель, учитель съ чиновникъ, ученици, ако щете, — съ български граждани избиратели — и вие ще имате модерната картина на партизански яжби и гонения, па кажете тогава, нова ли е поява партизанството въ Свободна България! Съ подобни, не хубави думи ни рисува Дановъ и другитѣ дѣйци на българския общественъ животъ—духовници, учени, вѣстникари, книжари и пр. Никждѣ той не вижда ясно съзнание на дълга, нито воля да се работи за общо добро...

Колкото за поминъчната страна на тогавашния животъ, сир. за състоянието на земледѣлие, скотовъдство, занаяти и пр., за тѣхъ ние имахме вече случаи да кажемъ по̀-горѣ, съ какви плачевни думи ги описва тѣхъ Дановъ.

Искате ли да видите общата нравствена картина?—Четете:

„Всякой ся обладалъ отъ най-горня стъпень самолюбіе, всякой работи само за себе, а за другиго не ще и да знае; гражданинъ-тъ не промышлява за селянинъ-тъ, а селянинъ-тъ не хае за гражданинъ-тъ; ученый-тъ не поучава простый-тъ, а простый-тъ не зема отъ ученый-тъ; богатый-тъ не помага на сыромаха, но и сыромахъ-тъ не приближава до богатый тъ. И така на една страна владѣе охола надутость, а на друга — лудо нехайство, па̀ — и двама-та въ ямж-тж!“

И пакъ се неволно питаме ние: това ли е то „доброто старо врѣме“?

* * *

Нека да разгледаме, най-сетнѣ, и външната страна на Дановата писателска работа.

Прѣди всичко ще кажемъ, че Дановъ ни удивлява съ разнообразнитѣ похвати и форми, чрѣзъ които той дава изразъ на своето скромно идейно съдържание. Понеже пише съ цѣль да убѣди своя четецъ, затова и писателската форма, съ която найчесто си служи той, е обикновенното *разсжждение* или *разправа*, споредъ неговий езикъ. Но Дановото разсжждение не е отвлѣчено умуване, мъглява доктринерска идеология, а ясно и пълно съ движение умоизвеждане, достжпно и разумливо и за най-простия четецъ, понеже на всѣкждѣ изхожда отъ обстоенъ анализъ на фактитѣ. Като разсжждава върху обичната си тема — *трѣба да се просвѣтимъ, ако искаме да подобримъ живота си,* — той сѣкашъ води обикновена *бесѣда* съ своя четецъ; а като прѣплита съвсѣмъ естествено на много мѣста твърдѣния съ питания, повѣствователни съ описателни елементи, придава рѣдка живость на разсжждението си. Ето, за примѣръ, какъ захваща разправата си: „Що правять хора-та, а що правимъ ные?“ —

„На сегашно врѣмя въ Европѫ гдѣ ся върнешь и обърнешь, всѫду гледашь *чюдеса чюдесъ!* На всѫдѣ тя плѣни красота, на всѫдѣ тя удивлява мѫдрость, на всѫдѣ тя омайва искуство на чловѣческый духъ! Желаешь ли да видишь напрѣдъка на Европѫ, погледай на нейны-ты работы, и ты щешь ся въздивишь на тѫѭ мѫдрость и истънченость на чловѣческый духъ. — „За щото нѣкога не си могълъ ни да си помыслишь, днесь го прави рѫка човѣческа; щото у насъ наричямы гяволіи и враголіи, казвать ти книгы ты че не е друго, освѣнъ вліяніе на естественны-ты силы, чрѣзъ наукѫ-тѫ.

„Мыслишь-ли, че Европа е на свръшваніе съ свои-ты мѫдруванія, т. е. че нѣма да напрѣдва повече? Лъжешь ся.—Доклѣ слънце-то на свѣта грѣе, все ще бѫде и напрѣдъкъ! Чловѣческый духъ, охрабренъ съ свои-ти произведен я, все ще ся сили да напрѣдва повече и повече; той не познава никаквы прѣчки, той не зема нито отъ врѣменны, нито отъ мѣстны, нито пакъ отъ обстоятелственны спънкы. Това ся показа прѣминѫлѫ-тѫ годинѫ у Французы-ты, които и въ най-голѣмы-ты си бѣдствія, кога-то бѣхѫ обиколени въ Парижъ отъ непріятеля, изнайдохѫ лесноѭ та изврькнѫхѫ съ балоне като птичкы по въздуха, за да ся споразумѣѭть съ свои-ты братія . . .

„Ные живѣемъ сега въ брьзо врѣмя, ные живѣемъ въ тока на най-бръзы-ты случяи и идеи, кои-то сѫ вече повлѣкли слѣдъ себе народы-ты. Въ тѫѭ епохѫ, въ коѭ-то ные живѣемъ, една година извръшва толкось новы работы, кои-то нѣкога вѣкове не сѫ могли да направять. Отъ гдѣ и отъ що произхожда това?—Отъ наукѫ-тѫ и отъ много-то знаяніе—отъ просвѣщеніе-то!“

„Па доклѣ просвѣщени-ти народи, водени отъ наукѫ-тѫ, всякой за себе така като мравкы ся трудять, работять и напрѣдвать, тежко и горко намъ, кои-то сѣдимъ тъй съ сгѫрнѫти рѫцѣ, та гледамы що правять хора-та, а не окопищамы ся да ся помръднемъ на напрѣдъ отъ това наше мрьтвило, въ което ся намирамы; нъ възъ това още и казвамы и вѣрвамы, че свѣтъ-тъ ще пропадне отъ ученіе-то . . .“

„Напрѣдъкъ-тъ е вѣченъ. Това е вече припозната истина. Зато всякой оня, былъ народъ или частенъ чловѣкъ, кой-то не крачи съ сѫщы-ты крачкы, той назадва, а пъкъ който назадва, той най-сетнѣ пропада . . .“

Но колкото лекъ и увлѣкателенъ е Дановъ въ излагане на мислитѣ си, толкова е и дълбокъ той въ своитѣ разправи. Той не се спира на половината пѫть, а се стреми да прониква сѐ по-дълбоко, и по-дълбоко, за да издири крайната причина на факта. На много мѣста четецътъ просто се смайва отъ тънката проницателность на автора. Така напр. слѣдъ като ти нанизва редъ причини за разпространение на пиянството у насъ,

и ти мислишъ, че всичко е изчерпано тукъ, той неочаквано ти посочва най-главната причина за това причината на всички причини, а то е *„голѣма-та сиромашія въ разговоръ, коя-то произлиза отъ нашѫ-тѫ простотѫ, отъ наше-то неученіе и отъ нашѫ-тѫ праздность: „да пинемъ, кажѫть, да ся роди умъ и дума!“*

На естественостьта, съ която Дановъ развива мислитѣ си, се дължи и полемическиятъ обратъ, който на много мѣста взема разправата му. Така, слѣдъ като напомня на мънастирското духовенство, колко много богоугодни работи то може и трѣба да извърши за народа, а не върши нищо, той казва: „Но на това мое прѣдложеніе може нѣкой отъ васъ за извиненіе да рѣкѫть: «Не пращамы ли отъ помежду ны по вънъ таксидіоты и другы наши братія да ходять изъ народа? . . . Не издадохмы ли и ные по еднѫ книгѫ за народа? Не испратихмы ли нѣколко жльтицы на черковный ни съборъ въ Цариградъ?» — Но азъ отговарямъ, че всичко това е тъй, ала ваши-ти таксидіоте, кои-то пращате по народа, ходѫть само за да *искать* отъ народа, а никой нищо му не дава; всякой му подлага рѫкѫ или св. мощи и казва: „давайте, братія, да ви сѫ опростять грѣхове-тѣ“! а никой си не обѣлва зѫбъ да каже на народа, що е това грѣхъ, ни какво трѣбва да прави та да ся чюва отъ него. . . А пакъ на ония, който щѫть ся похвалять, че сѫ помогнѫли народу съ по еднѫ книгѫ, или съ нѣкоѭ и другѫ жльтицѫ, казвамъ, че въ сравненіе съ оныя благодѣянія, които Вамъ народъ-тъ всѣкой день прави, Ваши-ти благодѣянія сѫ толкось, колко-то нищо! . .“. А въ стремежа си да аргументира, да дава по-голѣма доказна сила на това що учи, Дан въ си служи даже съ цифрени данни. Нѣмало срѣдства за подържане на добри училища, читалища и други полезни за народа институти! Е, разбира се, нѣма да има, като се трошатъ за пуста „плюсница — ракия“ по 4—5 гроша на день . . . На, „въ едно село се испиватъ въ годинѫ-тѫ смаль не 200 бъчвы ракыѭ: по 400 окы, правятъ 80000 окы; по 5 грошя окѫ-тѫ, правятъ тъкмо 400000 и словомъ четырестотинъ хиляды грошя! и пакъ: община-та нѣма пари! казвать“—Или пъкъ иска да ни докаже, че отъ броя на вѣстницитѣ може да се сѫди, до колко единъ народъ, е напрѣдналъ въ занаяти, земледѣлие, търговия. Какъ стоимъ ние въ това отношение? „У руси-тѣ дохожда на 136 душь единъ вѣстникъ, у Френцы-ты на 28, у Нѣмцы-ты на 24 душь, у Ингелизы-ты на 15, у Американцы-ты (Съединены-ты Дрьжявы) на 3 души, а у насъ българы-ты на 50,000 и словомъ педесеть хыляды душь!—единъ листъ отъ вѣстникъ, па и той ся не чете“ И добавя иронично: „Вижте си сега, Българе, умъ-тъ, та си кройте за домъ-тъ“.

За да бѫде още по-вразумливъ, Дановъ си служи съ фикцията — разказа. Какъвъ трѣба да бѫде истинскиятъ свеще-

никъ, учитель и гражданинъ — на тѣзи теми той намѣрилъ за по-добрѣ да отговори съ измисленитѣ разкази за попъ Първана Живковъ за горовѣйския учитель, за дѣда Добря. Тѣзи разкази, макаръ и заети въ основата си отъ хърватски, сѫ доста увлѣкателно написани, и на врѣмето си трѣба да сѫ се чели съ голѣмо удоволствие и полза.

Съ голѣмо разбиране на това, що е вършилъ, Дановъ си е служилъ и съ *увѣщателната* форма. Такъва е статията: „Що ни е най-нуждно сега“ и тритѣ и „позиви“—до свещеницитѣ мънастирскитѣ братя и народнитѣ учители.—Коя словесна форма може да дѣйствува по-добрѣ отъ благото увѣщание, когато трѣба да се бие на чувството за дългъ къмъ своитѣ ближни, къмъ своя народъ? Но за да може единъ човѣкъ да се обръща съ такива наставления къмъ своитѣ сънародници, той трѣба да чувствува въ себе си голѣма морална сила и авторитетъ. Притежавалъ ли е Дановъ такова нѣщо? На това питане може да отговори неговата петдесетгодишна дѣйность, посветена въ служение народу и тъй заслужено оцѣнена на 50-годишния му юбилей. Не знаемъ, какво впечатлѣние ще да сѫ направили Дановитѣ позиви на ония, до които сѫ били тѣ адресирани, на врѣмето си; но ние, като ги четемъ сега, виждаме въ тѣхъ такива благи и възвишени мисли, които правятъ отъ тѣзи писма сѫщински послания съ апостолски духъ; тѣ сѫ истински бисери, единствени отъ рода си въ нашата книжнина; въ това ще се съгласи съ насъ всѣки, който ги е челъ или би пожелалъ да ги прочете.

Най-послѣ, Дановъ си служи и съ леко-изобличителна форма, която на мѣста добива изгледъ на сатира. Такива сѫ годишнитѣ му хроники въ Лѣтоструя, подъ насловъ: «Нашето огледалце». Това сѫ редица отъ безрадостни картини, въ които Дановъ съ рѣдко майсторство рисува недѫзитѣ по всички линии на обществения животъ (въ крѫга, разбира се, на позволеното отъ турската цензура), като изобличава и шиба всички ония, които не сѫ стоели на поста, гдѣто ги е поставилъ дългътъ. — *Какъ стоимъ ные черковно?* — «Твърдѣ злѣ и неприлично. Въ наши-ты черквы, кои-то гы имамы вечь у всякой градъ и у всяко село и повече, ни у еднѫ нѣма духовнѫ хранѫ за народа: нѣма кой да проповѣдва, затова нѣма и кой да слушя; нъ всякой ходи не за богомолїе и да чюе нѣщо поучително и назидателно, а само за да ся повидять единъ другъ и да си ся понахоратять. Така священници-ти си гледать трѣбника, пѣвци-ти тининико-то, питропи-ти сарафлѫка, мѫжїе-тѣ пазарлѫка, а жены-ты приказкы-ты и моды-ты; остая само симитчїе-тѣ да влѣзѫть вѫтрѣ, та да ся обрьнѫть тыя Божи домове на торжища (пазарыща) досущъ какво-то бѣ Іерусалимский храмъ въ Іисусъ-

Христово врѣмя, само че не ще ся намѣри нѣкой неговъ намѣстникъ, който да изгони торжницы-ты изъ вѫтрѣ». И кой е билъ причина за всичко това? Безъ съмнѣние, нашата «мащеха-майка, великата фенерска черква съ своето пагубно управленіе», но не по-малко и самото наше духовенство — нашитѣ свещеници. Но Дановъ, както казахме вече, никога не се спира само на фактитѣ, а търси да посочи тѣхната причина. И наистина, какви сѫ били свещеницитѣ прѣди да станатъ такива? Ето какви некрасиви но поучителни работи ни разправя Дановъ за това: „У насъ има сега толкова си хорица (забѣлѣжете умалителната форма, която употрѣбява Дановъ тукъ), които едва чякать да дойдѫть блъгарскы владыцы, та да ся запопять; ала гдѣ гы чякать да дойдѫть и какъ ся готвять тіи? Повечето отъ тѣхъ сѣдять въ бакалницѫ-тѫ и терзіницѫ-тѫ, та чякѫть да дойдѫть тамъ да имъ надѣнѫть патрахыла на шіѭ-тѫ! а другы пакъ на коня или на пазаря! па има и такывы, които пазять по цѣлъ день кафеджія да не влива въ спирта водѫ или кръчмаря да не мѣшя въ водѫ-тѫ вино, и тамъ чякать Духъ святый да дойде да гы просвѣти...“ Какво добро е могло да се очаква отъ подобни свещеници? Трѣба човѣкъ да е много кѫсоуменъ, за да се сърди и мръщи на подобни служители, когато чете такива гадости за тѣхъ, записани отъ Данова: «въ село Р... священици-ти изъ кръчмѫ-тѫ не излизать! въ П... на единъ отъ тѣхъ калимавка та и дрехы-ты сѫ потънѫли въ масть! въ Д.... на еде-кой си отъ тѣхъ изъ уста-та вмѣсто благословія кыпять найгнуснавы-ты блядословіи! и каквы каквы още чюдесіи не види чловѣкъ у насъ въ това *съсловіе* отъ народа ни, а нигдѣ проповѣдь, нигдѣ назидателны поученія се не чуѭть. Нѣма и не ще роди скоро майка и вторы като попъ Прьвана Живковъ въ село Въртопъ!» Но като рисува съ такива гадни черти съврѣменнитѣ си свещеници, Дановъ бърза да попита: „Само тіи ли сѫ криви за това? сѣщамы ли ся кой-годѣ отъ насъ да задлъжимъ такывы прьвѣ да иджть въ училище да се научять, та да познаѭть какво нѣчто е священство-то, и каквы длъжности има да испълнява священикъ-тъ къмъ Бога, къмъ себе и къмъ словесно-то си стадо?»—Каква поука за всички ония наши писатели-кречетала, които обичатъ да се гаврятъ само съ недостатъцитѣ на нашитѣ свещеници, безъ да си даватъ ни най-малко смѣтка за това, че тѣ струватъ толкова, колкото и ония, изъ срѣдата на които тѣ излизатъ за да надѣнатъ расото и да се причислятъ къмъ «съсловието» на духовенството...

Строгъ къмъ проститѣ селски свещеници, Дановъ е безпощаденъ спрѣмо мънастирскитѣ братя. «Что правять наши-ты старцы израилевы по манастиры-ты? — Истѣгать се лѣтѣ подъ сѣнкы-ты, а зимѣ по топлы-ты собы, и чюдять ся что да ядѫть

и да пѭть — лѣжять и спасявать ся! Всяко живо сътворение на тоя свѣтъ ся старае за своето усъвръшенствуване; само тая пасмина хора не щяха ни да знаять за това". Това не е просто изобличение, то е саркастично бичуване.

Що правять нашить богаташи? — «Трупать пари за да имъ ся найджть и на оня свѣтъ; оттамъ мислять тѣ да пращать нѣкога, за да правять добро на свои-ты ближни". Тукъ Дановъ не забравя да шибне и ония благодѣтели, които въ завѣщанията си разпореждать да се употрѣби имотътъ имъ слѣдъ смъртьта тогава, „когато пара-та хване да ражда по грошъ", което ще рече: «трай коньо до зелена трѣва».

Сатиричното перо на Данова, подсладено съ малко юморъ, не е заминало и тогавашнитѣ „млади" (— по сегашному „младежи"). *Какъ сѫ и что правять тѣ?* — „Тѣмъ дай криво фесче, тънко бастонче и седефенѫ броеничкѫ, па гы не тръси и не искай повече нѣчто отъ тѣхъ. Тѣ сѣкать, че нѣма никога да ся мрькне; казвать, че въ тѣхнѫ-тѫ грамматикѫ нѣмало бѫдѫще врѣмя, но само настояще, а не знаѭть, че безъ добро нѣма никакво сребро. — Боже мой! какво ли ще бѫде пакъ съ млады-ты въ К...ъ, гдѣто не знаѭть, что е това нощь и гдѣ-то чяшкы-ты ся не изсушявать никога! ами въ Б...ъ, гдѣто билярдътъ не вижда мира и денѣ и нощѣ и на кои цигаркы-ты изъ уста-та и карты-ты изъ рѫцѣ-тѣ не излизать никога?..." Смъкнете кривото фесче отъ тия млади и турнете вмѣсто него астраханеното калпаче или паларня, и ето ви, подиръ шесть-седъмь години, галантнитѣ чиновници на нова България...

А искате ли да чуете, на каква степень е стояло народното съзнание? „Ные блъгаре-тѣ, казва ни Дановъ, всѫду, гдѣ-то смы, по кръвь и по лице смы еднакви, но по мозъкъ, по срьдце смы всякаквы: така напримѣръ, има едны, кои-то и мислять и говорять по влашкы, русскы или гръцкы — изблъгарили ся; другы, кои-то още говорять по блъгарскы, ала мислять по русскы, грьцкы или влашкы; трети, които отъ бащѫ и майкѫ блъгаре, а изродили ся катѫре. Има и такывы чюдовища, та отъ бащѫ блъгаринъ, майкѫ цинцаркѫ сынъ-тъ станѫлъ грькъ; или наопакы: отъ двама родены братія отъ единъ бащѫ и майкѫ единый да е блъгаринъ, а другый грькъ или влахъ или дяволъ го знае какъвъ. Намирать ся още и такывы: цѣлъ цѣлниничякъ блъгаринъ още и твой роднина, па ти и хорати на пѫтя хубаво и лѣпо блъгарскы, а чтомъ прѣмине прага у дома си стане грькъ, или влахъ или Богъ го знае какъвъ. Па има и още по-голѣмы чюдовища, които за нѣколко грошя днесь ти става и грькъ и русинъ и влахъ па дори и цинцаринъ; има нѣкои, кои-то ся водять за носа отъ грькынѫ, а пакъ другы, на кои-то брька въ мозъка влахыня. Ето на, такывы смы ные блъгаре-тѣ „шярени

барени досущъ като детелина!"—досущъ като днешнитѣ македонци, които за пари, кажатъ, ставали всѣкакви, споредъ думата: „Ке ми дайшъ пари, ке се чинамъ бугаринъ". – Risum teneatis?...

Ала колкото язвително и да е Дановото шибане, се въ него прозира и една прѣдпазливость и умѣреность, което свидѣтелствува за умствената зрѣлость на изобличателя. Каква разлика между Данова и Ботева въ това отношение! Докато първиятъ съ своето сатирично перо ни наумѣва спокойния хирургъ, който съ своя анатомически ножъ полека и прѣдпазливо разрѣзва гнилитѣ меса на своя болникъ, вториятъ съ своя сатириченъ мечъ удря безмилостно дѣто завърне, безъ да мисли ни най-малко за послѣдицитѣ отъ тази рѣзня; Дановъ сѣкашъ шиба съ коприва, а Ботевъ — съ бичъ изплетенъ отъ змии и скорпиони, та тежкому когото закачи...

Ето за примѣръ какво пише Дановъ върху темата „Какъ и съ що ся прославя праздникъ-тъ на св. Кирила и Методия":

„Както го прославявамы, по-добрѣ да не е. Не казвамъ да ся не славять и не почитать тыа великы мѫжіе; зачто-то народъ, кой-то не почита и не уважява свои-ты великы мѫже и благодѣтели, той не може и да гы има. Нъ така ли ся прославя память на такывы благодѣтели, кои-то ни сѫ извлѣкли изъ тынѭтѫ на идолопоклонство-то и озарили ны сѫ съ евангелскы свѣтъ, кои-то ны сѫ извели изъ мрака на невѣжество-то и просвѣтихѫ ны съ писмо, кои-то жрьтвувахѫ цѣлыа си животъ само заради насъ да ны введѫтъ въ пѫтя на истинѫ-тѫ и съ всичко това да ны упазять за да бѫдемъ и днесь живы, а друго-яче, безъ тѣхъ, отколѣ да ся е помела наша-та память отъ земѭ-тѫ. А ные безъ да си помыслимъ на всичко това, едва чякамы 11-ый Маіа, та да ся понаядемъ и понапіемъ, понапѣемъ и понаиграемъ, па на другый день обтрупамы вѣстницы-ты съ дописы за да видять хора-та за хубость наши-ты лудор и! Ха, да ся прави това оттамъ, гдѣ-то прьвъ пѫть ся слави память-та на тыа святіи, тѣмъ е простено; но оттамъ, гдѣ-то тоя праздникъ, ся е празднувалъ и по 25 пѫти, то е вече срамота да ся хвалимъ съ такывы дѣтински работы. Какъ ся не намѣри досега нѣгдѣ нѣкой майчинъ и бащинъ въ тоя день да прѣброи толкосъ голѣмы-ты и добры дѣла на тыа велики мѫжи, па да си попрѣмысли, че тѣ могѫть да ся прославять пакъ само съ подобны дѣла, а не съ ядение и піяніе: зачтото не славимъ въ тоя день піяницы, нъ най-голѣмы-ты ни добротворцы..." По-нататъкъ авторътъ изброява, какви почини за благодѣяние и просвѣта би трѣбало да се правятъ въ свръзка съ този празникъ, съ което едничко би се отпразнувала паметьта на св. Просвѣтители както подобава; „а така, само че смы пили и играли, или че смы ся фотографирали (вмѣсто да дадѣхмы тыя пары божемъ за писалкы

на сиромашкы ученицы), това сѫ съвсѣмъ дѣтинскы и за смѣхъ работы, а не за похвала".

А ето подиръ петь години, какво говори по сѫщия прѣдметъ Ботевъ:

„Но какъ празднуваме ние тоя знаменитъ и священъ за насъ праздникъ. Ето ставатъ вече толкова години, отъ както ние сме смѫкнали отъ шиите си фанариотския яремъ и отъ както живѣемъ самостоятелно въ черковно отношение; а събираме ся да празднуваме памятьта на това освобождение само за това, за да ся понапиемъ, понаядемъ и понавеселимъ и, за да покажемъ, че отъ 365 деня въ годината ние само тоя день посѣщаваме на народътъ си и само въ тоя день биваме патриоти. Да! патриоти сме ние, дордѣто сме пияни, народни сме, дордѣто народътъ има още съ какво да ни храни! У насъ патриотите на тоя праздникъ четатъ слова и рѣчи, разказватъ заслугите и дѣятелностьта на свѣтите (sic) мѫже, предѫвкватъ и кѫлчавятъ историческите и сѫврѣмените истини, играятъ народни игри, пѣятъ „народни" пѣсни, пиятъ, ядатъ и се весселятъ; а въ това сѫщо време, предъ тежките и безчовѣчните страдания на народътъ дигатъ тостове за здравието на тирана, за дѫлгоденствието на робството и за щастието на глупците. На тоя свещенъ и тържественъ за насъ праздникъ, вие ще да чуете, че патриотите реватъ: Да живѣе робътъ! Да живѣе нашиятъ немилостивъ тиранинъ! Да живѣятъ нашите калимавки! Да живѣятъ пиевиците на народътъ! Да живѣе нашата всеобща подлость!" Какъвъ срамъ и присмѣхъ за памятьта на ония, които така пламенно и искренно сѫ обичале човѣчеството и които така енергически и самоотвержено сѫ работиле за ползата на своя народъ!"

Така се е празднувалъ праздникътъ въ поробеното отечество. А отъ емиграцията? — „И тукъ, както въ поробеното отечество на Кирила и Методия, народниятъ праздникъ е тържество само на пиянството и на виковете; и тукъ, както и въ нещастна Бѫлгария, свободните робове празднуватъ 11 Маия само за това, за да покажатъ особеностьта на своята славянска натура. Служба въ черквата, слова и рѣчи предъ чужденцитѣ, музика и пиянство на банкетите, тостове за свободата на Бѫлгария и най-после сънь, като настане вториятъ или третиятъ часъ на нощьта. На другиятъ день бѫлгарското „азъ" не сѫществува; пресипналите патриоти се хвалятъ единъ предъ други, че ги боли глава, че ѣле повече отъ колкото заплатиле и че останале доволни отъ распалените тостове на патриотическото вино... Видите ли кои сме ние..? Тъй ние отъ година на година на сѣки 11 май освобождаваме своето нещастно отечество. Гладните и голите сѣдятъ на брѣговете на Дунавътъ и оплакватъ Бѫлгария, а ситите и затлѫстѣлите ни учатъ, че по-на-

предъ човѣкъ трѣбва да бѫде полезенъ на себе си, пакъ тогава вече на своето отечество. О, патриоти, патриоти! О, хамелеони, хамелеони! . . . "

Не ще и дума, че тукъ има и пò-остро патриотическо чувство, и повече жлъчка, и повече енергия въ изразитѣ, но и повече риторика—при по-малка историческа правда, отколкото у Данова.

На какво се дължи тази разлика? Безъ съмнѣние тя трѣба да се отдаде главно на различието въ темпераментитѣ: отъ една страна тукъ ни говори мѫдростьта и опитностьта на 40-годишната възрасть, а отъ друга — буйностьта на 26-годишния младежъ-революционеръ.

* * *

Единъ отъ моднитѣ наши писатели — отъ ония, дѣто се мѫчатъ да разпространяватъ между нашето българско общество най-модернитѣ литературни възгледи и форми — прѣди двѣ-три години въ една своя книга*) изрече много остра прѣсѫда за всички наши писатели отъ прѣди-освобождението ни, като нарече тѣхнитѣ трудове, както за тѣхното съдържание, тъй и за езика имъ — дѣтински! Безъ съмнѣние, литературата ни прѣзъ послѣднитѣ 15-20 годинъ напрѣдна доста и въ просторъ и въ дълбочина; но да си мисли, че нѣкаква пропасть дѣли книжнината на робското българско отечество отъ литературата на свободна България, би било чисто заблуждение. Защото ако наистина Каравеловата белетристика по жизнена правда и художественость е нищо въ сравнение съ Вазовата, то *драмата* на Друмева, историческитѣ работи на Дринова и Ботевитѣ журнални статии отъ *отвѫдъ*, стоятъ много пò-горѣ отъ съотвѣтнитѣ литературни работи отъ *отсамъ*. Още повече въпросно става горньото твърдѣне, ако се сѫди за езика на нѣкои отъ тогавашнитѣ писатели и на пò-многото отъ сегашнитѣ. Въ това отношение нѣколцина отъ писателитѣ ни прѣди освобождението заслужватъ напълно нашето внимание. Между тѣхъ ние ще изтъкнемъ на най-видно мѣсто Данова.

Дановъ е единъ отъ най-добритѣ познавачи на българский езикъ. Той владѣе езика и практически и граматически. Практически го владѣе като българинъ, който се е родилъ и порасълъ въ такъвъ балкански кѫтъ, дѣто се чуе най-добра книжовна българска рѣчь, и като работникъ въ полето на народната просвѣта, тъй тѣсно свързана съ езика; а теоретически—граматично усвоилъ си го като ученикъ на Н. Геровъ въ Копривщица. Колцина отъ нашитѣ писатели могатъ се похвали съ такова

*) И. Ст. Андрейчинъ: „Книгата и животътъ," стр. 6. „Всичко, излѣзло изподъ тѣхното перо, носи печатъ на ученичество."

двояко познаване на езика? По своята граматична правилность и рѣдка чистота Дановътъ езикъ, смѣло може се каза, е единственъ въ нашата книжнина. Сравнително съ всички наши досегашни писатели Дановъ въ малкото си съчинения е употрѣбилъ *най-много български* думи и обрати и *най-малко* — русизми и други чужди думи. И въ постепенното отръсване на книжовната българска рѣчь отъ славянобългарското влияние Дановътъ езикъ е изигралъ своята напрѣдничава роля. Подъ перото на Данова българскиятъ езикъ като-че изведнъжъ се явява въ истинския си ликъ. Въ неговитѣ работи, писани прѣди 40—35 години, книжовната българска рѣчь има почти модеренъ изгледъ. Между това, българскиятъ езикъ (думата ни е за *книжовния* български езикъ) прѣзъ този периодъ сѐ е направилъ извѣстенъ напрѣдъкъ. Тази особеность въ езика на Данова се дължи на това, че той въ своята рѣчь е внесълъ твърдѣ много елементи отъ живия български езикъ извора за всѣко подмладяване на единъ книжовенъ езикъ. Дановътъ езикъ не е остарѣлъ, защото въ него бие силно стихията на народната рѣчь; такова нѣщо ние виждаме и у Ботева; — на всички други писатели отъ онази епоха езикътъ въ извѣстни страни е поизвехтѣлъ, поостарѣлъ.

Дановътъ езикъ е толкозъ правиленъ и толкозъ близъкъ до живата българска рѣчь, че да се занимаваме съ него, ще рече да разглеждаме това, което най-добрѣ характеризира строежа на българский езикъ. Ето защо, като разглеждаме Дановий езикъ, ние ще се простремъ повече, като го сравняваме тукъ-тамѣ съ езика на други наши книжовници, като Славейкова, Икономова и др.

Благодарение на постоянното си общение съ народа и то главно съ оная часть отъ него, която спада въ областьта на книжовния говоръ, Дановъ, като никой другъ, така си е усвоилъ българската народна рѣчь, че колкото пò-дълбоко се взираме въ негова езикъ, толкова повече форми, неотбѣлѣзани даже отъ граматицитѣ ни, намираме въ него. Никой отъ нашитѣ книжовници напр. не е употрѣбявалъ досега съ такова внимание различнитѣ глаголни врѣмена, както ги употрѣбява Дановъ. Това се вижда особено при тъй нареченото *редуване* на гл. врѣмена:

„Днесь хора-та сѫ *пронашли,* че волъ-тъ *былъ* за яденіе, а конь-тъ за работа, та *работять* повече съ коніе; и колко-то волове *употрѣбявать,* не *впрѣгать* гы вече въ шіѭ-тѫ, а въ рогове-тѣ, зачто-то тамъ *была* на вола сила-та.“ — „Всичко това ставаше за интереса на ученицитѣ и на тѣхнитѣ родители. За да *можехъ* обаче да заинтересувамъ изобщо всички селяни съ училището, азъ дадохъ на пò-изпрѣдилитѣ ученици да научатъ нѣщо и отъ черковно четене и пѣене.“ — „Едва *сега*

Перущене се увѣри*ха,* че учительтъ имъ зна*ялъ* много, та почна*ха* да ме гледатъ съ добро око. Мнозина, когато ме поздрав*яха* за успѣха, прос*ѣха* прошка, задѣто *сѫ* ме обижда*ли* до *сега* неправедно."—„Когато обаче прѣзъ коледнитѣ праздници ученицитѣ писна*ха* съ тънкитѣ гласове да пѣятъ стройно въ черква, тогазъ въобще всички ме оцѣни*ха,* колко *съмъ билъ струвалъ*, и всѣкой, що *бѣше ме оскърбилъ* съ опакото си поведение въ врѣме, когато по интригитѣ на попа почти всички работѣ*ха* да се махна отъ селото, сега всички иска*ха* да ме приближатъ, за да ми се извинятъ и да просятъ прощка за пакоститѣ, съ които *сѫ* ме *оскърбявали,*".

Употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена може се каза, че е пробниятъ камъкъ, по който най-добрѣ може да се сѫди, до колко единъ писатель у насъ може да си служи добрѣ съ българската рѣчь. Въ това отношение Дановитѣ „Спомени" могатъ да се прѣпоржчатъ като най-добъръ образецъ на всѣки, който би искалъ да си служи правилно съ глаголнитѣ форми.

Отбѣлѣзваме това, защото, ако има нѣщо въ българската граматика, въ което най да се грѣши днесь отъ всички, това е употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена.

Въ редуването на глаголнитѣ врѣмена Дановъ грѣши само въ първитѣ си и то прѣводни работи — подъ влияние на чуждий езикъ (руския): „Испрьво Іосифъ *былъ* много добрѣ у господаря си, а слѣдъ малко врѣмя *биде* наклопанъ прѣдъ него, та го *хвърлили* въ тъмницѫ." (Бытопис.). „Царь Симеонъ е *нанесълъ* най-голѣмъ ударъ на грьцкото царство, което много пѫти *побѣди* и *отне* му най-много мѣста." (Взаимоуч. таблицы). Подобни грѣшки сѫ обикновени у писателитѣ отъ прѣди-освобождението. Даже у Славейкова такивато се срѣщатъ много често: „(Лисицата) като искочи*ла* изъ гераня, скача*ше* радостна." — „Сеймени наистина ме подир*ватъ* въ кѫщата, на която бѣхъ слѣзълъ, и като се научи*ли* за лошитѣ намѣрения на попъ Танаса . . ., едва прѣвари*ха* да ни прѣдизвѣстѭтъ . . ."—„Неофитъ . . . пакъ *бѣше се завърналъ* като митрополитъ въ Търново и *чува* за „Огледалото."—„Него врѣме азъ не знаехъ нищо за Рупаланското нарѣчие, което изобщо до скоро *е било* твърдѣ малко извѣстно."—„Гергана вода нали*ва,*—Везиръ прѣдъ чадъръ сѣдѣ*ше;*—Гледа*лъ* Гергана, чуди*лъ* се." (Въ послѣдния случай — споредъ езика на народнитѣ пѣсни).

Колкото до сегашнитѣ писатели, неправилното употрѣбение на глаголнитѣ врѣмена, особено въ тѣхното редуване, е станало тъй обикновено, че човѣкъ е петименъ да види свѣсна българска рѣчь.

„Българитѣ *били* народъ почти полудивъ, на които единственото занятие *бѣше* войната" . . . „Високата порта както видѣ*хме, била принудена* да искупува съ скѫпи отстѫпки всѣка

война съ Русия“ . . . „Както се вид*ѣше*, възстанницитѣ има*ли* за планъ . . .“ „Тази борба (черковната) *е била* най-великото движение на новобългарската история; отъ нея се е породи*ла* и укрѣпи*ла* политическата идея у насъ. Тя приготви народа . . .“ („История на бълг. народъ“ отъ С. Бобчевъ, 1897 г.).

„Той (Славейковъ) зна*еше* аудиторията, на която *говори*.“... Като политически дѣецъ, той винаги *е билъ* съ народа и съ своето влияние най-много се мж*чеше* да изглади.....“—Той (Китанчевъ) *се е приготвялъ* къмъ уроцитѣ си, като обладава*ше* при това рѣдкото онова качество на прѣкрасенъ лекторъ—да умѣе*шъ* да вложишъ въ ушитѣ на слушателитѣ онова, което желаешъ да имъ вдъхнешъ.“—„Всѣки има*ше* възможность да изкаже всичко, което мис*ли*....“. „Въ това само Стамболовъ бѣше гениаленъ, и Дионисий Сиракузский и Ецелино ди Романо мога*тъ* (!) да му позавидятъ.“ (П. Каравеловъ, Годишникъ на Дем. п.).

Дановъ употрѣбява и такива гл. форми, които у другитѣ писатели съвсѣмъ рѣдко или никакъ се не срѣщатъ: „Не *бы* доста това, гдѣ-то училища-та ни *бѣхж* открай неурядни, нъ отъ нѣкое врѣмя ся забрькахж още повече и съ чюжды-ты языцы.“... „*Има-ще* вече 3—4 десятины годины откакъ се не чуе у насъ за чюма . . .“—„Всяко живо сътвореніе на тоя свѣтъ ся старае за своето усъвършенствуваніе; само тая пасмина хора *не щѣха* ни да знаятъ за това.“ Така намираме употрѣбени — „има-ще“ у Икономова: „Ако въ Дунава има риба въ (при) Землинъ, *има-ще* и въ Бѣлградъ.“.... («Писма за Сърбия»), а „*шѣха*“ у Пѣева: „Улицата бѣше пуста, само тукъ тамѣ се чуваше силното затваряне на порти; сегисъ-тогисъ и нѣкои жени *щѣха* да прѣ-прѣчатъ прѣзъ улицата. . . .“ *). — По-слабитѣ дѣца нека се задържатъ у дома и слѣдъ седмата година, за да си поиграятъ още, че да се всилятъ пò-добрѣ,—„послѣ *щжтъ оти* да учятъ.“

Всѣки, който слѣди пò-отблизу употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена у насъ сега, забѣлѣзва, какъ отъ една страна нашитѣ писатели избѣгватъ, кое отъ незнаяне езика, кое отъ просто нехайство, както тѣзи форми, тъй и нѣкои други, напр. условната форма на -(о)вамъ или -(у)вамъ. Така напр. Дановъ пише: „Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вечъ, че, ако прии*скувамъ* още, ще се скжса конецътъ на пазарлъка...“.

Намѣсто гл. форма „приискувамъ“ тукъ *обикновениятъ* български писатель-драскачъ би употрѣбилъ *обикновената* форма „ако *искамъ* още“. . . Сжщата сждба има и *не*свършеното причастие на *-ѣлъ*, което се смѣсва съ свършеното на -илъ. Примѣри за това могатъ се наведе съ хиляди:

„Морето е кани*ло* естествено гърка на смѣли прѣдприя-

*) У З Стояновъ туй мѣсто стои другояче: „На прѣдя ни се *вижда*ха *да прѣпрѣчватъ по* улицата нѣкои жени . . .“. (Зап. Т. II, стр. 19).

тия.“... „Хармоничното и пълно развитие на всички дарби... е служило за основа на това възпитание“... „Гръцкиятъ езикъ .... се е дѣлилъ на нѣколко нарѣчия .... Цицеронъ не се е двоумилъ *много пжти* да се хвали самъ.“... (К. Величковъ)*). —„Хенрихъ IV се обличалъ просто: *обикновено*, той носилъ сивъ сюртукъ“... „Прѣзъ поляната се вило и шумѣло бистро поточе.“ (Христом. Миш.-Кост.). Тукъ има и влияние на руский езикъ, и нехайство въ писането, и незнаяне на собственият езикъ. —Лекото и нехайно отнасяне спрѣмо езика виждаме и въ обратна посока — въ употрѣба на *несжществуващи* глаголни врѣмена, на които нашитѣ граматици даватъ и особно названия, като отдавна минало и др.

Така напр. Икономовъ пише:

„Ако въ Бѣлградъ *бѣше било* тъй кално, както и въ София, бѣлградчане трѣбаше непрѣмѣнно да се отрѣкжтъ. . . .“ („Писма за Сърбия“, стр. 55).

Даже у Теодорова срѣщаме:

„*Фърлй* каже въ локвата единъ камъкъ.—Не ща, рекохъ, азъ *бихъ се опръскалъ*.“ („Методична граматика,“ 1899 г.).

Съ особена грижливость Дановъ употрѣбява съюзитѣ, — и въ това се познава тънкиятъ познавачъ на езика; въ това отношение той може да служи за по-добъръ образецъ отъ всѣки граматикъ. Вижте какъ приятно се развива фразата:

„Повръща *ли* дѣтето, това е знакъ, че е прѣяло, *та* му се е развалилъ стомахътъ; *зато* като плаче не мысли, че е гладно, *та* да му въвирашь насилж храняж за да млъкне, но земи *та* го окжпи съ хладнж водж, *за да* му се очисти кожа-та ... *па* го остави да си поспи.“ — „Добрѣ, добрѣ си дошълъ, *защото* за новото школьо, което си правимъ сега, ще ни трѣбва *и* даскалъ; *ала* сега ние не можемъ да направимъ нищо безъ нашитѣ селяни; тѣ сега всички сж по къра, *та* като се прибератъ за праздника на св. Илия, тогасъ ще ни почетешъ и попѣешъ въ черква, *за да* ти чуемъ гласа, *па, ако* го аресаме, то лесно ще се споразумѣемъ *и* спогодимъ за всичко.“

„Отъ това азъ се убѣдихъ, *че* всичко туй се прави съ намѣрение *да* ме отчаятъ, *та* да си дамъ оставката *и* да се махна отъ селото. *Ала* азъ не направихъ това, *а* отидохъ при А. Гичевъ, *та* му казахъ: „Бай Архангеле, отъ постжпкитѣ на вашитѣ селяне спрѣмо мене азъ се убѣждавамъ, *че* тѣ ме не искатъ за учитель въ селото си. *Понеже* става вече късно да си търся и намѣря потепървѣ друго мѣсто, за мене не остая друго, освѣнъ да ида въ Пловдивъ, да продамъ контракта си на чорбаджи Стояна Чалъковъ, *та* да си приема заплатата *и* да се прибера у дома си въ Клисура, *а пъкъ* тѣ нека му мислятъ за сетнинитѣ.“

*) Примѣритѣ сж взети изъ неговата „Всеобща история на литературата.“

Малцина отъ писателитѣ прѣди освобождението употрѣбяватъ съюзитѣ *ала*, *инди*. Подъ влияние може-би на хърватский езикъ, Дановъ много често и за голѣма полза въ стила си употрѣбява съюза *ала:* „Вода-та е всѣкога полезна, ала кога сѫ доведе да кара десятинѫ витла водениця, тогава тя быва още по̀-полезна.“ На много мѣста употрѣбява този съюзъ и Ботевъ.*) Съюзътъ *инди,* който у днешнитѣ писатели-филолози (Теодоровъ, Милетичъ) се срѣща като рѣдка птица, тъй сѫщо дохожда съвсѣмъ естествено подъ Дановото перо:

„Това евангелско упѫтствіе доведе дѣда Добря до тѫѭ мысъль, че отъ всичкы добрины и хаире, кои-то бы могълъ да направи чловѣкъ за душевно-то си спасеніе, та да получи царство небесно, най-добра-та е тая: да ся помага за умственно-то развитіе и образованіе на чловѣчеството . . Инди, дѣдо Добре даде тога пары-ты си та направи това училище . . .“ — „Піянство-то е грѣхъ противъ закона Божій, противъ дрьжавѫ-тѫ и противъ чловѣчество-то: *инди*, зачто да не може и тукъ да се направи онова, което у подобны омразны случаи сѫ употрѣбявали?

Ако нарѣчието „негли“ (Дановъ и него употрѣбява) не можа да се усвои освѣнъ отъ два-трима. за съюза *инди* може да се съжалява само, че не се усвоилъ досега отъ повече писатели.

---

*) Много чудно ни се вижда, защо Славейковъ е избѣгвалъ въ прозата си този съюзъ. Сѫщо нѣщо виждаме и у Вазова, Величкова и много други видни наши книжовници. Навѣрно, тѣ, както и Славейковъ, избѣгватъ въ писането този съюзъ, защото въ *говора* не се употрѣбява. Ала кой може да каже, че *писменото* излагане е еднакво съ устното?

Нема Ботевъ е употрѣбявалъ въ *говора* си „ала“, като си е служелъ (и толкозъ хубаво!) съ него?

„Смѣшно може да си види нашето питание послѣ десеттѣ заповѣди на цариградския Мойсей и устава на нашитѣ левити — смѣшно може и да бѫде, наистина, *ала* ние не за смѣхъ питаме, а идемъ да разкриемъ онуй утѣшително мнѣние, кое отъ день на день се повече и повече се разпростира въ народа, *но* признацитѣ на което нашитѣ пророци не могатъ да видятъ . . .“

Струва ни се, че Вазовъ е направилъ голѣма стилна грѣшка, като е писалъ: „Падналъ веднъжъ въ рѫцѣтѣ на тиранитѣ, Левски . . ., както казватъ, изялъ отровата, за да остане вѣренъ на клетвата си; *но* като ядътъ не подѣйствувалъ, той си блъсналъ главата у тъмничния зидъ въ София, *но* тя излѣзла по-твърда отъ камъка . . .“.

А хубаво ли е като пише Славейковъ така:

„Прѣз 1856 г. аз изново ходих в Цариград пак против Неофита, *но* тоя пѫт не като частно лице, *но* като опълномощен прѣдставитель отъ Търн. епархия, и то не сам, *но* с' нѣколко души другари . . .“. („Български притчи,“ Ч. II, VIII). Или пъкъ както пише жезлодържецътъ на българската критика:

„Тукъ има прѣкрасни моменти, *но* слабо цѣло. *Но* прѣкраснитѣ моменти сѫ най-вѣрния залогъ, че съ зрѣлостьта на автора ще се яви и прѣкрасна цѣлость. *Но* авторътъ трѣбва съ голѣмо внимание да се вслуша въ рѣчьта на българския селянинъ“. (Критика на „Дѣдовата Славчова унука“ отъ Д-ръ К. Кръстевъ).

Много често употрѣбява Дановъ съюза та и то освѣнъ въ познатото значение за слѣдствие или послѣдователность на дѣйствия, но още въ особено значение, като замѣстникъ на връзка „съ който," „споредъ който":

„Друго добро, което е направилъ на свои-ты селяне, та гы избави отъ свръшена пропасть, е това, гдѣ-то . . ."—„Лошъ и врѣдителенъ за здравие-то на дѣтца-та е и оня обычай, кой-то владѣе по нѣкои мѣста у насъ, та (=споредъ който) нѣкой майкы носять дѣтца-та си . . ." — „Що е причина-та, попыта мя пріятель-тъ, та е сполетяло таково злочестіе училище-то ви?"

Като връзка за слѣдствие, съюзътъ та у Данова се срѣща твърдѣ често.

„За повече той не смѣеше да ме разпитва, защото бѣше неграмотенъ, та не можеше да продължава по-дълго разговора". „Защо не напрѣдваме? — Защото не знаемъ нищо, та и не можешъ нищо". — (Днесъ повечето се изказватъ така: «За повече той не смѣеше да ме разпитва, защото бѣше безграмотенъ, *вслѣдствие на което*(!) не можеше . . . и пр.). Съ голѣмо внимание виждаме да употрѣбява Дановъ връзкитѣ *„за да"*, „да". „Подиръ всичко това азъ казахъ: господа, сега, споредъ контракта, азъ съмъ вече вашъ учитель, но понеже училището ви още не е готово, то моля да ми дадете отпускъ..., *за да* ида въ Клисура да се видя съ майка си и да понаредя кѫщата си".

Въ употрѣбата на връзката „за да" се правятъ често грѣшки даже отъ най-видни наши писатели:

„Половина часъ чакахме *за да* се вдигне мъглата, *за да* можемъ да хвърлимъ взоръ на България" (Ваз.) „Но сѫдбата рѣши, *за да* ме утѣши" (Слав.). Въ втория случай наистина имаме licentia poetica: но такъва свобода е нетърпима, па макаръ и въ стихове. Защото французинътъ съвсѣмъ право казва за такива случаи: la licence détruit la liberté .

Много на мѣсто употрѣбява Дановъ връзка *„какво"* намѣсто *„че"*, и съ туй внася приятно разнообразие въ рѣчьта си:

„На піяницѫ трѣбва живо да ся разложи, какво той въ піянство-то си губи здравіе, честь и благополуч-е . . . Трѣбва да му ся разправи и докаже съ примѣри, че съ това се губи имание, че така ся дохожда до просяшка тояга".

Второто „че" тукъ е употрѣбено съ риторична цѣль; то не само дѣто не врѣди на рѣчьта, но още ѝ придава сила. Когато повторението на съюза „че" може да развали рѣчьта, Дановъ знае да избѣгне това, като употрѣби веднъжъ «какво», послѣ «че»: „Добродѣтелна-та имъ майка Ревекка забѣлѣжила какво Іаковъ отъ день на день става по-благочестивъ, и видѣла, че отъ двѣ-тѣ безпѫтни Ісавовы жены нѣма да излѣзѫть добродѣтелни дѣтца. . ."

Съгласно съ духа на българската рѣчь Дановъ употрѣбява съюза „а“ подиръ изречение, което се води отъ дума „вмѣсто“. „Па има и такывы, кои-то вмѣсто да дадѫть, а тѣ гледать да вземать“. Сѫщо и въ съставени изречения за сравнение (намѣсто ‹*отколкото*›): ‹По-добрѣ е да ся мѫчишь, а не да говоришь несмислени нѣчта›.—Сравни народнитѣ пословици: „По-добрѣ вѣрвай очитѣ си, *а* не хората. По-добрѣ да ти завиждать, *а* не да те окайватъ. По-добрѣ драмъ паметь, а нѣ сто оки сила. По-добрѣ единъ пѫть да плачешъ, а не сто пѫти да въздишашъ“ и пр. [1])

По свойства на българския синтаксисъ Дановъ пише: „Садекъ *не* вѣрвалъ *да* има Провидѣніе Божіе“.—„Въ врѣме, кога да се роди Іисусъ Христосъ, Іуд. земя била подъ Римскѧ власть“. — „Слѣдъ 5—6 годишно бавеніе по чюждинѫ Прьванъ се завръща въ отечеството си, *гдѣто* да отпочине . . . и въ това врѣме да поразгледа по-отблизу състояніето на свои-тѣ съотечественницы“.[2])

За тѣзи служби на съюза *да* нѣма ни помент въ нашитѣ граматики, въ които не се говори нищо и за синтактични строежи отъ типове като слѣднитѣ:

(Дѣдо Добре разсѫждава, какво по-добро нѣщо да направи за народа си) — „Да дамъ на черквѫ-тѫ пары, казваше той: *ала* тя не е търговецъ, та да ѝ трѣбватъ пары; *да* дамь да я украсять: ала нейно-то украшеніе не стои въ позлатено-то темпло и въ нашареній амвонъ, но во Слово Божіе . . . .; *да* станѫ да идѫ на поклоненіе на Божій Гробъ: ала моята душа не е приготвена за това . . . .“

„Тая болесть . . . подобна на орелъ, кога се врьли та сграбчи нѣкоя птица или агне, *какъ* прьвѣ го умотава съ криліе-тѣ си, за да не бѣга, а послѣ му забива ногти-ти си, та го мѫчи и най-сетнѣ му испива кръвь-тѫ. . ., сѫщо така и ракія-та у насъ отъ нѣкое врѣмя ся е врьлила изъ цѣлото ни отечество . . ›[3])

---

[1]) Вж. „Български притчи или пословици“ и пр. отъ П. Р. Славейковъ. Отъ 50-тина пословици отъ този типъ само въ 5—6 случая намираме „отколкото“, намѣсто *а*.

[2]) Съюзъ **да** намѣсто „че“ или относ. мѣстоимение дохожда подиръ главно изречение съ дума за съмнѣние или *отреченъ* глаголъ. Грѣшкитѣ тукъ сѫ твърдѣ обикновени: „И наистина, *нѐ-дали* има въ цѣлокупна България нѣкое село, *гдѣто не* е извѣстно неговото (на Славейкова) име“... „Ние *не* познаваме ни единъ училищенъ инспекторъ, *който може* да се мѣри съ него (Китанчева) въ тая му дѣятелность“. . . „Ние *не* знаемъ другъ учитель въ най-новата епоха, *който може* да се сравни съ неговата популярность между уненицитѣ,“—покрай правилото: „И сега ние дори *нѣмаме* другъ писатель, *който да* бѫде тъй извѣстенъ и популяренъ между народа.“ (П. Каравеловъ, „Годишникъ“ на Д. П.).

[3]) Всѣки другъ този периодъ би го построилъ по обикновената схема: „*Както* единъ орелъ, *слѣдъ като* се хвърли и сграбчи нѣкоя птица или агне, най-напрѣдъ го омотава . . .: *сѫщо така* тази болесть, ракията. . .“

Услушайте се внимателно въ рѣчьта на неповлияния отъ други езици балкански българинъ, и вие ще видите, че подобни изрази не сѫ чужди за него.

Подобно на съюзитѣ, Дановъ употрѣбява съвсѣмъ умѣло и прѣдлозитѣ. Особено това се вижда въ употрѣбата на прѣдлога *на*. У Данова нѣма да намѣрите ни единъ случай, дѣто да се редуватъ едно подиръ друго двѣ или три «на», което тъй често се срѣща у други писатели и загрозява страшно езика имъ. Тази лоша страна на българский езикъ Дановъ избѣгва съ онова срѣдство, което неотколѣ г. Милетичъ ни прѣпоржча: да се употрѣбява колкото е възможно по-често *глаголъ* намѣсто *отглаголно сѫществително име.* — Значи, онова което почтениятъ нашъ филологъ разясни *теоретически* прѣди десетина години, Дановъ си е усвоилъ непосрѣдствено отъ живия езикъ и го е прилагалъ на практика още прѣди 40 години! Въ това отношение, както и въ много други още, той стои много по-горѣ дори и отъ оня необикновенъ познавачъ на българската рѣчь, който се казва Петко Славейковъ. Каква разлика въ стила се дължи на това, ще покажемъ по-нататъкъ. — Два прѣдлога „на" едно подиръ друго у Данова срѣщаме само въ два-три случая: „*Да* станѫ да идѫ *на* поклоненіе *на* Божій гробъ..." „Благодарение *на* интригитѣ *на* дѣда попа". При това значението на прѣдлога „на" въ тѣзи два случая съвсѣмъ не е онова, което тъй развалъ българската рѣчь. Сравни за примѣръ тѣзи Данови изрази съ слѣднитѣ: „Мѣжду причини-тѣ, които спомагатъ *на* развитіето *на* просвѣщеніето *на* единъ народъ се намиратъ. . . . ." *)

Дановъ избѣгва прѣдлога „*на*" дори и въ такива случаи слѣдъ отглаголно сѫществително, когато той съ нищо не бърка на рѣчьта: „Съ внезапно *промѣнуваніе* (на) *хранѫ-тѫ* пропада сила-та на дѣтето." А пада и въ грѣшка, когато го изпуска подиръ отглаголни сѫществителни произведени отъ срѣдни глаголи: „*Съ* растрьсваніе мозъка *влиза у него вода*" (отговаря на израза: като се разтръсва мозъкътъ..., а не — *като разтръсваме мозъка....*); — „*При* покарваніе зѫбы-ты *много дѣца страдать отъ огънь.*"

Въ подобна грѣшка изпада и като се стреми да употрѣбя намѣсто прѣдлогъ „на" — „отъ" или „за": „Исторія-та *отъ* народно-то ни образованіе ще ви хвали...." „Діаволъ-тъ завидѣлъ *за* блаженство-то *на* прьвы-ты чловѣцы." Или пъкъ като употрѣбя прилагателно име намѣсто сѫществително съ прѣдлогъ: „*По смрьть-тѫ Давидовѫ* въцарилъ ся сынъ му Соломонъ". (Личното мѣстоимение „*му*" трѣба да стои подиръ сѫществително — тукъ „на Давида", вмѣсто което е казано „Давидовѫ").

*) „Българска пчела", 1862 год.

Въ употрѣбата на прѣдлозитѣ обръща ни внимание това, дѣто Дановъ съединява прѣдлозитѣ „отъ“ и „за“ съ съюзни думи (първия съ *„да“*, втория съ *„какъ“*) и образува *нечисти* връзки, които водятъ приставено изречение: „Много немарливи родителіе и учителіе, вмѣсто да пазять дѣтца-та *отъ да* не видвать и да не правять зло, а тій гы оставять по волѫ-тѫ имъ...“ Съвѣти *за какъ* трѣбва да постѫпвать жены-ты въ своѭ-тѫ непраздность.“ Дановъ употрѣбява и два прѣдлога единъ подиръ другъ—когато тѣ сѫ близки по значение: „Слѣдъ послѣдния урокъ ученицитѣ въ редове по двама се отправиха *за у* дома си....“ „Моля да ми дадете отпустъ *за до* св. Богородица....“ *)

Както умѣе да избѣгва отглаголнитѣ сѫществителни, Дановъ тъй сѫщо знае, дѣ трѣба да се употрѣбя членъ и дѣ не трѣба. И наистина, само единъ вѣщъ познавачъ на българский езикъ ще каже: „Сега *сила* не помага....“ — „Гдѣто взаимна любовь свръзва *всички* членове единъ съ другъ...“ — „*За* що-то нѣкога не си могълъ да си помислишь, днесь го прави *рѫка* чловѣческа.“ — „Свиди ни ся да дадемъ малкото за вѣстникъ или книгѫ, които развивать *мозъкъ,* които отварять *очи* и пълнять чловѣка съ знаніе.“

Въ умѣлото употрѣбение на члена може да съперничи само Ботевъ, който пише:

„Но и при тия страдания . . . българинътъ се затвори отъ турчина въ кѫщи съ челядьта си, и както и днесь, пѣлъ е и слушалъ е вмѣсто византийската (по-добрѣ византийска!) литургия, свойта елегическа пѣсень, вмѣсто стрѣла*та* и сабя*та*, хвана рало*то* и сърп*а*, ходялъ е по сборове и сѣденки, по тлаки и черковища — и щомъ варварин*ътъ* е нагазвалъ огнището му...., той е оставялъ рало*то* и сърп*а*, гега*та* и кавал*а*, хващалъ е *бащина* сабя, *братова* пушка и съ „дружина вѣрна и сговорна“ отивалъ е въ Стара-Планина да мъсти за обиди отъ *турци* и *чорбаджии*, и да имъ отнима *грабено* имане, да пази *село* и *сиромаси.*“

Колко е не разбиралъ духа на българский езикъ въ тоя случай Каравеловъ, като е писалъ:

„Българскитѣ черкови сѫ създадени по образ*ътъ* и подобие*то* на гръцкитѣ черкови“ — „Хаджи Генчо искалъ да бѫде въ всичко на челото.“ „Отъ природата човѣкътъ не получава никакво понятие за доброто и злото, за полезното и безполезното, за нравственото и безнравственото“.

---

*) Съвсѣмъ несвойствено на българский езикъ Влайковъ, единъ отъ добритѣ познавачи на езика, се изразява: „Щомъ се чулъ рогътъ, въ сѫщия този мигъ всичкитѣ български градини и прости работници, които се били накачили *отъ по* влашкитѣ градове....“ (Читанка за IV отдѣление, стр. 157, 6-о изд.). „И гърмежътъ и викътъ се чуха *отъ при* общината („Кметове“, стр. 333).

Или Икономовъ, като казва:

„Азъ видѣхъ, че тий (сръбкинитѣ) тичатъ отъ ранна*та* сутрина до късни*й* вечерь.“ „Азъ видѣхъ, че грижитѣ за това (хранене буби) не сѫ по сърдце*то* на сръбкинитѣ“ (не сѫ по сърце на сръбкинята).

Или пъкъ Величковъ, когато пише:

„Другари! дайте рѫка за рѫка! да опашемъ земното кълбо и да съединимъ мисли*тѣ* и духове*тѣ* си въ единъ фокусъ!“ (нам.: . . . да съединимъ мисли и духъ. . . .).

Въ съгласуване членоветѣ на изречението, както и въ правописа на граматичнитѣ форми, Дановъ спазва рѣдка правилность и послѣдователность: „Тукъ не можете намѣри сега вече ни едн*ѫ* жен*ѫ* и ни едно момиче неучен*и*.“ — „Многото піеніе вод*ѫ*, лимонад*ѫ* и други такыви сладкы *и киселы* питія могѫт*ь* да поврѣдят*ь* както майкѫ-тѫ, така и младенеца“. — „Селяне-тѣ тукъ живѣехѫ отдѣлени отъ свѣта и въ най-голѣм*ѫ* сиромаш*іѫ*, безъ да можяхѫ да бѫдѫть ни себ*ѣ*, ни другому на полза.“

Дателниятъ падежъ: „ни себѣ“ въ този послѣдния примѣръ е първия случай, що срѣщаме въ *българска рѣчь*, защото нашитѣ граматици, като даватъ формата (при склонението на това мѣстоимение — дат. *себѣ*, вин. *себе*) не привеждатъ надлежния примѣръ, за да се види, какъ може да се *употрѣбя* тази форма. Само у Теодорова срѣщаме: „Злиятъ прави себѣ на зло.“ Ала това български езикъ ли е? Ние поне не разбираме, какво е това.

Колко добрѣ трѣба да се е знаяла граматиката, за да се пише тъй правилно и тъй послѣдователно и то по единъ правописъ толкосъ много по̀-сложенъ и по̀-труденъ отъ сегашния! *) И този правописъ Дановъ си е усвоилъ прѣди 50 години и то въ единъ такъвъ малъкъ градецъ като Копривщица . . . Каква поука за днешнитѣ писачи — за всички почти, като се поставятъ на първо мѣсто езиковѣдцитѣ, които тъй леко гледатъ на правописанието, та го мѣнятъ, речи го, съ всѣко годишно врѣме!...

Правописната правилность у Данова отива до тамъ, че ние, които гледаме тъй либерално, да не кажемъ разпасано спрѣмо правописа, готови сме да видимъ тукъ правописенъ педантизъмъ. Не, Дановъ не е билъ педантъ въ правописа, а е гледалъ сериозно на него; знаелъ е хубаво граматиката, по която се водѣлъ, като е пишелъ: „Кѫпи дѣте-то прьвѫ-тѫ годинѫ всѣкой день“ (вин. пад. за врѣме). Да ся отучи піяниц*а* отъ това зло е тяжко нѣщо. . . , но — „на піяницѫ трѣбва живо да

*) Дановъ си служи съ правописа на Н. Геровъ, безъ да се придържа обаче робски о него въ всички случаи; тъй, Геровъ, пише мясо, пиля, а Дановъ — месо, пиле.

ся разложи...“ „гостіе-то“ (им. п.), „гости-ти“ (вин. п.). У Данова нѣма да намѣрите нито единъ случай дѣто да е писалъ и нам. е (безъ ударение), тъй обикновено у други писатели; той пише правилно и глаголи като: „кѫпе“, „хапе“, „суче“, „смуче“, „трепере“, които обикновено се взематъ като глаголи отъ 2. спрежение (кѫпи, хàпи, и пр.). *) Непослѣдвателности и грѣшки тукъ сѫ *съвсѣмъ* рѣдки: „У насъ владѣе другѫ болесть, пò-опаснѫ и пò-смрьтоноснѫ...“ (подлогътъ болесть е схванатъ като допълнение). ... „да се очисти пò-добрѣ отъ киръ-тъ...“

Правиленъ въ граматичния си строежъ, Дановиятъ езикъ притежава рѣдки качества и откъмъ *стилна* страна. Дановъ е може-би най-добриятъ стилистъ между всички негови съврѣменни писатели-прозаици; само прѣдъ Ботевата проза, и то въ нѣкои само отношения, Дановата може да отстѫпи. Нѣкои отъ читателитѣ тукъ може-би съ очудване или съ усмивка ще да запитатъ: ами Каравеловъ, Славейковъ, Икономовъ и толкосъ други писатели и публицисти? На това ние има да кажемъ, че всичко, що се е говорило досега за езика и стила на тѣзи писатели, не е било нищо друго освѣнъ голи сѫждения, неподкрѣпени съ никакви доводи. Сравнете тѣхния стилъ съ този на Данова, и вие веднага и съ най-голѣма рѣшителность ще можете да отсѫдите, че Дановъ по езикъ стои много, много пò-високо отъ всички свои събратя по перо; въ „Лѣтоструй“ наистина *струи* чиста българска рѣчь, когато въ другитѣ съврѣменни нему периодични издания българскиятъ езикъ съ мѫка избива на бѣлия свѣтъ, тукъ задушванъ измежду плѣвелитѣ на славянобългарската традиция, тамъ разпъванъ по чужди езиковни свойщини или пъкъ уплитанъ въ китни, ала неестествени фрази.

Искате ли да видите, какъ бавно се е избистрювала българската книжовна рѣчь отъ началото на периодичния печать до седемдесетътѣ години, когато е излѣзълъ Дановъ съ своята чиста, спретна българска рѣчь? — Ето ви нѣколко образци отъ пòвиднитѣ прѣдставители:

„Богъ е *со*здалъ (направилъ) человѣка, любезный читателю, словѣсна: сирѣчь *со*съ умъ и разумъ; за това, като е человѣкъ словесенъ, *а не* безсловесенъ, като добитокъ, има должность (дълженъ е) да уработва дарбата, сирѣчь словесность-та, която е пріелъ *(узелъ)* отъ Бога создателя своего...“ (1844, „Любословіе“ отъ К. Фотиновъ).

„Кой то прòчее любородòденъ мѝсли чи мòжи да бѫди общеполѐзно нещо за Отечество то ни да имами и еднò повремѣнно Списàніе, тòй като разумѣва какъ то безъ спомощници не може

*) У Икономова напр. грѣшки зависещи отъ ударението ще намѣрите сума: ще се свържи, да си почини; осилва, осили.

да су́ществува, нека благоизво́ли да бѫди спомо́щникъ, защо́то тъй ще е́ отъ своя страна секи учреди́тель на такова издаваніе. А за *не́го (?)* добрѣ е секи да разс*уди* чи то испърве, и споредъ новость та на писмени ътъ ни языкъ. . . ." (1850 г. „Міро-зреніе", Ив. Добровски).

„*Хотя* и да не ся е́ явило даже до сега тол*ико* количество спомоществувател*ѣхъ, колико* може посрѣшна нуждныя разноскы за *издаваны того* листа. мы стоящій пьрвы брой почвамы тойзи листъ и издаващѣмъ го рѣдовно. . . " „Народъ блъгарскы е́ голѣмь пріятель просвященія и любитель роде и отъ сега прѣдстои му красна и лепа бѫдѫщность . . . . . (1857. Бльгарска Дневница," Раковски). *)

„Дѣто блъгарскитѣ училища и црькви, които отъ день на день ся умножаватъ, нѣмѫтъ потрѣбнитѣ книги; *дѣто че* колкото книги има на блъгарски ставатъ много скѫпи; *дѣто че* има много добри книжки прѣведени или съчинени. . . . . — сѫ работитѣ, дѣто докараха мысльта на горѣреченитѣ лица (Д. Цанкова, К. Маринова и К. Славчева) да основѫтъ една община . . ." (1858 г. „Български книжици").

„Лѣкарьтъ не дава цѣръ освѣнъ кога добрѣ изпита болестьтѫ. Нищо не *можятъ* (кои?) врътъ духътъ, догдѣ не го добрѣ *познаятъ* (кои?). Макаръ да ся издигнѫтъ, нещѫтъ да ся снематъ до най-простыйтъ народъ, за да му *вдухнѫтъ* ученіето. Отъ тыя белѣжкы нека познаемъ гордость-тѫ на столъ-тъ патріяршескы. Втора причина. Това не е само, то поне бы ньи утѣшило." (1859 г. „Българія", Д. Цанковъ).

„Науката има за прѣдметъ развитіето и распръсваніето на богатството въ обществото и майсторскый животъ на единъ народъ. Работе*ніето* е явле*ніето* отъ затичването, что прави чловѣкъ за да добые еднѫ утѣхѫ на нѣкакъвъ рядъ, и по-майсторската чясть, която е една отъ нашиты, за да прѣобърне веществото и да го направи полѣзна за доволствуваніе на една нужда. . . Кой отъ насъ като изпрѣде и истъче окѫ вълнѫ или копринѫ печели отъ едното десятъ? Никой. *Дакльмъ* разумната работа направи . . . ." (1862 г. Журналъ за наука . . . ." И. Богоровъ).

„Полза-та и потрѣбность-та отъ единъ вѣстникъ на нашъ-тъ народъ, *който* да ся издава въ Цариградъ и да е посвятенъ на истинни-тѣ народни интереси, на правилно-то и съобразно-то съ нужди-тѣ и обстоятелства-та на наши-тѣ съотечественици, не ще разясняване и доказване.

---

*) Отъ Раковски не би трѣбало да привеждаме примѣръ: въ езиковно отношение той е принесълъ врѣда, а не полза.

Програма-та или пжть-тъ, който сми си прѣдначертали да слѣдвами въ списаніе-то на този вѣстникъ, е слѣдующа-та (1865 г., „Врѣмя“, Т. С. Бурмову).

„Оставямы *на* врѣмето *отъ ходътъ на* листътъ ни за напрѣдъ да покаже до колко ный ще искамы да прѣбждимъ вѣрны на желаніето и на обѣщаніето си и какъ ще ся трудимъ за постиганіе на намѣреніето си. Но като полагамы всичко, което отъ себе си можемъ за това прѣдпріятіе, ный *призовавамы* и съотечественницытѣ си да положятъ и тѣ отъ своя странж това, което ся отъ тѣхъ изискува — ньравственно и вещественно поддържаніе, *иллямъ* веществено“. (1866 г. „Македонія“, Славейковъ).

„Всякый родолюбивъ Българинъ може да си въображи, каквы честити минути могжтъ ся роди отъ обстоятелствата, дѣто ся учяква щастливо бждще за оныя народы, кои-то сждбата си направила *за* прѣдметъ *за* злощастието, и кои-то въ едни благопріятны случаи ще знаютъ да уцѣнятъ важностьтж на *произшествіята* и да ся въсползуватъ“... (1867 г. „Дунавска зора“, Д. Войниковъ).

„Очевидно е, че Българскій народъ отива напрѣдъ и бързо крачи въ своя напрѣдъкъ и ся приготовлява за политическій *онзи* животъ, съ *когото* XIX вѣкъ прѣди да изджхне обѣщава сигурно, че ще го надари и така надаренъ да го прѣдаде на своя *идущій* намѣстникъ .... Съразмѣрно съ численостьта на всичката народна маса, малко сж нашитѣ народни вѣстници и на число и на .... а *вдругъ* журналистиката е *близу като една* мѣрилка, по която просвѣщеннитѣ хора мѣрятъ и търсятъ да намѣрятъ стъпена *на развитіето на единъ* народъ“. (1869 г. „Отечество“, Н. Кисимовъ).

„Время е, Българе, крайно время е да почнемъ вече да освобождавамы съ мждрость Българскытъ духъ отъ каквыто и да сж *прѣдразсудкы* и раболѣпства, невидимы, но силны спомощници на духовното тиранство, което *тежи* тъй *тежко* върху неразвититѣ народи. Время е да развиемъ, и *така речи,* да открыемъ за народа си непознатый почти нему онзи *внутренній* человѣкъ, когото съставляватъ просвѣтенъ и високо лѣтящъ разумъ, блага душа, образовано сърдце, самосвѣсть, благородны идеи, благородны чувства, благородны стремленія, крѣпка воля“ и пр. и пр. (1870 г. „Читалище“, М. Балабановъ).

Отъ приведенитѣ извадки, взети отъ най-важнитѣ периодични издания що сж излизали прѣди освобождението, се вижда ясно, какъ се е оформявалъ полека-лека книжовниятъ български езикъ. Ала за хубавъ стилъ, сир. за връзка между искрено чувство или ясна мисъль и истинска българска рѣчь, едва-ли може да става и дума тукъ.

Да понадникнемъ сега въ това що пише Дановъ въ своя „Лѣтоструй“, а послѣ и въ Ботевата „Дума“:

„*Напрѣдъкътъ е вѣченъ*. Това е вече припозната истина. Зато всякой оня, былъ народъ или чястенъ човѣкъ, който не крачи съ сѫщы-ты крачкы, той назадва! а пъкъ който назадва, той най-сетнѣ пропада; защото напрѣдъкътъ е като буйна, силна рѣка, и както на еднѫ буйнѫ рѣкѫ, който рѣче да ся противи на теченіе-то ѝ, тя го сграбчува въ своя в р ъ т о п ъ, поиграва си малко съ него и най-сетнѣ го поглъща, тъй и напрѣдъкъ-тъ ще направи съ оныя, кои-то рѣчѫть да му ся противять или да не крачять заедно съ него“. (1871 г. „Лѣтоструй“).

„Ето съ какви убѣждения, съ какви надежди и мисли раскриваме ние уста и викаме прѣдъ грозниятъ часъ сѣки емигрантинъ, сѣка благородна душа, свѣсянъ бѫлгаринъ, кой е оставилъ бащино огнище не за да промѣни едно робство на друго; викаме ги да издуматъ сичко, що се е набрало въ гѫрди, въ тѣзи злочести четири години, да повдигнемъ вѫпросътъ на нравствено-политическата свобода и да ся откликнемъ на страждущиятъ народъ, който задъ рясата и калимявката посяга врѫзъ чалмата на босфорскиятъ болванъ и глѣда да ритне и едното и другото“. (1870 г. „Дума“. Хр. Ботевъ).

Съ Дановий езикъ и съ Ботевия ние се чувствуваме вече у дома си. Книжовниятъ езикъ въ дидактичнитѣ статии на мирния просвѣтитель — Данова, и въ фейлетонитѣ на буйния революционеръ — Ботева хармонира както съ народната рѣчь, тъй и съ ония чувства и идеи, които той изразява. Между фейлетонний езикъ на Ботева и този на Алека нѣма никаква сѫществена разлика, както не виждаме никаква разлика и между езика на Дановитѣ статии писани прѣди освобождението и този на неговитѣ „Спомени“ писани тази година (а тѣзи „Спомени“, нека го кажемъ въ скобки, и откъмъ съдържание и откъмъ езикъ сѫ най-хубавото нѣщо отъ рода си въ нашата литература).

По̀-горѣ казахме, че езикътъ у Данова изведнъжъ, сир. съ първото явяване на писателя въ книжовното поле, е излѣзълъ въ истинския си български ликъ; а това е било твърдѣ рано. Разгръщаме Взаимоучителнитѣ му таблици (тѣ сѫ отъ 1862 г.), и не можемъ да се начудимъ на хубавия български езикъ, на който сѫ написани тѣ. И нѣма да се посвѣнимъ да кажемъ, че досега четиво за дѣца не е излизало отъ по̀-майсторска въ езика рѫка, както и отъ по̀-голѣма педагогична вѣщина. Вижте на какъвъ чистъ и сериозенъ езикъ се разправя напр. за Бога (малко въ пантеистиченъ духъ): „Бога не можемъ да видимъ, но видимъ само това, че всичко той държи и управя. Божія-та сила е прѣголѣма. Богъ може да направи всичко, чтото ще. Той дава свѣтлинѫ и топлинѫ. Той прави да се раззеленя-

вать горы-ты и полета-та. Той праща вѣтрове-ты. Той гръми. Той праща дъжда на земѭ-тѫ. Съ неговѫ-тѫ рѫкѫ ледъ-тъ ся растопява, жито-то и овощіе-то узрѣва. Когато Той рече, листіе-то пожлтѣвать и падать, вода-та ся смрьзнува и снѣгъ покрыва земѭ-тѫ . . .“

Хубавиятъ езикъ на Данова личи особно въ разказа, както може да сѫди всѣки отъ слѣднята басня:

Влъхва и куче.

„Единъ влъхва (хайдутинъ) поискалъ въ еднѫ тъмнѫ нощь да влѣзе въ кѫщѫ-тѫ на единъ богатъ човѣкъ, за да го окраде, и приближилъ вече до кѫщѫ-тѫ; но домакинъ-тъ ималъ едно вѣрно куче, на което былъ прѣдалъ кѫщѫ-тѫ си да му ѭ пази. То като усѣтило че иде влъхва-та, наченѫло да лае гръмогласно. Влъхва-та поискалъ да го подльсти и хвърлилъ му едно кѫсче хлѣбъ за да млъкне. „Махни ся оттукъ, бездѣлнику — казало кучето — ты искашъ *негли* да изневѣрѭ на господари си? . . .“

Въ какъвъ хубавъ езикъ облича Дановъ нравственитѣ поучения (сентенции), съ които иска да запознае малкитѣ ученици!

„Не лъжи, зачто-то чловѣка можешъ излъга, но Бога никога“.

„Лъжливый-тъ само това спечелва, да го не вѣрвать и кога говори истинѫ-тѫ“.

„Кой-то прави зло, нека се не надѣва на добро“.

„Не е срамота за едно дѣте, когато нѣчто не знае, но е срамота, когато ничто не научи“.

Колко долу стоятъ откъмъ езикъ сегашнитѣ читанки въ сравнение съ Дановитѣ таблици! Езикъ ли е това, що четемъ напр. въ една отъ най-разпространенитѣ читанки: „Нѣкой *си синъ* на бѣдни и прости, *но* честни родители съ трудъ си *проправилъ* пѫть къмъ *важенъ* чинъ въ столицата. *Но* при това той не прѣставалъ да уважава и почита родителитѣ си . . . .“ Послѣ малко по малко *числото* на тѣзи, които пушатъ, *почнало да се увеличава,* пушенето тютюнъ *влѣзло* въ привичка . . .“ „Вижъ това дръвце! То е малко, не е хубаво, но въ него се крие голѣма *жизнена* сила“.*)

Дановътъ стилъ, освѣнъ съ голѣмата си правилность, се отличава още съ своята голѣма простота, извънредна ясность и образцова чистота — качества, които го правятъ популяренъ въ най-добрия смисълъ на думата, а заедно съ това и напълно оригиналенъ, — свойство, което притежаватъ малцина писатели. Le style c'est l'homme — е казалъ Бюфонъ. Тази истина найприлѣга на Дановия стилъ: строго опрѣдѣленъ съ характернитѣ

*) Читанка за IV отдѣление отъ Т. Влайковъ, 1896 год.

си бѣлѣзи, гладъкъ, ясенъ, обикновено спокоенъ, на мѣста доста страстенъ, самобитенъ, постояненъ и енергиченъ — като *човѣкътъ* на полувѣковна упорита народополезна дѣйность. Самобитностьта и хубостьта на Дановия стилъ откъмъ езиковнитѣ срѣдства, съ които си служи той, се състои въ много дребни на гледъ черти, но тѣзи именно дребулии, подбирани грижливо изъ богатата рудница на българската рѣчь, придаватъ и сила и боя (колоритъ) на езика. Въ стремежа си да бѫде навсѣкѫдѣ ясенъ и интересенъ, Дановъ избѣгва да си служи съ обикновени и изтъркани изрази, а всѣкога гледа да вземе изъ богатия си езиковенъ запасъ най-подходната дума за изразъ на мисъльта си. Въ това се крие тайната за всѣки успѣхъ въ стила. Оригиналниятъ и точенъ изразъ тукъ се състои нѣкѫдѣ въ рѣдки отдѣлни думи, другадѣ въ рѣдки синтактични изрази. За илюстрация на казаното привеждаме нѣколко примѣри: „*Дайте* да нарядимъ по-добрѣ училищата, та . . .“ (обикновено се казва: *нека* да наредимъ). „Тукъ всяко е *ударило на нехайство* . . .“ „Азъ знаѭ, че на това мое непріятно израженіе множина щѫть *гракнѫть да рѣкѫть,* че криво сѫдя . . .“ „Умътъ и срьдцето на нашія народъ сѫ пълни съ суевѣрія . . . Да му *гы избіешь* изъ ума — това е най-тежкото нѣщо . . .“ „Така нашъ дѣдо Добре *доживѣ да види* . . . Защото споредъ желаніето си той *дочака да види* . . .“ „Тогава едва-ли можеше да найде човѣкъ и прѣзъ *пятдесять села въ шестедесято* нѣкой попъ . . .“ „Което не искашъ да дадешъ на дѣтето си, махни го настрани, та да го не съгледа и послѣ да се *дере* и *плаче* за него . . .“ „Родителіе-тѣ и училищны-ты надзиратели дохождаха и *захласвахѫ ся да гледать* на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты, а за по-нуждно-то и не помышляваха; а пъкъ дѣтца-та ходяхѫ въ училище за тоя *гдѣто вѣе:* да зѣпать изъ прозорцы-ты и да учять папагалскы, па *днесь караны, утрѣ біены, изгубять волѭ* и за училище и за ученіе; *обдрънгнѫть* на бой и на викове — *излѫкутять се* . . .“ „Въ піянство станѫ на *тогова* сынъ-тъ блудный сынъ, на *оногова* хайдукъ, а на *еди-кого* си *разсипи-кѫща.* Отъ піянство тоя забръка смѣткы-ты си, та испаднѫ и остави дѣтца-та си да теглять и *да ходять петь за четири* . . .“ „Ные ся грижимъ доста за наши-ты овце, съ кои-то испращаме най-старый и опытенъ кехая, кой-то е длъженъ *40 дни у дома си да не стѫпя,* а тамъ денѣ и нощѣ да бди и да трепере надъ това още глупаво стадо, да го пази отъ *звѣръ,* отъ кръчянъ и др. т., и всякакъ да му *лести* въ хранѫ и кръмило, какво-то въ това врѣмя да може *да врьже кость* . . .“ Другадѣ калугери-ти сѫ отворили въ монастири-ты си цѣли гимназіи, па събрали *гдѣ да си е* сираче и сиромашко чедо . . . а пъкъ други не отварятъ бол-

ницы, нъ *слухтять* гдѣ има боленъ . . .“ Какъ се не намѣри досега нѣгдѣ нѣкой *майчинъ* и *бащинъ* въ тоя день да прѣброи тѣхны-ты великы дѣла . . .“ „Ето такывы сѫ училища-та ны, като гы дрьжимъ *подъ деветѫ-тѫ си грыжѫ*...“

Тѣзи примѣри тукъ не блещятъ бо зна съ какъвъ блѣсъкъ, но посипани на мѣсто въ текста отдѣто ги взимаме, правятъ силно впечатлѣние на четеца. Много отъ тѣзи и много други тѣмъ подобни изрази и думи, употрѣбени отъ Данова въ толкова малко съчинения, напразно вие бихте ги търсили у други, макаръ да сѫ писали десеть пѫти повече и по сѫщитѣ прѣдмети. Защо? може да попита нѣкой. Защото за да се употрѣбятъ подобни думи и изрази, трѣба тѣ да се знаятъ; освѣнъ това тукъ се иска и не малко усилие на волята, защото, всѣки знае отъ опитъ, думитѣ не винаги тичатъ сами да ни услужватъ за изразъ на мисъльта; напротивъ, много пѫти ние тѣхъ трѣба да търсимъ упорито. И въ това отношение Дановъ ни прѣдставя поучителенъ примѣръ. Има много писатели — у насъ особено —, които обичатъ да измислюватъ, или да коватъ нови думи. Да се изкове една нова дума, безспорно, се изисква извѣстна умствена работа; но да се потърси въ живий езикъ една потрѣбна дума, много пѫти се изисква несравнено по-голѣмо усилие. Ето защо много новоизковани думи и чуздици, съ които тъй често се срѣщаме въ нашата литература, се дължатъ повече на писателски мързелъ или незнаяне езика, нежели на нарочито желание да се въвеждатъ езиковни новости. У Данова рѣдко ще намѣрите изкована или прѣкроена отъ него дума. Това показва, че той се е отнасялъ съ най-голѣма сериозность къмъ езика. Дотрѣба ли му нѣкоя необикновена дума за да изкаже понятието си, той я търси въ живия народенъ рѣчникъ, и я намира. Ето защо Дановъ въ доста ограничения си брой съчинения е изнесълъ най-голѣмо словарно богатство. Грижата на Данова да намѣри найподходната дума за изразъ на понятието си може да забѣлѣжите въ най-проститѣ нѣща. Вижте колко думи напр. употрѣбява той около такава една обикновена домашна работа, каквото е кѫпането на дѣтето:

„Когато се кѫпе дѣте, гледай да *оберешъ* водѫ-тѫ особенно отъ онія мѣста, дѣто се *протрива* и *подсмѫдява*; ала не се *размайвай* да го дрьжишь длъго врѣмя . . . „Дѣтето се не кѫпе само за да ся *распарява*, но за да се измыва отъ нечистотѫ-тѫ а затова и *хладка-та* и *марена-та* вода е добра“. Разгърнете сега нѣкое отъ сегашнитѣ медицински списания, прочетете нѣщо по това, па вижте колко български думи ще срещнете тамъ...

Когато у насъ става дума, кой отъ българскитѣ писатели си е служилъ съ *най-чистъ* български езикъ, обикновено се посочва езикътъ на П. Р. Славейкова; това се казва почти по тра-

диция. Между това тукъ има голѣмо заблуждение. Никой не може отказа голѣмитѣ заслуги на Славейкова въ създаването на сегашния книжовенъ езикъ. Но да се казва, че езикътъ на Славейкова е образецъ на чистъ български езикъ, това ще рече, да се твърди съвсѣмъ голословно за едно много важно нѣщо. Истината е, че Славейковътъ езикъ, сравненъ съ езика на мнозина отъ съврѣменнитѣ му писатели, съдържа най-много елементи отъ народната рѣчь, но покрай чисто народнитѣ думи у него намираме твърдѣ много чужди думи, най-вече руски. Откъмъ тая страна справедливостьта го изисква да кажемъ, че Дановътъ езикъ е много по-чистъ. Ако се съмнѣвате въ това, та искате да се увѣрите въ туй що казваме ние, прочетете внимателно Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки, помѣстени въ втората книга на неговитѣ „Притчи и пословици", прочетете слѣдъ това Дановитѣ „Спомени", помѣстени въ биографията му, и ще видите истината. Докато у Славейкова на 14 страници ще изброите около 150—160 руски думи, у Данова на сѫщото количество страници ще намѣрите само 70—80, сир. на половина.

Повечето отъ тѣзи руски думи сѫ общи и за двамата писатели; тѣ сѫ ония, безъ които ние сега не можемъ написа едно най-просто писмо: условие, прѣдстави, споразумѣхъ се, цѣль, житель, здание, помѣщение, отопление, разположение, състояние, странно, грозно и пр. и пр. Но у Славейкова срѣщаме повече такива, които биха могли да бѫдатъ замѣнени съ чисто български думи: прѣслѣдва (нам. гони), отекчение (досада), доволно (доста), стълкновение (спрѣчкване), непрѣмѣнно (безъ друго) прѣдисловие (прѣдговоръ), по внушение на (нам. придуманъ отъ...), тоже (сѫщо), сходство (прилика), дѣла (работи), беззазорно (безогледно), ханжество (лицемѣрна набожность), запрѣти (забрани) охотно (на друго сърце), възлиза (възкачва се), раздосадованъ (разядосанъ), участь (сѫдба), затѣйливость, наущение, остървение и пр. и пр., повечето отъ които Дановъ никога не би допусналъ въ рѣчьта си. Още повече бодатъ очитѣ русизмитѣ у Славейкова въ неговитѣ стихотворения; тукъ срѣщаме, между други, и такива: *„сетувате"* („Тѫженъ съмъ, ала напрасно сетувате вий на менъ" 1856...), *„отрада"*, *„котъ"* (нам. котаракъ! — „Котъ й (на бабата) гурли ближи". 1856 г.), „ние" (нам. изнываетъ? — „Умътъ озлобенъ, ние тѣло, ядъ на сърдцето ми лежи". 1865), *„казни"*, *„излека"*, *„бушува"*, *присѫтствіе духа"* (въ стихове 1877 г.), *„другъ"* несмѣнный (другарь незамѣнимъ?), *„отчизна"* (1880 г.!), *„чортъ побери я"* *„жизнь"*, *„зеркало"*, *„гѫсь"* (гѫска!), „вонь" (воня!) и пр. Тѣзи русизми, употрѣбяни отъ Славейкова, показватъ, като че той не се е трижелъ никакъ за чистота на българската рѣчь откъмъ тая страна. Въ това отношение Дановъ ни прави съвсѣмъ друго впечатлѣние.

За въвеждането на руски думи всички наши писатели — безъ никакво изключение — сѫ виновни, но виновностьта у различнитѣ писатели е различна. Така напр. ако за Данова можемъ да кажемъ че е виновенъ, Славейковъ е много по-виновенъ, а Икономовъ е най-виновенъ. Защото, ако у Данова въ една страница намѣрите *пѣть* руски думи (отъ ония, отъ които по-горѣ изброихме нѣколко), у Славейкова ще намѣрите *десеть*, а у Икономова *двайсеть*.

Книжката „Писма за Сърбия" (1882 г.) отъ послѣдния гъмжи отъ руски думи и изрази, като: съхранява (нам. запазва се, пази се) имуществено състояние, ежедневни попечения, матерински обязаности, болшинството на женитѣ (би могълъ да каже: по многото отъ женитѣ), безбоязнено (безстрашно), знакомство, въвезени спиртове, входящий тютюнъ, отрадна, теплота, напритворна искренность, исправность, конецъ (край), прѣдосѫдително, подобранъ („той, началникътъ бѣше добрѣ подобранъ"!), взяточничество, достижение, расчетъ, безбѣдно, повиновение, приютъ, потребление, бистро (нам. бързо!), извозна (търговия), источникъ (нам. изворъ!), склонъ, възвишеность;—тъй като, вслѣдствие, впрочемъ*), мѣжду тѣмъ, повидимому, отъ тази точка на зрѣнието, и пр. и пр. И чудна ли българска рѣчь се съставя отъ подобни думи!

„Тая кула е очевидно и общедостѫпно свидѣтелство на (за!) измѣнившитѣ се врѣмена и на свършивший се голѣмъ политически прогресъ на послѣднитѣ десятилѣтия („Писма", стр. 16). — „Видно бѣше, че сръбскитѣ власти имахѫ извѣстие за нашето *минавание*". „Каквото и да казватъ нашитѣ съсѣди за населението въ Пиротъ и въ окрѫжието му, това население е доста, българско, за да се поддаде (чтобъ податся!) тъй лесно на насилственото посърбяване" — „Наистинѫ, населението тукъ живѣе *безбѣдно*, но расходитѣ си покрива (нам. посрѣща) само съ ограничението на своитѣ нужди и съ най-простий образъ на живѣяние. Въ това отношение то се намира съвършенно въ еднакво положение съ жителитѣ отсамъ границата" — „Като пунктъ, гдѣто ще се схождатъ линиитѣ Цариградъ—Бѣлградъ...." Отъ това търговията тукъ е оживлена и града се обновява по-бистро".

И този български писатель, съ своитѣ граматики и читанки, учи на български езикъ цѣло поколѣние! Какви пакости на българский езикъ направиха тѣзи руски възпитаници!

Срѣщу повечето отъ рускитѣ думи, въ които се пънемъ у Славейкова, Икономова, Каравелова и толкозъ други писатели,

*) Ако искате да видите стотина *впрочемъ*, разгърнете „Книгата и животътъ" отъ Ив. Ст. Андрейчинъ; у Данова нѣма да я видите нито веднъжъ.

Дановъ употрѣбява чисти български думи: *непраздность* (нам. брѣменность), *нехайство* (нам. небрѣжность), *отхрана* (нам. възпитание), *прѣчка* (нам. прѣпятствие) *немарятъ* (нам. не се стараятъ), *поминъкъ* (нам. прѣпитание), *честитъ* (нам. щастливъ), *животенъ* (нам. жизненъ; „животна топлина" нам. жизнена топлина), *кърводвижение* (нам. кървообръщение), *клима* (нам. клони) и пр. Наистина Дановъ не е можалъ да избѣгне доста руски думи, като: достатъчно, зачатъкъ, естествено, прѣдшественикъ, заведение, *улучшение*, прѣдразсѫдъци, *зелень* (нам. зеленище, зеленчукъ), *связь* и др. н.; но важно е тукъ не съвършеното избѣгване на рускитѣ думи, а *грижата* да се избѣгватъ тѣ въ полза на българския рѣчникъ. Тъй като се гледа, Дановъ излиза най-чистиятъ б ъ л г а р с к и писатель. Ако всички български писатели сѫ гледали и гледатъ на езика тъй, както е гледалъ Дановъ, ние сега щѣхме да имаме много по-чистъ, *пò-български* книжовенъ езикъ[1]) Тука неволно ни иде да се опитаме: какъ нахлуха въ българский езикъ толкозъ руски думи въ толкова кѫсо врѣме (30—40 години)? На това питане ето какво може да се отговори. Слѣдъ петвѣковно умствено мрътвило ние българитѣ изведнъжъ се срещнахме съ една съвсѣмъ нова за насъ умствена култура, чиито понятия, по силата на неотклонимъ стремежъ къмъ просвѣта, трѣбаше и трѣба да си усвояваме, за да не останемъ надирѣ отъ околнитѣ образовани народи. Ала нови понятия искатъ и *нови* думи. Дѣ могатъ се намѣри такива? различни народи различно сѫ си разрѣшили това питане: едни сѫ *заемали* нови думи отъ чужди езици, а други сѫ к о в а л и свои. Така френцитѣ прѣзъ вѣка на възраждането сѫ заели сума думи отъ класическитѣ езици (особно отъ латинския, като сроденъ на френския), пъкъ чехитѣ и сърбитѣ съ хърватитѣ, пò-привързани къмъ своето, изковаха си голѣмъ брой думи. Нашитѣ книжовници, като българи, слабо привързани изобщо къмъ всичко свое, втурнаха се прѣзъ-глава да грабятъ чужди думи — напърво мѣсто отъ руский езикъ, а най-малко отъ сърбо-хърватския, дѣто трѣбаше обратното да се прави, защото сърбо-хърватский езикъ и по словообразуване и по синтаксисъ е много пò-близъкъ до българския, отколкото руский езикъ. Само Дановъ е можалъ да схване тази близость между югославянскитѣ езици, и съ пълно съзнание е внесълъ въ езика си редъ сръбски думи, които тъй добрѣ се сгаждатъ съ българскитѣ си съсѣдки, че като четете статиитѣ му, вие на пръвъ

[1]) За да не ни обвини нѣкой въ *прѣдѣняване* заслугитѣ на Данова въ случая, ние, макаръ и подъ черта, нѣма да замълчимъ вината на послѣдния за вкарване на такива руски думи въ езика ни, каквито сѫ математичнитѣ *термини: числитель, знаменатель, частно, произведение, съразмѣрность* и пр. Ала коя наука, като захванемъ отъ граматиката, можа да избѣгне рускитѣ термини?

погледъ и не се досѣщате за сърбо-хърватскитѣ заемки. И наистина, кой може да се сѣти, че въ слѣднитѣ редове между българскитѣ думи има нѣкаква чуздица; „На піяницѫ трѣбва живо да ся разложи, какво въ піянство-то си той губи здравіе“ „Сладкый-тъ и пріятенъ вкусъ на питіе-то и оная живость, коѭ-то произвежда то, така извръщать волѭ-тѫ у чловѣка, та отъ вино-то или ракыѭ-тѫ, что му е служила за посластица и увеселеніе, най-послѣ да го направи за живота си потрѣбѫ.... „При това трѣбва да ся изобычаи и онова бързо четеніе, на което до сега се глядаше много....“.

«Съ това ще се унищи и оня мѫченъ и безполезенъ механизъмъ»... „Заради това е потрѣбно да ся избирать за настоятели хора честни, хора съ довѣріе, и които да иматъ врѣмя за да настоявать и да сѫ стараѭть свойски за училищно-то добро.“ „Въ Т... гора-та е близу, ала училище-то имъ дрьва нѣма за огрѣвъ на дѣтца-та.“ Сърбохърватскитѣ думи тукъ сѫ: разложи (разправи), посластица, да ся изобычаи (да се извади изъ обичай), свойски, огрѣвъ. Между другитѣ сърбизми отбѣлѣзваме: сушица (охтика), обично (обикновено), послѣдица (слѣдствия), позивъ (призвание), покоръ и подлость (что ни помага да говоримъ за почеть и славѫ, кога въ кѫщи имамы покорь и и подлость), поемъ (понятие)*), нагонъ (инстинктъ), мрътвило, поднебие, живци (нерви), и др. Съ сръбскитѣ думи, вземани съ голѣмъ тактъ и подиръ дълго мислене, Дановъ, както се вижда отъ приведенитѣ примѣри, е гледалъ да избѣгва като чужди (не славянски), така и руски. Съ тази цѣль той казва: живци нам. „нерви,“ редня (срб. редња) нам. епидемия (би могълъ да каже тукъ: повлѣка, повлѣчище), дѣецъ нам. „факторъ“, послѣдици нам. „слѣдствия,“ природно нам. „естествено“ и пр. Сръбско влияние виждаме и въ грам. форми като: „осталитѣ“ нам. „останалитѣ,“ «просвѣтни» нам. просвѣтителни. Както сръбскитѣ думи, така и послѣднитѣ форми сѫ съвсѣмъ приемливи.

Каква разлика въ случая между Данова и Богорова, който пише напр.: «Явно е, че произведенія ся купуватъ съ произведенія, зато една лоша жьтва повреждa вситы продажбы. *Даклемъ*)* едно лошо лѣто, което е развалило житата и вината...».

---

*) *Поемъ* (сръбски поjам), като се сближи съ гл. поемамъ (приемамъ), вземамъ, въ смисълъ на разбирамъ (сравни: „не взема отъ дума“ —не разбира отъ дума) е много по-разумливо, отколкото руското „понятіе.“

*) Дановъ тукъ би казалъ: *инди*.

Сърбизми употрѣбява и Славейковъ, ала не всѣкога сполучливо, защото ги взема по нужди на стихотворния размѣръ или рима:

Като мина Милица край двори,
И озърна двори и *прозори,*
. . . . . .
На прозори *спазя* ли Милица . . . (1869).

Прозори нам. „прозорци," *спазя* нам. съгледамъ (видя) сж неприемливи, защото въ българския рѣчникъ има съотвѣтни думи.

Сжщото имаме и въ стиха: *„Воля* азъ него, та него."

Въ желанието си да се изразява колкото се може повече съ езика на ония, за които е пишелъ, Дановъ е употрѣбилъ доста рѣдки и малко познати български думи, като: гръзделива (волска ложа), крждница, околосіи, *наумѣрки*, на *прѣумица*, лестене (добитъка), за *угледъ* (за примѣръ, образецъ), удрехнува, влеперятъ, напалатятъ, приличать, забжшвамъ, разблажвамъ (смѣсвамъ вода съ млѣко), сѣцамъ, поумотолявамъ, и др. н. Провинциализми ли сж това? Не; защото тѣхъ Дановъ ги е взелъ изъ клисурския или коприщенския говоръ, а Клисура или Коприщица, по отношение къмъ книжовний езикъ, не сж провинция. Дановъ тъй се грижи за да бжде достжпенъ по възможность на повече четци, че той трѣба да е мислилъ много, когато е далъ мѣсто на тѣзи думи.

Единъ писатель, който обича да рови въ народния рѣчникъ и да се услушва въ народната рѣчь, никога не се поддава на изкушението да кове свои думи или да създава особни изрази. Такъвъ писатель у насъ е именно Дановъ, и въ това отношение съвсѣмъ противоположенъ на Славейкова, който много пжти си позволява да прѣкроява думи и да новаторствува съ синтактични обрати. Дановъ избѣгва съвсѣмъ неологизъма—Славейковъ го търси, и то въ повечето случаи безъ нужда. Тази Славейкова слабость мнозина сж взимали за дълбока вѣщина въ езика. Чудни думи изказа за това г Милетичъ: „А Славейковъ не бѣше обикновенъ познавачъ на своята родна рѣчь—*въ него бѣше въплотена* творческата *сила на българския езикъ: Славейковъ не се стѣсняваше много, когато не можеше намѣри народенъ изразъ въ даденъ случай — той самъ го създаваше, и изразътъ ставаше народенъ.*"*) Наистина, Славейковъ е създалъ или по-добрѣ прѣкроилъ много думи: *проклетство, покорство, сирашсшво* (споредъ юнашство), *насилство, почивъ* (нам. почивка), *завидъ* (завистъ), *слука, сржки,* зима *мразобора,* лице *снѣжано*, ржцѣ *нѣжани*, рожба *момчана, росовлѣченъ* край, *рѣкосѣнчести* гори и пр. Ала кой

*) „Български Прѣгледъ," Год. II, кн. IX—X, стр. 79.

е разбралъ тѣзи и други тѣмъ подобни Славейкови неологизми и ги е усвоилъ? Никой. Споредъ насъ не творческа сила се вижда въ това, а леко отнасяне спрѣмо езика, ако не творческо безсилие. Защото всички тѣзи случаи намираме въ стихове: „Вижъ какъ се носи съ *мислове* крилати първата младость, за бѫдѫщето сѫ снове . . .“ „Алей кичеста аглика по рѣко*сѣнчести* (?) гори . . .“ „Зима мразобора (?) утрѣ е на двора, Тѫжна е пора . . .“ „Втора рана — дружба лицемѣрна, третя рана — пъкления завидъ (!)“.

Това сѫ, струва ни се, такива волности, каквито сѫ синтактичнитѣ конструкции, които се взематъ за особени, Славейковски, бихме казали — славейковизми. „*Орелъ, ракъ и щука,* по нѣкаква си слука, таквазъ имъ работа дошла, да теглѭтъ наедно кола!“. „Нищо нѣма *срама* въ мойто положенье,“ „Би не случи първи пѫть, опитай се пакъ,“ „Хората имъ мѫчно, криво,“ „И постѫпва и се пѫчи, споредъ *както че* прилѣга на Михала да го стѣга“ и пр., не могатъ да бѫдатъ нищо друго, освѣнъ *неправилни* изрази, па макаръ да сѫ тѣ Славейкови.

Може-би нѣкой ще каже тукъ, че Славейковъ съ тѣзи и подобни тѣмъ изрази е искалъ да прѣдава съ пълна точность на нарочния говоръ. Че въ говора на народа има неправилности, то е вънъ отъ всѣко съмнѣние. Но да се лови *всичко,* що може да се чуе у народа, туй би било чисто заблуждение. Изкуството да си служимъ добрѣ съ народната рѣчь е сѫщото, каквото е изкуството да се възпроизвежда народниятъ животъ въ поезията безъ да се впада въ слѣпо и безсмислено подражание. Като се ползуваме съ народната рѣчь, трѣба да умѣемъ да *избираме* отъ нея само хубавото. Инакъ и езикътъ може да избие въ грубѣ *натурализъмъ,* какъвто и се съзира понѣкѫдѣ у Славейкова.—За да се върнемъ сега при Данова, ще кажемъ, че той си служи съ българската рѣчь много по̀-умѣло отъ Славейкова, като не излиза никога отъ рамкитѣ на *най-добрата* българска синтакса, по отношение пъкъ къмъ отдѣлнитѣ думи — като не се поддава никога на изкушението, да кове или прѣкроява думи, а гледа да търси такива въ рудника на българското словарно богатство.

Ала ние се изразихме неточно. У Данова въ сѫщность нѣма никакъвъ архаизъмъ; той не употрѣбява даже и ония старобългарски нарѣчия, които се срѣщатъ тъй често у неговитѣ съврѣменници: „*нинѣ* (у Богорова), *всегда* (у Славейкова), *весма* (у Л. Йовчева), *уже* (у Балабанова: „българскиятъ народъ достаточно е *уже* оцѣнилъ . . .“). Ако има нѣщо архаистично у Данова, то сѫ нѣкои и други *падежни* (родителни) форми, които срѣщаме въ неговото „Бытописаніе“: „Трьпѣніе праведнаго Іова,“ „Богослуженіе-то въ тыя врѣмена ся е състояло

въ чяканіе *обѣщаннаго избавителя.*" Колкото за дателния падежъ, който често дохожда подъ Дановото перо, той не може да се смѣта за никакъвъ архаизъмъ. Напротивъ, дателниятъ падежъ, както се употрѣбява отъ Данова, е истинско украшение на езика: „А ако да ся испишѫть и изнесѫть на видѣло тръговіи-ты и смѣткы-ты, кои-то се правять по черквы-ты и училища-та . . , потьмнѣло би *чловѣку* прѣдъ очи-тѣ . . ." „Господьчюе и дома молитвѫ-тѫ *чловѣку*". . . „Косми-ти настръхвать *чловѣку* кога гледа тыа немилостивы постѫпкы . . .". „Но прѣди това Ангелъ се явилъ на сънѣ *Іосифу* . . .". „Въ това блаженно състояніе Богъ дозволилъ *Адаму* и *Еви* . . .". „Намѣсто богобоязливаго Авеля Богъ далъ *Адаму* третій сынъ . . .". „Но прѣди това Богъ заповѣдалъ *Ною* да направи единъ голѣмъ корабъ." „Братія-та Іосифови се вратили у дома си съ великѫ радость и разказали *бащи* си все." Наистина, у нашитѣ писатели сега има силна тенденция да не употрѣбятъ дателната форма; ала това произлиза не отъ искането на народната рѣчь, а по чуждоезично влияние; въ много случаи то се дължи и на нехайно отнасяне спрѣмо майчинъ езикъ. И наистина, трѣба да е голѣмъ невѣжа въ езика си единъ човѣкъ, който казва: на *кому* говоришъ? на *вамъ* се чини . . . А такива, за жалость, ги има много у насъ.

Цѣнни качества въ Дановия стилъ сѫ неговата извънредна ясность, лекость и естественость. По тѣзи свойства Дановиятъ стилъ е безподобенъ. На какво да се отдаде това? Извѣстниятъ френски критикъ-поетъ Буало е казалъ много умна дума: „Което се знае или се схваща добрѣ, изказва се лесно." И още старитѣ сѫ казвали, че тайната на краснорѣчието е въ хубавото знаяне на прѣдмета. И за Данова можемъ каза: той е ясенъ, защото *знае* хубаво онова, за което пише. Наистина, ясностьта въ стила е нѣщо относително, — което е ясно за едни, може да е неясно за други; защото ясностьта зависи колкото отъ ума на писателя, толкова и отъ прѣдмета, за който се разправя. Съ други думи казано, единъ и сѫщи авторъ, когато разправя за едно нѣщо, може да е съвсѣмъ ясенъ, когато пъкъ разправя за друго—да не бѫде толкова ясенъ. Явно е, че причината за това лежи въ различието на прѣдметитѣ, за които се говори. Споредъ това би казалъ нѣкой, че Дановъ е ясенъ, защото разправя за прости нѣща. Ала малцина ли сѫ, които ни говорятъ за сѫщитѣ нѣща, и пакъ не сѫ ясни? Явно е, че тукъ има и друго нѣщо, което прави стила на Данова тъй лекъ и ясенъ; и туй нѣщо лежи въ езиковнитѣ срѣдства, съ които той си служи. Сравнителниятъ анализъ, който правимъ на Дановия стилъ, ни открива ясно това. На първо мѣсто тукъ стои съвсѣмъ рѣдкото употрѣбение на отглаголното сѫществител-

но име, намѣсто което, както споменахме пò-горѣ, Дановъ, по вѣрно езиковно чувство, употрѣбя чистъ *глаголъ*. Отглаголното сѫществително тъй рѣдко дохожда подъ перото на Данова, че дори и не се забѣлѣзва. Ако би си направилъ нѣкой трудъ да изброи всички случаи, дѣто е употрѣбилъ той отглаголно сѫществително, сигурни сме, че едва-ли ще се набератъ повече отъ стотина въ всичкото що е той писалъ, когато у други писатели на десетина само страници можете намѣри толкова.

Па и колкото е употрѣбилъ Дановъ тѣхъ, тѣ у него не глождатъ нѣкакъ така, както у други писатели. Ето нѣколко примѣри: „А главна-та причина „за распространеніе піянство-то у насъ е голѣма-та сиромашія въ разговоръ.“ „За искореняваніе това зло у насъ нѣма другъ пò-добъръ лѣкъ освѣнъ *да ся запрѣти*, за да ся не отварятъ кръчмы-ты и кафенета-та въ праздниченъ день“... „Подобряваніе-то на народнѫ-тѫ сѫдба зависи само отъ наше-то умственно развитіе и обогатяваніе съ различни познанія...“. „Начинътъ на прѣподаваніе-то трѣбва да бѫде практически...“. „Съ въвожданіе тѫмъ методѫ въведе ся и плащаніе-то, както на учителя, така и...“. „Съ внезапно промѣнуваніе хранѫ-тѫ пропада силата на дѣте-то“.... „На това растѐніе трѣбва и грижливо и трудно гледаніе.“

Като сравняваме откъмъ тая страна Дановия стилъ съ Славейковия, намираме, че първиятъ има голѣма прѣднина прѣдъ втория. Причината за това е тази, че Славейковъ се е много влиялъ въ това отношение отъ руский езикъ, та въ сравнение съ Данова той употрѣбя почти *два* пѫти повече отглаголни сѫществителни, и то въ такива случаи, въ които Дановъ никога не би употрѣбилъ:

„Въ Севлиево прѣкарахъ 10 мѣсеца и прѣзъ това врѣме се занимавахъ исключително съ уроцитѣ си и съ прочитание твърдѣ жадно каквито книги ми попаднѣха...“. „Първий пѫть у мене бѣше се проявило това желание (да стана калугеръ) отъ голѣма богобоязливость внушена въ душата ми отъ постоянното четене исключително почти на черковни книги...“. „Азъ не помнѭ всичкитѣ точки на тия наставления, но сѫщностьта имъ бѣше тая: че грѫцкитѣ владици трѣбва всѣкакъ и всѣкѫдѣ да прѣпятствуватъ на распространението на българскитѣ книги и да не допущатъ отваряньето на български училища.“

Както се вижда отъ тѣзи примѣри, отглаголното сѫществително прави много тежка рѣчьта особено, когато допълнението му не стои непосрѣдно подиръ него. Па ако Славейковъ грѣши въ това отношение, всѣки може да си прѣдстави, какво може да бѫде у други писатели съ слабо познаване на българский езикъ.

П. Каравеловъ, напр., пише така: „Той (Китанчевъ) бѣ свидѣтель на изкарването прѣзъ нощь отъ участъка на ония нещастници...“. Ала за да видите до каква заплетеность, а споредъ това и неясность може да се отиде съ употрѣбата на отглаголнитѣ сѫществителни, трѣба да прочетете нѣщо отъ Величкова, за когото казватъ, че билъ най-добриятъ български стилистъ:

„Стига, чрѣзъ *опростотвореньето* на програмитѣ и полаганьето изучванието на най-сѫщественния и най-важния прѣдметъ — българский езикъ на по-здрава основа, да остане свободно врѣме, то има въ какво да се употрѣби съ равна полза...“ („Бълг. Сб.,“ г. I, кн. II, стр. 98).

У Данова нѣма да намѣрите нито *единъ* подобенъ случай.

Друго нѣщо, което прави Даповия стилъ лекъ, ясенъ и естественъ, е особенятъ строежъ на фразата му. Както въ разсѫждението си, така и въ рѣчьта си Дановъ е обикновено аналитикъ,—служи си повече съ съединителна (координувана) наредба на изреченията, нежели съ подчинителна (субординувана). Това свойство като да е най-характерно въ Дановия стилъ; въ него се крие може би онова, което плѣнява четеца. За да разберете прѣдимството на аналитичната фраза прѣдъ синтетичната, трѣбало би да сравните Дановитѣ „Спомени“ съ тѣзи на Славейкова. Ако разбирате отъ хубость въ езика и не сте прѣдубѣдени отъ нищо спрѣмо малоизвѣстния писатель Данова, вие сигурно ще оцѣните много по-високо неговитѣ „Спомени“, нежели тѣзи на Славейкова*). Това се дължи главно на съчинителната (координувана) фраза, която прѣобладава у Данова или пъкъ се редува съ подчинителната (субординувана), както може да се види отъ слѣдния кѫсъ:

„По между-си Перущене често се посбиваха мѫжки, ала не смѣяха да се разправятъ по тоя начинъ съ своитѣ съсѣди турци, *които* ги бѣха чушнали, та ги разиграваха, *както* си щѣха; за пр., отъ околнитѣ турски села, а особно отъ най-ближното с. Устина много често дохождаха да искатъ отъ Перущене това онова: така, единъ дошълъ съ празенъ човалъ да иска отъ нѣкого си, *когото* той си нарочи, едно кило (60 к. гр.) жито, ужъ за сѣме; другъ кукналъ на друга врата да иска ечемикъ и др.; а пъкъ въ работно врѣме нѣкой другъ дошълъ да иска отъ нѣкого-си да му прати 10—15 копачи за лозето; други ще видите, *че* се обѣсили нѣкому на врата да искатъ 20—25 души жътварки. И такива искания не ставаха съ молба, а настоятелно

*) Тѣзи двѣ съчинения сѫ извънредно годни за сравнение, защото сѫ писани на стари години отъ двама писатели, родени единъ слѣдъ другъ слѣдъ година (Славейковъ въ 1827 г., Дановъ въ 1828); послѣ и въ двѣтѣ съчинения се разправя за работи станали главно прѣди освобождението.

и съ заканване, *че*, ако му се откаже, той щѣлъ да прати юнацитѣ.... Това зло бѣше нетърпимо, ала никой не смѣеше да се оплаче отъ тия нехранимайковци, *който* прѣсѣдѣваха по 3—4 дни, та изпоѣдѣха дѣ що сѫ си кокошки и баници отъ селянитѣ, а пъкъ въ пиянството си, *дѣ кого* срещнѣха, биеха. *Като* гледахъ това зло, азъ не можехъ да се стърпя, но дѣто ми се дадѣше случай, проповѣлвахъ на перущене да се опиратъ на тия готовановци и нехрани-майковци и да имъ не даватъ нищо. И полека-лека тѣ ги отбиха по тоя начинъ. Турцитѣ усѣщаха *отдѣ* иде това, та страшно негодуваха противъ мене".

Вижте какъ се редуватъ тукъ синтактичнитѣ връзки: ала —*които*—та—*както*—а: *единъ—*когото*— *другъ—*да*—а; *други—*че*—И—а— *че* — ала— *които* —та — *дѣ що*—а—*дѣ кого* — *като* — но — *да* — И — *отдѣ* — та.

Прочетете сега слѣдния кѫсъ отъ Славейкова:

„Това бѣше около виноберма, и *понеже* по това врѣме распущаха ученицитѣ, Павелъ и Боневъ заминаха за Търново и отнесоха рѫкописа ми, *който* чели на много свои другари и приятели. Въ пѫтя си къмъ Търново, *като* минали прѣзъ Капинский мънастирь, тѣ го чели и на игумена Паисий, изъ Церова-Кория, *което* обстоятелство отпослѣ узнахъ. За това мое стихотворение, новость въ него врѣме, съ *което* усмивахъ и духовито подигравахъ гръцкитѣ въобще владици, се разчу не само въ Търново, а и въ околностьта. Неофитъ, съ *когото* имахъ толкова спрѣчквания и разправии въ началото на учителското си поприще, пакъ бѣше се завърналъ като митрополитъ въ Търново и чува за славата на „Огледалото". Това го накарва изново *да* почне да ме прѣслѣдва. Въ него врѣме ставаше въпросъ за овладичаванието на Илариона Макариополски. Неофитъ се възползува отъ това обстоятелство *да* убѣди братята на Илариона, *които* бѣха влиятелни хора въ Елена, *да* ме прогонѭтъ изъ тоя градецъ. Н. Михаиловски, *който* се отнасяше сѫчувствено къмъ мене, привика ме единъ день и съ сълзи на очи ми съобщи за постѫпката на Неофита, *като* ме помоли *да* не ставамъ причина *да* дохожда въ стълкновение съ братята си и да не имъ навлѣче гонения отъ страна на гръцкия владика".

Връзкитѣ тукъ сѫ съвсѣмъ други, па и инакъ вървятъ една слѣдъ друга:

понеже—и—*който* — *като*—*което* — *което*—а—*когото* и—*да*—*да*—*които*—*да*—*който*—и *като*—*да*—*да*—*и да*.

Колкото лекость придава на Дановия стилъ разнообразието въ съюзитѣ и тѣхното ритмично редуване, толкова тежъкъ става езикътъ на Славейкова отъ честото повторение на *който*—*като* — *дѣто*. И тѣзи стилни бѣлѣзи характеризиратъ не само успоредениитѣ тукъ два кѫса, а изобщо стила на тѣзи двама пи-

сатели: у Данова дохождатъ по-често съчинителнитѣ връзки, у Славейкова — подчинителнитѣ. Това можете да видите добрѣ, ако вземете да изброите, всички *който — като — дѣто*, напр. въ Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки (помѣстени въ втората часть на „Български притчи и пословици") и послѣ въ Дановитѣ „Спомени". Отъ това прѣброение ще видите, че до като Славейковъ на 14 страници е употрѣбилъ около 70 пѫти *„който"* около 35 пѫти *„като"*, и 12 пѫти *„дѣто"*, Дановъ на сѫщото количество страници е употрѣбилъ *„който"* около 40 пѫти, *„като"* около 20 пѫти и *„дѣто"* само 6 пѫти, сир. приблизително два пѫти по-малко отъ Славейкова. Сѫщото отношение ще намѣрите въ употрѣбата на отглаголнитѣ сѫществителни. При явното стилно — и литературно прѣвъзходство*) на Дановитѣ „Спомени" прѣдъ Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки, тѣзи смѣтки могатъ да бѫдатъ отъ голѣма поука за ония, които търсятъ тайната на хубавия стилъ въ езиковнитѣ срѣдства.

Като казваме, че Дановъ избѣгва относителното мѣстоимение „който", нека да добавимъ тукъ, че той на мѣсто него употрѣбя въ много случаи съюза *да*. И тукъ Дановъ е останалъ вѣренъ на народния синтаксисъ:

„Въ това заобикаляне можахъ да видя много дѣца **да** играятъ изъ улицитѣ въ селото, а други вънъ по пазлацитѣ (зеленитѣ морави) **да** пасатъ мисирчета. Освѣнъ това видѣхъ много дѣца **да** помагатъ по гумната (арманята) на родителитѣ си".

Съ това *„да"* стилътъ печели сѫщото, каквото и съ употрѣбата на съюза „та" вмѣсто *относителна* връзка:

„Съ моитѣ спѫтници, братя Танко и Тодоръ Гинчеви, тръгнахъ отъ Стрѣлча на 5. юлий и стигнахъ на друдия день въ Перущица. Тукъ бай Танко ме отведе у дома си, **та** (другъ би казалъ *дѣто*) прѣминахъ като гостъ, *доклѣ* да се условя за учитель".

Аналитикъ въ съединяването на изреченията, Дановъ е синтетикъ въ състава на простото изречение. Подъ синтеза тукъ разбираме стремежа да се избѣгватъ *прѣдложнитѣ* изрази (прѣдлогъ+сѫществително име), което Дановъ постига като си служи: 1) съ *глаголъ* вмѣсто съ *отглаголно* сѫществително; 2) съ падежна форма (дателенъ падежъ) и 3) съ *прилагателно* име.

---

*) Прѣвъзходството на Дановитѣ „Спомени" прѣдъ тѣзи отъ Славейкова между друго намираме въ това, дѣто авторътъ въ първитѣ е съумѣлъ доста вѣщо да заслони на много мѣста своята личность, за да говори повече за външния свѣтъ, тогазъ когато Славейковъ разправя повече за *себе си*. Затова и Дановитѣ „Спомени" се четатъ съ повече интересъ нежели Славейковитѣ. Le moi est haïssable—казватъ френцитѣ, и иматъ право.

„Насрьдченъ отъ такъвж живж молитвж, той начнж да проповѣдва на народа (не казалъ: народу) слово Божіе, единственно-то срѣдство, *което може да исправи* чловѣку сърдцето".

Други, съ прѣдложни изрази тукъ би се изразили така: „. . . той начна да проповѣдва на народа словото божие, единственото срѣдство *за* изправление (на) сърцето *на* человѣка".

И други писатели си служатъ съ тѣзи срѣдства за стѣгане на стила си, ала Дановъ най-добрѣ знае да се държи въ границитѣ на българската рѣчь. У Икономова, напр. четемъ:

„При освѣтяванието на *князь Михаиловия* памятникъ, българетѣ изъ България и Македония поднесоха наредъ съ сръбскитѣ корпорации вѣнецъ *покойному князю*" („Писма", стр. 57). Дановъ не би употрѣбилъ послѣдния дателенъ падежъ — покойному князу.

Прилагателното име—срѣщу прѣдложний изразъ—дохожда много често у Данова. И това придава една оригинална, архаична черта на стила му. Това особено срѣщаме въ първитѣ му работи:

„Послѣ това Ангелъ имъ се явилъ, та имъ обадилъ за лошото Иродово намѣреніе. . . . И имъ заповѣдалъ да бѣгатъ съ младенеца въ Египетъ, гдѣто прѣсѣдѣли до Иродовж-тж смърть" (нам. до смъртьта на Ирода).

Дановъ толкова обича прилагателното, че въ нѣкои случаи заради него той изпада въ граматична неправилность по отношение къмъ съгласуването (съгласуване по смисълъ):

„По смрьть-та Давидовж въцарилъ се синъ *му* Соломонъ".

„Обычно работа-та тукъ ся свршва се черпеніе отъ кръчмаровж странж, *който* и напрѣдъ е билъ въ съдружіето.. "[1]) Не ще съмнѣние, че тукъ Дановъ е изпадалъ въ крайность, както падатъ въ още по-голѣма крайность много отъ нашитѣ писатели сега, които, подъ влияние на чужди езици (френския на първо мѣсто), избѣгватъ прилагателното—въ полза на прѣдложний изразъ, — за голѣма щета на стила си. И чудно е, че тази грѣшка правятъ дори ония писатели, които божемъ трѣбаше повече да внимаватъ на стила си.

„Докторъ Карло горѣше отъ желание да намѣри поне една руда на соль, на желѣзо, на сребро, па най-послѣ на каменни вжглища" (Ваз.)—Ние сме залѣгали всѣкога да бждемъ отзивъ на гласътъ на народа" (Ст. Михаиловски). —

Ала най-невъзможенъ тукъ е пакъ признатиятъ за найдобъръ стилистъ у насъ — Величковъ, който пише:

„Никога несъотвѣтственостьта на придобититѣ резултати съ прахосаното врѣме и направенитѣ жертви и усилия не ме е така печално поразявало, както *когато* ми бѣ писано да чуя

[1]) Въ старобългарския синтаксисъ подобно съгласуване се срѣща твърдѣ често.

единъ день отъ ученици, *които* бѣха свършили съ успѣхъ пълненъ гимназияленъ курсъ, че тѣ не сѫ въ състояние да разбератъ по какво се отличава една драма или комедия отъ Станчева отъ една драма отъ Гете или отъ Шекспира (г-нъ Величковъ! защо се боите толкозъ отъ *прилагателното* име, та не казвате: „една *Станчева* драма или комедия отъ една Гетева или Шекспирова?) или кое да било отъ ония произведения, *които* се възхваляватъ и прѣпоръчватъ въ историята на литературата и съ *които* тѣ сѫ могли да се запознаятъ по *сѫществующи* прѣводи" *).

Колко по-високо стои Дановъ въ познаването на българский езикъ отъ тѣзи корифеи на българската литература!

Освѣнъ на горѣизброенитѣ причини, ясностьта на Дановия стилъ се дължи не малко и на онова правило, което всички знаятъ, ала малцина изпълняватъ: да не се *прѣтоварва* рѣчьта. Дановъ наистина се пази да не прѣтрупва фразата си съ нищо що може да затрудни разбирането ѝ или да забави и спъне лекия вървежъ на мисъльта. И въ това отношение той е твърдѣ поучителенъ. За да може да се запази нишката при израза на една по-сложна мисъль, наистина изисква се и внимание въ писането и разбиране на прѣдмета. У Данова е имало и едното и другото. Ето защо у него твърдѣ рѣдко ще видите да замотае фразата си. Съвсѣмъ друго нѣщо срѣщаме въ Ботевата проза (па и въ поезията му даже): отъ бързина въ работата ли, или отъ неясна мисъль, Ботевъ на много мѣста губи нишката, която трѣба да свърже отдѣлнитѣ части въ по-голѣма цѣлость, и поради това остая неясенъ:

„Мѣтнете поглѣдъ врѫхъ историята на българското царство отъ Бориса дори до паданието му подъ Турцитѣ и ще видите, че сичкото историко-политическо прѣминало на нашия народъ е било токорѣчи чисто византийско, и въ него сѫ живѣли само царе, болѣри и духовни, *а дѫлбока обществена нравственость отъ разврата на правителството си, който развратъ заедно съ християнството се вмѫкна въ по-горната часть на народа.*" (Сѫчинения, стр. 52).

Какво разбрахте отъ втората половина на това?*)

И Славейковъ му отпуска много пѫти края, та замотава рѣчьта си до пълна неразбираемость, както е въ слѣдното мѣсто:

„Блаженний Евтимий, послѣдний Търновский Патриархъ, наедно съ послѣдний Търновский царь Иванъ Шишмана, видѣли

---

*) „Българска сбирка", год. I, кн. 2, стр. 103:

*) Възможно е въ изданието, което се дължи на З. Стояновъ, доста слабъ въ граматиката, да не кажемъ безграмотенъ (въ обикновения смисълъ на думата), да е пропусната нѣкоя дума по невнимание на редакцията. Но такива мѣста има толкова въ Ботевитѣ съчинения, че едва-ли може да се мисли тукъ за печатни грѣшки

за нуждно да поправятъ и прѣчистятъ стария нашъ книжовенъ езикъ отъ многото и разни рецензии и извършили тая трудна и деликатна работа, и, ако да не би било че заедно съ прѣкращението на независимия политически животъ на България, се прѣкжснало и свободното развитие на българската книжнина, то и ний, нито щѣхми да испаднемъ въ това ниско състояние да се молимъ Богу на черковний наричанъ и несвойственъ на българитѣ езикъ, нито щехми да го развалями и обезобразявами съ таквозъ пъстро и шарено правописанье, каквото днесь за днесь прѣобладава у насъ."

За този езикъ на Славейкова чудно мнѣние е изказалъ покойниятъ П. Каравеловъ:

„Стилътъ на прозаическитѣ му съчинения е винаги оригиналенъ, индивидуаленъ, изразителенъ, мжчно подражаемъ.

„У насъ обикновено мислятъ, че стига езикътъ на единъ писатель да е легкъ за да бжде хубавъ, което е голѣмо заблуждение (!). Легкостьта на стила е голѣмо достойнство за научни съчинения, но за единъ публицистъ, както и за единъ ораторъ, оня стилъ е най-добриятъ, който може да произведе най-силно и най-продължително (трайно?) впечатление. Такъвъ е стилътъ на Славейкова; той често употрѣбява най-дълги периоди съ голѣмъ ефектъ."

Безъ да искаме да подбиваме ни най-малко цѣната на Славейковия стилъ, който дѣйствително е „оригиналенъ и неподражаемъ," ние мислимъ, че *периоди,* като приведения по-горѣ, правятъ съвсѣмъ обратенъ ефектъ. За да може произведе хубавъ ефектъ единъ периодъ, той трѣба да бжде грижливо построенъ и добрѣ закржгленъ, а за това се иска работа. Истински художествени периоди въ нашата литература още нѣма, а едва-ли ще има нѣкога, защото врѣмето на периода е минало вече.

Дълги фрази и нехайство въ писането — то може да се аресва на нѣкои наши „декаденти," но за насъ изрази като слѣднитѣ не сж нищо друго освѣнъ безсмислици, па били тѣ и Славейкови:

„*Ядосани и двамата,* особено послѣдний, викваме една вечерь късно, и, слѣдъ едно остро скарванье, накара митрополийския ясакчия да ме запре въ една одая, тамо дѣто били си запирали кокошкитѣ, *които* (каквито?) имъ носяха тогава отъ селата доста много."

„Въ скитаньето си по селата и въ сношението си съ селянитѣ, азъ не само бѣхъ обогатилъ сбирката си, но бѣхъ вече доволно привикналъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ раз-

говора, отъ *което* съгледвахъ, *че* селенитѣ съ по-голѣмо благодарение ме слушаха като ги привождахъ въ примѣръ.*)

Както виждате, тукъ Славейковъ—да се изразимъ съ една отъ неговитѣ пословици—го е ударилъ съвсѣмъ прѣзъ просото.

Който внимава при строежа на фразата си, той нѣма никога да допусне такъвъ non sens.

Ето напр. какъ закржглява Дановъ фразата си—тя е горѣ-долу отъ сжщия типъ, като по̀-горнята отъ Славейкова:

„Не само изобщо селянитѣ, но дори и самитѣ родители на ученицитѣ не почувствуваха нѣкаква приятность и полза отъ класното четене, *както това* се забѣлѣжаше у тѣхъ въ началото отъ първоначалното обучение на четене и писане, а особено отъ пѣнието.“

Отворете слѣдъ прочита на горнитѣ кжсове отъ Ботева и Славейкова което щете мѣсто въ Дановитѣ статии и ще видите, какъ се е грижелъ Дановъ за ясностьта въ рѣчьта си; ще видите, какъ мисъльта тукъ прозира ясно прѣзъ облѣклото на найчистата българска рѣчь:

„Както гледамы сега у насъ на всждѣ испонапрѣчены телеграфы-ты, така наскоро щемъ видимъ накрьстосаны и желѣзны пжтища, кои-то съвсѣмъ наопакы щжть измѣнжть наши-ты работы и нашій поминъкъ. Тогасъ наши-ты прости занаяте не щжть да струвать вечь пары, но ще ся иска знаніе...“ „Врѣмена-та измѣнихж работы-ты по свѣта, та и ные трѣбва да промѣнимъ наши-ты: зачто-то кой-то не напрѣдва съ врѣмя-то, той назадва... — Сега хора-та не рѣжжть вече на рабушь, нъ четжть по книгж; не пишжтъ вече съ орлево перо на дъскж, но съ златно писалче по копринен хартіж, па и не смѣтать съ бобета и васулчета, нъ по смѣтницж... „Сега хора-та не варять хубаво-то вино на ракыж, че нѣмали гдѣ да го дѣнжть, или не продаватъ го по 5 пары окж-тж, нъ умѣжть и отъ кыселяка да направять добро вино и да го продавать по 50 и по 100 грошя окж-тж...“

Понѣкога и Дановъ рече да даде периодична форма на рѣчьта си. Ала неговитѣ периоди, поради особената си (аналитична) постройка, сж тъй леки, че не ви уморяватъ, дори когато изпълватъ цѣла страница. Частитѣ на Дановитѣ периоди сж тъй ясно разграничени и тъй спретнато вървятъ една подиръ друга, че като ги четешъ, правятъ ти впечатлѣние на парадни войски, когато по части по части дефилиратъ стройно прѣдъ

*) Тази фраза може да се осмисли, като се употрѣби вмѣсто врьзка „*отъ което*“—„както това,“ сир. това, което е употрѣбилъ Дановъ въ приведения горѣ примѣръ: „но бѣхъ вече доволно привикналъ и на умѣстното имъ употрѣбение въ разговора, *както това* съгледахъ у (отъ) селянитѣ, *които* съ по̀-голѣмо благодарение ме слушаха“ и пр.

своя началникъ. Да не привеждаме примѣръ за това, пращаме читателя къмъ патетичната оная тирада, въ която Дановъ изброява лошитѣ послѣдици отъ незнаянето.*)

За да изкажемъ всичко относително до ясностьта на Дановия стилъ, трѣба да кажемъ още, че досега *никой* другъ писатель у насъ не се е грижелъ тъй да улеснява четеца, за да може да разбира по̀-добрѣ това, що му се дава да чете, както това прави Дановъ. Тази негова грижа четецътъ може да я забѣлѣжи между другото и въ множеството пояснения, поставени въ скобки, за малко употрѣбителни български думи, които по една или друга причина той намира за нужно да употрѣбя: луга (пепелива вода), варь (киречь), припадане (баялдисване), живци (нерви), желудъкъ (стомахъ), кътлъкъ (неурожай). На пръвъ погледъ това е една дребулия, но ако се вгледа човѣкъ по̀-внимателно тукъ, ще види, че то е отъ голѣма важность, защото въ него се изказва вниманието на автора къмъ четеца. Колцина сѫ ония писатели, които държать смѣтка за това? А подобна смѣтка трѣба да се държи, защото който пише и печата нѣщо, пише го и печата го не за себе си, а за *другитѣ*.

Колкото важни и да сѫ посоченитѣ до тукъ качества на Дановия стилъ, ала тѣ не даватъ още онова, което съставя единъ *хубавъ* стилъ. За него се изискватъ още тъй нареченитѣ художествени качества. И тѣзи качества Дановиятъ стилъ притежава. Биографътъ на Данова ни разправя, какъ този послѣдниятъ, като ученикъ още въ Копривщица, е молѣлъ учителя си Н. Геровъ да го запознае съ правилата на краснорѣчието (риториката), за да може съ по̀-голѣмъ успѣхъ да се подвизава въ проповѣдь, на която е тъкмѣлъ да се прѣдаде. За голѣмо Даново огорчение, учительтъ му отказалъ това, като го увѣрилъ, че най-добрата школа за краснорѣчие е да се запознае добрѣ съ естественитѣ науки. По този начинъ Дановъ не можалъ да се запознае по школенъ пѫть съ риторическата мѫдрость за украса на стила. И толкозъ по̀-добрѣ. Защото ако бѣше изучилъ по школенъ пѫть правилата за разнитѣ стилни накити, Дановътъ стилъ нѣмаше да има толкова хубави фигурни изрази и таквизъ художествени достойнства, които може да даде само непосрѣдственото чувство и добриятъ литературенъ вкусъ, каквито Дановъ е притежавалъ и притежава, макаръ и самъ да не подозира, може-би, това . . .

Първиятъ и най-важенъ бѣлѣгъ на всѣко художествено излагане на мислитѣ е оня, който много добрѣ се чувствува, но за който мѫчно е да се каже, въ какво се той състои; това е тъй наречената естественость на стила. Това е рѣдката

*) Вж. стр. 198—199.

[illegible]

[illegible]

За да знаем тая тяла [illegible] у Данова би трябало да изразим неговия стиль отъ една страна съ езика на [illegible] Балбанова, а отъ друга — съ езика на Славейкова. Отъ тая сравнение ще видим, че отъ една фразеология и хиперболичность, които той непрестанно характеризира Балбановия стиль, у Данова язык да намерим ни тъй много за забележит и такова търсене на характерния изразъ, колко тъй лесно пролича въ хубавия нашъ езикъ на Славейкова.

Важно е какъ житие-то, но и съ каква хладность напр. говори Балбанов за нуждата отъ книги (разбирай просвѣта):

„Оружія, оружія, жалѣтяка ни, а чи викали тъменно нѣкаде рассадены патріоты, на които милото отечество се намѣрало въ критическо положеніе. „Книги, книги“ викать и трѣба да викать отъ всяка страна на отечеството ни любителитѣ на просвѣщеніето. Сладъкъ гласъ и утѣшителенъ за единъ народъ, който си върши тъй тихо и тъй законно обществениото си възрожденіе чрезъ науката! Отъ книги имать нужда и учители и ученицы, отъ книги си лишаватъ и читалища и читатели, отъ скудность на книги, писани на милый нашъ матерній языкъ, ся плачать справедливо и млады и стары и родители чадолюбиви, и чада ученолюбиви и момци и дѣвойки, които вече добрѣ проумѣха, чи едно отъ най-прелѣстнитѣ и най-скѫпи за днесь украшенія е умственоето и нравственоето образованіе.“

Прочетете сега тѣзи Данови редове, които по-горѣ (въ първата часть на тази разправа) приведохме съ друга цѣль:

„И така свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потрѣбна за да ся разпръснѫтъ тия гъсти тъмнини на наше-то незнаніе, та вечь и ние да станемъ еднажъ хора между хора-та! Само божія свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ какъ по-добрѣ да ся народимъ както общинскы, така и чястно; божія свѣтлина ще поправи наши-ты испаднѫли занаяти и ще потыкне

нашѫ-тѫ запрѣла търговіѭ . . . ; божія свѣтлина ще ни обработи и оплодотвори наши-ты нивя, ловя, ливади и пр.; божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашіа добытъкъ; божіа свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тѣ . . .".

Тукъ има и обективна истина, и ясно схващане на тази истина отъ страна на автора и чувството—и просто и естествено, ала силно и хубаво изказване на всичко това.

Ако искате да видите още по-добрѣ безкрайната разлика въ стила на двамата клисурци, единътъ училъ и прѣучилъ се въ странство, а другиятъ—свършилъ копривщенското училище, прочетете слѣднитѣ два кѫса:

„Ето защо отъ нѣколко време и появляющитѣ ся тъй достопохвално на языка ни книгы и вѣстницытѣ ни особено оцѣняватъ се достаточно *уже*.

„Но, освѣнъ малочисленностьта имъ, книгытѣ сѫ далечъ еще *отъ да* отговарятъ совершенно на многообразнытѣ нужды, които вече повелително ся налагатъ на читаѭщѫтѫ часть отъ народа ни, а вѣстницытѣ, неизбѣжны въ всякой случай и многополезны, дължни сѫ обаче по прѣдназначеніето си да ся ограничаватъ почти исключително въ тѣсныятъ кругъ на текущіятъ съврѣмененъ животъ. Тѣ сѫ, т а к а р е ч и, свѣткавицы, които бляскатъ често чрезъ гѫстытѣ облацы на невѣжеството, б е з ъ д а м о ж а т ъ *обаче* да ги распръскатъ съвсѣмъ." (1870 год. М. Балабановъ).

Съ какви чудати, почти невъзможни изрази тукъ се разправя за едно такова просто нѣщо — значение на вѣстницитѣ.

Четете за това сега у Данова:

„Вѣстникътъ е най-прьвата и най-нуждна книга за всѣкиго, кой-то иска да ся брои за питоменъ човѣкъ на свѣта . . . Вѣстници-тѣ сѫ о г л е д а л о на дневны-ты свѣтскы работы. . . . Тѣ управлявать явно-то мнѣніе на еднѫ странѫ, на единъ народъ и изобщо на цѣлыя свѣтъ . . . На сегашно врѣмя вѣстницы-ты сѫ мѣрило за просвѣщеніе-то на еднѫ дрьжавѫ" и пр.

Безъ съмнѣние езикътъ на Славейкова притежава рѣдки достойнства съ многото народни форми и изрази, що срѣщаме въ него; въ това отношение той прилича много на Дановия. Но като четете хубавитѣ български изрази у Славейкова, вие забѣлѣзвате, че той нѣкакъ нарочно *търси* тѣзи изрази, като се мѫчи да подражава на народната рѣчь повече отколкото трѣба, поради което често изпада въ грубъ е з и к о в е н ъ натурализъмъ; другадѣ пъкъ тъй извърта фразата си, че губи всѣка естественость. Славейковъ си играе съ езика, като сѫщи артистъ; но вѣщиятъ и внимателенъ четецъ на много мѣста неприятно съзира усилието на този артистъ. Може ли безъ усмивка да прочетете напр. тѣзи два-три редовце:

„Прѣзъ пролѣтьта на 1845, Неофитъ и секретаря му Костаки, кимни още на мене за пустата оная пѣсень, взимаха случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Килифарево“.

Съ това „кимни“ и още повече съ тази „*пустата* оная пѣсень“ Славейковъ не се ли снижава до разказния манеръ на една приказлива българска-провинциалка, кога разправя за нѣщо на своитѣ съсѣдки?

Струва ни се, че Славейковъ е *мислилъ* за особеностьта на подчъртанитѣ тукъ изрази, когато е писалъ:

„Остаямъ да не разпраямъ тука какво станѫ, понататъкъ, какъ ме пуснѫхѫ сутриньта...“ Туй калугерството, рекохъ, и то не си е работа и като си турнахъ книжката въ джобъ, рѣшихъ да се върна въ мънастиря, да си прибера партакашитѣ и да очистѭ отъ тамъ още на сѫщия день...“ „Това тъй казано ужъ на шега се понрави на Врачанитѣ и тѣ дѣйствително го извършиха...“ Въ Вратца стигнахъ непомня срѣщу кой праздникъ бѣше. „Е, сега каква ще я вършимъ, даскале, ме попитаха Врачанитѣ...“ Въ пѫтя между Видинъ и Берковецъ, като минувахми рано една сутрина рѣката Цибра по дървенъ единъ разкиркетенъ мостъ, излѣзе на срѣща ни единъ бикъ, който подплаши коньетѣ, и ний, съ коньетѣ и талигата барабаръ, цапнахме въ рѣката“.

Не ще казване, че въ приведенитѣ тѣзи Славейкови изрази има голѣма оригиналность. Но намъ се струва нѣкакъ, като че авторътъ тукъ нарочно се изказва така, за да ни каже: „вижте съ какви думи и изрази знамъ да си служа!“ А това не е естественъ стилъ въ пълната смисълъ на думата. Тукъ ние неволно си спомняме думитѣ на Фенелона: „Un auteur qui a trop d'ésprit et qui en veut toujours avoir lasse et épuise le mien. . . . tant d'éclairs m'éblonissent. . . . je préfère l'aimable au surprenant et au merveilleux. je veux un homme qui me fasse oublier qu'il est auteur. . . je veux qu'il me fasse penser non à lui et à son esprit mais à ceux qu'il fait parler“. Сѫщата мисъль прѣкрасно е изказалъ и Паскалъ съ думитѣ: „Aussi, quand on voit le style naturel, on est étonné et ravi, *car on s'attendait de voir un* auteur *et on trouve un* homme“.

У Данова напразно бихте търсили нѣщо подобно. Не че нѣма да намѣрите у него оригинални и дори остроумни изрази, но тѣ сѫ тъй майсторски вмъквани между другото, че не ви даватъ и да помислите, какво тукъ авторътъ ги е употрѣбялъ нарочно да произведе нѣкакъвъ особенъ ефектъ съ тѣхъ. Който иска да се увѣри въ това, нека прочете само неговитѣ „Спомени“. Тукъ се срѣщатъ сума характерни мѣста, ала никое авторътъ не иска да изтъкне нарочно като такова.

„На това азъ нѣмаше що да възражавамъ, та се съгласихъ да чакамъ до празника (20. юлий). Перущене, като земедѣлци, и на Петровъ-день не ходѣха на черква, ала на св. Илия кой то пращ а градушката, до единъ дохождаха да се черкуватъ...“ „Най-послѣ дойде и многоочакваниятъ празникъ „Илинъ-день“. Срѣщу празника на повечерието азъ трѣбаше да чета и пѣя въ черква отъ десна страна, а Мито Тилевъ — отъ лѣва. Сѫщото извършихме и утренята на литургията при пълна черква като на Великдень. Всички селени бѣха надошли. Слѣдъ отпускъ на черква стареитѣ излѣзоха, и азъ съ останалитѣ селяни вървѣхъ подиръ тѣхъ. Упѫтихме се всички къмъ Митовото кафене. Още по пѫтя азъ слушахъ з а д ъ г ъ р б а с и критика за новия даскалъ. Едни казваха: „Добъръ е, — ехъ малко низъкъ, но пакъ приятенъ гласъ!“ Други казваха: „Дѣ е гласътъ на нашитѣ Мито и Апостолъ, които, кога запѣятъ, на ч е р к о в а т а к у б е т о с е п у к а“... „Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вече, че ако приискувамъ още, ще се с к ѫ с а к о н е ц ъ т ъ на пазарлъка ни; затова казахъ: „прието“. Всички слѣдъ това извикаха: „Хайде, хайде сега цѣлувай ржка!“ И азъ, к а т о м л а д а н е в ѣ с т а, цѣлувахъ ржка първѣ на попа . . .“ и пр. Подчертанитѣ тукъ мѣста, въ единъ такъвъ разказъ, безспорно правятъ впечатлѣние на четеца. Ала кой забѣлѣзва тукъ нѣкакво усилие отъ страна на Данова да парадира съ тѣзи и други подобни тѣмъ изрази.

И двамата едновъзрастни писатели, Славейковъ и Дановъ, въ споменитѣ си ни разказватъ всѣки за чудното си даскалско пазаряване — първиятъ въ Трѣвненско, вториятъ въ Перущица. И двата разказа майсторски ни прѣдаватъ понятията на нашитѣ българовци около 50-тѣ години за учителя.

Но инакъ, откъмъ писателски похватъ тѣ се различаватъ сѫществено. Тукъ се вижда какъ наклонностьта на Славейкова да лови народнитѣ изрази отива просто до *копиране* на народната рѣчь, когато Дановъ разправя случката съ обикновения свой езикъ, и затова неговиятъ разказъ е напълно литературенъ.

Дановътъ езикъ на много мѣста е художественъ съ своята картинность, сила и хармония. Картинностьта въ стила на Данова се дължи прѣди всичко на неговата *конкретна* мисъль. Но не малко значение тукъ иматъ и разнитѣ стилни накити, съ които той си служи съвсѣмъ естествено и навсѣкждѣ умѣстно. Метафората е обикновено нѣщо у Данова, макаръ да не блещи съ такъва сила, съ каквато тя свѣтка у Ботева. Дановата метафора е проста, но оригинална, и затова прави доста силенъ ефектъ. „Просвѣщеніе, просвѣщеніе! само едно-то просвѣщеніе ще може да ни избави отъ тыя злины, които ни сѫ *възсѣднѫли* въ всѣкѫ странѫ.“

Понѣкждѣ тя изглежда като народна:

„Но тамъ щжть се случжть нѣкои пъкъ отъ такъва *пасминж* прьвенцы, които съ голѣмо-то си влiянiе въ общинж-тж всѣкакъ врьтятъ *люлека* само да ся неоправи училище-то.“

Въ стремежа си да се изразява образно съ помощьта на метафората Дановъ достига даже до грубость:

„Българинъ-тъ е съ бистъръ умъ; той е пжргавъ, трудолюбивъ, гори отъ желанiе за напрѣдъкъ; той е гладенъ за образованiе, но нѣма кой да му го *дроби.*“

Дановъ си служи много често съ сравнения:

„Не ся ли стори това (сир. не побързаме ли да се просвѣтимъ), така ще ся исхабяваме на половинж и четвъртинж отъ безврѣменнж смрьть и ще остаяме тѣлесно като врьхаре и баберецi, а душевно прости и не врядни ни за въ тыквы.“

Дановитѣ сравнения сж прости, не ще дума; но тѣ сж всѣкога оригинални. Кой е употрѣбилъ, за примѣръ, до сега това сравнение:

„Ние гледамы днесь, напр. въ Цариградъ или гдѣ да было, че всичка-та тръговiя, всичко-то богатство е въ ржцѣ у тыа народы (гърци, арменци, евреи . . .), ала зачто? Зачто-то много-то знаянiе ги е направило и да могать много; а ные, гдѣ-то и да смы, сѣдимъ при тѣхъ като втрѣщени и замрьзнали като троянска чешма!“

Добритѣ писатели, когато си служатъ съ сравнения, всѣкога гледатъ да взематъ прѣдметитѣ за сравнението си изъ срѣдата на тѣзи, за които пишатъ. Така постжпва и Дановъ, като пише, напр.:

„Въ просвѣщенiе-то на нашiа народъ за сега мжчно може да му ся помогне и съ книгж и съ наукж. Защо? Земи най-тежко-то и чисто зьрно, па го посѣй въ нечистж земж; ты отъ него или нищо не щешь пожьнешь, или щешь да пожьнешь сметь. *Така* е и съ народа. Неговый умъ и срьдце сж пълни съ суевѣрiя и прѣдразсждъцы, кои-то е наслѣдилъ той отъ своиты прадѣды. Да му ги избiешъ, това е най-тежко-то нѣщо. А прѣдразсждъцы-ти сж оня буренъ, кой-то не дава на чистж-тж и зрѣлж наукж да успѣва въ неговый умъ и срьдце. За това да ся махва тоя буренъ!“

На земедѣлеца българинъ сравнявай му отвлѣченитѣ понятия съ прѣдмети изъ неговия земедѣлски животъ.

Въ нѣкои случаи Дановото сравнение добива комахай омировски изгледъ; такова е напр. онова, въ което се сравняваше опустошителното дѣйствие на ракията съ разкжсване агнето отъ орела, или още по-добрѣ онова, дѣто напрѣдъкътъ се сравнява съ буйна рѣка:

„. . . Който назадва, той най-сетнѣ пропада: защо-то напрѣдъкъ-тъ е като буйна силна рѣка, и *както* на еднѫ буйнѫ рѣкѫ, кой-то рѣче да ся противи на теченіе-то ѝ, тя го сграбчува въ своя врьтопъ, поиграва си малко съ него и най-сетнѣ го поглъща, *тъй* и напрѣдъкъ-тъ ще направи съ оныя, кои-то рѣчять да му ся противять или да не крачять заедно съ него.“

Търсено ли е това сравнение или е истински образъ възбуденъ въ фантазията на автора при разсѫждаването му за силата на напрѣдъка — това не можемъ каза; но то ни прави много по-силно впечатлѣние отколкото слѣдньото чисто романтично сравнение отъ М. Балабановъ: „*Както* за жеднытѣ пѫтницы (трѣбаше — „за жедния пѫтникъ“!) една чаша вода е неоцѣнимо благодѣяніе, тъй днесъ и за напредющій(!) българскый народъ една добра книга, писана на родственый му языкъ, е заслуга невъзнаградима.“

Каква разлика между тѣзи двѣ сравнения, излѣзли изъ перото въ една и сѫща година (1870) и, пакъ ще кажемъ, отъ двамата съграждани!

По сила и изобразителность въ метафората и сравнението Данова може да надминава само Ботевъ, когато пише, напр.:

„Повтаряме — Турция нѣма животъ, нѣма бѫдаще, тя е *трупъ* на смрътния одѫръ, *когото* никакви дервишки баяния на нейнитѣ мандарини, никакви дипломатически молитви на западнитѣ доктринери нѣма да *я* спасятъ отъ анатомическия ножъ. Лѣкувана по стара метода, съ политически кръвопускания и операции съ дипломатически хлороформъ, тя изгуби рѫцѣ и нозѣ, провинция слѣдъ провинция и отслабна до толкозъ, щото даде мѣсто на онѫзъ страшна болѣсть, коя обхвана *сърдцето ѝ*, влѣзе въ дихателните ѝ органи и кръвообращението; тъй щото никаква операция е невъзможна вече. Самите лѣкари и тѣ забѣлежиха това, и слѣдъ Критския *шербетъ,* който се даде на Турция отъ парижския консилиумъ въ 1868 г. прѣдписаха ѝ за спокойна смѫрть и послѣдния рецептъ: дуализиса.“

За подобни, ослѣпително блѣскави метафори не може и дума да става въ Дановия стилъ; но такива силни метафори нѣма да срѣщнете и у никой другъ писатель у насъ.

Дановъ е единъ положителенъ умъ; ето защо и неговата образность винаги се движи въ сферата на реалностьта. Неговитѣ фигурални изрази сѫ плодъ на ума и чувството, а не на фантазията, която у Данова е останала безъ полетъ. Ние сме въ съвсѣмъ другъ свѣтъ, чуждъ за Данова, когато четемъ напр. у Ботева туй дивно сравнение, възбудено съвсѣмъ неочаквано, отъ една проста дума:

„Тогава ние имахме пѫрвия таенъ комитетъ, на позива на когото бѣхме са стекли да рѣшимъ сѫдбата на народа като ратници въ славната борба за освобождение. Ала тоя комитетъ, когото турцитѣ по глупость, но праведно нарекоха „Комита"—като комета наистина показа само свойта блѣскава опашка на хоризонта, а кога да покаже ядрото си и са срещне съ *безжизнения мѣсецъ,* безъ никаква физическа причина свѫрна отъ орбитата си, пръсна се и огасна."

Образътъ, който извиква тукъ Ботевъ, съ своя ослѣпителенъ блѣсъкъ, прави да се забрави съвсѣмъ оная мисъль, която дава поводъ за туй сравнение. Но писатели съ такъва вихрена фантазия малко искатъ да знаятъ за мисъльта въ такъвъ случай, стига картината да бѫде хубава тукъ . . .

И другитѣ стилни накити, съ които си служи Дановъ, като епитетътъ и народната пословица, у него сѫ прислужници на ума, а не на фантазията. Съ епитета гледа да охарактеризира добрѣ прѣдмета, а не да възбуди у насъ картината му:

„Попитайте рядомъ всичкы народы, отгдѣ произлиза тѣхно-то общо добро, тѣхно-то благосъстояніе и тѣхно-то величіе; питайте мѫдры-ты *нѣмцы,* питайте духовиты-ты *френцы,* питайте могѫщы-ты *англези,* питайте искусны-ты *италіанцы,* — тѣ всичкы едногласно щѫтъ да отговорятъ, че сѫ длъжны на книгѫ-тѫ . . .".

Не ще и дума, че епитетитѣ тукъ сѫ търсени и обмислювани; но отъ това ни най-малко не се намалява тѣхното значение. Защото епитетътъ тукъ е въ служба на ума, а не на фантазията. Затова въ слѣдното описание Дановъ пада въ изкуственость съ епитетитѣ си, понеже влиза въ чужда за него художествена область.

«Всичкы ные знаемъ, па ся и гордѣемъ съ това, че Промысълъ Божій е надарилъ нашій народъ съ прѣкрасно мѣсто за обыталище. Защото земя-та или тая прѣкрасна градина, въ коя-то обытава нашій-тъ народъ производи всичко, щото трѣбва за единъ народъ, дори и толкось много, щото отъ него може и на вънъ да износи за продань. Земята на нашето мило отечество българско обливатъ три моря, просичать я четыре плавателны рѣкы и орошявать я много бистры потоци; подвигатъ я дори до облацы-ты стръмны зеленопокры-ты планины отъ дѣвствены горы и дебелы паши и прохлаждать я пространны бранища (коріи) и много дѫбравы (отъ манлѫци). Всичко това е безбройно богатство за народа ни. Нашето отечество ако и да е по нѣгдѣ планинисто, но такывы краища се губять испрѣдъ пространны-ты плодоносны поля, испрѣдъ хубавы-ты райскы долины, покрыты

отъ сѣнокосны мжкы и плодородны овошкы, испрѣдѣ накыченны-ты брѣгове съ медоточны лозя».

Това описание, по своята вѣрность спрѣмо прѣдмета, който се описва тукъ, не е лошо само по себе си; но усилието на автора да съедини въ едно *точното* съ *хубавото* е отишло на халосъ, защото тѣзи двѣ страни мжчно се спогаждатъ. Затова и епитетитѣ тукъ сж съвсѣмъ изкуствени. Това описание е много характерно съ туй, че ни дава нагледно да видимъ тукъ, какво ще рече единъ положителенъ умъ да се сили да се издигне въ областьта на поетичното, безъ да има нужнитѣ за това крилѣ . . . Какъ си е на мѣсто Дановъ, когато въ своитѣ „Спомени" описва — просто, безъ никакви украси селото Перущица!

Народната пословица, съ която Дановъ толкова често си служи, сжщо се употрѣбява като приправка на ума; па и другояче тя едва-ли може да се употрѣби. У Данова пословицата се употрѣбява съ разяснителни и даже аргументни цѣли. Но заедно съ това тя прави силенъ ефектъ, като придава на рѣчьта му приятенъ български колоритъ. Това се дължи на голѣмия тактъ, съ който той я употрѣбя. Никой другъ български писатель не е умѣялъ да си служи съ народната пословица тъй хубаво, като Данова.

„Какъ отивамы съ наше-то земледѣліе и пр.? Земледѣліе-то у насъ е и днесь още такъво, какво-то е было въ дѣдово Адамово врѣмя; поизоремъ и посѣемъ, па—„дай Боже дъжь, да ся роди ръжь!" ала що оремъ и какъ оремъ и що сѣемъ и какъ го сѣемъ, за това още ни хаберъ нѣмамы, па се оплаквамы, че не давала земя-та берекетъ — А пъкъ съ наше-то скотовъдство отивамы споредъ пословицж-тж: „петь закара, три докара"—бѣло-то отъ черно-то не можемъ да различимъ, и само че не казвамы на млѣко-то водж, нъ млѣко; ала какво нѣщо е това млѣко-то и що бы могло да ся направи отъ него, та да ся ползувамы повече, за това нито знаемъ, нито пъкъ искамы да знаемъ. —И наши-ти ржкодѣлія и занаяти сж като „отъ два бука вретено!" при европейскы-ты . . . Наша-та търговія иде спорядъ пословицж-тж: „три занесе, двѣ донесе," мжчимъ ся, трепемъ ся, па все пакъ не можемъ да направимъ повече нѣчто освѣнъ „грошя на волж!"

Еднакво съ народнитѣ пословици Дановъ умѣло си служи и съ разни характерни народни думи.

„Що е причина-та, попыта мя приятель-тъ, та е сполетяло таково злочестіе училище-то ви; пары ли нѣма или друго нѣщо?" — Простота и незнаяніе, отговорихъ му, и всичкы лошавины, кои-то происхождать отъ тѣхъ. У насъ рекохъ, има хора, които плуватъ въ своето богатство като бубреци въ лой, ала за училище ни грѣха си не даватъ, зачто-то не знаютъ какво

нѣчто е то; нъ ако сѫ ходили два пѫти на хаджилъкъ, готвять ся да идѫть и трети пѫть, та отъ това да ся спасѫть. Има другы, кои-то мыслять че ще живѣѭтъ съ Старѫ-планинѫ, та не ще имъ постигне събрано-то, зато и на дявола тамянъ не давать".

Отъ тъй нареченитѣ конструктивни фигури голѣмъ ефектъ прави у Данова антитезата, макаръ прѣдметитѣ, които се противопоставять тукъ, да сѫ отъ най-обикновенитѣ.

Ето какъ ни разправя за упадъка на занаятитѣ:

„... Тѣ *ни* сѫ оставили отдавна, *нъ* ные ся не сѣщамы да *гы* оставимъ и замѣнимъ съ друго нѣщо, или пъкъ ако щемъ ся дръжимъ и за напрѣдъ за тѣхъ, а то божемъ уврѣмя да ся погрыжимъ за усъвьршенствуванiето имъ, доклѣ не смы капнѫли съвсѣмъ. Ные сами си ги не харесваме; напр. у насъ ся работять абы, шаеци и др. т., а ные носимъ сукно, което не работимъ ные, па и не искамы да ся помѫчимъ, за да го направимъ; терзiй-тъ шiе потуре или шалваре, *а* носи панталоне, кои-то нито може нито иска да гы направи; папукчiй-тъ шiе опашяты калевры, *а* самъ за себе купува френскы кундуры за да му скрьцать кога ходи..."

Голѣмъ интересъ възбуждатъ у Данова многото и разни обрати, които се дължать на чувството. Възклицанието, обращението и особено питането, сѫ твърдѣ обикновени срѣдства, съ които той твърдѣ сполучливо избѣгва монотонието, та държи вниманието на четеца всѣкога будно. Силата на тѣзи обрати, както и на повторението, до което сѫщо тъй Дановъ прибѣгва често, се състои въ това, че тѣхъ той употрѣбява съобразно съ движението на мисъльта и чувството си, безъ да попадне никога въ фалшивъ тонъ или афектация—тази истинска подводна скала въ стила, която толкозъ малцина умѣять да избѣгватъ, когато пишатъ подъ нѣкакво възбуждение.

Най-сетнѣ, Дановиятъ стилъ ни обръща вниманiето съ своята хармония или ритмичность и разнообразие. Нѣма другъ български писатель, който да се е грижелъ толкова много за хармонията или ритмичностьта на фразата си, като Данова. На това се дължи твърдѣ честото употрѣбение на чифтове думи, като слѣднитѣ:

„По свѣтове-ты ходятъ хора-та въ кафенета и кръчми, ала тамъ има натрупани по 20—30 вѣстника.... та идѫть да отпочинѫть отъ свои-ты работы и тѣлесны трудове, да пiѭть чашкѫ кафе или друго нѣщо, и своеврѣменно да поработять пакъ душевно: да прочетѫть по нѣкой вѣстникъ, за да научѫть нѣщо *ново*, нѣщо *полезно*; а у насъ въ наши-ты кръчмы и кафенета какво добро може да чюе човѣкъ?

„Наши-ти кръчмаре и кафеджiе *давать* и *над-*

давать за различны кыселы, лютивы и други такывы раздразнителны мезета, кои-то да поддигать хората на піяніе, та да піѭть и да ся опивать...“

„Па тога, като не познавать сѫщѫ-тѫ причинѫ, коя-то е докарала смрьть-тѫ на дѣте-то, отдавать ѭ на вѣщицы, самодивы и др. т. или казвать: така му было писано и орисано! Оттукъ ся е родила оная лъжовна и проста мысъль между жены-ты... „Такывы чюдеса прави простотата и неучеціе-то у насъ“.

„Силна-та и работна майка всѣкога ражда по̀-здравы и по̀-яки дѣтца“.

„На учителскѫ сватбѫ свиркѫ и тѫпань не трѣбва, нито пъкъ піяніе вино и ракыѭ прилича.“ Подобни изрази могать се изброи съ десетки още. Значи то е постояненъ маниеръ у Данова. Подобна наклонность да се употрѣбять двои *синоними* виждаме и у Влайкова:

„Ето какво бѣше смѣлото и дръзко рѣшение на Младена... Потрѣбенъ е единъ вѣщъ и опитенъ писарь... Въ селото зарадъ туй владѣе пълно съгласие и царува миръ и любовь... И двамата постоянно жадуваха и купнѣеха за богатство“.

Ала незабѣлѣзвате ли, че двойцитѣ тукъ (у Влайкова) досаждать на ухото? И тази досада е толкова по̀-голѣма, колкото думитѣ тукъ сѫ по̀-близки по значение, каквито сѫ напр. „жадуваха“ и „купнѣеха“ въ послѣдния примѣръ, или каквито сѫ думитѣ „бѣдность“ и „сиромашия“ употрѣбени отъ Д. В. Храновъ. „Тѫжни и жалостни слухове идать отъ отечеството ни, че бѣдностьта и сиромашията тамъ сé повече и повече напрѣдвали“.

Едва ли може да има нѣщо по̀-досадно отъ употрѣбата на подобни думи. Но тъкмо такива двойки-синоними у Данова не виждаме. Втората дума у него всѣкога отваря новъ нѣкакъвъ изгледъ или придава ново нѣкакво значение, та ако би се махнала тя, пострадува не само ритъмътъ на фразата, но и смисълътъ.

Бихме отишли много далечъ, ако речехме да изтъкнемъ въ анализа си всички ония черти, благодарение на които Дановиятъ стилъ прави такова хубаво впечатлѣние на всички, що разбиратъ отъ истинска хубость въ единъ български стилъ. Но четецътъ, вѣрваме, да е схваналъ добрѣ и отъ изложеното до тукъ рѣдкитѣ качества на Дановия стилъ, та, струва ни се, излишно ще бѫде да се простираме по̀-нататъкъ. Ала какъ да заминемъ и да не споменемъ, макаръ и съвсѣмъ накѫсо, поне за оная извънредно характерна черта въ Дановия стилъ, която се срѣща само у най-грижливитѣ стилисти? Думата ни е за голѣмата грижа, която е ималъ Дановъ — да не повтаря думитѣ и изразитѣ си. Въ това ние съглеждаме онова усилие на волята,

онова търпѣние, безъ което и най-голѣмиятъ талантъ не може направи нищо. На-ли е казано: Le génie — c'est la patience? Всичко хубаво и съвършено става съ трудъ и съ много трудъ даже. За хубавия и съвършения стилъ най-малко може да се каже, че излиза такъвъ изъ перото на писателя тъй, както е излѣзла Минерва изъ главата на Зевса . . .

Не знаемъ какъ е пишелъ Дановъ, но намъ се струва, че перото му доста бавно е вървѣло, когато е писалъ такива редове, като слѣднитѣ:

„*Каква полза* да говоримъ за народность, ако у дома си я нѣмамы, ако у дома си смы чюжденцы, ако наши-ты майкы ни отгледвать дѣтца-та въ чюждъ духъ? *Что ни* ползува да говоримъ за образованность, ако въ кѫща-та ни владѣе суровость и глупость? Что ни помага да говоримъ за почетъ и славѫ, кога въ кѫщи имамы покоръ и подлость? Что струва да говоримъ за добро-то на цѣлый Блъгарскый народъ, ако всякой за себе у дома си не е честитъ? . . ."

Съ такъва грижа да разнообрази езика си е пишелъ Дановъ прѣди 35—40 години, така пише и днесь:

„И слѣдъ тая дѣдова попова жлъчка азъ пакъ си останахъ на своето. Тогасъ *се обади* пъкъ Архангелъ Гичевъ и каза:

— Бае Стоене, бае Стоене, съ седемь пазарлъкъ не е на добро. Изпълнете на даскала 1800 гр.!

И чорбаджията каза:

— Добрѣ, нека бѫдатъ 1800 гр. Па знаешъ ли даскале, *обърна се* къмъ мене чорбаджията, та каза: — ти ни *пристани* сега за толкосъ, та до година, ако ни обикнешъ, ние и да те гонимъ, ти нѣма да си идешъ.

И на това чорбаджийско увѣщание азъ пакъ не *пристаяхъ,* защото виждахъ, че ще придадатъ повече. Тогасъ се *обадиха* отвънъ на улицата отъ стоещата публика *гласове:*

— Придайте, придайте на даскала още, та ги направете 2000 гр.!

И чорбаджи Стоянъ нѣмаше що да прави — прие и тѣхъ, но азъ пакъ *не скланяхъ* . . .

Това се казва добрѣ изпипнатъ стилъ . . . Въ заключение къмъ всичко казано до тукъ нека да споменемъ, че всичко що е писалъ Дановъ, писалъ го е съ ясно опрѣдѣлена цѣль, сир. като си е опрѣдѣлилъ добрѣ това тристранно питане: *какво* и *защо* да пише, за *кого* да пише и *какъ* да пише.

Какво и защо е писалъ — това ние се помѫчихме да изложимъ въ първата половина на студията си.

За *кого* и *какъ* е писалъ? — Писалъ е за народа, за българския народъ, и то така, каквото може той да го разбере. Затова Дановъ и по обекта на писателството си и по начина

на писането си може да се нарече популяренъ писатель въ най-широкия, най-хубавия и най-благородния смисълъ на думата. А то ще рече: писатель, който е писалъ *най-полезни, най-здрави нѣща* за най-голѣма часть отъ народа въ *най-достѫпна форма на съчинението и въ най-хубава народна рѣчь.* Никой писатель до днесь у насъ не е писалъ тъй популярно за най-сѫществените народни нужди като Данова. За да покажемъ, какво ще рече популяренъ езикъ и популярно изложение, ние ще успоредимъ нѣколко реда отъ Л. Каравеловъ и отъ Данова, дѣто се говори за едно и сѫщо нѣщо — *полза отъ знанието:*

„Знанието е сила. Беконъ казва, че човѣкъ може тогава когато знае. И наистина, дѣйствителностьта, или историческитѣ факти отдавна вече сѫ доказали на человѣчеството, че благосъстоянието на единъ народъ или на единъ човѣкъ зависи изключително отъ сумата на знанието, съ които (?) са тие (?) ползувать. Ако духовното око е закрито, то и физическото благосъстояние на человѣкъ*тъ не е* въ състояние да вѫрви напрѣдъ. Съ една дума (!) физическото благосъстояние е тѣсно свѫрзано съ умственното развитие, слѣдов. (!) знанието е прѣдтеча на всѣко едно прогресивно движение, *т. е.* на всѣко щастие и добро. Образованиятъ човѣкъ има въ рѫцѣте си всевъзможни срѣдства да отстрани сѣко едно прѣпятствие, което му стои на пѫть и което му недозволява да се ползува отъ дароветѣ на природата и отъ оня могѫщественъ *капиталъ,* който е събранъ и обработенъ отъ умното и енергическото (?) человѣчество (?), а необразованата личность не може ни да си прѣдстави, че сѫществува на свѣт*ъть* по-добъръ и по-щастливъ животъ, защото *неговиятъ* (нейниятъ?) кръгозоръ е тѣсенъ и защото неговите понятия за различни прѣдмети сѫ младенчески. Така напр. образованото человѣчество пѫтува лесно, *работи малко,* искарва много, живѣе добрѣ и ползова са отъ сѣки единъ прѣдметъ; а необразованиятъ човѣкъ оре съ своето допотопно рало, работи съ кървавъ потъ на челото, не знае отъ дѣ да купи и дѣ да продаде, унищожава полезното, покровителствува на (!) врѣдителното и пр.

Изъ сичкото това *вие видите* (?), че отъ знанието зависи *почти* всичко . . .“

Четете сега *какво* пише и *какъ* пише почти на сѫщата тема Дановъ:

„. . . Това е обще-то знаніе потрѣбно всякому чловѣку, който иска да ся брои, че е образованъ.

„Ето тыя наукы или спорядъ както гы наричя Іисусъ Христосъ *писанія* сѫ оныя, за кои-то той всякога ни казва

прѣзъ Св. Евангеліе: *„Испытайте писанія, въ нихже обрящете животъ вѣчный“*, сирѣчь: учете ся на различны наукы, зачто-то съ тѣхъ щете можете да поминете добрѣ и на тоя и на оня свѣтъ. А това е наистинѫ така. Простъ и сиромахъ чловѣкъ не е ни на тоя ни на оня свѣтъ добрѣ. Той е достоенъ да бѫде само слуга на образованы-ты. Ето ви за това примѣръ: наши-ти учени та образовани европейци като станѫли отъ сънъ по-рано и като си поотрили очитѣ та прочели въ Евангелието горѣказанѫ-тѫ заповѣдь Іисусъ Христовѫ, опрѣтнѫли ся сынковци-тѣ, та ѭ и испълнили, т. е. отдали ся на наукѫ, просвѣтили ся и научили силѫ-тѫ на всичко нѣщо кое за что е, та съ това достигнѫли до тамъ, щото да покорять и естество-то да имъ слугува, а тѣ да рахатуватъ. Така тѣ всичкы сега заповѣдать на огъня, водѫ-тѫ и желѣзо-то да работять *за тѣхъ*, а тѣ съ цигаркѫ-тѫ въ уста само да измышлявать съ каквы още по-новы работи да ни обельосвать и съ това да ни накарвать да работимъ за тѣхъ денѣ и нощѣ, и въ дѣлникъ и въ праздникъ, та да имъ събирамы и да имъ проваждамы сухо злато за да наплащамы тѣхны-ты работы. Не смы ли въ това отношеніе тѣхны слугы или робіе? а защо? Защо-то смы остали *прости, прости* и не врѣдни нито еднѫ иглѫ да можемъ да си направимъ! А всичко е наказаніе намъ, защо-то прѣстѫпихмы горныѭтѫ найглавнѫ Божіѭ заповѣдь, *та* ся не учихмы и не щемъ да ся учимъ.“

Сравнявайте сега, сѫдете, кой отъ двамата писатели защищава по-добрѣ каузата на образованието прѣдъ народа, кой отъ двамата е по-убѣдителенъ, по-краснорѣчивъ, и, ако щете, по-грамотенъ!

Вижте какво значи популярно изложение, па недѣйте се учудва, че книги съ просто изложение като евангелието, като Паисиевата история, сѫ правили прѣврати въ историята . . .

Захарий Стояновъ, като разправя за послѣднитѣ часове на Ботева, изказва съжаление, за дѣто такъвъ талантливъ човѣкъ, какъвто е билъ Ботевъ, захвърлилъ перото, за да грабне пушката и да мре като бунтовникъ въ Балкана. И ние, като гледаме, какви хубави работи е умѣелъ да пише Дановъ, понѣкога сме наклонни да съжаляваме, защо Дановъ е захвърлилъ перото, за да се прѣдаде изключително на книжарска и книгоиздателска дѣйность . . .

София, 16/XI. 1905.

К. Карагюлевъ.

ОПИСЪ

на

книгитѣ, издадени

отъ

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

прѣзъ

1855 — 1905.

ОПИСЪ[1]

на

книгитѣ и другитѣ уч. помагала, издадени отъ книжарницата на Хр. Г. Дановъ (1855—1905).

1855.

1. **Старопланиниче** — календаръ за 1866 високосна година, съ прибавление правила за холерата. Наредилъ Хр. Г. Платона Киевски, прѣвелъ Хр. Г. Дановъ. Бѣлградъ 1855; стр. 32 на 8-ни.

1858.

2. **Пространний Православенъ катихизисъ.** Отъ митропол. Платона Киевски, прѣвелъ Хр. Г. Дановъ. Бѣлградъ 1858; стр. 108 на 8-ни.

3. **Основа за Блъгарскѫ Грамматикѫ** отъ J. Груевъ. Бѣлградъ 1858; стр. 133 на 8-ни.

4. **Робинзонъ.** Скратена приказка. Прѣвелъ J. Груевъ. Бѣлградъ 1858; стр. 23 на 16-ни.

5. **Гуслица или нови пѣсни,** нагласилъ J. Г. Бѣлградъ 1853; стр. 36 на 16-ни.

---

[1]) Насловитѣ на нѣкои книги, на които първото издание е изчерпано, тукъ сѫ прѣдставени отъ послѣдващитѣ имъ издания и то въ оная година, въ която сѫ прѣпечатани Споредъ това новитѣ прѣпечатани издания не се броятъ като нови отдѣлни книги. Въ тоя описъ сѫ означени като нови книги само ония тѣхни нови издания, които при прѣпечатването сѫ коренно прѣработени, та новото имъ издание съ своето съдържание има обликъ на съвсѣмъ нова книга. — Върху корицитѣ на нѣколко книги, които сѫ малко на брой, не е означено, че тѣ сѫ издание на Дановъ. Тия книги сѫ купени отъ него слѣдъ отпечатването имъ, та сѫ постанали собственость на книжарницата. Насловитѣ на повечето книги въ тоя описъ, приготвенъ на бърза ржка отъ единъ служитель въ книжарницата на г. Данова, не сѫ точни, защото е дадено първенство на съврѣменния книжовенъ езикъ и правописъ.

1859.

6. **Примѣри за краснописание.** Написалъ Хр. Г. Дановъ. Пеща 1859; стр. 16 на 8-ни.

7. **Кратка Числителница** за малки дѣца. Наредилъ Хр. Г. Дановъ. Пеща 1859; стр. 86 на 8-ни.

8. **Пространна Числителница** съ прибавление приличнитѣ задачи на всѣко дѣйствие. Наредилъ Хр. Г. Дановъ. Пеща 1859; стр. 189 на 8-ни.

9. **Пространно Священо Битописание** на църквата отъ ветхий и новий завѣтъ, съ 102 изображения. Наредилъ Хр. Г. Дановъ. Пеща, 1859; стр. 120 на 8-ни.

1861.

10. **Кратка Българска История** отъ Д. П. Войниковъ. Виенна 1861; стр. 185 на 8-ни.

11. **Кратка Логика.** Отъ П. J. Михневича прѣвелъ J. Груевъ. Виенна 1861; стр. 97 на 8-ни.

12. **Букварь за малки дѣца** отъ Хр. Г. Дановъ. Виенна 1861; стр. 16 на 8-ни.

13. **Уроци отъ Земеописание.** Отъ J. Груевъ. Виенна 1861; стр. 200 на 8-ни.

14. **Кратко Земеописание** за дѣца. Прѣв. Н. П. Стояновъ. Виенна 1861; стр. 22 на 8-ни.

1862.

15. **Взаимноучителни таблици** на брой 36 за окачвание на стѣна. Съставилъ Хр. Г. Дановъ. Виенна 1862;

16. **Букварь** или горнитѣ взаимноучителни таблици прѣпечатани въ особна книжка за домашно употрѣбление. Виенна 1862; стр. 80 на 8-ни.

Практическо изучение французский езикъ по Олендорфовата Метода. Отъ С. Зафировъ. Виенна 1862. Подѣлено въ двѣ части:

17. I часть стр. 186 на гол. 8-ни.

18. II часть стр. 294 на гол. 8-ни.

19. **Начална книга** за Османский езикъ отъ J. Груевъ. Цариградъ 1862; стр. 62 на гол. 8-ни.

20. **Уроци отъ исчислително Земеописание** отъ J. Груевъ. Виенна 1862; стр. 48 на 8-ни.

21. **Българско-Италианска Грамматика.** По Л. М., Л. Г. и С. Бланди, наредилъ Андрей Пастори. Виенна 1862; стр. 176 на 8-ни.

22. **Кратка География** за малки дѣца. Отъ J. Груевъ. Виенна 1862; стр. 52 на 8-ни.

1863.

23. **Анатомия, Физиология и Игиена.** Прѣв. отъ Английски съ 109 образи извжтрѣ. Виенна 1863; стр. 140 на 8-ни.

24. **Начала отъ Българска Грамматика** отъ J. Груевъ. Виенна 1863; стр. 79 на 8-ни.

25. **Священна История** за дѣца съставилъ Хр. Г. Дановъ. Виенна 1863, стр. 38 на гол. 8-ни.

26. **Кратъкъ православенъ катихизисъ** за малки дѣца. Отъ Хр. Г. Дановъ. Виена 1863; стр. 47 на 8-ни.

1864.

27. **Османска Граматика**, отъ J. Груевъ. Цариградъ 1864; стр. 244 на гол. 8-ни.

28. **Турско-Български Букваръ** отъ Ив. П. Чорапчиевъ. Русчукъ 1864; стр. 72 на гол. 8-ни.

29. **Ясенъ I.** Приказка изъ Българската История. Прѣвелъ Хр. Г. Дановъ подъ псевдонимъ Б. Димитровъ. Болградъ 1864; стр. 154 на гол. 8-ни.

1865.

30. **Основа за Българскж Граматикж** отъ J. Груевъ. Четвърто, съвсѣмъ прѣработено издание. Виенна 1865; стр. 144 на 8-ни.

31. **Законъ Божи.** Новъ начинъ за прѣнодаване на малки дѣца, прѣвелъ отъ русски И. Ц. Мачевъ. Виенна 1765; стр. 80 на 8-ни.

1867.

31. **Начъртание на Всеобща История** за първоначални училища. Ново издание отъ J. Груевъ. Виена 1867; стр. 202 на 8-ни.

32. **Наржчна смѣтачка** за лесно прѣсмѣтание всеко нѣщо. Виенна 1867; стр. 102 на 16-ни. Червенословъ.

33. **Начални познания отъ Геометрия,** приложени въ общежитието. Отъ В. Груевъ. Виенна 1867; стр. 72 на 8-ни съ 78 фигури извѫтрѣ.

34. **Часословъ** во оупотрѣбленіе Ѻтыѧ православныѧ церкве восточнаго вѣроисповѣданіѧ. Бѣна, стр. 104 на гол. 8-ни, червенословъ.

35. **Пространно священо Битописаніе на црькваѫтѫ отъ Ветхый и Новый завѣтъ.** Съ 100 изображенія. Наредилъ Хр. Г. Дановъ. Второ изданіе, прѣработено. Пеща, 1867; стр. 120 на 8-ни.

1868.

36. **Практическа Алгебра** за ученици въ срѣдни училища. По В. Гринлифъ прѣвелъ Ив. А. Тонджоровъ. Виенна 1868; стр. 198 на гол. 8-ни.

37. **Теоретическа и практическа числителница,** съставилъ Хр. Г. Дановъ. Второ, съвсѣмъ прѣработено и допълнено издание. Виенна 1868; стр. 363 на 8-ни.

38. **Малъкъ православенъ катихизисъ,** наредилъ J. Груевъ Виена 1868; стр. 32 на 8-ни.

Недѣлни и празднични Слова и поучения, извлѣчени изъ творенията на черковни проповѣдници. Віена 1868; издадени въ двѣ части, отъ които:

39. Часть първа стр. 287 на 8-ни,

40. Часть втора стр. 291 на 8-ни.

1869.

41. **Първа четеница** за първоначалнитѣ училища. Събралъ А. С. Цановъ. Виена 1869; стр. 68 на 8-ни съ картинки.

42. **Числителница за смѣтание на умъ** въ общитѣ училища. По В. Гринлифа прѣвелъ Г. Пеновъ. Виена 1869; стр. 71 на 8-ни.

43. **Опитна физика** съ 368 хубави чертежи, съставена на фр. отъ А. Гано, а прѣведена отъ І. Груевъ. Виена 1869; стр. 613 на 8-ни.

44. **Пространенъ православенъ катихизисъ** за православната съборна въсточна черквѫ. Отъ митроп. Филарета Московски, прѣвелъ Хр. Г. Дановъ. Віена, 1869; стр. 152 на 8-ни.

45. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ** за 1869 година съ 25 изображения. Първа годишнина. Виена 1869; стр. 252 на 8-ни.

1870.

46. **Теоретическа Числителница** по най-новитѣ отъ тоя прѣдметъ съчинения съставилъ Хр. Г. Дановъ. Виена 1870; стр. 207 на 8-ни.

47. **Село Златарица.** Полезна и истинска приказка за добритѣ селски училища и разумни селени. Отъ Ю. Неновъ. Виена 1870; стр. 118 на 8-ни.

48. **Географическо-Историческо-Статистическо описание на Татаръ-Пазарджишката кааза,** съ 1 карта и таблици за различни стари паметници. Съчинено отъ Стефанъ Захариевъ. Виена 1870; стр. 80 на 8-ни.

49. **Начална книга за фр. езикъ** съ забавни прочити отъ Ив. П. Чорапчиевъ. Русчукъ 1870; стр. 32 на 8-ни.

50. **Правственна Философия.** Прѣводъ отъ Английски. Виена 1870; стр. 160 на 8-ни.

51. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ** за 1870 година. Втора годишнина. Виена 1870; стр. 224 на 8-ни.

1871.

52. **Първы познанія за дѣтца.** Отъ J. Груевъ. Шесто изданіе. Віена 1871; стр. 32 на 8-ни.

53. **Малка Аритметика,** или **четыретѣ аритметически дѣйствия съ просты, смѣсены и десетичны числа** за първоначалны ученицы. Отъ J. Груевъ. Віена 1871; трете изданіе, стр. 80 на 8-ны.

54. **Награденъ Подвигъ.** Драма въ 5 дѣйствия, отъ Д. Финговъ. Виена 1871; стр. 83 на 8-ни.

55. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ** за 1871 година. Третя годишнина. Виена 1871; стр. 264 на 8-ни съ много образи.

1872.

56. **Земя и небо,** или какво нѣщо сѫ слънцето, мѣсецътъ и звѣздитѣ и какъ се движѫтъ тѣ. Отъ І. Груевъ. Виена 1872; стр. 42 на 8-ни.

57. **Кратка Българска История** на питания и отговори за първоначалнитѣ училища. Отъ Д. Т. Душановъ. Виена 1872; второ издание стр. 147 на 8-ни.

58. **Уроци отъ Естественно, Гражданско и Исчислително Земеописание** отъ І. Груевъ. Ново издание. Виена 1872; стр. 278 на 8-ни.

59. **Физика за главни народни училища** отъ Д. Шубертъ прѣв. І. Груевъ, Виена 1872; стр. 191 на 8-ни съ 76 фигури извѫтрѣ.

60. **Химия** за главни народни училища. Прѣведена отъ С. Д. Вѣженовъ съ 10 фигури извѫтрѣ. Виена 1872; стр. 125 на 8-ни.

61. **История на Османското царство.** Отъ І. Груевъ. Периодъ І отъ основанието на Османската държава до завладѣнието на Цариградъ отъ Мухамеда II. Едирне 1872; стр. 63 на 8-ни.

62. **Втора четеница за ученици въ главны училища,** събрана и нарядена отъ Хр. Г. Дановъ, съ 25 изображенія. Віена 1872; трете изданіе, стр. 120 на 8-ни.

63. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ** за 1872 година. Четвърта годишнина. Виена, стр. 288 на 8-ни.

1873.

64. **Школска Педагогия** или методическо рѫководство за учителитѣ и управителитѣ на народнитѣ школи отъ І. А. Ковачева. Виена, 1873; часть І. Обща Методика, стр. 168 на 8-ни.

65. **Трудътъ е человѣку длъжность и благодать.** Виена 1873; стр. 92 на 8-ни.

66. **Учитель Добре.** Прѣв. І. Груевъ. Виена 1873; стр. 92 на 8-ни.

67. **Храната споредъ здравието и хубостьта.** Прѣвелъ І. Груевъ. Виена 1873; стр. 32 на 8-ни.

68. **Хранение свилени буби.** Виена 1873; стр. 23 на 8-ни.

69. **Уроци за първитѣ четири Аритметически правила и за счетоветѣ.** Отъ Михаилова. Букурещъ 1873; стр. 112 на 8-ни.

Напрѣдъкъ. — Наржчни книжки за онѣзи, които желаѭтъ наука и успѣхъ. Отъ А. С. Цановъ. Виена 1873; въ четире книжки, именно:

70. Книжка II. Напрѣдване чрѣзъ прочитание. Стр. 85 на 8-ни.

71. **Разкази за старовременнитѣ хора.** Прѣвелъ Л. Каравеловъ. Букурещъ 1873; състоѭтъ се отъ 5 книжки, именно:

72. I кн. За старитѣ Индийци и Египтяне. Стр. 76. на 8 ни.

73. II кн. За старитѣ Финикияне, Асирияне и Перси. Стр 54 на 8-ни. Осталитѣ части слѣдуватъ въ 1873 г.

74. **Священна История,** скратено извлѣчена изъ книгитѣ на ветхий и новий завѣтъ. Прѣв. Хр. П. Марковъ. Прага, 1873; стр. 215 на 8-ни.

75. **Физическа География** отъ М. Ф. Мори, съ 2 карти за вѣтроветѣ и морскитѣ течения. Прѣв. Д. Витановъ. Прага, 1873; стр. 144 на 8-ни.

76. **Ржководство за държание търговски книги.** Отъ Е. де Гранжъ, прѣвелъ С. Д. Вѣженовъ. Виена 1872; стр. 308 на гол. 8-ни.

77 **Священа исторія за дѣтца.** Отъ I. Груевъ. Пято издание. Віена, 1873; стр- 32 нъ 8-ни.

78. **Начална книга на османски езикъ** J. Груевъ. Ц-градъ, 1873; стр. 52 на 8-ни.

79. **Начала отъ Българска граматика.** Отъ J. Груевъ. Трете издание. Віена 1873; стр. 79 на 8-ни.

80. **Кратка Митология,** която съдържа баснословието на Гърцитѣ и Римлянитѣ съ единъ погледъ върху баснословнитѣ вѣрвания у Индийцитѣ, Перситѣ, Египтянитѣ, Скандинавцитѣ и у Галлитѣ. Отъ Е. Жезурезъ, прѣведена и издадена съ единъ погледъ върху Словенското баснословие. Отъ А. Г. Начевъ. Виена 1873; стр. 160 на 8-ни съ таблици отъ образи на разнитѣ божества.

81. **Кратка Риторика** събрана и прѣведена отъ Ф. Велевъ, за Българскитѣ училища. Виена 1873; стр. 64 на 8-ни.

82. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ** за 1873 год. Пета годишнина. Виена 1873; стр. 273 на 8-ни.

1874.

83. **Въздушни явления**, или що е въздухъ, вѣтъръ, роса, слана, мъгла, облаци, дъждъ, снѣгъ, градъ, гръмотевица и свѣткавица, небесна дъга, и какъ може да се прокобява за врѣмето. кога ще се развали. Виена 1874; стр. 59 на 8-ни.

84. **История на Православната черкова.** Съставена по учебницитѣ А. Рудакова и Ласкариса и допълнена за Българската черкова по съчиненията на Гилфердинга, Дринова и Каролева отъ Д. Т. Душановъ. Виена 1874; стр. 277 на гол. 8-ни.

Разкази за староврѣменнитѣ хора.

85. Ш кн. За старитѣ Гърци Стр. 114.

86. IV кн. За старитѣ Римляне. Стр. 82.

87. V кн. За старитѣ Еврее и Китайци. Стр. 72.

88. **Букварь** по нагледна и гласна метода, съставилъ Д. Благоевъ. Виена 1874; стр. 48 на гол. 8-ни съ 312 фигури въ текста.

89. **Изяснение на Букваря** по «Нагледно-гласната метода». Съставилъ Д. Благоевъ. Виена 1874; стр. 18 на гол. 8-ни.

90. **Ржководство за Словесность** съ примѣри за упражнение въ разни видове съчинения на ученици въ народнитѣ ни мжжски и женски училища. Отъ Д. П. Войниковъ. Виена 1874; стр. 332 на 8-ни.

91. **Напрѣдъкъ.** — Наржчни книжки за онѣзи, които желаятъ наука и успѣхъ. Отъ Андрей С Цановъ. Віена 1874.

92. Книжка I. Какъ да се учатъ уроци. Стр. 32 на 8-ни.

93. Книжка Ш. Врѣмето е наука и богатство. Стр. 48.

94. **Граматика за турски езикъ** отъ Н. Марковъ. Цариградъ 1874; стр. 119 на 8-ни.

95. **Пѣсни, пѣти въ различни случаи** у Българското въ Пловдивъ училище на св. Кирилла и Методия. отъ J. Груевъ. Виенна 1874; стр. 24 на 16-ни.

96. **Млада Майка** отъ Ф. Кодима. Прѣв. J. Груевъ. Виенна 1874; стр. 122 на 8-ни.

97. **Орждията за дихание.** Прѣв. J. Груевъ. Виена 1874 стр. 34 на 8-ни.

98. **Читанка за приготовление къмъ Грамматиката.** Събрана отъ Т. Икономовъ. Виенна 1874; стр. 133 на 8-ни.

99. **Букварь за изучвание френский езикъ.** Отъ Н. Марковъ. Виенна 1874; стр. 62 на 8-ни.

100. **Подвижна Азбука** за употрѣбление при изучвание буквитѣ въ първо отдѣление отъ народнитѣ училища. Тая азбука състои отъ толкось букви, щото да може да се написва съ тѣхъ всѣка рѣчь; тъй сѫщо има и отъ всѣка една цифра по толкось, щото да може да се написва всѣко едно голѣмо число.

101. **Подвижна Азбука** въ малъкъ форматъ, вложена въ кутийка за домашна употрѣба. И тя се състои отъ сѫщето число букви и цифри както и голѣмата, тъй щото да може и съ нея да се написва всѣка рѣчь и всѣко голѣмо число.

102. **Наставление за какъ да се учатъ малки дѣца съ подвижнитѣ букви** по гласната Метода. Отъ А. П. Виенна 1874.

Кратко учебно Земеописание исчислително, естествено и гражданско съставено отъ К. Смирновъ. Прѣвели Д. Б. и Хр. Д. П. Виенна 1874; въ 3 части:

103. Часть I. Общи познания изъ Землеописанието Изчислително, Естественно и Гражданско. съ 26 образи извѫтрѣ и 12 хартички за хартописание Виенна 1874; стр. 114 на 8-ни.

104. Часть II. За Азия, Африка, Америка и Австралия, съ 2 харти въ текста и 4 прибавени въ края. Стр. 148 на 8-ни.

105. Часть III. За Европа, съ 4 харти въ текста и 12 въ края за чъртание. Стр. 176 на 8-ни.

106. **Кратка Българска история** по питане и отговоръ за първоначални училища. Отъ Д Т. Душановъ. Трете прѣработено издание. Виена, 1874; стр. 150 на 8-ни.

107. **Втора четеница** за ученици въ главни училища. Събрана и наредена отъ Хр. Г. Дановъ съ 25 изображенія. Віена, 1874; стр. 114 на 8-ни.

108. **Лѣтоструй или Домашенъ календаръ** за 1874 година. Шеста годишниа. Виенна 1874; стр. 256 на 8-ни.

1875.

109. **Ржководство за Словосъчинение на Българский езикъ.** Наредилъ Т. Икономовъ. Виенна 1875; стр. 58 на гол. 8-ни.

110. **Кратко тълкувание на Божественната Литургия.** Съставилъ свещенникъ J. Николский, а прѣвелъ Д. Т Душановъ. Виенна 1875; стр. 56 на гол. 8-ни.

111. **Благонравие за дѣца.** Прѣв. Хр. Д. Ваклидовъ. Виенна 1875; второ издание, стр. 38 на 8-ни.

112. **Новъ начинъ за прѣподавание Законъ Божий** на малки дѣца. Прѣв. Н. Ц. Мачевъ. Виенна 1875; стр. 80 на 8-ни.

113. **Небесни Свѣтила** или **Планетнитѣ и Звѣздни Мирове.** Популярно изложение на всичкитѣ открития и теории на новата астрономия отъ О. М. Митчеля, А. М. Директора на Обсерваторията въ Цинцинати. Прѣв. Д. Витановъ. Съ 41 фигури въ текста. Виенна 1875; стр. 272 на гол. 8-ни.

114. **Новъ Бащинъ и Майчинъ езикъ,** по методата на русский педагогъ К. Ушинский, съставилъ Н. В. Сарановъ, съ 24 образи извжтрѣ. Виенна 1875; стр. 110 на 8-ни.

115. **Смѣтница съ 580 фигури** отъ Д. Хибнера, прѣв. М. П. Добриновъ. Виенна 1875; стр. 48 на 8-ни.

116. **Кратко учение за Богослужението на Православната черкова.** Съставено по разни русски учебници отъ С. Калпазановъ съ 21 картинки извжтрѣ. Виенна 1875; стр. 164 на 8-ни.

Числителница, съставена отъ А Малининъ и К Буренинъ. Прѣв. Хр. Д. Павловъ. Виенна 1875; въ двѣ части:

117. часть I. Стр. 124 на 8-ни.

118. часть II. Стр. 156 на 8-ни.

Сборникъ отъ Аритметически задавки за употрѣбление въ числителницата на А. Малининъ и К. Бурянинъ. Наредилъ Хр. Д. Павловъ. Въ двѣ части:

119. Часть I Стр. 47 на 8-ни.

120. Часть II. Стр 95 на 8-ни.

121. **Букваръ за французский езикъ.** Наредила А. Ц. Узунова. Пловдивъ 1875; стр. 48 на 8-ни.

122. **Лексиколигическа Граматика** за изучвание французский езикъ и стилъ. Съставилъ по плана на P. Laruss-а Н. Марковъ. Виенна 1875; стр. 196 на 8-ни.

123. **Практическо изучние французкий езикъ** по Олендорфовата метода. Побългарилъ С. Зафировъ. Второ издание. Віена, 1875; стр. 186 на гол. 8-ни.

124. **Напрѣдъкъ.** — Книжка IV. Причинитѣ за успѣхъ и несполука. Отъ А. Цановъ. Виена, 1875; стр. 59 на 8-ни.

125. **Священа исторія на Ветхий Завѣтъ** Съставена по книгитѣ на библіята за въ нашитѣ главни училища. Отъ Д. Благоевъ. Съ 42 образи въ текста по Шнора, Часть I. Виена, 1875; стр. 80 на гол. 8-ни.

126. **Илюстрованъ писалищенъ календаръ** за 1875 год.

127. **Лѣтоструй** или **домашенъ календаръ за 1875 година.** Виенна 1875; стр. 212 на 8-ни съ много фигури. Седма годишнина.

1876.

128. **Лѣтоструй** или **Домашенъ календаръ за 1876 година.** Виенна 1876; стр. 216 на 8-ни. Съ много изображения извнтрѣ. Осма годишнина.

1878.

129. **Берлинский Договоръ и неговата основа: Св. Стефанский Прелиминаренъ договоръ.** Прѣведени отъ оригинала. Виенна 1878; стр. 80 на 4-ни.

130. **Българското Княжество.** Отъ Д-ръ К. Иречекъ. Прѣв. Г. Беневъ. Пловдивъ 1878; стр. 86 на 8-ни.

131. **Иллустрованъ писалищенъ календаръ** за 1878 год.

132. **Вѣстникъ Марица** за 1878 г. издаванъ по два пѫти въ седмицата на 8 голѣми страници начиная отъ 25 Юни.

1879.

133. **Проектъ за Органически уставъ за Държавното устройство на Българското Княжество.** Пловдивъ 1879; стр. 28 на 8-ни

134. **Протоколитѣ на Учредителното Българско Народно Събрание въ Търново.** Пловдивъ 1879; стр. 383 на 8-ни.

135. **Органический уставъ на Источна Румелия.** Пловдивъ. 1879; стр. 294 на гол. 8-ни.

136. **Кратко ржководство за какъ да постжпвами, да разисквами и да рѣшавами въпроси въ общи парламентарни събрания** Пловдивъ 1879; стр. 16 на 8-ни.

137. **Врѣменни правила за начални училища по Источна Румелия.** Пловдивъ 1879; стр. 20 на 8-ни.

138. **Читаика за приготвяне къмъ Грамматиката.** Събрана отъ Т. Икономовъ. Пловдивъ 1879; стр. 155 на 8-ни.

139. **Читаика** по методата на русския педагогъ Ушинский. Книжка за четение въ първата година подирь изучванието на Букваря. Съставилъ Н. В. Сарановъ Съ 28 образи извжтрѣ. Пловдивъ 1879; стр. 86 на 8-ни

140. **Български Букварь** по звучната метода за народнитѣ училища отъ І. Ковачевъ. Второ издание съ 12 картинки извжтрѣ. Пловдивъ 1879; стр. 60 на гол. 8-ни.

141. **Ржководство за първоначалното обучение въ четенье и писанье по звучната метода,** или какъ по Букваря да прѣподаватъ родители и учители. Съставилъ І. А. Ковачевъ. Пловдивъ 1879; стр. 18 на гол. 8 ни.

142. **Събрание на най-употрѣбителнитѣ молитви** отъ протоиерея М. Чемена. Пловдивъ 1879; стр. 53 на 8-ни.

143. **Писма на единъ Румелийски Българинъ.** Пловдивъ 1879; стр. 117 на 8-ни.

144. **България въ Источний въпросъ.** Отъ А. С. Цановъ. Пловдивъ 1879; стр. 239 на 8-ни.

145 **Два мѣсеца въ Габрово.** Въспоминания за войната въ 1877—78 год. Пловдивъ 1879; стр- 160 на 8-ни.

146. **Гарибалди** — чърти отъ живота му. Прѣв. П. Ивановъ. Пловдивъ 1879; стр. 152 на 8-ни.

147. **Малъкъ православенъ катихизисъ.** Нареденъ отъ J. Груевъ. V издание. Пловдивъ, 1879; стр. 35 на 8-ни.

148. **Священа история** за дѣца отъ J. Груевъ. Пловдивъ, 1879; стр. 28 на 8-ни.

149. **Букварь за малки дѣтца** отъ Хр. Г. Дановъ, Пловдивъ, 1879; стр. 16 на 8-ни.

151. **Букварь,** по нагледна и гласна метода съ 212 образи извжтрѣ. Съставилъ Д. Благоевъ. Пловдивъ, 1879. Трето поправено издание; стр. 32 на гол. 8-ни.

152. **Календарче** за 1879 г. стр. 19.

153. **Календарче на Хитъръ Петъръ** за 1879. Наредилъ Ил. Р. Блъсковъ. Пловдивъ 1879; стр. 36 на 16-ни.

154. **Вѣстникъ „Марица“** II годишнина въ 104 броя на 8 голѣми страници.

1880.

155. **Първа книжка за учене подиръ изучване буквитѣ.** Съставилъ Н. В. Сарановъ. Съ 30 картинки извѫтрѣ и съ много ребуси и рисунки. Пловдивъ 1880; стр. 51 на 8-ни.

156. **Изяснение върху „първа книжка“ за учене подиръ изучване азбуката или кратко рѫководство за учителитѣ и учителкитѣ отъ народнитѣ училища.** Отъ Н. В. Сарановъ. Пловдивъ 1880; стр. 67 на 8-ни.

157. **Рѫководство къмъ въспитание и обучение на дѣцата.** По В. Лядова. Прѣвелъ К. Божковъ. Пловдивъ 1880; стр. 169 на 8-ни.

158. **Черковно чтение** за употрѣбление въ първоначални училища. Наредилъ К. Божковъ. Пловдивъ 1880; стр. 104 на 8-ни.

159. **Българска Грамматика за първоначални училища** отъ Д. П. Войниковъ. Пловдивъ 1880; стр. 96 на 8 ни.

160. **Първоначална Физиология** отъ Д-ръ Фостера. Прѣвелъ Д-ръ Д. Молловъ. Учебникъ за народнитѣ училища съ 19 рисунки. София 1880; стр. 135 на 8-ни.

161. **Букварь** за обучение и самообучение по нагледно-гласната метода съ 500 образи извѫтрѣ. Съставилъ Д. Благоевъ. Ново, съвсѣмъ прѣработено издание по Павленкова. Пловдивъ 1880; стр. 52 на 8-ни.

162. **Отключь на Благоевий букварь** по нагледно-гласнага метода за обучение и самообучение на четение и писание. Отъ К. Божковъ. Пловдивъ 1880; стр. 55 на гол. 8-ни.

163. **Пѫтуване около свѣта въ 80 дни.** Отъ Жюль Верна прѣвелъ И. С. Пловдивъ 1880; стр. 274 на 8-ни.

164. **Врѣменни правила за обучение ротитѣ и дружинитѣ на разсипанъ строй.** Прѣв. Кѫнчевъ. Пловдивъ 1880; стр. 33 на 8-ни.

165. **Майска китка — Лирически стихотворения** отъ Ив. Вазовъ. Пловдивъ 1880; стр. 65 на 8-ни.

166. **Войнишка пѣснопойка,** събралъ и нагласилъ И. Т. Д. Пловдивъ 1880; стр. 66 на 16-ни съ разни образи извжтрѣ.

Кратко учебно земеописание По К. Смирновъ съставено отъ Д. Благоевъ и Хр. Д. Павловъ. Пловдивъ, 1880; въ три части.

167. Часть I. — **Общи описания отъ земеописанието изчислително, естествено и гражданско.** Стр. 114 на 8-ни.

168. Частъ II. — **За Азия, Африка, Америка и Австралия.** Стр. 152 на 8-ни.

169. Часть III. — **За Европа.** Стр. 188 на 8-ни.

170. **Дѣтска гусла.** Стихотворения за ученици отъ народнитѣ училища. Съчинилъ В. Н. П. за помощь на нагледното обучение. Пловдивъ, 1880; стр. 43 на 8-ни.

171. **Писалищенъ календаръ** за 1880 год. триколоренъ.

Малки календарчета двѣ:

172. Едно съ портрета на Н. С. Александръ Батембергъ I-й князь на княжество България.

173. Друго съ портрета на Н. С. Александръ Богориди, Генералъ Губернаторъ на Источна Румелия, за 1880 год.

174. **Вѣстникъ Марица** за 1880 год. III годишнина.

1881.

175. **Примѣри за краснописание** на Българскийтъ языкъ. Написалъ Я. С. Ковачевъ. Пловдивъ 1881 год.; стр. 16.

176. **Отечественна География** за употрѣбление въ първитѣ классове на народнитѣ училища въ България. Съставилъ Хр. Н. С. Пловдивъ, 1881; стр. 112 на 8-ни.

177. **Читанка** по методата на русский педагогъ К. Ушинский съставилъ Н. В. Сарановъ. Книжка за четение въ втора година подиръ изучвание буквитѣ, или за второ отдѣление съ 29 картинки извжтрѣ. Пловдивъ 1881; стр. 95 на 8-ни.

178. **Българска Грамматика** отъ Т. Икономовъ. Пловдивъ 1881; стр. 126 на 8-ни.

179. **История на Българский народъ.** По Д-ръ К. Иречекъ съставена за срѣднитѣ училища отъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ 1881; стр. 296 на гол. 8-ни.

180. **Гусла**. Най-нови лирически и епически стихотворения отъ Ив. М. Вазовъ. Пловдивъ 1881; стр. 159 на гол. 8-ни.

181. **Кратко учебно земеописание** часть II. — Азия, Африка, Америка и Австралия по К. Смирновъ прѣведено отъ Д. Благоевъ и Хр. Д. Павловъ. Трете поправено издание. Пловдивъ, 1881; стр. 148 на 8-ни.

182. **Числителница**, съставена отъ А. Малининъ и К. Бурянинъ прѣвелъ Хр. Д. Павловъ. часть II Пловдивъ, 1881; стр. 158 на 8-ни.

183. **Сборникъ отъ Аритмерически задавки**, За употрѣбение въ II ч. отъ числителницата на А. Малининъ и К. Бурянинъ, наредилъ Хр. Д. Павловъ, 1881; стр. 94 на 8-ни.

184. **Войнишка пѣснопойка**, която съдържа всички парадни военни пѣсни, пѣяни отъ Българскитѣ възстаници, опълченци, войници и др. отъ най-ново врѣме. Събралъ и нагласилъ И. Т. Д. второ издание. Пловдивъ, 1881; стр. 63 на 16-ни.

185. **Писалищенъ календаръ** за 1881 год.

186. **Малко календарче** за 1881 год. отъ Ил. Р. Блъсковъ.

187. **Вѣстникъ Марица** за 1881 год. IV годишнина.

1882.

188. **Кратъкъ учебникъ върху Българската История отъ най-старо врѣме до днесь.** За начални и срѣдни училища, споредъ программитѣ въ България, отъ С. С. Бобчева. Пловдивъ 1882; стр. 113 на 8-ни.

189. **Ржководство за употрѣбление земни и небесни глобуси.** Необходимо помагало за учители и ученици. Прѣв. А. Т. И. Пловдивъ 1882; стр. 40 на 8-ни.

190. **Първа книжка за учене подиръ изучването на буквитѣ.** Съставилъ Н. В. Сарановъ съ 30 картини извжтрѣ. Пловдивъ, 1882; стр. 51 на 8-ни.

Естествена история за начални и срѣдни училища отъ Д-ръ А. Покорний и Павла Ехличка. Прѣвелъ Г. Бѣлчевъ; въ три стъпени:

191. I. Стъпень: Описание на забѣлѣжителнитѣ естественни произведения и отъ тритѣхъ царства съ 179 хубави изо-

бражения. Прѣгледано и одобрено отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Пловдивъ 1881; стр. 120 на гол. 8-ни.

192. **Естествознание,** то есть **физика и химия** за начални училища отъ Йанъ Д. Панирекъ. Прѣвелъ Г. Бѣлчевъ. Пловдивъ 1882. I степень; стр. 94 на гол. 8-ни.

193. **Третя книжка — Читанка** за учение въ трето отдѣление отъ народнитѣ основни училища. По методата на чешский педагогъ Коменский съставилъ Кр. Ив. Мирски. Пловдивъ 1882; стр. 122 на 8-ни.

194. **Четвърта книжка — Научно Сборниче** за учение въ четвърто отдѣление отъ народнитѣ основни училища. Съставилъ Хр. Ив. Мирски. Пловдивъ 1882; стр. 152 на 8-ни.

195. **Първоначална Читанка** за френский езикъ. Съставилъ Ив. П. Славейковъ. Пловдивъ 1882; стр. 132 на 8-ни.

Четире книжки за Смѣтание отъ Д-ръ Фр. Рицарь Мочникъ. Прѣвелъ Г. Д. Караджовъ. Пловдивъ 1882. Всѣка отъ тия четире книги има особно ржководство за какъ да прѣподаватъ учителитѣ по тѣхъ. Тия книжки и ржководства сж:

196. **Първа книжка за смѣтание** въ първо отдѣление: Смѣтание съ числа отъ 1 до 20. Стр. 35 на 8-ни.

197. **Ржководство** къмъ първа книжка за смѣтание. Стр. 72 на 8-ни.

198. **Втора книжка за смѣтание** въ второ отдѣление: Смѣтание съ числа отъ 1 до 100. Стр. 64 на 8-ни.

199. **Ржководство** къмъ втора книжка за смѣтание. Стр. 48 на 8-ни.

200. **Третя книжка за смѣтание** въ трете отдѣление: Смѣтание съ числа отъ 1 до 1000 и съ хилядни. Задавки за смѣтание на умъ. Стр. 60 на 8-ни.

201. **Ржководство** къмъ третя книжка за смѣтание. Стр. 82 на 8-ни.

202. **Четвърта книжка за смѣтание** въ четвърто отдѣление: Смѣтание съ цѣли числа. Стр. 84 на 8-ни.

203. **Ржководство** къмъ четвърта книжка за смѣтание, Стр. 64 на 8-ни.

204. **Първоначална Геометрия.** Чъртание и рисувание за градски триклассни училища и първитѣ классове на реалнитѣ училища и гимназии. По 16-то издание отъ Д-ръ Мочника прѣработилъ Г. Д. Караджовъ. Пловдивъ 1882; стр. 182 на гол. 8-ни съ 223 фигури въ текста.

Чъртание отъ свободна ржка въ 4 книжки.

205. **Първа книжка** съ квадрати отъ чърти. 12 стр. на рисувателна хартия.

206. **Втора книжка** съ квадрати отъ точки. 12 стр. на рисувателна хартия.

207. **Третя книжка** съ по-широки квадрати отъ точки. 12 стр. на рисувателна хартия.

208. **Четвърта книжка** съ двойно по-широки квадрати отъ точки, отъ 12 стр. на рисувателна хартия.

209. **Добра Домакиня** за млади момичета. Наредена отъ Даворинъ Тръстенякъ. Прѣвелъ за българскитѣ момичета Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882; стр. 113 на 8-ни.

210. **Кратки практически наставления** за какъ трѣбва да се прѣподаватъ уроци въ начални училища. Нагодилъ, по Д. Г. Петридесъ, за ржководство въ Българскитѣ начални училища Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882; стр. 60 на гол. 8-ни.

211. **Ржководство отъ нагледно прѣдметно учение,** по Милана Кобали, наредилъ Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882; стр. 218 на гол. 8-ни.

Всеобща История за употрѣбление въ градскитѣ или триклассни училища и въ първитѣ три класса отъ реалнитѣ училища и гимназии. Съставилъ Д-ръ А. Гиндели, а прѣвелъ Г. Д. Караджовъ. Пловдивъ 1882; въ три отдѣлни части, именно:

212. I часть. Всеобща История на старитѣ вѣкове. Стр. 150 съ 31 образи.

213. II часть. Всеобща История на срѣднитѣ вѣкове. Стр. 113 съ 18 образи.

214. III. часть. Всеобща История на новитѣ вѣкове. Стр. 113 съ 18 образи.

215. **Учебникъ за Счетоводство или държание на търговски книги и най-употрѣбително писалищно знание.** Наредилъ по А. Фонъ-Деръ-Зее за Българскитѣ срѣдни и реални училища Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882; стр. 95 на гол. 8-ни.

216. **Начала отъ Ботаника** по J. Д. Хукера. Прѣвелъ Д. Т. Душановъ. Пловдивъ 1882; стр. 155 на 8-ни съ 67 фигури въ текста.

217. **Образци за рисуване** въ I и II Отдѣлѣния отъ народнитѣ основни училища. Нарисувалъ Л. Л. Лукашъ, стр. 32 на гол. 8-ни съ 500 чертежи, отъ които 191 сѫ праволинейни, 122 криволинейни и 187 за прѣдмѣтно чертане. Прѣгледано и одобрено за учебникъ отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение; стр. 32 на гол. 8-ни отъ рисувателни хартия. Пловдивъ 1882 г.

218. **Рѫководство къмъ „Образци за Рисуване"** въ I и IБ отдѣления написалъ Л. Л. Лукашъ. Прѣгледано и одобрено за рѫководство отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Пловдивъ 1882 г., стр. 60 на 8-ни.

219. **Албумъ за пощенски марки** отъ А. К. Пловдивъ, 1882; стр. 144 на голѣми 8-ни.

220. **Силитѣ на природата и отношенията по между тѣхъ.** Прѣвелъ отъ Руски В. Славовъ. София, 1882; стр. 112 на 8-ни съ 69 образи извѫтрѣ.

221. **Писалищенъ календаръ** за 1882 год.

222. **Календарче** за 1882 год. отъ Ил. Р. Блъсковъ.

223. **Вѣстникъ Марица** за 1882 — год. V годишнина.

1883.

224. **Начална Алгебра** за четвероклассни общински училища и за дѣвическитѣ гимназии. Съставилъ В. П. Золотовъ. Пловдивъ 1883; стр. 132 на гол. 8-ни.

225. **Учебникъ по православний Христианский катихизисъ.** Съставилъ, по рѫководството на Високопрѣосвещеннаго Филарета, Вл. Ив. Петковъ. Пловдивъ 1883; стр. 130 на 8-ни.

226. **Всеобщъ писмовникъ.** Прѣвелъ Ив. М. Лиловъ. Пловдивъ 1883; стр. 190 на гол. 8-ни.

227. **Читанка** за първо отдѣление въ началнитѣ училища. Съставилъ П. Р. Славейковъ. Пловдивъ 1883; стр. 48 на 8-ни.

228. **Читанка** за второ отдѣление въ началнитѣ училища. Съставилъ П. Р. Славейковъ. Пловдивъ 1883; стр. 102 на 8-ни.

229. **Първа читанка** за четене въ първа година подиръ изучване на буквитѣ. Съставилъ Н. В. Сарановъ съ 30 картинки извжтрѣ и съ много ребусни рисунки въ края. Пловдивъ 1883; стр. 56 на гол. 8-ни.

230. **Третя книжка — Читанка** за учение въ третя година подиръ изучвание буквитѣ, или за трете отдѣление отъ Народнитѣ училища. По методата на руский педагогъ К. Ушинский, съставилъ Н. В. Сарановъ. Пловдивъ 1883; второ прѣработено издание стр. 200 на 8-ни съ 62 картини извжтрѣ.

231. **Естествознание** за учение въ IV отдѣление отъ народнитѣ училища. Събралъ и наредилъ Н. Р. Алтънковъ, съ 40 образи извжтрѣ. Пловдивъ 1883; стр. 80 на 8-ни.

232. **Елементарна Геометрия** отъ И. Н. Гюзелевъ. Второ прѣработено и допълнено издание. Пловдивъ 1883; стр. 243 на 8-ни съ 238 чърт. извжтрѣ.

Геометрия за горнитѣ класове въ реалнитѣ и класически гимназии. Написалъ Антонъ В. Шоурекъ, бивший прѣподаватель при Областната Реална Гимназия въ Пловдивъ, 1883. Тя се състои отъ двѣ отдѣлни части:

233. **I. Праволинейна тригонометрия** съ 54 чъртежа въ текста отъ 129 стр. на гол. 8-ни.

234. **II. Стереометрия** съ 118 чъртежи въ текста отъ 112 страници на гол. 8-ни.

235. **Насочвание** за какъ да се употрѣбява русското смѣтало при смѣтание въ началнитѣ училища, нагодено по Д-ръ Мочниковитѣ „Книжки за смѣтание“ въ сжщитѣ училища. Пловдивъ, 1883; стр. 15 на гол. 8-ни.

236. **Дѣтска гусла** съ 40 стихотворения за ученици отъ народнитѣ училища, нагласилъ В. Н. Поповичъ въ помощь на нагледното обучение. Одобрена отъ министерството на Народното Просвѣщение. Пловдивъ, 1883; трето допълнено издание съ 32 изображения извжтрѣ, стр. 56 на 8-ни.

237. **Землеописание** за начални и срѣдни училища. Съставилъ J. Креичи, а прѣв. А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1883; стр. 92 на 8-ни, съ 34 образи извжтрѣ.

238. **Кратки разкази изъ Българската история** отъ найстаро врѣме и до днесь. Учебникъ за началнитѣ училища написалъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ 1883; стр. 63 на 8-ни.

239. **Българска грамматика** отъ Т. Икономовъ. IV ново издание. Пловдивъ 1883; стр. 143 на гол. 8-ни.

240. **Начална Химия** за долнитѣ классове на срѣднитѣ български училища. Съставили П. Атанасовъ и Л. Лукашъ. Пловдивъ 1883; стр. 140 на гол. 8-ни, съ 32 образи въ текста.

241. **Примѣри за краснописание.** Написалъ Ив. Т. Диолековъ. Пловдивъ 1883; стр. 18 на 8-ни.

242. **Ржководство къмъ първата часть на „Методическо изяснение въ краснописанието."** Написалъ А. В. Шоурекъ. Пловдивъ 1883; стр. 52 на 8-ни.

243. **Методическо изяснение на краснописанието.** За училищата въобще написалъ А. В. Шоурекъ. Часть I. Малка българска и латинска азбука. Пловдивъ 1883; стр. 30 на 8-ни.

244. **Читанка за приготвяне къмъ граматиката.** Събрана отъ Т. Икономовъ. 11-то издание. Пловдивъ 1883; стр. 160 на 8-ни.

245. **Свещена история.** Скратено извлѣчение изъ книгитѣ на ветхий и новий завѣтъ. прѣвелъ Хр. П. Марковъ. Пловдивъ 1883; стр. 220 на 8-ни.

246. **Първоначална геометрия. Чъртание и рисувание** за градски трикласни училища и първитѣ класове на реалнитѣ училища и гимназии. Второ издание съ 223 фигури въ текста. Прѣв. Г. Д. Караджовъ. Пловдивъ 1883; стр. 192 на гол. 8-ни.

247. **Трета книжка за смѣтане** за трето отдѣление отъ началнитѣ училища. Съставилъ Д-ръ Фр. Рицарь Мочникъ. Смѣтане съ числа отъ 1 до 1000 и съ хилядни. Прѣв. Г. Д. Караджовъ. Пловдивъ 1883; стр. 60 на 8-ни.

248. **Четвърта книжка за смѣтане** въ четвърто отдѣление. Отъ сѫщия авторъ и прѣводачъ. Смѣтане съ цѣли числа. Пловдивъ 1883; стр. 84 на 8-ни.

249. **Кратко учебно земеописание.** Часть I. Общи познания изъ естествено, изчислително и гражданско земеописание. Съставено отъ К. Смирновъ, а прѣведено отъ Д. Благоевъ и Хр. Д. Павловъ. Съ 26 образи въ текста и 12 хартички за хартописание. Пловдивъ 1883; стр. 120 на 8-ни.

250. **Събрание на най-употрѣбителнитѣ молитви,** съ обяснение на отдѣлни думи и изражения на цѣлия съставъ на

всѣка молитва. Отъ протоиерея Мартирия Чемена. Прѣвелъ К. Р. Пловдивъ 1883; стр. 52 на 8-ни.

251. **Начална книга за анатомия, физиология и игиена** съ 116 фигури. Прѣводъ отъ английски. Пловдивъ 1883; стр. 140 на 8-ни.

252. **Естествознание,** то есть **Физика и Химия** за начални училища, написалъ Йанъ Д. Панирекъ. II стъпень, отъ III издание, прѣвелъ Г. Бѣлчевъ. Съ 102 образи въ текста. Пловдивъ 1883; стр. 102 на гол. 8-ни.

253. **Писалищенъ календаръ** за 1883 год.

254. **Календарче** за 1883 г. Отъ Ил. Блъсковъ.

255. **Вѣстникъ Марица** за 1883 год. V годишнина

1884.

256. **Четвърта книжка – Читанка** за учение въ четвърта година по методата на русский педагогъ К. Ушинский и др. съставилъ Н. В. Сарановъ съ 75 картинки извѫтрѣ. Пловдивъ 1884; стр. 290 на 8-ни.

257. **Читанка за първи класъ** на мѫжкитѣ и дѣвическитѣ второстъпенни начални, четвероклассни и срѣдни училища, както и на гимназиитѣ. Съставилъ Ат. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1884; стр. 144 на 8-ни.

258. **Сборникъ** отъ теми и планове за съчинения въ срѣднитѣ училища и гимназиитѣ. Съставилъ Ст. Костовъ. Пловдивъ 1884; стр. 235 на гол. 8-ни.

259. **Ржководство за водение писменни упражнения** по матерний езикъ въ срѣднитѣ училища и гимназиитѣ. Отъ М. Олшашовский прѣвелъ Ст. Костовъ. Пловдивъ 1884; стр. 76 на гол. 8-ни.

260. **Природни Богатства въ цѣлокупна България.** Второ прѣработено и допълнено издание на «ископаеми богатства» съ една нова геологическа карта на цѣлокупна България. Отъ Х. В. Шкорпилъ. Пловдивъ 1884; стр. 307 на 8-ни.

261. **Физика за долнитѣ классове** на срѣднитѣ училища. Обработилъ Ем. Лемингеръ, а прѣвелъ В. Атанасовъ. Пловдивъ 1884; стр. 222 на гол. 8-ни съ 262 образи и една таблица за спектра.

262. **Първоначални познания отъ Политическа Икономия** отъ J. Гарние. Отъ 6-то издание прѣвелъ Хр. Черновѣждий. Пловдивъ 1884; стр. 125 на 8-ни.

263. **Елементарни уроци** по дедуктивната и индуктивна Логика съ въпроси, упражнения и рѣчникъ отъ логически термини отъ Стенлей Джевонсъ. По английското ново издание прѣвела Екатерина П. Каравелова. Пловдивъ, 1884; стр. 303 на 8-ни.

Естествена история за начални и срѣдни училища отъ Д-ръ А. Покорни и Павла Ехличкл. Прѣвелъ Г. Бѣлчевъ въ три стъпени:

264. II. Стьпень: Естествоиспитателни купове (групи) на естественнитѣ произведения съ 313 хубави изображения и отъ тритѣхъ царства. Пловдивъ 1884; стр. 166 на гол. 8-ни

265. II. Стьпень: За топлината, електричеството, Химия, за тѣжестьта на твърдитѣ тѣла. за тѣжестьта на течнитѣ и въздухообразнитѣ тѣла, за звукътъ и за свѣтлината. Съ 102 образи извжтрѣ. Пловдивъ 1884; стр. 98 на 8-ни.

266. **Апостоли за свободата.** Драма въ три дѣйствия. Отъ П. Ивановъ. Пловдивъ 1884; стр. 76 на 8-ни.

267. **Образци за рисуване** въ III и IV отдѣление. Нарисувалъ Л. Лукашь. Пловдивъ 1882 г.

268. **Писалищенъ календаръ** за 1884 год.

269. **Календарче** за 1884 г. отъ Ил. Блъсковъ.

270. **Вѣстникъ Марица** за 1884 год. VI годишнина.

1885.

271. **Ржководството за изучване метрическитѣ мѣрки** съ 11 таблици въ края за прѣобрьщание старитѣ мѣрки и обратно. Съставилъ С. Христовъ. Пловдивъ, 1885; стр. 48 на 8-ни.

272. **Букварь** за френски езикъ отъ Н. Марковъ. Прѣгледанъ и одобренъ отъ Управлението на Народното Просвѣщение. 1885; Второ издание прѣработено стр. 52 на 8-ни.

273. **Уводъ въ Естетиката съ огледъ къмъ поезията.** Отъ А. Пошикъ, прѣведе отъ чешки А. Баланъ. Пловдивъ, 1885; стр. 35 на 8-ни.

274. **Читанка за вторий классъ** на мѫжскитѣ и дѣвически второстъпенни и срѣдни училища, както и на гимназиитѣ въ Сѣверна и Южна България. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1885; стр. 171 на 8-ни.

275. **Читанка за третий классъ** на мѫжскитѣ и дѣвически второстъпенни начални и срѣдни училища, както и на тимназиитѣ въ Сѣверна и Южна България. А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 291 на 8-ни.

276. **Първа книжка—Читанка** за учение подиръ изучване буквитѣ въ първо отдѣление отъ народнитѣ училища. По методата на русский педагогъ К. Ушинский съставилъ Н. В. Сарановъ съ 36 картинки извѫтрѣ. Пловдивъ 1885; съвсѣмъ прѣработено издание стр. 83 на 8-ни.

277. **Сборникъ отъ Аритметически задачи** II ч. Пето поправсно издание отъ Хр. Д. Павловъ. Пловдивъ 1895; стр. 96 на гол. 8-ни.

278. **Писалищенъ календаръ** за 1885 год.

279. **Календарче** за 1885 г. отъ Ил. Блъсковъ.

280. **Вѣстникъ Марица** за 1885 год. VII годишнина.

1886.

281. **Педагогия, I часть.** Възпитание. Съставилъ Стефанъ Басаричекъ, а прѣвелъ Христо Цаневъ. Пловдивъ 1886; стр. 174 на 8-ни.

282. **Надгробний плачъ**, или послѣдование утренни святия и великия суботи. Пловдивъ 1886; стр. 40 на гол. 8-ни.

Физика и Химия за първоначални и срѣдни училища отъ Ив. Д. Панирекъ. Прѣвелъ Г. Бѣлчевъ; въ три стъпени:

283. I. Стъпень: За тѣжестьта на твърдитѣ тѣла, за топлината, за магнитизмътъ, за електричеството, Химия, за тѣжестьта на течнитѣ тѣла, за тѣжестьта на въздухообразнитѣ тѣла, за звукътъ и за свѣтлината, съ 96 образи извѫтрѣ. Пловдивъ 1886; стр. 66 на 8-ни.

284. **Тетрадка** за прѣписвание уроци и др. работи, съ рѣчникъ на думитѣ, които иматъ въ кореня и наставкитѣ си (суфикситѣ) буква *ѣ*, по Миклошича, Востокова и други слависти. Съставилъ Д. Мишевъ въ три величини.

285. **Естествовѣдѣние** за учение въ III отдѣление отъ първоначалнитѣ народни училища. Съставилъ Н. Р. Алтънковъ съ 26 образи извжтрѣ. Пловдивъ 1886; стр. 70 на 8-ни.

286. **Естествена История** за начални училища, отъ Д-ръ Ал. Покорни и Павла Ехлички. Прѣвелъ Г. Бѣлчевъ. I стьпень описание на забѣлѣжителнитѣ естествени произведения и отъ тритѣ царства. Съ 179 изображения. Пловдивъ 1886; стр. 129 на гол. 8-ни

287. **Писалищенъ календаръ** за 1886 година.

288. **Календарче** за 1886 год.

1887.

289. **Отечественно Земеописание** за народнитѣ классни училища. Споредъ программата за III классъ. Съставилъ С. Христовъ. Пловдивъ 1887; стр. 130 на 8-ни.

290. **История на Българската Литература** отъ Д. Мариновъ Пловдивъ 1887; стр. 328 на гол. 8-ни.

Начъртание на Църковната история, или курсъ за изучванието на Библейскитѣ врѣмена до XVIII вѣкъ. Съставена отъ Архимандрита Инокентия. Прѣведена отъ Хр. П. Георгиевъ.

291. Часть II. — **За бѣдствията на църквата.** Пловдивъ, 1887; стр. 168 на гол. 8-ни.

292. **Начална Практическа Грамматика** съ писменни задавки за III и IV отдѣления на първоначалнитѣ училища. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1887; стр. 120 на 8-ни.

293. **Читанка за IV отдѣление на първоначалнитѣ училища.** Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1887; стр. 120 на 8-ни.

Ржководство за Българский езикъ съставилъ Д. Мишевъ. Пловдивъ 1887. Това ржководство състои отъ три курса, по единъ за всѣкой отъ долнитѣ классове на гимназиитѣ и народнитѣ классни училища, както слѣдува:

294. Курсъ първи — Синтаксисъ и Етимология

295. Курсъ втори — Етимология — за втори классъ. Пловдивъ 1887; стр. 145 на 8-ни.

296. **Читанка за четвърти классъ** въ мжжкитѣ и дѣвически гимназии, както и въ реалнитѣ, педагогическитѣ и духов-

нитѣ училища. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1887; стр. 259 на 8-ни.

Съкратено ржководство къмъ всеобщата и българска история отъ Д. Иловайски. Прѣвелъ Н. Михаиловски въ три части:

297. Третя часть — **Нова История** — за трети классъ. Пловдивъ, 1887; стр. стр. 64 на гол. 8-ни.

298. **Писалищенъ календаръ** за 1887 год.

299. **Календарче** за 1887 год. отъ Ил. Р. Блъсковъ.

1888.

Съкратено ржководство къмъ Всеобщата и Българска История отъ Д. Иловайский. По 25-то издание прѣвелъ Н. С. Михаиловский. Подѣлено е въ три части, както слѣдва:

300. Първа часть — **Древия История** — за първи класъ. Пловдивъ, 1888; стр. 70 на гол. 8-ни.

301. Втора часть — **Срѣдия История** — за втори классъ. Пловдивъ, 1888; стр. 70 на гол. 8-ни.

Учебникъ по Химията за долнитѣ классове на трикласнитѣ училища и гимназии. По программата съставилъ Л. Л. Лукашь, учитель при Държ. Реална Гимназия „Александръ I-й“ въ Пловдивъ. Подѣлена на 2 части:

302. Часть I Неорганическа химия, Пловдивъ, 1888; стр. 56 на гол. 8-ни съ 76 фигури въ текста.

303. Часть II. Органическа химия. Пловдивъ, 1888; стр. 56 на гол. 8-ни съ 58 фигури въ текста.

304. **Логаритмически таблици** отъ Професора Д-ръ Студничка. Издава А. В. Шоурекъ профессоръ по Математиката въ Висшето училище въ София. Второ прѣработено и допълнено издание. Пловдивъ 1888; стр. 158 въ твърди корици подвѣзани.

305. **Христоматия по изучвание Словесностьта** въ горнитѣ классове на гимназиитѣ, петокласнитѣ, педагогическитѣ и духовнитѣ училища. Съставили С. Костовъ и Д. Мишевъ въ два тома. Томъ I; стр. 367 на 4-ни.

306. **Синтаксисъ на Българский езикъ** за гимназиитѣ, реалкитѣ, семинариитѣ, педагогическитѣ и общинскитѣ главни училища и за самоука. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1888; стр. 167 на гол. 8-ни.

307. **Малка Христоматия** (Читанка) за упражнение въ българский езикъ въ долнитѣ классове на мѫжскитѣ и дѣвическитѣ гимназии, реалнитѣ и общинскитѣ главни училища. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Пловдивъ 1888; стр. 194 на 8-ни.

308. **Учебникъ по Българската История** за долнитѣ классове на гимназиитѣ и за трикласнитѣ общински училища. Съставилъ Добре Ганчевъ. Пловдивъ 1888; стр. 102 на гол. 8-ни.

309. **Прѣгледъ на Най-новата История** (1815 — 1885). Съставилъ И. П. Григоровичъ. Прѣвелъ Ст. Костовъ. Съ прибавление историята на фтанцузската революция и съ 55 портрета на исторически дѣятели въ XIX вѣкъ. Пловдивъ 1888; стр. 467 на гол. 8-ни

310. **История на Българската Черкова.** Съставилъ Р. М. Каролевъ. Второ поправено издание. Пловдивъ 1888; стр. 122 на 8-ни.

311. **Грамматика за французский езикъ**— Етимология съ много теми за упражнения. Съставилъ А. М. Астенидовъ. Пловдивъ 1888; стр. 145 на гол. 8-ни.

312. **Педагогия**— Часть третя. Специална методика. Съставилъ Т. Бассаричекъ, прѣвели Илия Гудевъ и Т. К. Таневъ. Пловдивъ 1888; стр. 312 на гол. 8-ни.

313. **Съдружествата въ Европа** по А. Михаиловъ и кратъкъ прѣгледъ на Българскитѣ съдружества. Наредилъ Ст. Костовъ. Пловдивъ 1888; стр. 148 на 8-ни.

314. **Всеобщъ Български календаръ** за високосната 1888 година. Съставилъ Ив. Райчовъ. Пловдивъ 1888; стр. 245 на гол. 8-ни.

315. **Начална Геометрия** (съ чъртание и рисуване) за I класъ на гимназиалнитѣ и трикласни училища. Написалъ Л. Л. Лукашъ, учитель при държавната реална гимназия „Александъръ I“ въ Пловдивъ 1888; стр. 60 на 8-ни съ 88 чъртежи и 23 таблици съ първоначалнитѣ орнаменти.

316. **Славянски прочитъ** за III и IV отд. отъ основнитѣ училища. Нарсдилъ Н. Ив. Гюдюлевъ. Пловдивъ 1888; стр. 53 на 8-ни.

317. **Отечествено земеописание** за народнитѣ класни училища. За III класъ. Съставилъ С. Христовъ. Съ 1 контурна

карта на Балканския полуостровъ. Пловдивъ 1888; стр. 141 на 8-ни.

318. **Третя читанка** за учене въ третя година. По методата на русския педагогъ К. Ушински, съставилъ Н. В. Сарановъ съ 60 картинки извжтрѣ. Пловдивъ 1888; стр. 201 на 8-ни.

319. **Писалищенъ календаръ** за 1888 год.

320. **Календарче** за 1888 г. отъ Ил. Блъсковъ.

1889.

321. **Христоматия томъ II по изучвание Словесностьта** въ горнитѣ классове на гимназиитѣ, петоклассните, педагогическитѣ и духовнитѣ училища. Съставили Ст. Костовъ и Д. Мишевъ. Пловдивъ 1889; стр. 666 на 4-ни.

322. **Ржководство по Словесностьта** назначено за горнитѣ классове на гимназиитѣ, педагогическитѣ и духовнитѣ училища. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ. Пловдивъ 1889; стр. 222 на гол. 8-ни.

323. **Князьтъ** отъ Никола Макиавели, флорентински секретарь. Прѣвелъ Хр. Д. Ваклидовъ. Пловдивъ, 1889; стр. 113 на 8-ни.

324. **Геометрическо чъртание** за III и IV отдѣление на първоначалнитѣ училища по программата, изработена въ София. Съставилъ Фердинандъ Дѣчевъ. Съ 82 обр. въ текста. Пловдивъ, 1889; стр. 78 на 8-ни.

Цѣлъ редъ учебници за лесно изучвание френский езикъ, съставени отъ А. М. Астенидовъ, учитель по френский езикъ въ Габровската реална Държавна Гимназия. Тѣ сж слѣдующитѣ:

325. **Ржководство за произношението и четението на френски езикъ**, съ много примѣри и упражнения, и съ единъ словарь, въ който сж прѣведени всичкитѣ думи на текста. Трете поправено и допълнено издание. Пловдивъ 1889; стр. 106 на гол. 8-ни.

Грамматика за френский езикъ, въ двѣ части:

326. Часть I. За **Словопроизводството.** Прѣгледана и одобрена отъ Министерството на Народното Просвѣщение за употрѣбление като учебникъ въ училищата. Стр. 102 на гол. 8-ни.

327. Часть II. За **Словосъчинението.** Съставено споредъ программата отъ Министерството на Народното Просвѣщение. Стр. 162 на гол. 8-ни.

328. **Христоматия за изучване французский езикъ,** съдържаща: 1) Фрази, 2) Мисли отъ разни списатели, 3) Басни, 4) Анекдоти, 5) Приказки, 6) Разни откжслеци, 7) Писма и 8) Стихотворения и съ много бѣлѣжки по български за изяснение на текста. Второ поправено и допълнено издание. Стр. 104 на гол. 8-ни.

329. **Елементарни понятия за французското стихосложение,** необходимо при изучване френскитѣ поети. Стр. 63 на гол. 8-ни.

330. **Първа книжка — Читанка** за учение подиръ изучване буквитѣ въ първо отдѣление отъ народнитѣ училища. По методата на русский педагогъ К. Ушинский, съставилъ Н. В. Сарановъ съ 26 картинки извжтрѣ. Прѣгледана и одобрена за учебникъ отъ бившата Дирекция на Народното Просвѣщение. Осмо съвсѣмъ прѣработено издание. Пловдивъ, 1889; стр. 83 на 8-ни.

331. **Втора книжка — Читанка** за учение въ второ отдѣление отъ народнитѣ училища. По методата на русский педагогъ К. Ушинский съставилъ Н. В. Сарановъ, съ 38 картинки извжтрѣ. Прѣгледана и одобрена за учебникъ отъ бившата Дирекция на Народното Просвѣщение. Пловдивъ, 1889; седмо съвсѣмъ прѣработено и допълнено издание, стр. 151 на 8-ни.

332. **Гръцка литература** отъ Р. К. Джеббъ, професоръ на гръцкий езикъ въ Глазговский университетъ. Отъ Английски прѣвела Ек. Каравелова. Пловдивъ, 1889; стр. 144 на 8-ни.

333. **Уроци по Законъ Божий** за въ IV отдѣление отъ начални училища. Споредъ программата съставилъ С. Н. Шишковъ съ 9 картинки извжтрѣ. Пловдивъ 1889; стр. 91 на 8-ни.

334. **Учебникъ по Химията** за третий классъ на трикласснитѣ училища и гимназии. Споредъ программата съставилъ Л. Л. Лукашъ. Пловдивъ 1889; стр. 56 на гол. 8-ни съ 58 образи въ текста.

335. **За тютюня** A. v. Babo и Д-ръ J. Wagner. Състави В. Атанасовъ. Пловдивъ 1889; стр. 110 на 8-ни съ 26 образи въ текста.

336. **Учебникъ по Хигиената** нагоденъ за употрѣбление въ мѫжскитѣ и дѣвическитѣ гимназии, въ семинариитѣ, въ срѣднитѣ народни училища и за самоуци. Съставилъ Д-ръ Ив. Драгомировъ. Пловдивъ 1889; стр. 213 на 8 ни.

337. **Военна Хигиена за долнитѣ чинове.** Съставилъ Д-ръ Н. Барбаръ. Пловдивъ 1889; стр. 42 на 8-ни.

338. **Педагогия часть втора** Дидактика. Съставилъ Ст. Бассаричекъ, а прѣвели Илия Гудевъ и Т. К. Таневъ. Пловдивъ 1889; стр. 128 на 8-ни.

339. **Географията на България** отъ Братия Шкорпилови и притурка за Географията на съсѣднитѣ на България земи. Пловдивъ 1889; стр. 185 на гол. 8-ни съ 13 фигури въ текста.

340. **Малка Христоматия.** Читанка за втори классъ на мѫжскитѣ и дѣвическитѣ гимназии, реалнитѣ и общинскитѣ главни училища. Съставилъ Ат. Илиевъ. Пловдивъ 1889; стр. 165 на 8-ни.

341. **Писалищенъ календаръ** за 1889 год.

342. **Календарче** за 1889 г. отъ Ил. Блъсковъ. Осемнадесетата годишнина. Пловдивъ 1888; на 16-ни.

1890.

343. **Уроци по Законъ Божий** за учение въ II отдѣление, отъ началнитѣ български училища. Споредъ программата съставилъ С. Н. Шишковъ. Пловдивъ 1890; стр. 40 на 8-ни съ образи извѫтрѣ.

344. **Уроци по Законъ Божий** за учение въ III отдѣление, отъ сѫщия. Стр. 70 на 8-ни съ образи.

345. **Кратко учение за Богослужението на Православната църква.** Съ помощьта на отборъ русски учебници. Съставилъ Ил. Р. Блъсковъ. Пловдивъ 1890 стр. 88 на 8-ни съ 36 картинки извѫтрѣ.

Естественна История и за тритѣ царства на природата. Споредъ программата, съставилъ М. Т. Бракаловъ, прѣподаватель въ Държ. Реална Гимназия Александъръ I-й въ Пловдивъ, 1890, въ три части, отъ които:

346. I часть **Зоология** съ 305 образи въ текста. Първо издание, стр. 160 на гол. 8-ни.

347. II часть **Ботаника** съ 191 образи въ текста. Трете прѣработено издание, стр. 99 на гол. 8-ни.

348. III часть **Минералогия** съ 91 образи въ текста. Четвърто прѣработено издание, стр. 66 на гол. 8-ни.

Начална Геометрия за долнитѣ классове на гимназиитѣ и триклассни училища. Написалъ Л. Л. Лукашъ, учитель при Държ. Реална Гимназия «Александъръ I й» въ Пловдивъ. Подѣлена въ 3 части:

349. 1) **Начална Геометрия** (съ чертание и рисуване) за I классъ. Одобрена, наградена и прѣпоржчена отъ Министерството на Народното Просвѣщение за учебникъ въ I-й классъ на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища. Второ, прѣработено издание съ 121 образци въ текста и 28 таблици съ 287 геометрически образци по рисуване въ края за упражнение въ задавкитѣ. Пловдивъ, 1890; стр. 80 текстъ и 28 таблици на 8-ни.

350. 2) **Начална Геометрия** за II классъ съ 104 образи въ текста. Пловдивъ, 1890; стр. 89 на 8-ни.

351. 3) **Начална Геометрия** за III класъ съ 90 образци въ текста и 4 колорирани таблици въ края съ разни планове. Пловдивъ, 1890; стр. 90 на 8-ни.

Тетради съ образци за рисуване съставилъ Ил. Гудевъ. Тия тетради на брой десеть и всѣка една отъ 8 листа, на дължъ 36 сантим. и на ширъ 23 сантим., печататъ се на рисователна хартия и съдържатъ 208 искусно гравирани фигури за рисуване, начиная отъ лесното къмъ мжчното. Тетрадитѣ сж приготвени по двѣ за всѣко едно отдѣление, и за I и II класове. На всѣка една страница има по 1, 2 или 3 образи, отъ които ученикътъ да гледа и рисува на особното за всѣка една фигура назначено праздно мѣсто на сжщата страница; тѣ сж слѣднитѣ:

352.	I	тетрадка	за	II	отдѣление	първо	полугодие
353.	II	«	«	II	«	второ	«
354.	III	«	«	III	«	първо	«
355.	IV	«	«	III	«	второ	«
356.	V	«	«	IV	«	първо	«
357.	VI	«	«	IV	«	второ	«
358.	VII	«	«	I	класъ	първо	«
359.	VIII	«	«	I	«	второ	«

360. IX тетрадка за II отдѣление първо полугодие

361. X « « II « второ «

Тия тетради сѫ придружени съ едно рѫководство за да знаятъ учителитѣ какъ да прѣподаватъ по тѣхъ. Виж. № 385. 1891 г.

Отечествовѣдение за учение въ III и IV отдѣления отъ първоначалнитѣ училища. Споредъ программата, съставилъ Ив. Драгневъ, въ двѣ книжки, именно:

362. **Отечествовѣдение** за учение въ III отдѣление. 1890, второ издание, стр. 44 на 8-ни съ 18 картинки извѫтрѣ.

363. **Отечествовѣдение** за учение въ IV отдѣление. 1890, стр. 80 на 8-ни съ 18 обр. извѫтрѣ.

Свещенна История за мѫжскитѣ и дѣвическитѣ гимназии, педагогическитѣ училища, духовнитѣ семинарии и трикласнитѣ училища. По свещенника В. Пехцовъ, съставилъ Ил. Р. Блъсковъ.

364. Часть I Ветхий Завѣтъ. Пловдивъ, 1890;

Христоматия въ три тома по единъ за всѣкой единъ отъ тритѣ курса на Д. Мишевъ. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ. Пловдивъ, 1890; тѣ сѫ:

365. Томъ I. За първи классъ, стр. 128 на 8-ни.

366. Томъ II. За втори классъ, стр. 188 на 8-ни.

367. Томъ III. За трети классъ, стр. 204 на 8-ни.

Отечествовѣдѣние (География, История и Гражданска наука), споредъ программата, събралъ и наредилъ Н. Ив. Гюдюлевъ, за учение въ III и IV отдѣления, отъ първоначалнитѣ училища, въ двѣ книжки, именно:

368. Отечествовѣдѣние за учение въ III отдѣление, 1890. Второ издание, стр. 54 на 8-ни съ 16 образи извѫтрѣ.

369. Отечествовѣдѣние за учение въ IV отдѣление. 1890; стр. 72 на 8-ни съ 28 образи извѫтрѣ.

370. **Учебникъ по Физиката** за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища, съставили М. Т. Бракаловъ и П. Д. Жилковъ, прѣподаватели при Държ. Реална Гимназия «Александръ I-й» въ Пловдивъ, 1890; четвърто прѣработено издание съ 336 фигури въ текста; стр. 239 на гол. 8-ни.

371. **Ключъ на дѣйствующитѣ закони въ Княжество България**, съ приложение по-важнитѣ опрѣдѣления на Върховний Кассационенъ Сѫдъ и нѣкои отъ Министерскитѣ прѣдписания. На-

реденъ по азбученъ редъ съ указание на прѣдмета отъ закона съ кратко съдържание отъ статията, къмъ която се отнася прѣдмета. Съставилъ С. П. Кара-Симеоновъ. Пловдивъ, 1890; стр. 330 на 8-ни.

372. **Геометрия съ геометрическото чъртание** за III и IV отдѣления на първоначалнитѣ училища по программата изработена отъ учителския съвѣтъ въ София. Съставилъ Фердинандъ Дѣчевъ, прѣподаватель при Държ. Реална Гимназия «Александръ I-й» въ Пловдивъ, 1890; стр. 71 на 8-ни съ 107 образи въ текста.

Земеописание за изучвание въ класснитѣ народни и държавни училища, споредъ программата съставилъ С. Христовъ въ двѣ части, отъ които:

373. I часть, за първи классъ, съдържа: Общи познания отъ математическо, физическо и гражданско земеописание за Азия и Африка. Съ 34 образи извжтрѣ и 6 карти. Пловдивъ, 1890; стр. 132 на 8-ни.

374. II часть, за втори классъ, съдържа: описание на Европа, Америка и Австралия. Съ 5 карти извжтрѣ. Пловдивъ, 1890; стр. 176 на 8-ни.

375. **Кратко ржководство по копринарството.** Отгледвание и разни болести на бубитѣ. Отъ Мариусъ Галфардъ. Прѣвелъ Хр. А. Фетфаджиевъ. Пловдивъ, 1891; второ издание Стр. 24 на 8-ни . . .

376. **Писалищенъ календаръ за 1890 г.**

377. **Календарче за 1890 година.** Отъ Ил. Р. Блъсковъ. Двадесета годишнина

1891

378. **Устроявание, засаждание и подържание селски домашни градини.** Кратко ржководство за учителитѣ отъ Конрадъ Хайнрихъ. Прѣвелъ и допълнилъ Т. Йончевъ. София, 1891; стр. 93 на гол. 8-ни съ 6 литографирани таблици въ края съ нужнитѣ фигури за разсаждание и прѣсаждание дървета и разни сѣчива за тѣхното окастревание.

379. **Примѣръ за краснописание** написалъ Груйо Хр. Дановъ. Виена 1891; стр. 16.

Азбука отъ подвижни букви за употрѣба при изучване буквитѣ въ I Отдѣление отъ основнитѣ училища. Тая азбука се съ-

стои отъ толкось букви, щото да може да се нарѣжда съ тѣхъ всѣка дума и просто изрѣчение; има тъй сѫщо и отъ всѣка една цифра по толкось, щото да може да се написва всѣко число. Всички тия букви и цифри, на брой 100, надѣпени на твърди корици, съставятъ една азбука. Такивсь азбуки има четире вида, именно:

380. 1) **Азбука отъ подвижни печатни обикновени букви и цифри.**

381. 2) **Азбука отъ подвижни рѫкописни отвѣсни (прави) букви и цифри.**

382. 3) **Азбука отъ подвижни рѫкописни печатни полегати (курсивни) букви и цифри.**

383. 4) **Азбука отъ подвижни рѫкописни кръгли (рондъ) букви и цифри.**

384. **Физика** за долнитѣ классове на гимназиитѣ и за класснитѣ училища. Съставена отъ Спасъ Вацовъ по программата отъ Министеръ на Народн. Просвѣщение. Пловдивъ, 1891; стр. 184 на гол. 8-ни, съ 237 образи въ текста.

385. **Рѫководство** къмъ тетрадкитѣ за рисувание. Съставилъ Ил. Гудевъ. Пловдивъ, 1891; стр. 38 на 8-ни.

386. **Уроци отъ Славянски прочитъ** за III и IV отдѣление отъ първоначалнитѣ народни училища. Наредилъ Н. Ив. Гюдюлевъ. Пловдивъ, 1891; стр. 48 на 8-ни.

387. **История на Педагогията** съставилъ Стеф. Бассаричекъ, а прѣвели Ил. Гудевъ и Т. К. Таневъ. Пловдивъ, 1891; стр. 155 на гол. 8-ни.

388. **Геология** учебникъ за срѣднитѣ училища и гимназии. Отъ 53-то издание прѣвелъ С. Д. В. съ 24 фигури извѫтрѣ и 1 геологическа карта на България въ края. Пловдивъ, 1891; стр. 104 на 8-ни.

Рѫководство по Бълг. езикъ въ три курса за долнитѣ три класса на гимназиитѣ и класснитѣ училища. Ново издание. Пловдивъ, 1891.

389. Курсъ I — **Синтаксисъ** и **Етимология** за първий классъ. Стр. 122 на 8-ни.

390. Курсъ III — **Синтаксисъ** за третий классъ. Стр. 132 на 8-ни.

392. **Най-врѣдителитѣ насѣкоми за лозята и срѣдствата за истрѣблението имъ.** Съставилъ Хр. А. Фетфаджиевъ съ 14 фигури извжтрѣ. Пловдивъ, 1891; стр. 34 на 8-ни.

393. **Задавки за писменно смѣтание** за първо отдѣление отъ началнитѣ училища, по систематическото практическо смѣтание отъ А. Квитцовъ, съставили М. Квартирниковъ и Зл. Ивановъ. Първа книжка: Смѣтание съ числа отъ 1 до 100. Пловдивъ, 1891; стр. 36.

394. **Задавки за писменно смѣтание** частъ II за второ отдѣление отъ началнитѣ училища. Отъ Б. Кохъ, ректоръ въ Берлинъ. Втора книжка: Събиранне и изваждание на 1—4 значни числа, умножение и дѣление на 1—4 значни числа съ еднозначни. — Прости дроби. Отъ 515-то издание прѣвели и допълнили М. Квартирниковъ и Зл. Ивановъ. Пловдивъ, 1891; стр. 44 на 8-ни.

395. **Втора книжка за четене въ втора година.** П. К. Ушински съставилъ Н. В. Сарановъ съ 41 картинка извжтрѣ. Пловдивъ, 1891; стр. 142 на 8-ни.

396. **Начална Геометрия и геометрическо чъртание и измѣрване.** За III класъ на гимназиитѣ и трикласнятѣ училища. Съставилъ Л. Л. Лукашъ, учитель при държавната реална гимназия «Александръ I-й» въ Пловдивъ, съ 145 образци въ текста и петь таблици въ края. Пловдивъ, 1891; стр. 120 на 8-ни.

397. **Писалищенъ календаръ** за 1891 год.

398. **Календарче** за 1891 год. отъ Ил. Р. Блъсковъ. Двадесеть и първа годишнина.

1892.

399. **Ботаника за висшитѣ классове на срѣднитѣ училища.** Написалъ F. V. Rosicky, бившій професоръ на 1-та Ц. К. чешска реална гимназия въ г. Прага. Прѣвелъ А. И. Явашовъ отъ второто чешско издание, съ прибавление Географията и Палеонтологията на растенията отъ второто нѣмско издание Pokorny-Rosicky, съ една карта на края за растителнитѣ пояси, съ 268 образи извжтрѣ. Пловдивъ, 1892; стр. 220 на гол. 8-ни.

Числителница отъ А. Малининъ и К. Бурянинъ. Прѣв. Хр. Д. Павловъ. Пловдивъ, 1892 г. въ двѣ части:

400. I часть VI изд. стр. 124 на гол. 8-ни.

401. II часть VI изд. стр. 158 на гол. 8-ни.

402. **Елементарна Геометрия** отъ Ив. Н. Гюзелевъ. Прѣработена и допълнена споредъ программата на срѣднитѣ училища. Пловдивъ, 1892; трете издание съ 336 чертежа извжтрѣ, стр. 276 на гол. 8-ни.

403. **Педагогия** — Часть I — Въспитание, съставилъ Стеф. Бассаричекъ, прѣвели Ил. Гудевъ и Т. К. Таневъ. Пловдивъ, 1892; стр. 220 на гол. 8-ни.

404. **История на въспитанието и обучението за учители и въспитатели** отъ Д-ръ Хр. Диттеса, директоръ на учителский институтъ въ Виенна, бивши директоръ на учителската семинария въ Гота. Прѣвела В. Благоева, учителка по педагогията. Пловдивъ, 1892; стр. 192 на гол. 8-ни.

405. **Ржководство по Български езикъ** въ три курса за долнитѣ три класса на гимназиитѣ и класснитѣ училища отъ Д. Мишевъ. Пловдивъ, 1892;

406. Курсъ II — Етимология, за втори классъ. Второ съвсѣмъ прѣработено издание. стр. 188 на 8-ни.

407. Курсъ III. — Синтаксисъ за трети и четвърти класове стр. 186 на 8-ни.

Картинна Свещенна История, или образи (12 с. м. на ширъ и 18 с. м. на височина) за нагледно изучване поважнитѣ събития отъ Ветхий и Новий Завѣтъ въ първа година — първи курсъ. Въ двѣ части, отъ които:

408. Часть I съ 31 хубави картини за нагледно изучване Ветхий завѣтъ.

409. часть II съ 40 хубави картини за нагледно изучване Новий Завѣтъ.

410. **Методика на Българский езикъ** за народнитѣ елементарни и трикласни училища отъ В. Благоева, учителка по Педагогията. Пловдивъ, 1892; стр. 40 на гол. 8-ни.

411. **Първа френска Читанка** съ пояснителни бѣлѣжки и рѣчникъ. Съставилъ Ив. П. Славейковъ съгласно съ програмата за II, III и IV классове на гимназиитѣ и за триклассните училища. Съ малъкъ словаръ на думитѣ, които се срѣщатъ въ френскитѣ уроци за прѣводъ и кратки уроци за прѣводъ отъ Български на френски. Пловдивъ, 1892; стр. 192 на 8-ни.

412. **Физическа Антропология или наука за человѣческото тѣло.** Учебникъ за срѣднитѣ училища. Съставилъ М. Т. Бракаловъ. Пловдивъ, 1892. Четвърто прѣработено и поправено издание съ 95 образи извѫтрѣ; стр. 108 на гол. 8-ни.

413. **Срѣдства за постигание добра училищна дисциплина** отъ Фр. Йегеръ, учитель у Виенна. Прѣвелъ Д. А. Голенски. Пловдивъ, 1892; стр. 63 на 8-ни.

Цѣлъ редъ учебници за изучвание френский езикъ отъ А. М. Астенидовъ, учитель по френский езикъ въ Пловдивската Държ. Гимназия „Александъръ I-й" тѣ сѫ:

Граматика на френский езикъ, въ двѣ части:

414. Часть I. За **Словопроизводството.** Прѣгледана и одобрена отъ Министерството на Народното Просвѣщение за употрѣбление като учебникъ въ училищата. Четвърто издание прѣработено и допълнено съ много теми и упражнения. Пловдивъ, 1892; стр. 192 на гол. 8-ни.

415. Часть II. За **Словосъчинението.** Съставено споредъ програмамта отъ Министерството на Народното Просвѣщение; второ, прѣработено и допълнено издание, съ много теми, помѫчнитѣ думи и фрази на които сѫ прѣведени за улеснение на учащитѣ се. Пловдивъ, 1894; второ изд., стр. 228 на гол. 8-ни.

416. **Христоматия за изучвание френский езикъ,** въ долнитѣ класове на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища, съдържа: 1) Фрази, 2) Мисли отъ разни списатели, 3) Басни, 4) Анекдоти, 5) Разкази, 6) Разни откѫслеци, 7) Писма и 8) Стихотворения и съ много бѣлѣжки за изяснения на мѫчнитѣ фрази и въ края съ единъ словарь, въ който сѫ прѣведени на български всички думи въ текста. Четвърто поправено и допълнено издание. Съставилъ А. М. Астенидовъ. Пловдивъ, 1892; стр. 134 на гол. 8-ни.

417. **Пъленъ френско-български рѣчникъ.** Съставенъ отъ Н. Марковъ. Пловдивъ, 1892. Тоя рѣчникъ, напечатанъ съ найдребния шрифтъ (номпарелъ) на стр. 1107 отъ 16-ни, съдържа: 1) всички говорими думи съ различнитѣ имъ значения, много фрази и галицизми, фамилиарни и пословични изрѣчения, научни и художественни термини; 2) въ началото на рѣчника има три таблици синоптически за неправилнитѣ и непълни френски глаголи; 3) въ края на рѣчника има едно допълнение на

пропустнѫтитѣ думи въ текста; 4) единъ азбученъ списъкъ на противнитѣ (contaires) и 6) единъ кратъкъ рѣчникъ на собственнитѣ, географически, исторически и митологически имена,

418. **Рѫководство** за изучване старобългарския езикъ въ срѣднитѣ училища (Граматика, образци за четение и словарче) написано отъ А. Теодоровъ. Пловдивъ, 1892; стр. 170 на гол. 8-ни.

419. **Рѫководство по метрическата система**, допълнено съ нѣкои отъ по-важнитѣ чужди мѣрки. Прѣгледано и одобрено отъ Министерството на финанситѣ. Съставилъ В. Н. Икономовъ, учитель при държавната Соф. кл. и реална Гимназия. Пловдивъ, 1892; стр. 90 на гол. 8-ни.

420. **Учение на Православний Християнски катихизисъ** за III классъ на мѫжскитѣ и дѣвически училища. По рѫководствата на Високопрѣосв. Филарета и Протоиереа Лаврова съставилъ, споредъ най-новата програма отъ Министерството на Нар. Просвѣщение, Ил. Р. Блъсковъ. Пловдивъ 1892; стр. 84 на 8-ни.

421. **Училищна Градина — Практическо рѫководство за основаване училищни градини съ особно внимание на педагогията.** Написалъ **Jan Karel Řezač.** Съ единъ планъ за градина отъ Архитекта J. Vejricha. Прѣвелъ А. Ив. Явашовъ, инспекторъ на Разградското учебно окрѫжие. Пловдивъ, 1892; стр. 76 на 8-ни.

422. **Отечествовѣдѣние за ученици въ III отдѣление** на първоначалнитѣ училища отъ Н. Драгневъ. Пловдивъ, 1892; стр. 44 на 8-ни.

Кратъкъ учебникъ по Всеобщата География за долнитѣ классове на гимназиитѣ и триклассните училища, споредъ най-новата програма съставилъ С. Христовъ, учитель въ Софийската дѣвическа Гимназия, подѣлена въ три части, отъ които:

423. Часть I. За първи класъ на мѫжскитѣ училища. Общи познания по математическа, физическа и политическа география. Второ, споредъ най-новата программа, прѣработено издание, съ 33 образи извѫтрѣ. Пловдивъ 1892; стр. 80 на 8-ни.

424. I Часть. Сѫщата съ прибавка на Африка за дѣвическитѣ училища. Второ, споредъ най-новата программа, прѣ-

работено издание, съ 34 образи извжтрѣ. Пловдивъ, 1892; стр. 86 на 8-ни.

425. Часть II. За втори классъ на мжжскитѣ училища, Африка, Азия, Австралия, Америка и Европа (безъ Южна Европа) съ 9 карти извжтрѣ. Второ, споредъ най-новата програма, прѣработено издание. Пловдивъ, 1892; стр. 228 на 8-ни.

426. Сжщата II часть само Азия, Австралия и Америка за втори классъ на дѣвическитѣ училища, съ 4 карти извжтрѣ. Второ, споредъ программата, прѣработено издание. Пловдивъ 1892; стр. 96 на 8-ни.

427. Сжщата II часть Европа за трети классъ на дѣвическитѣ училища, съ 3 карти извжтрѣ. Второ, споредъ найновата программа, прѣработено издание. Пловдивъ, 1892; стр. 140 на 8-ни.

428. Часть III. За трети класъ. Отечествено Земеописание, съ една контурна карта на Старо-Планинский полуостровъ и една статистическа таблица на Княжеството. Четвърто прѣработено издание. Пловдивъ, 1892; стр. 205 на 8-ни.

429. Сжщата часть III за четвъртий класъ на дѣвическитѣ училища. Стр. 173.

430. **География и статистика** на Княжество България за долнитѣ и горнитѣ класове на гимназиитѣ въобще и за всички, които искатъ да се запознаятъ съ отечеството си, отъ Х. и К. Шкорпилъ. Второ прѣработено издание, съ 21 фигури въ текста. 1892 г.

431. **Свещенна История,** съставилъ И. Р. Блъсковъ за изучвание въ I и II класъ, съ много картини извжтрѣ.

432. Часть I. Ветхий завѣтъ, прѣгледана и одобрена отъ Св. Бълг. Синодъ съ писмо отъ 12-й Мартъ 1892 подъ Н-ро 345. Второ прѣработено издание. Съ 31 картини извжтрѣ. Пловдивъ, 1892; стр. 120 на гол. 8-ни.

433. Часть II. Новий завѣтъ. IV изд. стр. 122 на гол. 8-ни.

435. **Първа френска читалка** съ пояснителни бѣлѣжки и рѣчникъ. Съставилъ Иванъ П. Славейковъ за II, III и IV класове. Пловдивъ, 1892; стр. 192 на 8 ни.

436. **Втора читанка** за четене въ втора година подиръ изучване буквитѣ, или за второ отдѣление въ народнитѣ училища. По П. Ушински съставилъ съставилъ Н. Б. Сарановъ, съ 41 картинка извѫтрѣ. Пловдивъ, 1892; стр. 142 на 8-ни.

438. **Начална Геометрия** съ чъртание и рисуване за I-й класъ на гимназиитѣ и трикласни училища. Написалъ Л. Л. Лукашъ учитель при Държ. Реал. гимназия «Александъръ I-й» въ Пловдивъ, съ 121 образци въ текста и 28 таблици съ 287 образци въ края. Пловдивъ, 1892; стр. 80 на 8-ни.

439. **Календарче** за 1892 г. отъ Ил. Р. Блъсковъ 22-годишнина.

1893.

440. Рѫководство по Българский езикъ, отъ Д. Мишевъ. Курсъ I. **Синтаксисъ и Етимология.** Четвърто прѣработено издание. 1892; стр. 180 на 8-ни.

441. **Кратка История на Православната Църква.** Съставена по руски учебници, именно: Кратка Църковна История, Протоиерея Петра Смирнова (издание пятое) и История Христианской Православной Церкви Акександромъ Рудаковимъ (издание двадцать второе). Отъ Илия Р. Блъсковъ. Пловдивъ, 1893; страници 74 на 8-ни.

442. **Овощни дървета и сушение на овощията.** Състави В. Атанасовъ. Пловдивъ, 1893; второ прѣработено и допълнено издание съ 12 образи извѫтрѣ, стр. 82 на 8-ни.

443. **Илюстрована Географическа Христоматия.** Отъ А. Воронецкий и Малининъ прѣвелъ С. Христовъ, учитель при Софийската дѣвическа гимназия, въ три части: Часть I Пособие при изучване общитѣ познания по математическа и физическа география. Пловдивъ, 1893; стр. 160 на гол. 8-ни съ 44 картини извѫтрѣ.

444. **Христоматия за IV класъ.** Съставилъ Ив. Пѣевъ. дивъ, 1893; стр. 190 на гол. 8-ни.

445. **Неорганическа и органическа химия,** учебници за IV, V и VI классове на срѣднитѣ учебни заведения. Съставилъ Ив. М. Гюлмезовъ, прѣподаватель при държавната Реална Гимназия

«Фердинандъ I» у Варна. Пловдивъ, 1893; подѣлена на три части, отъ които:

446. Часть I. За **металоидитѣ** съ 19 образи извжтрѣ. Второ издание, стр. 180 на гол. 8-ни.

447. Часть II. За **металитѣ** съ 19 образи извжтрѣ. Стр. 168 на гол. 8-ни.

448. Часть III. **Органическа химия** съ 25 образи извжтрѣ. Стр. 180 на гол. 8-ни.

449. **Младъ учитель**. Съвѣти и практически примѣри за учители въ първата година и за родители. Отъ Д. Тръстенякъ прѣвелъ И. Гудевъ и Т. К. Таневъ. Пловдивъ, 1893; стр. 279 на гол. 8-ни.

450. **Избрани педагогически съчинения на Ад. Дистервега.** Прѣвели Т. Кавакчиевъ и Ал. Шулговски. Пловдивъ, 1893; второ, поправено издание, стр. 188; на гол. 8-ни

451. **Пазете лѣсоветѣ!** Книжка I отъ народа библиотека. Прѣвелъ отъ чехски, по Д-ръ И. Дурдикъ, и на нуждитѣ ни приспособилъ Василъ Атанасовъ. Пловдивъ 1893; стр. 39 на 8-ни.

452. **Букварь по аналитическо-синтетическата метода** заедно съ **Първа читанка** съставенъ отъ П. Д. Жилковъ, учитель въ Държавната пловдивска Дѣвическа Гимназия. Пловдивъ, 1893; съ 28 хубави картинки, стр. 51 на гол. 8-ни.

453. **Практическо ржководство** за прѣподаване по аналитическо-синтетический букварь отъ П. Д. Жилковъ. Съставили П. Д. Жилковъ и Р. В. Радевъ. Пловдивъ 1893; стр. 98 на гол. 8-ни.

454. **Зоология** за горнитѣ класове на гимназиитѣ и на реалнитѣ училища отъ Д-ръ Антонинъ Фричь. Отъ второто издание прѣвелъ Ананий Явашевъ, инспекторъ на Разградското учебно окржжие, съ 950 изображения на 688 фигури. Първо издание, 1892 г.

455. **Изразително четение. Помагало за родители, учители и любители на изящната литература.** Съставилъ Н. Станевъ. Пловдивъ 1893; стр. 100 на гол. 8-ни.

456. **Начална Геометрия и Геометрическо чъртание и измѣрване** за горний курсъ на основнитѣ училища и за II класъ на гимназиитѣ. Съставилъ Л. Л. Лукашъ, учитель при Държ.

реална гимназия «Александъръ I-й» въ Пловдивъ съ 131 образци въ текста. Пловдивъ, 1893; стр. 135 на 8-ни.

457. **Начална Алгебра** отъ Ив. Н. Гюзелевъ. Съставена споредъ програмата на срѣднитѣ училища. Пловдивъ 1893; стр. 642 на гол. 8-ни.

458. **Първа книжка** за дѣцата, или първа читанка за учене въ първа година, подиръ изучване буквитѣ. По методата на П. Ушински съставилъ Н. В. Сарановъ съ 38 картинки извѫтрѣ Пловдивъ, 1894; стр. 80 на 8-ни.

459. **Срѣдство за прѣдпазване отъ охтиката.** Прѣвелъ Г. Д. Начевичъ. Пловдивъ, 1893; стр. 26 на 8-ни.

460. **Календарче** за 1893 г. отъ Ил. Р. Блъсковъ. 23-годишнина.

1894.

461. **Очеркъ на практическата педагогия.** Рѫководство за учители и родители отъ Д-ръ Ф. Диттеса. Директоръ на Педагогическото училище у Виена. Отъ 5-то русско издание. Прѣвелъ Н. Станевъ. Пловдивъ, 1894; стр. 192 на гол. 8-ни.

462. **Домашно Стопанство или Домакинство.** Рѫководство, съставено по исканията на программата за срѣднитѣ дѣвически училища. Отъ Любица Лолкина. Пловдивъ, 1894; стр. 331 на 8-ни съ 77 картини извѫтрѣ.

463. **Образци за подготовителнитѣ упражнения по рѫчна работа** за първа година — първи курсъ отъ основнитѣ училища (24 таблици съ 697 фигури), нагодени споредъ най-новата программа за основнитѣ училища по начина на Fröbel, Fellner, Goldner и Kalb отъ А. В. Шоурекъ.

464. **Рѫководство къмъ горнитѣ образци за подготовителнитѣ упражнения по рѫчната работа** отъ А. В. Шоурекъ. Стр. 40 на гол. 8 ни.

465. **Малка Елементарна Хигиена,** въ десеть бѣседи за основнитѣ училища отъ D-r. Elie Pecaut. Прѣвелъ отъ четвъртото французско издание Н. Доспѣвски 1894 г. Стр. 91 на 8-ни.

466. **Гражданско учение.** За I и II година отъ горния курсъ на основнитѣ училища, споредъ программата, съставилъ Станевъ. 1894; стр. 64 на 8-ни.

467. **Ржководство за устни и писменни упражнения** (чрѣзъ картинки) **по Български езикъ.** Отредено за срѣдния курсъ на основнитѣ училища. Съставилъ Д. Мишевъ. Пловдивъ, 1894; Книжка I за ученици съ 160 картинки, стр. 148 на гол. 8-ни.

Правоучение споредъ най-новата программа съставено отъ Д. В. Храновъ за основнитѣ училища въ двѣ книжки:

468. Първа книжка за I и II отдѣление. Пловдивъ, 1894; стр. 80 на гол. 8-ни.

469. Втора книжка за III и IV отдѣление. Пловдивъ, 1894; стр. 176 на гол. 8-ни.

Ржководство по български езикъ, съставилъ Д. Мишевъ. Въ три курса, по единъ за всѣкой отъ долнитѣ три классове на гимназиитѣ и народнитѣ классни училища. Пловдивъ, 1893.

470. Курсъ първи—**Синтаксисъ и Етимология**—за първи классъ, съвсѣмъ прѣработено и допълнено, издание; стр. 180 на 8-ни.

471. Курсъ втори — **Етимология** — за втори классъ. Пловдивъ, 1894; Четвърто, съвсѣмъ прѣработено и допълнено издание, стр. 215 на 8-ни.

472. Курсъ трети — **Синтаксисъ** — за трети и четвърти классове. Пловдивъ, 1893; третьо издание стр. 145 на 8-ни. IV 1896.

Христоматия въ три тома, като приложение и въ свръзка на всѣкой единъ отъ горнитѣ три курса па Д. Мишевъ. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ. Тѣ сж:

473. Томъ I за първи классъ. Пловдивъ, 1893; четвърто, съвсѣмъ прѣработено и допълнено, издание стр. 158 на 8-ни.

474. Томъ II за втори классъ. Пловдивъ, 1893; трете, съвсѣмъ прѣработено и допълнено, издание стр. 188 на 8-ни.

475. Томъ III за трети классъ. Пловдивъ, 1894; третьо издание стр. 204 на 8-ни.

476. **Нагледна метода за забавачницитѣ. Упражнение и работа за дѣцата.** По методата и начинитѣ на Песталоци и Фребеля отъ Г-жа и Г-нъ Ф. Ш. Делонъ. Съ 24 таблици. Първа часть. Прѣвели Н. Лазаровъ и Д. В. Храновъ. Пловдивъ, 1894; стр. 164 на гол. 8-ни.

Читанки за първитѣ два курска отъ основнитѣ училища. По методата на русский педагогъ К. Ушинский и други съставилъ Н. В. Сарановъ. Прѣгледани и одобрени отъ бившата Дирекция на Народното Просвѣщение. Тѣ сж:

477. **Първа Читанка** за първи курсъ, първа година. Пловдивъ, 1894. Дванадесето, съвсѣмъ прѣработено, издание съ 38 картинки извжтрѣ; стр. 84 на 8-ни.

478. **Втора Читанка** за първи курсъ, втора година. Пловдивъ; 1894; единадесето, съвсѣмъ прѣработено и допълнено издание съ 41 картинки извжтрѣ стр. 154 на 8-ни.

479. **Третя Читанка** за срѣдний курсъ, първа година Пловдивъ, 1894; девето съвсѣмъ прѣработено издание съ 54 картинки извжтрѣ стр. 188 на 8-ни.

480. **Четвърта Читанка** за срѣдний курсъ, втора година. Пловдивъ, 1894; седмо, съвсѣмъ прѣработено, издание съ 25 картинки извжтрѣ стр. 192 на 8-ни.

Читанки за първитѣ два курса отъ основнитѣ училища. Споредъ най-новата программа съставилъ П. Д. Въловъ, учитель при Софийската държавна Дѣвическа Гимназия. Тѣ сж на брой четире:

481. **Читанка** за първа година — първи курсъ. Стр. 48 на 8-ни.

482. **Читанка** за втора година — първи курсъ. Стр. 118 на 8-ни.

483. **Читанка** за първа година — втори курсъ Стр. 128 на 8-ни.

484. **Читанка** за втора година — втори курсъ. Стр. 152 на 8-ни.

485. **Практически пчеларь.** Кратко ржководство за развъждание пчели въ Джиерзоновитѣ тръвни. Написалъ Jan Datel, бивший прѣдсѣдатель на «Чехското пчеларско дружество въ Прага» и членъ на земледѣлческий съвѣтъ въ Кралство Чехия. Отъ второто издание прѣвелъ А. Ив. Явашовъ. Пловдивъ, 1894; стр. 180 на 8-ни.

486. **Логаритмически таблици** отъ Професора Д-ръ Студничка. Третьо издание, допълнено съ введение на български отъ А. В. Шоурекъ професоръ по Математиката въ Висшето училище въ София. Пловдивъ, 1894; стр. 158 на 8-ни.

487. **Учебникъ по историята на Българската черкова.** Написалъ Д. Станимировъ. Тоя учебникъ е напечатанъ съ удобрението и благословението на Св. Синодъ. 1894; стр. 128 на гол. 8-ни.

488. **Учебникъ по математическата география** за горнитѣ классове на Гимназиитѣ и за курсоветѣ на Педагогическитѣ училища. Съставилъ К. Арнхаймъ. Отъ 5-то издание прѣвели и допълнили съ особно нуждитѣ споредъ программата за педагогическитѣ училища Г. К. Куруяновъ и Д. Шоповъ. Съ 47 фигури извжтрѣ и въ края съ една карта за звѣздното небе. Пловдивъ, 1894; стр. 106 на гол. 8-ни.

489. **Ржководство по психология,** изработено споредъ программата за срѣднитѣ учебни заведения. Съставилъ Хр. Цаневъ. Пловдивъ, 1894; съ 16 фигури извжтрѣ, стр. 240 на гол. 8-ни.

490. **Ржководство за Стихосложението.** По русского издание на М. Бордовски, съставилъ Н. Начевъ, учитель при Държ. мжжска гимназия въ София. Пловдивъ, 1894; стр. 66 на 8-ни.

491. **Учебникъ по Хигиената.** За мжжскитѣ и дѣвически гимназии, семинариитѣ, срѣднитѣ народни училища и за самоуци съставилъ Д-ръ Ив. Драгомировъ. Пловдивъ, 1894; второ прѣработено издание стр. 213 на гол. 8-ни.

492. **Учебникъ по Физиката** за педагогическитѣ училища и за горнитѣ класове на дѣвическитѣ гимназии съ 488 образи въ текста и една спектрална тиблица. Пето, съвсѣмъ прѣработено издание отъ Л. Л. Лукашъ и П. Д. Жилковъ. Пловдивъ, 1894; стр. 379 на гол. 8-пи.

493. **Уроци по Законъ Божи.** Година I (пето отдѣление). Съставилъ Р. М. Каролевъ. Пловдивъ, 1894 г. съ 28 карти, стр. 144 на гол. 8-ни.

494. **Ржководство по физическата география** за срѣднитѣ училища отъ Малининъ и Бурянинъ. Прѣв. Д. Д. Лачковъ. Пловдивъ, 1894 г. стр. 104 на гол. 8-ни.

495. **Наставления за младата майка.** Практическо ржководство за отгледване малки дѣца, отъ D-r. E. Chatelain. Прѣвелъ отъ французски. Н. Доспѣвски. Пловдивъ, 1894; стр. 48 на 8-ни.

496. **Разкази изъ Българската История**, съ 10 хубави картини изъ важнитѣ исторически събития. Съставилъ Д. Ганчевъ. Пловдивъ, 1894; стр. 224 на гол. 8-ни.

497. **Сферическа Тригонометрия** за горнитѣ классове на реалнитѣ и классически гимназии отъ Хр. Д. Балтаджиевъ, прѣподаватель при Пловдивската Държавна Реална Гимназия «Александръ I-й». Пловдивъ, 1894; съ 18 фигури извѫтрѣ. Стр. 48 на гол. 8-ни.

498. **Грижитѣ за отгледванне дѣтето до седмогодишната му възрасть** отъ M-me Louise Richard. Отъ второто издание на френски прѣвелъ Н. Доспѣвски. Пловдивъ, 1894; стр. 68 на 8-ни.

499. **Хигиена и възпитание на дѣцата въ първата имъ възрасть.** Рѫководство за майкитѣ, съставено отъ Французското Дружество на Хигиената. Прѣвелъ отъ русски и допълникъ Д-ръ Ив. Драгомировъ. Пловдивъ, 1894; съ 7 рисунки извѫтрѣ; стр. 58 на 8-ни.

500. **Мѫченици на науката** съ 34 картини и 23 портрета въ текста. По Гастонъ Тиссандие съ 34 картини и 23 портрета въ текста. Отъ III-то русско издание на Ф. Павленкова прѣвелъ единъ Габровецъ. Пловдивъ, 1894; стр. 262 на гол. 8-ни.

501. **Геометрия съ геометрическо чъртание** за III и IV отдѣление на основнитѣ училища, по най-новата программа съставилъ Фердинандъ Дечевъ, прѣподаватель при Държ. Реална Гимназия «Александръ I». Пловдивъ, 1894; третьо, прѣработено издание; стр. 86 на 8-ни.

502. **Елементарна планиметрия.** Съставилъ М. Квартирниковъ, прѣподаватель по Матиматиката въ Сливенската Държавна Реална Гимназия. Пловдивъ, 1894; стр. 296 на гол. 8-ни съ 178 чъртежи извѫтрѣ.

503. **Дѣтска гусла—65 стихотворения за дѣца.** Написалъ К. Величковъ 1894; стр. 94 на 16-ни.

504. **Учебникъ по ботаниката** за горний курсъ, II год., отъ основнитѣ училища и за II кл. на гимназиитѣ. Съставилъ по индуктивната метода, споредъ най-новата програма на министерството на народното просвѣщение, А. П. Тошевъ, прѣподавагель въ Солунската мѫжка гимназия «Св. св. Кирилъ и Методий». Съ 154 фиг. извѣтрѣ. Пловдивъ 1894; стр. 168 на гол. 8-ни.

505. **Синтаксисъ на френский езикъ.** Съставилъ А. М. Астенидовъ. Второ прѣработено и допълнено издание. Съ много теми по мѫчнитѣ думи и фрази, на които сѫ прѣведени за улеснение на учащитѣ се. Пловдивъ 1894; стр. 228 на гол. 8-ни.

506. **Педагогия** отъ Стеф. Басаричекъ. Часть III. Специална методика. Прѣвели Илия Гудевъ и Тодоръ К. Таневъ. Пловдивъ 1894; стр. 370 на гол. 8-ни.

507. **Бракъ и Безбрачие** съ най-любопитни исторически и медицински подробности за взаимнитѣ отношения на мѫжа и жената. Съчинение на Д-ра А. Дебе. Прѣведена отъ 14-то французско издание. Часть I. Пловдивъ 1894 на гол. 8-ни.

1895

508. **Какъ се научили хората да пишѫтъ.** Отъ В. А. Висковатова. Прѣвела отъ русски J. A. Пловдивъ, 1895. Първо издание, съ 16 фигури извѫтрѣ; стр. 40 на 8-ни.

509. **Историята на Българската черкова.** Съставилъ Р. М. Каролевъ. Трето поправено издание. Пловдивъ, 1895; стр. 124 на 8-ни.

510. **Методика по рѫчната работа** по системата на Саломона. Изложилъ В. Фармаковский. Съ шесть страници отъ много и разнообразни рисунки въ текста. Пловдивъ, 1895; стр. 64 на гол. 8-ни.

Пъленъ систематически сборникъ отъ аритметически задавки съ най-важни правила по аритметиката за долнитѣ класове на мѫжскитѣ и дѣвически гимназии, общинскитѣ классни и педагогически училища. Споредъ Арбузовъ, Мининъ, Назаровъ и Д-ръ Шмелъ понашили Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, учители въ Пловдив. Дѣвич. Гимназия. Пловдивъ, 1895. Въ три книжки, отъ които:

511. **Книжка I** съдържа задавки: 1) за броение, 2) 4-тѣ дѣйствия съ цѣли числа и 3) метрическа (десетична) система. Стр. 88 на гол. 8-ни.

512. **Книжка II** съдържа задавки: 1) за дѣлимостьта на числата, 2) проститѣ дроби, 3) десетични дроби и 4) съставени именовани числа съ десетиченъ и петдесетиченъ прѣводитель. Стр. 100 на гол. 8-ни.

513. **Книжка III** съдържа задавки: 1) за отношенията и пропорциитѣ, 2) всичкитѣ видове тройни правила и 3) общи задавки. Стр. 79 на гол. 8-ни.

514. **Цѣльта и срѣдствата на прѣподаванието на низшата математика** споредъ исканията на общото образование отъ С. И. Шохоръ Троцкий. Прѣвелъ Ц. С. Арнаудовъ. Пловдивъ, 1895; стр. 84 на гол. 8-ни.

515. **За прѣподаванието.** Писма на единъ докторъ къмъ учителя. Отъ А. Е. Гиппиусъ, прѣвелъ К. Георгиевъ 1895.

516. **Ржководство по геометрическо чъртание,** за IV класъ на мжжскитѣ гимназии, петокласнитѣ и четирекласни училища, съ една прибавка: «Графически построения», съставилъ Ф. В. Сплитекъ, прѣподаватель при Държавната мжжска гимназия «Александръ I-й» въ Пловдивъ, 1895; стр. 108 на гол. 8-ни съ 136 фигури.

517. **Дескриптивна геометрия,** съставена отъ Ч. Яролимекъ, Директоръ на Държ. висша Реална Гимназия въ Карлинъ, до Прага. За горнитѣ классове на реалнитѣ училища, съ 331 фигури въ текста, прѣвелъ Владиславъ Щакъ. Пловдивъ, 1895; стр. 324 на гол. 8-ни.

518. **Хигиена** за непразднитѣ жени, тѣзи които на скоро ще раждатъ и родителкитѣ и **Хигиена** на малкитѣ дѣца отъ раждането до отбиването имъ отъ цица. Въ двѣ части отъ Д-ръ Д. Султановъ. Второ издание. Пловдивъ, 1895; стр. 190 на 8-ни.

519. **Общо земледѣлие и земледѣлчески орждия и машини.** Съставилъ Фр. Хитилъ, бивши учитель по практическото земледѣлие въ държавното практическо земледѣлческо училище въ с. Садово, а послѣ управитель на фермата въ Каабиюкъ. Съ 107 обр. въ текста. Пловдивъ, 1895; стр. 296 на гол. 8-ни.

520. **Гората и ступанствуванието надъ нея,** съставилъ Стоянъ Брънчевъ. Пловдивъ, 1895; второ издание, съ 89 фигури въ текста, стр. 174 на гол. 8-ни.

521. **Олендорфова метода** или **французка граматика за лесно изучване френския езикъ** отъ българитѣ. Съставена споредъ професора П. Фукса отъ Х. Геннадиевъ. Пловдивъ, 1895; стр. 468 на 8-ни.

522. **Ключъ на французката граматика** за българитѣ или прѣводъ на теми, които съдържатъ въ тази граматика. Съставена споредъ професора П. Фуксъ отъ Х. Геннадиевъ. Пловдивъ, 1895; стр. 216 на 8-ни.

523. **Значение на игритѣ въ дѣлото на дѣтското физическо въспитание.** Публична лекция на приватъ-доцента отъ императорския Казански университетъ Д-ра Ив. М. Львова. Прѣвелъ отъ руски С. Гълъбовъ. Пловдивъ, 1895; стр. 56 на 8-ни.

524. **Отечественна География.** Ржководство за учителитѣ въ основнитѣ училища. Отъ В. Кжнчовъ. 1895, стр. 124 на гол. 8-ни, съ двѣ фигури извжтрѣ.

525. **Учебенъ материалъ по Отечествовѣдѣние** за III и IV отдѣление на основнитѣ училища. Отъ Ferd. M. Rauscher прѣвелъ Ан. Ив. Явашевъ. 1895, стр. 72 на гол. 8-ни.

526. **Методика на училищната дисциплина,** по Бема изложилъ В. Фармаковски. Отъ послѣднето русско издание прѣвелъ П. Г. Касабовъ. Пловдивъ, 1895 стр. 116 на гол. 8-ни.

527. **Научно разяснение на дѣтскитѣ пороци при въспитанието** (Педагогическа Патология). Отъ Іоханнъ Кьопле, прѣвелъ Р. В. Радевъ, Пловдивъ, 1895; стр. 83 на гол. 8-ни.

528. **Аритметически задавки** наредилъ Б. Хр. Бояджиевъ. Пловдивъ, 1885 г. стр. 92 на гол. 8-ни.

529. **Букваръ за четене и писане** по нагледногласната метода съ 300 образи извжтрѣ. Съставилъ Д. Благоевъ. Пловдивъ, 1895 г. 20-то издание, стр. 48 на гол. 8-ни.

530. **Библиотека** отъ I до IV книга издавани отъ Екзархията, а отъ книга V до XX, отъ Книжарницата, съставляватъ год. II и III. Пловдивъ, 1895—96 год. съ разно съдържание съ географически карти и картини въ текста.

Учебникъ по Всеобщата История отъ професора А. Трачевски. Отъ второто поправено издание прѣведе Ив. Радославовъ, прѣподаватель по Историята въ Държ. мжжска гимназия въ София. Въ три части:

531. Часть I. — Стара История, прѣведена отъ второто поправено издание, съ 52 фигури и три плана въ текста и 4 карти въ края. Пловдивъ, 1895; стр. 640 на гол. 8-ни.

532. Часть II. — Срѣня История, прѣведена отъ второто поправено издание, съ 119 рисунки и 10 карти съ ука-

затель на годинитѣ, имената и прѣдметитѣ. Пловдивъ, 1901; стр. 672 на гол. 8-ни.

Естествовѣдѣние за учение въ III и IV отдѣления на основнитѣ училища. Съставилъ Н. Р. Алтънковъ съ 31 образа извѫтрѣ. Пловдивъ 1895; стр. 80 на 8-ни.

533. За III отдѣление стр. 51 на 8-ни.

534. За IV отдѣление стр. 80 на 8-ни.

535. **Геометрия съ геометрическо чъртание** за основнитѣ училища. За II година на срѣдний курсъ. Съставилъ Ф. В. Сплитекъ, прѣподаватель при Пловдивската държ. мѫжка гимназия «Александъръ I». Съ 109 фигури извѫтрѣ. Пловдивъ 1895; стр. 32 на гол. 8-ни.

536. **Учебникъ по химия** за трети класъ на трикласнитѣ училища и гимназии. Съставилъ Л. Л. Лукашъ, учитель при държавната реална гимназия «Александъръ I» въ Пловдивъ съ 120 образци въ текста. Пловдивъ 1895; стр. 72 на гол. 8-ни.

537. **Читанка за основнитѣ училища** Срѣденъ курсъ. Втора година. Съставилъ П. Д. Въловъ, учитель при Софийската държ. дѣвич. гимназия. Пловдивъ 1895; стр. 164 на гол. 8-ни.

538. **Въ неволя приятель.** Разказъ отъ Н. П. Ивановъ. Особенъ отпечатъкъ отъ Библиотека. Пловдивъ 1895; стр. 200 на гол. 8-ни.

539. **Христоматия** за долнитѣ класове на гимназиитѣ и общинскитѣ класни училища. Въ три тома. Съставили Д. Мишевъ и Ст, Костовъ. Томъ III за трети класъ. Пловдивъ 1895; стр. 245 на гол. 8-ни.

540. **Рѫководство по Български езикъ** отъ Д. Мишевъ. Въ три курса за долнитѣ класове на гимназиитѣ. Курсъ I Синтаксисъ и Етимология за I класъ съ повече отъ 200 упражнения къмъ текста. Пловдивъ 1895; стр. 180 на гол. 8-ни.

541. **Уроци по отечествовѣдѣние. География и история за срѣдний курсъ,** втора година, отъ основнитѣ училища. Споредъ най-новата программа събралъ и наредилъ отъ разни по тая часть рѫководства и учебници Н. Ив. Гюдюлевъ съ 31 обр. извѫтрѣ. Пловдивъ 1895; стр. 120 на гол. 8-ни.

542. **Педагогия Басаричекъ,** Часть II—Дидактика. Прѣвели Илия Гудевъ и Тодоръ К. Таневъ. Пловдивъ 1895; стр. 134 на гол. 8-ни.

543. **Кратъкъ учебникъ за Българската история отъ найстаро врѣме до днесь.** За трикласнитѣ училища, споредъ программата въ България отъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ 1895; стр. 135 на гол. 8-ни.

544. **Читанка за основнитѣ училища.** Срѣденъ курсъ. Първа година. Съставилъ П. Д. Въловъ, учитель при Софийската държ. дѣвич. гимназия. Пловдивъ 1895; стр. 112 на гол. 8-ни.

Учебникъ по Всеобща История. Съставилъ Павелъ Виноградовъ, професоръ въ Московския университетъ. Отъ второто поправено издание на оргинала, прѣвелъ Н. А. Начовъ, въ 3 части:

545. I часть. — Стара История. Пловдивъ, 1895; стр. 192, на гол. 8-ни.

1896.

546. II часть. — Срѣдня История. Пловдивъ, 1896; стр. 248 на гол. 8-ни.

547. III часть. — Нова История. Пловдивъ, 1896; стр. 242 на гол. 8-ни.

548. **Живописъ на Св. Климента, Български Архиепископъ.** Отъ Теофилакта, Охридски Архиепископъ. Прѣвелъ отъ гръцки съ малки съкращения Д. Матовъ. Пловдивъ, 1896; стр. 46 на 8-ни.

549. **Практическа френска читанка** за классниитѣ училища и гимназиитѣ. Разговоръ, грамматика, прочитъ и прѣводи. Съставилъ Ж. Таджеръ, учитель въ Държ. мжжка гимназия «Александръ I-й въ Пловдивъ. 1896; стр. 136 на 8-ни.

Геометрия съставилъ А. Стрънадъ за горнитѣ классове на гимназиитѣ и педагогическитѣ училища. Прѣвелъ А. Шоурекъ, 1896; подѣлена въ четири части, именно:

550. **Планиметрия** съ 122 фигури въ текста, стр. 126 на гол. 8-ни.

551. **Тригонометрия** съ 40 фигури въ текста, стр. 54 на гол. 8-ни.

552. **Стереометрия** съ 90 фигури въ текста, стр. 97 на гол. 8-ни.

553. **Сферическа тригонометрия** съ 13 фигури въ текста, стр. 38 на гол. 8-ни.

Учебникъ по Аритметиката за долнитѣ класове на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища. По П. Никульцева наредили Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ. Пловдивъ, 1896. Подѣленъ въ три книжки по една за I, II и III классове, както слѣдва:

554. **Книжка I—за първи класъ** на мѫжскитѣ училища. Стр. 68 на гол. 8-ни.

556. **Книжка II—за втори класъ** въ мѫжкитѣ училища. Стр. 84 на гол. 8-ни.

557. **Книжка III—за трети класъ,** Стр. 74 на гол. 8-ни.

558. **Кратка Хигиена** отъ Д-ръ Леонъ Субейранъ, професоръ на висшата школа по фармацията въ Монпелие. Тоя трудъ е нагласенъ по программитѣ на френскитѣ лицеи и педагогически училища. Отъ 5-то издание прѣвелъ А. Тошевъ учитель въ Военното училище въ София. Пловдивъ, 1896; стр. 140 на 8-ни.

559. **Физика** за долнитѣ класове на гимназиитѣ и за класснитѣ училища, съставена отъ Спасъ Вацовъ по программата на Министер. на Народното Просвѣщение отъ 6-й Септемврий 1890 год. подъ № 6933. Пловдивъ, 1896; третьо, съвсѣмъ прѣработено издание; стр. 126 на гол. 8-ни. съ 241 образи въ текста.

560. **Първобитнитѣ люди.** Антропологически бесѣди на Шарлъ Дебьерръ, професоръ въ Лионския университетъ и членъ-корреспондентъ на ученитѣ общества; антропологическо, зоологическо, биологическо и др. Прѣвелъ отъ руски Триндафиловъ. Съ 84 рисунки и притурка за Първобитнитѣ люди въ България отъ Шкорпилъ, съ 4 рисунки. Пловдивъ, 1896; стр. 196 на гол. 8-ни.

561. **Първобитнитѣ люди** въ България. Съ една таблица и 6 фигури въ текста. Отъ Х. К. Шкорпилъ. Второ, допълнено издание на притурката къмъ първобитнитѣ люди отъ Шарлъ Дебьерръ. Пловдивъ, 1896; стр. 30 на гол. 8-ни

562. **Българска литература.** Кратко ржководство за срѣднитѣ училища отъ А. Теодоровъ, професоръ въ висшето училище въ София. Пловдивъ, 1896; стр. 254. на гол. 8-ни

563. **Практическа Логика,** Учебникъ отъ Д-ръ Фридрихъ Диттесъ. Отъ деветото нѣмско издание, прѣвелъ Д. П. Ангеловъ. Пловдивъ, 1896; стр, 70 на гол. 8-ни.

564. **Учебникъ по Психология** отъ Хр. Цаневъ. учитель въ Варненската Държ. дѣвич. гимназия „Мария Луиза". Пловдивъ, 1896; съ 12 фигури извжтрѣ, стр. 180 на гол. 8-ни.

565. **Основитѣ на елементарната Психология.** Съставилъ Компейре, а прѣвелъ Т. К. Таневъ и Ив. Дѣйковъ. Пловдивъ, 1896; стр. 224 на гол. 8-ни. Часть първа теоретическа.

566. **Азбукето на работника** прѣвелъ отъ френски Ив. Найденовъ. Пловдивъ, 1896; стр. 140.

567. **Майкитѣ на великитѣ люди.** Съставилъ М. Блокъ. Прѣвелъ отъ русски Ст. Андрейчинъ съ 39 картинки извжтрѣ. Пловдивъ, 1896; стр. 112 на гол. 9-ни.

568. **Минералогия и Геология** за горнитѣ классове на гимназиитѣ и педагогическитѣ училища. Съставили Хр. Яржмовъ и Б. Митовъ. Пловдивъ, 1996; стр. 482 на гол. 8-ни. Съ 622 фигури, една литография и 12 таблици на края.

Уроци по Отечествовѣдѣние. Споредъ най-новата программа съставили Б. и С. Пловдивъ, 1896, второ прѣработено издание. Подѣлено въ двѣ книжки, отъ които

569. I. Ккнижка — за учение въ III Отдѣл. съ 29 фигури извжтрѣ стр. 44.

570. II. Книжка — за учение въ IV Отдѣл. съ 22 фигури извжтрѣ стр. 56.

571. **История на славянскитѣ Литератури.** Съставилъ Йорданъ Ивановъ, учитель въ Държ. Сливенска гимназия. Пловдивъ, 1896; стр. 224 на гол. 8-ни.

572. **Сборникъ отъ Аритметически задачи** къмъ първа часть отъ числителницата на Малининъ и Бурянинъ. Прѣв. Хр. Д. Павловъ. Пловдивъ 1896, шесто издание; стр. 48 на 8-ни.

573. **Кратко учение за Богослужението.** Съставилъ С. Зографски. Пловдивъ 1896, четвърто издание; стр. 156 на 8-ни.

574. **Геометрия за I класъ** отъ Ф. В. Сплитекъ. Пловдивъ 1896; стр. 96 на гол. 8-ни.

575. **Училищна Диететика** Сборъ отъ практически знания и правила, които се относятъ до запазване здравето на дѣцата, които ходятъ въ училище. По Д-ръ Херманъ Кленке написалъ Вл. Фармаковски, а отъ осмото допълнено и прѣработено издание по най-новитѣ издирвания въ областьта на училищната хигиена, прѣведе Д. Т. Душановъ. Пловдивъ, 1896; стр. 190 на гол. 8-ни.

576. **Дидактически очерки: Ученикътъ и възпитателното обучение на народното училище.** Отъ С. Мирополский. Прѣвелъ Павелъ Хр. Бубевъ и Георги Ив. П. Захариевъ. Пловдивъ, 1896; стр. 52 на гол. 8-ни.

577. **Учительтъ въ народното училище, призванието и качествата му, цѣлитѣ и условията на дѣятелностьта му въ възпитанието и обучението на дѣцата.** Отъ С. Мирополски. Съ прибавка: Мисли отъ разни писатели за учителя и призванието му. Отъ послѣднето руско издание. Прѣвелъ Г. К. Куруяновъ. Пловдивъ, 1886; стр. 110.

578. **Взаимното отношение** между училището и сѣмейството при въспитанието на младежьта. Отъ В. Армстронъ. Прѣвелъ отъ нѣмски В. Станчевъ. Пловдивъ, 1896; стр. 36 на 8-ни.

579. **Физическо въспитание на младежьта.** Отъ А. Моссо, професоръ при Туринския университетъ прѣведе отъ руски А. Ив. Дочковъ, 1896; стр. 98 на гол. 8-ни.

580. **Душата на дѣтето** въ първитѣ години на живота. Двѣ публични лекции отъ Приватъ-доцента на Новоросийския университетъ Н. Н. Ланге. Прѣвелъ олъ руски С. Гжлъбовъ. Пловдивъ, 1896; стр. 64 на 8-ни.

581. **Записки по педагогията.** Часть I. Обща Педагогия. Съставилъ П. Скворцовъ. Отъ четвъртото издание прѣвели Т. К. Таневъ и Ив. Дѣйковъ. Пловдивъ, 1896; първо издание, стр. 170 на гол. 8-ни.

582. **Пробни уроци за I отдѣление. Ржководство за учители и учителки.** Съставилъ Д. Грънчаровъ. Пловдивъ, 1896; стр. 174 на гол. 8-ни.

583. **Логаритмически и други помощни таблици.** Отъ Д-ръ Студничка. Нагодилъ А. Д. Шоурекъ прѣподаватель въ Висшето училище въ София. Трето издание. Пловдивъ 1896; стр. 218 на гол. 8-ни.

584. **Кратъкъ учебникъ по Всеобщата География.** Въ три части за горния курсъ на основнитѣ училища, за трикласни училища и за долнитѣ класове на гимназиитѣ. Часть I за първи класъ общи познания по математическа, физическа и политическа география, заедно съ Африка и Австралия. Съ 33 образи и 3 карти въ текста. Пловдивъ 1896; стр. 122 на гол. 8-ни. Четвърто издание.

564. **Учебникъ по Психология** отъ Хр. П
въ Варненската Държ. дѣвич. гимназия „Мария Л
1896; съ 12 фигури извжтрѣ, стр. 180 и

565. **Основитѣ на елементариата Псих**
Компейре, а прѣвелъ Т. К. Таневъ и Ив.
1896; стр. 224 на гол. 8-ни. Часть пъ

566. **Азбукето на работника** прѣвел
деновъ. Пловдивъ, 1896; стр. 140.

567. **Майкитѣ на великитѣ люди.**
Прѣвелъ отъ русски Ст. Андрейчинъ
Пловдивъ, 1896; стр. 112 на гол.

568. **Минералогия и Геология**
мназиитѣ и педагогическитѣ училиш
Б. Митовъ. Пловдивъ, 1996; стр.
фигури, една литография и 12 та

Уроци по Отечествовѣдѣние.
съставили Б. и С. Пловдивъ, 1
Подѣлено въ двѣ книжки, отъ

569. I. Ккнижка — за
гури извжтрѣ стр. 44.

570. II. Книжка — за
гури извжтрѣ стр. 56.

571. **История на славя**
данъ Ивановъ, учитель въ Д
1896; стр. 224 на гол. 8

572. **Сборникъ отъ А**
часть отъ числителницата
Д. Павловъ. Пловдивъ 189

573. **Кратко учение**
графски. Пловдивъ 1896,

574. **Геометрия за**
1896; стр. 96 на гол. 8

575. **Училищна Диете**
и правила, които се относя
които ходятъ въ училиш
Вл. Фармаковски, а отъ ос
по най-новитѣ издирвания
прѣведе Д. Т. Душановъ.

[illegible] 32 на 8-ни. Съ портрета на

[illegible] ътъ и педагогическата му дѣя-
[illegible] Ив. Тодоровъ. Пловдивъ, 1897;

[illegible] ъ и педагогическата му дѣятел-
[illegible] П. Георгиевъ. Съ портрета на
[illegible] стр. 94 на 8-ни.
[illegible] есталоци съ портрета му и 8 илю-
[illegible] ки Ив. Толевъ. Пловдивъ, 1897;

[illegible] Психология натъкмена за възпитанието.
[illegible] а Лазаровъ и Тодоръ Таневъ. Пловдивъ,
[illegible] 8-ни. Часть втора практическа.
[illegible] ка Христоматия, помагало за наглядно
[illegible] отъ съ 30 фигури въ текста. Съставили
[illegible] П. Станевъ. Пловдивъ, 1897; стр. 348

[illegible] Книжка за дѣца съ 130 картини. Съста-
[illegible] вель отъ русски Р. В. Радевъ. Пловдивъ,
[illegible] 8-ни.

[illegible] П. Д. Въловъ. Третьо споредъ программата
[illegible] но и правилника за учебниците печатано и
[illegible] ние отъ 1897 год.; тѣ сж:
[illegible] ка за първо отдѣл. Стр. 40 на 8-ни.
[illegible] ка за второ отдѣл. Стр. 78 на 8-ни.
[illegible] анка за трето отдѣл. Стр. 136 на 8-ни.
[illegible] танка за четвърто отд. Стр. 200 на 8-ни.
[illegible] и Читанки, съставени отъ П. П. Стойновъ, Ив. Са-
[illegible] Сугаревъ, Н. Копевъ и К. Д. Кирчевъ, обра-
[illegible] при Костендилското Държавно Педагогическо учи-
[illegible] ще, споредъ программата, преработено издание, на-
[illegible] подвѣзано споредъ правилника за учебниците тѣ сж:
[illegible] Букварь за първо отдѣление съ 31 [illegible]
[illegible] тр. 45, на гол. 8-ни. Второ издание.
[illegible] 1. Читанка за второ отдѣление. Пловдивъ, 1897.
издание. стр. 36 на 8-ни.

586. **Христоматия** за долнитѣ класове на гимназиитѣ и общинскитѣ класни училища. Въ три тома. Съставилъ Д. Мишевъ и Ст. Костовъ, томъ I за първи класъ. Пловдивъ 1896; стр. 144 на гол. 8-ни.

587. **Христоматия** за долнитѣ класове на гимназиитѣ и общинскитѣ класни училища. Въ три тома. Съставилъ Д. Мишевъ и Ст. Костовъ. Томъ II за втори класъ. Пловдивъ 1896; стр. 198 на гол. 8-ни.

588. **Уроки по Законъ Божий** за учение въ II отдѣление отъ началнитѣ български училища. Споредъ програмата съставилъ С. Н. Шишковъ. Пловдивъ 1896; стр. 40 на гол. 8-ни.

591. **Ржководство по Български езикъ** въ три курса за долнитѣ класове на гимназиитѣ. Курсъ III. Синтаксисъ. Съставилъ Д. Мишевъ. Пловдивъ 1896; четвърто издание на гол. 8-ни.

592. **Ржководство по руски езикъ.** Часть I — **Етимология,** съставилъ Д. Благоевъ. Пловдивъ 1896; стр. 64 на гол. 8-ни.

593. **Учебникъ по Минералогията** за долнитѣ класове на срѣднитѣ училища, съставилъ М. Т. Бракаловъ. Пето издание съ 91 фиг. извжтрѣ. Пловдивъ 1896 на гол. 8-ни.

594. **Латинска граматика** (Etymologia), съставилъ отъ чешки отъ И. Коринскъ, прѣведена отъ Иванъ Брожка, прѣподаватель по латински езикъ въ Софийската държ мжжка гимназия за IV и V кл. Пловдивъ 1896; стр. 132 на гол. 8-ни.

595. **Учебникъ по Зоологията** за горний курсъ, I год., отъ основнитѣ училища и за I кл. отъ гимназиитѣ отъ М. Т. Бракаловъ, съ 317 фиг. Пловдивъ 1896; стр. 156 на гол. 8-ни.

596. **Бракъ и безбрачие** въ всички полови и морални проявления. Часть III. Хигиена за непраздна жена. Пловдивъ 1896; стр. 64 на гол. 8-ни.

1897.

597. **Животътъ и дѣятелностьта на Яна Амоса Коменски.** Прѣвелъ отъ русски В. И. Кирчевъ съ портрета на Коменски. Пловдивъ, 1897; стр. 32 на 8-ни.

598. **Баронъ Н. А. Корфъ** животътъ и педагогическата му дѣятелность отъ М. Л. Песковски. Прѣвелъ отъ русски П. П.

Георгиевъ. Пловдивъ, 1897; стр. 32 на 8-ни. Съ портрета на Барона Корфа.

599. **К. П. Ушински** животътъ и педагогическата му дѣятелность. Прѣвелъ отъ русски Ив. Тодоровъ. Пловдивъ, 1897; стр. 130 на 8-ни.

600. **Песталоцци** животътъ и педагогическата му дѣятелность. Прѣвелъ отъ русски П. П. Георгиевъ. Съ портрета на Песталоцци. Пловдивъ, 1897; стр. 94 на 8-ни.

601. **Исповѣдьта на Песталоцци** съ портрета му и 8 илюстрации. Прѣвелъ отъ русски Ив. Толевъ. Пловдивъ, 1897; стр. 200 на гол. 8-ни.

602. **Елементарна Психология** натъкмена за възпитанието. Прѣвели отъ френски Никола Лазаровъ и Тодоръ Таневъ. Пловдивъ, 1897; стр. 156 на гол. 8-ни. Часть втора практическа.

603. **Психологическа Христоматия**, помагало за нагледно изучване душевния животъ съ 30 фигури въ текста. Съставили Юрданъ Трифоновъ и Н. Станевъ. Пловдивъ, 1897; стр. 348 на гол. 8-ни.

604. **Другарка**. Книжка за дѣца съ 130 картини. Съставила Бостромъ. Прѣвелъ отъ русски Р. В. Радевъ. Пловдивъ, 1897. Стр. 146 на 8-ни.

Читанка отъ П. Д. Въловъ. Третьо споредъ программата съвсѣмъ прѣработено и правилника за учебницитѣ печатано и подвезано издание отъ 1897 год.; тѣ сж:

605. **Читанка** за първо отдѣл. Стр. 40 на 8-ни.

606. **Читанка** за второ отдѣл. Стр. 78 на 8-ни.

607. **Читанка** за трето отдѣл. Стр. 136 на 8-ни.

608. **Читанка** за четвърто отд. Стр. 200 на 8-ни.

Букварь и Читанки, съставени отъ П. П Стойновъ, Ив. Самарджиевъ, Т. Сугаревъ, Н. Коцевъ и К. Д. Кюркчиевъ, образцови учители при Кюстендилското Държавно Педагогическо Училище. Трете, споредъ программата, прѣработено издание, напечатано и подвѣзано споредъ правилника за учебницитѣ; тѣ сж:

609. **Букварь** за първо отдѣление съ 31 хубави картинки, стр. 45, на гол. 8-ни. Второ издание.

611. **Читанка** за първо отдѣление. Пловдивъ, 1897; третьо издание, стр. 36 на 8-ни.

612. **Читанка** за второ отдѣление съ картинки, Пловдивъ, 1897; третьо издание, стр. 76 на 8-ни.

613. **Читанка** за трето отдѣление съ картинки. Пловдивъ, 1897; третьо издание, стр. 96 на 8-ни.

614. **Читанка** за четвърто отдѣление съ картинки. Пловдивъ. 1897, третьо издание, стр. 140 на 8-ни.

Читанки отъ Н. В. Сарановъ, съвсѣмъ ново споредъ программата прѣработено и споредъ правилника за учебницитѣ напечатано и подвѣзано издание отъ 1897 г.; тѣ сж:

615. **Читанка** за първо отдѣление съ 29 хубави картинки. 14-то издание, стр. 58 на 8-ни.

616. **Читанка** за второ отдѣление съ 18 картинки. 13-то издание, стр. 124 на 8-ни.

617. **Читанка** за трето отдѣление съ 31 картинки. 11-то издание, стр. 164 на 8-ни.

618. **Читанка** за четвърто отдѣление съ 22 картинки. 9-то издание, стр. 224 на 8-ни.

619. **Бащитѣ като възпитатели** отъ П. А. Котляровъ. Прѣвели отъ Русски Г-евъ и Вл-евъ. Пловдивъ, 1897; стр. 62 на 8-ни.

620. **Отечественна География** съ Географията на другитѣ страни въ Балканския полуостровъ и Ромжния. Учебникъ за долнитѣ классове на гимназиитѣ и другитѣ классни училища отъ Василъ Кжнчевъ. Второ, прѣработено издание съ 2 карти на Балканския полуостровъ и 6 чертежи. Пловдивъ, 1897; стр. 185 на гол. 8-ни.

Иллюстрована Географическа Христоматия. Пособие при изучвание общитѣ познания по математическата и физическа география. Отъ А. Воронецки и Малининъ прѣвелъ С. Христовъ, учитель при Софийската дѣвическа гимназия, въ три части:

621. **Часть III** — Европа. Пловдивъ, 1897. Стр. 350 на гол. 8-ни съ 59 картини извжтрѣ.

622. **Прѣводи изъ старитѣ классици** (Хомера, Виргилия Овидия и Хорация) отъ Р. Горановъ, учитель въ Софийскат Дър. Мжжска Гимназия. Пловдивъ, 1897; стр. 56 на гол. 8-ни

623. **Четиво по Срѣдня История** (Историческа Христоматия) отъ П. Г. Виноградовъ прѣвелъ Н. А. Начовъ. Книга първа. Пловдивъ, 1897; стр. 478 на гол. 8-ни.

624. **Класификация на животнитѣ.** Помагало за изучвание Зоологията въ срѣднитѣ училища. Съставилъ Д-ръ Хр. Пиперовъ. Пловдивъ, 1897; стр. 64 на гол. 8-ни.

625. **Учебникъ по Антропология** за горнитѣ классове на срѣднитѣ учебни заведения. Наредена споредъ программата отъ Министерството на Народното Просвѣщение отъ Б. Митовъ учитель по Естествената История въ Казанлѫшкото Държавно Педагогическо училище. Пловдивъ, 1897; стр. 352 на гол. 8-ни съ 243 фигури въ текста.

626. **Зоология.** Учебникъ за горнитѣ классове на срѣднитѣ учебни заведения. Наредена споредъ программата отъ Министерството на Народното Просвѣщение отъ Б. Митовъ учитель по Естествена История въ Казанлѫшкото Държавно Педагогическо училище. Пловдивъ, 1897; стр. 464 на гол. 8-ни съ около 632 фигури въ текста и 7 таблици по классификацията на животнитѣ.

627. **Обща аритметика и алгебра** за срѣднитѣ учебни заведения отъ Д-ръ Фр. Райдтъ. Прѣвелъ П. Ихчиевъ. Пловдивъ, 1897; стр. 127 на гол. 8 ни.

628. **Сборникъ отъ Алгебрически задачи** отъ Д-ръ Фр. Райдтъ. Прѣвелъ отъ нѣмски П. Ихчиевъ учитель въ Софийската Държ. Мѫжска Гимназия. Пловдивъ, 1897; стр. 284 на гол. 8-ни.

629. **Учебникъ по Историята на Християнската Черква.** написалъ Ст. Станимировъ. Пловдивъ, 1897; стр. 184 на гол. 8-ни.

630. **Учебникъ по Етика** отъ Г. Компейре прѣвелъ отъ френски съ нѣкои съкращения Влад. Шишмановъ. Пловдивъ, 1897; стр. 178 на гол. 8-ни.

631. **Характеристика на момичета.** Отъ К. Елницкий. За тия, които сѫ се посветили на учителска или възпитателска дѣятелность. Отъ второто русско издание, прѣвели Ц. Сталийски и Д. Негенцовъ. Пловдивъ, 1897; стр. 120 на гол. 8-ни.

632. **Пространенъ писмовникъ** съдържащъ най-разнообразни фрази отъ писма и писменни актове, всички приготовителни правила за написване всѣки видъ писмо и писменъ актъ и указание и държавнитѣ закони, които се отнасятъ до всѣки видъ писменъ актъ и до пощенската телеграфна служба у насъ. Съставенъ

отъ Х. Геннадиевъ, споредъ най-добритѣ иностранни ржководства по писмоводството. Пловдивъ, 1897; стр. 200 на гол. 8-ни.

633. **Грижитѣ на родителитѣ** въ борбата съ онанизма у дѣцата. За родители и възпитатели. Пъставилъ Л. А. Золотаревъ. Прѣводъ отъ русски. Пловдивъ 1897; стр. 50 на 8-ни.

634. **Писмо до майкйтѣ отъ една майка.** Отъ М. Колоколова. Прѣведе Д. П. Пандовъ. Пловдивъ, 1897; стр. 88 на 8-ни

635. **Ржководство по Словесностьта.** Часть I.—Теория на прозата (съ писменни упражнения къмъ текста). Второ прѣработено и допълнено издание, назначено за горнитѣ классове на гимназиитѣ, педагогическитѣ и духовнитѣ училища. Съставили Д. Мишевъ и С. Костовъ. Пловдивъ, 1897; страници 102 на гол. 8-ни

636. **Минералогия за ученици отъ III класъ на мѫжкитѣ училища.** Съставилъ Хр. Яржмовъ. Пловдивъ 1897, трето издание; стр. 104 на гол. 8-ни.

637. **Ржководство за български езикъ** въ три курса за долнитѣ три класа на гимназиитѣ и горния курсъ на началнитѣ училища. Курсъ II. — **Етимология.** Съставилъ Д. Мишевъ. Пловдивъ 1897; стр. 252 на 8-ни.

638. **Бракъ и безбрачие** въ всички полови и морални проявления съ най-любопитни исторически и медицински подробности за взаимнитѣ отношения на *мѫжа* и *жената* отъ найдълбока древность до наше врѣме. Часть II. — Хигиена, физиология и философия на брака и безбрачието. Отъ Д-ръ А. Дебе. Пловдивъ 1897; стр. 62 на гол. 8-ни.

639. **Учебникъ по Аритметиката за долнитѣ класове на гимназиитѣ и за трикласнитѣ училища.** По П. Никулцева, наредили Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, учители въ държ. дѣвич. гимназия въ Пловдивъ, кн. I за I кл. на дѣвическитѣ гимназии. Пловдивъ 1897; стр. 85 на гол. 8-ни.

1898.

640. **Трѣмъ на българската словесность.** свезка I. Истори славянобългарская 1762 отъ Паиси Хилендарски. Наредилъ А Теодоровъ. Пловдивъ, 1898; стр. 128 на 8-ни.

641. **Руско-турска война.** Исторически очерки и раскази отъ Стефанъ С. Бобчевъ. Второ издание. Пловдивъ, 1898; стр. 180 на 8-ни.

Минжлото. Очерки и спомени изъ дѣятелностьта на българскитѣ тайни революционни комитети, отъ 1869 — 1877 г. Написалъ Ст. Заимовъ. Второ поправено издание. Пловдивъ.

642. **Първа книжка.** Стр. 220 на 8-ни.

643. **Втора книжка.** Стр. 280 на 8-ни.

644. **Зоология** за горнитѣ классове на гимназиитѣ. Отъ Д-ръ Иох. Н. Волдрихъ, напълно прѣработено отъ Д-ръ Алфредъ Бургерщаинъ. Отъ осмото издание прѣвелъ Д. Цоневъ, прѣподаватель въ Държ. мжжска Гимназия въ София. Пловдивъ, 1898 стр. 206 тъ 374 образи извжтрѣ, 27 цвѣтни фигури на 4; отдѣлни таблици и двѣ цвѣтни картини въ края.

645. **Учебникъ по Етика** отъ Павелъ Жане. Съ притурка, която съдържа: I. Кратъкъ образъ на главнитѣ етически възгледи въ историята на философията, II. Етика утилитарна и етика Идеалистична, III. Всеобщность на морала и IV. Въпросътъ за свободата на волята. Прѣвелъ отъ френски Д-ръ Ив. А. Георговъ. Пловдивъ, 1898; стр. 226 на гол. 8-ни.

646. **Гимнастика** за първоначални училища отъ К. Х. Лидбекъ, прѣвелъ отъ хърватски Илия Гудевъ. Пловдивъ, 1898, стр. 150 съ 220 образи.

647. **Приключения на два парахода или разкази за царството на вѣчния студъ.** Отъ Н. А. Рубакинъ, съ 36 рисунки. Прѣвелъ Ц. Сталийски. Пловдивъ, 1897; стр. 120 на гол. 8-ни.

648. **Дѣтски приятель.** Разказъ за дѣца отъ 9 — 16 годишна възрасть. Приспособилъ Ц. Калчевъ. Пловдивъ 1898; стр. 28 на гол. 8-ни.

649. **Букварь и Читанка** за първо отдѣление съ коментаръ. Съставени отъ П. П. Стойновъ, Ив. Самарджиевъ и Н. Коцевъ. Трето издание. Пловдивъ 1998; стр. 68 на гол. 8-ни.

650. **Естествовѣдѣние** за IV отдѣл. на първоначалнитѣ ни народни училища, наредилъ Г. Карагьозовъ съ 116 фигури. Пловдивъ 1898; стр. 158 на гол. 8-ни.

651. **Естествовѣдѣние** за III отд.. наредилъ Г. Карагьозовъ, с 84 фиг. Пловдивъ 1898; стр. 110 на гол. 8-ни.

652. **Методическо ржководство** (коментарь) за какъ да прѣподава учительтъ по отечествовѣдѣние и отечествения атласъ въ трето отдѣление. Отъ Ив. Т. Бракаловъ. Пловдивъ 1898; стр. 204 на гол. 8-ни.

653. **Кратко ржководство** за правение опити по химия. Наредилъ Н. Доспѣвски, Часть I. — Неорганическа химия съ 45 обр. Пловдивъ 1898 на гол. 8-ни.

654. **Учебникъ по геометрия и геометрическо чъртание.** II стъпень за II класъ. Съставилъ Ф. В. Сплитекъ. Пловдивъ 1898; стр. 94 на гол. 8-ни.

Географически Студии отъ Сергей мечъ. Прѣвелъ отъ руски Ив. Кеповъ, учитель въ кюстендилското педагог. училище въ седемь книжки, именно:

655. 1) **Алпитѣ.** Пловдивъ, 1898; сте. 72 на 8-ни.

656. 2) **Кавказъ.** Пловдивъ, 1898; стр. 98 на 8-ни.

657. 3) **Палестина и Арабия.** Пловдивъ, 1798; стр. 54 на 8-ни.

658. 4) **Гренландия.** Географически очерки на страната и разказъ за пжтешествието на Фр. Нансена. Пловдивъ, 1898; стр. 78 на 8-ни.

659. 5) **Срѣдня Азия.** Пловдивъ 1898; стр. 56 на 8-ни.

660. 6) **Сахара и Нилъ.** Пловдивъ, 1898; страници 72 на 8-ни.

661. **Начала отъ Минералогия и Геология.** Учебникъ за ученички отъ трети классъ на общинскитѣ и държавни дѣвически училища. Споредъ программата на Министерството на Народното Просвѣщение състави Хр. Яржмовъ, учитель въ Казанлъшкото държавно педагогическо и трикласно училище. Съ 124 фигури извжтрѣ, 1 геологическа карта и 2 таблици на края. Пловдивъ, 1898; стр. 112 на гол. 8-ни.

662. **Елементарна Геометрия** за срѣднитѣ учебни заведения. Съ прибавление на много упражнения и статии; най-главнитѣ методи за рѣшения на геометрическитѣ задачи на построение отъ А. Киселовъ. Прѣвелъ отъ четвъртото издание и допълнилъ споредъ программата за горнитѣ класове на гимназиитѣ Хр. Балтаджиевъ, прѣподаватель при Пловдивската Държ. мжж. гимназия «Александръ I-й». Пловдивъ, 1898; стр. 366 на гол. 8-ни.

663. **Естетика** съставена отъ Р. Прелсъ, а прѣведена отъ Ив. Толевъ. Пловдивъ, страници 260 на гол. 8-ни.

664. **Книга за родителитѣ.** Практическо поучение за домашното възпитание на дѣцата отъ двата пола, отъ най-ранната имъ възрасть до пълнолѣтието отъ Д-ръ Карлъ Оппелъ, прѣведе отъ нѣмски П. П. Стойновъ. Пловдивъ, 1898; стр. 425 на гол. 8-ни.

665. **Система на Педагогията.** Отъ профессоръ Д-ръ В. Райнъ.. Прѣвелъ В. Георгиевъ. Пловдивъ, 1898; стр. 112 на гол. 8-ни.

666. **Жуль Пейо** До учителитѣ и учителкитѣ, практически съвѣти. Прѣвели волно и приспособили Ив. П. Плачковъ и Н. Станевъ, Пловдивъ, 1898; стр. 256 на 8-ни.

667. **Ржководство по общата Ботаника:** анатомия, морфология и физиология. Отъ В. Дяковичъ, кандидатъ на природнитѣ науки, прѣподаватель въ Софийската м. гимназия. Съ 341 фигури извжтрѣ. Пловдивъ, 1898; стр. 456 на 8-ни

668. **Учебникъ по Зоология** за учебници отъ I кл. на мжжкитѣ училища. Наредилъ Б. Митовъ, прѣподаватель на Естествена история въ Казанлъшкото педагогическо училище. Пловдивъ, 1898; стр. 180 на гол. 8-ни.

Учебникъ по Естествена История: I. Зоология и II. Ботаника за ученички отъ дѣвическитѣ гимназии и общински дѣвически училища. Съставилъ Б. Митовъ, въ двѣ части, отъ които:

669. I часть — I. **Зоология** и II. **Ботаника** за I классъ, съ 188 фигури извжтрѣ. Пловдивъ, 1898. Стр. 184 на гол. 8-ни.

670. II часть—I. **Зоология** и II. **Ботаника** за II классъ, съ 124 фигури извжтрѣ. Пловдивъ, 1898. Стр. 118 на гол. 8-ни.

671. **Частно земледѣлие и ливаДарство.** Съставилъ Фр. Хитилъ, учитель по земледѣлието въ държавното практическо земледѣлческо училище при Руссе съ 84 фигури въ текста. Пловдивъ, 1898; стр. 402 на гол. 8-ни.

Законъ Божи (История на Християнската Православна Черкова и История на Българската Черкова) за ученички отъ IV классъ на петокласнитѣ дѣвически училища и гимназии. Споредъ программата отъ 1897 написалъ Ст. Станимировъ. Пловдивъ, 1898 г. въ двѣ части:

672. Часть I. **История на християнската православна черкова,** стр. 96 на гол. 8-ни.

673. Часть II. **История на българската черкова,** стр. 80 на гол. 8-ни.

674. **Неорганическа Химия,** учебникъ за ученички отъ четвърти класъ на общинскитѣ и държавни дѣвически училища. Съставилъ Хр. Яржмовъ споредъ програмата на министерството на Народното Просвѣщение. Пловдивъ, 1898; стр. 128 на гол. 8-ни, съ 125 фиг. въ текста.

675. **Автобиографията на Джонъ Стюартъ Миль,** Прѣвелъ Ив. Толевъ. 1898; стр. 244 на 8-ни.

Начална Геометрия за дѣвическитѣ гимназии, четирекласнитѣ и петоклассни дѣвически училища. Отъ Л. Лавтаря прѣвели Д-ръ П. Недковъ и Зл. Ивановъ. Въ двѣ части:

676. Часть I. — Планиметрия за IV классъ съ 144 чертежа извжтрѣ. Пловдивъ, 1898; стр. 70 на гол. 8-ни.

678. **Пъленъ българско-френски рѣчникъ.** Съставилъ Н. Марковъ. Пловдивъ, 1898. Стр. 842 на 16-ни.

679. **Блѣнове.** Епически пѣсни отъ Пенчо Славейковъ. Книга втора. Пловдивъ, 1898; стр. 172 на 8-ни.

680. **Методика за началното прѣдметно обучение.** Ржководство за учители и учителки. Съставилъ Д. Грънчаровъ. 1898; стр. 236 съ 55 фигури въ края.

681. **Христоматия по изучване словесностьта,** Томъ II — **Епическа поезия** отъ Ст. Костовъ и Д. Мишевъ. Пловдивъ 1898; второ издание, стр. 456 на гол. 8-ни.

Ржководство на Словесностьта. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ въ три части:

682. Часть I. — Стилистика съ упражнения въ текста. Пловдивъ; 1898; третьо издание, стр. на гол. 8-ни.

1899.

Княжество България. Пеговата повръхнина, природа, население, духовна култура, управление и новѣйша История. Отъ професора Д-ръ К. Иречекъ. Въ двѣ части: 1) Българска Държава и 2) Пжтувания по България.

683. Часть първа. — **Българска Държава.** Прѣвела отъ Нѣмски Ек. Каравелова. Стр. 432+6 прѣдговоръ отъ съчинителя на гол. 8-ни съ 20 картини въ текста и 1 карта въ края.

684. Часть втора. — **Пѫтувания по България.** Отъ чехски прѣвелъ Стоянъ Аргировъ. Стр. 1000 на гол. 8-ни съ 24 картини въ текста и 1 карта въ края.

685. **Рѫководство по Словесность.** Часть III. — Теория на поезията. Пловдивъ, 1899; второ издание, стр. 96 на гол. 8-ни.

686. **Кратко рѫководство по Словесностьта.** Отредено за петокласнитѣ дѣвически и мѫжки училища. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ. Пловдивъ, 1899; стр. 52 на гол. 8-ни.

687. **Рѫчна работа** въ общеобразователното училище. Педагогическо значение и ползата отъ рѫчната работа, практическата ѝ уредба и литературата. Съставилъ К. Ю. Цирулъ, прѣподаватель по рѫчната работа въ С.-Петербургския учителски институтъ и рѫководитель на учителскитѣ курсове. Прѣвели отъ русски: Г-евъ, В-евъ и И-въ. Съ 4 портрети. Пловдивъ, 1899. Стр. 244 на гол. 8-ни.

Педагогия съставилъ Стефанъ Басаричекъ, учитель въ кралевското училище въ Загребъ, а прѣвели Ил. Гудевъ и Т. К. Таневъ. Тя се състои отъ четире части:

688. I часть — Въспитание. Пловдивъ, 1899; трето издание, стр. 258 на гол. 8 ни.

689. IV часть — История на Педагогията. Второ, прѣработено издание. Съ 20 портрета извѫтрѣ. Пловдивъ, 1899; стр. 396 на гол. 8-ни.

Упражнения по граматика, правописъ и стилъ въ концентриченъ кржгъ, за I и II класове. Споредъ най-новата програма, съставилъ Ив. Д. Топковъ, учитель въ Софийската държавна мѫжка гимназия. Пловдивъ, 1899. Въ три книжки:

690. Книжка I за първи класъ. Стр. 54 на 8-ни.

691. Книжка II за втори класъ. Сстр. 64 на 8-ни.

692. **Учебникъ по българска синтакса** за III класъ. Съ пражнения, правописъ и стилъ въ концентриченъ кржгъ. Пловдивъ, 1899; стр. 110 на 8-ни.

Учебници по Латински езикъ прѣведени и съставени отъ Ив. Брожка, учитель по латински езикъ въ Софийската Държав. мжжка гимназия. Тѣ сж:

694. **Учебникъ по латински езикъ** съ българо-латински словарь. За VI. и VII. класъ на българскитѣ класически гимназии. Второ, поправено издание. Пловдивъ. 1899; стр. 204 на гол. 8-ни.

695. **Латинска Читанка** съ латинско-български и българско-латински словарь. За IV. и V. класъ на българскитѣ гимназии. Второ, поправено издание, одобрено отъ Министерството на Народ. Просвѣщение съ писмо отъ 28 Май 1899 год.; Н-о 5364. Пловдивъ, 1899; стр. 192 на гол. 8-ни.

696. **Химическа технология.** Учебникъ за VII кл. на Държ. Мжж. Гимназия и за самообразование. Съставилъ Ив. М. Гюлмезовъ, Директоръ на Варненската Държ. Мжж. Гимназия съ 56 образа извжтрѣ. Пловдивъ, 1899; стр. 186 на гол. 8-ни.

697. **Минжлото.** Очерки и спомени изъ дѣятелностьта на българскитѣ тайни революционни комитети отъ 1869 — 1877 год. Трета книжка. Тракийското съзаклетие. Пловдивъ 1899; стр. 396 на гол. 8-ни.

Упражнения по граматика, правописъ и стилъ. Състави Ив. Д. Топковъ. Пловдивъ 1899; стр 30 на гол. 8-ни въ двѣ части:

698. I кн. за III отдѣление, стр. 36 на 8-ни.

699. II кн. за IV отдѣление, стр. 48 на 8-ни.

700. **Кратъкъ учебникъ по география,** въ 3 части отъ С. Христевъ. Ч. II. Четвърто издание. Пловдивъ 1899; стр. 208 на гол. 8-ни.

701. **Начална Геометрия** отъ Л. Лафтаръ. Прѣвели Д-ръ П. Недковъ и Зл. Ивановъ съ 31 чертежи извжтрѣ. Пловдивъ 1899; стр. 70 на гол. 8-ни.

702. **Учебникъ по Българската история.** За долнитѣ класове на гимназиитѣ и за трикласнитѣ училища. Съставилъ Добри Ганчевъ. Пловдивъ 1899 г.; стр. 104 на гол. 8-ни.

703. **Учебникъ по органи. химия** за V кл. на дѣвич. гимназии и петокл. дѣвич. училища. Състави Ив. М. Гюлмезовъ, съ 31 фиг. въ текста. Пловдивъ 1899; стр. 80 на гол. 8-ни.

704. **Учебникъ по Химията за горнитѣ класове и гимназиитѣ.** Съставилъ Д-ръ Г. Панайотовъ. Часть I — Неорганическа Химия съ 36 фигури извѫтрѣ и една спектрална таблица въ края. Пловдивъ, 1899; стр. 294 на гол. 8-ни.

705. **Методическо рѫководство** (коментаръ) за какъ да прѣподава учительтъ по отечествовѣдѣние и отечественъ Атласъ за IV отдѣление. Написалъ Ив. Т. Бракаловъ. Стр. 64 на гол. 8-ни.

Читанка за основнитѣ училища, Споредъ програмата съставени отъ Х. У. Зетьовъ (Д. Мишевъ, Ст. Костовъ и Н. Недѣлковъ). Пловдивъ, 1899 г. Тѣ сѫ на брой четире:

707. **Читанка** за първо отдѣление, съ 26 картинки извътрѣ. Пловдивъ, 1899. Стр. 56 на 8-ни.

708. **Читанка** за второ отдѣление, съ 55 картинки извѫтрѣ. Пловдивъ, 1900. Второ издание. Стр. 104 на 8-ни.

709. **Читанка** за трето отдѣление, съ 70 картинки извѫтрѣ. Пловдивъ, 1900. Второ издание. Стр. 132 на 8-ни.

710. **Читанка** за четвърто отдѣление, съ 31 картинки извѫтрѣ. Пловдивъ, 1900. Второ издание. Стр. 180 на 8-ни.

711. **Методика на естетическо-етическитѣ четива въ I, II, III и IV отоѣления на основното училище.** Рѫководство за учители и учителки и помагало за прѣподаване по читаникитѣ на Х. У. Зетьовъ. Съставилъ Д. Грънчаровъ. Пловдикъ, 1899; стр. 248 на гол. 8-ни, съ 193 фигури извѫтрѣ.

712. **История на българския народъ** Учебникъ за горнитѣ класове на срѣднитѣ училища отъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ 1899; трето издание, стр. 200 на гол. 8-ни.

Рѫководство по руски езикъ отъ Д. Благоевъ, въ двѣ части. Пловдивъ 1899.

714. II часть — **Синтаксисъ** I изд., стр. 94 на гол. 8-ни.

715. **Органическа Химия** за V класъ на дѣвич. училища, споредъ най-новата программа отъ Ив. М. Гюлмезовъ. Пловдивъ, 1899; съ 31 фигури въ текста. Стр. 88 на гол. 8-ни.

716. **Алгебра** за горнитѣ класове на гимназиялнитѣ училищаотъ Д-ръ Ем. Тафтлъ. Прѣвелъ отъ чехски А. В. Шоурекъ, прѣподаватель на Висшето училище въ София. Пловдивъ, 1899; страници 418 на гол. 8-ни съ 15 чертежа.

717. **Кратъкъ учебникъ по земледѣлието** за III классъ на държавнитѣ и общински мѫжски трикласни училища и III классъ на държавнитѣ гимназии. Споредъ най-новата программа съставилъ Никола П. Паровъ. Пловдивъ, 1899. Второ издание. Съ 59 образи извѫтрѣ. Стр. 158 на 8-ни.

718. **Таблици за опрѣдѣление минералитѣ по външнитѣ знакове.** Отъ Д-ръ А. Вайсбахъ професоръ по минералогията при Кралевско-Саксонската минна Академия въ Фрайбергъ, отъ IV-то издание. Прѣвелъ Стойчо Каравеловъ. Пловдивъ, 1899; стр. 144 на гол. 8-ни.

719. **Малъкъ френско-български рѣчникъ** съдържащъ 22,000 думи съ обширна фразеология. Съставенъ отъ Х. Геннадиевъ. Пловдивъ, 1899; стр. 432 на 8-ни.

720. **Учебникъ по Химия** за ученици отъ трети классъ. Споредъ программата отъ Министерството на Народното Просвѣщение състави Хр. Яржмовъ, учитель въ казанлѫшкото държавно педагогическо и трикласно училище. Второ издание, съ 119 образи въ текста. Пловдивъ, 1899; стр. 122 на гол. 8-ни

Наставникъ. Календаръ съ паметна книжка. за учебната 1899—1900 година. Въ три книжки:

721. Книжка за учители и учителки
722. « « ученици
723. « « ученички.

1900.

Упражнения по граматика, правописъ и стилъ за III и IV отдѣление. Споредъ най-новата программа, състави Ив. Д. Топковъ, учитель въ Соф. държавна мѫжка гимназия. Второ издание. Пловдивъ, 1900 год. Въ двѣ книжки:

724. I книжки за III отдѣл. Стр. 36 на 8-ни.
725. II книжки за IV отдѣл. Стр. 48 на 8-ни.

726. **Учебникъ по педагогика за петокласнитѣ дѣвически училища и долния курсъ на дѣвическитѣ гимназии.** Съставилъ Т. Беневъ. Пловдивъ, 1900; страници 145 на гол. 8-ни.

Естествовѣдѣние за III и IV отдѣление съставили Б. и С. въ двѣ книжки:

727. I книжка за III отдѣление. Третьо прѣработено издание съ 71 образци извжтрѣ. Пловдивъ, 1900; стр. 64 на гол. 8-ни.

728. II книжка за IV отдѣление. Третьо, прѣработено изданид съ 100 образци извжтрѣ. Пловдивъ, 1900; стр. 84 на гол. 8-ни.

729. **Ботаника за II класъ** отъ А. Тошевъ. Пловдивъ 1900, второ издание, стр. 200 на гол. 8-ни.

730. **Ботаника за горнитѣ класове** отъ Бургерщайнъ. Прѣвелъ Д. Цоневъ. Пловдивъ 1900; стр. 184 на гол. 8-ни.

Законъ Божи, съставилъ Ст. Станимировъ. Пловдивъ 1900, въ двѣ части:

731. I часть—Ветхи завѣтъ за I класъ, стр. 88 на гол. 8-ни.

732. II часть — Нови завѣтъ за II класъ, стр. 98 на гол. 8-ни.

733. **Христоматия** по изучване словесностьта. Томъ III — Лирическа и драматическа поезия отъ Ст. Костовъ и Д. Мишевъ. Пловдивъ 1900, второ изеание, стр. 312 на гол. 8-ни.

734. **Всеобща История за Литературата. Кратъкъ прѣгледъ** на литературитѣ: гръцка, римска, италиянска, френска, испанска, португалска, английска и нѣмска. Учебникъ за срѣдни училища и нарѫчно помагало за любители на литературата. Съставили К. Карагюлевъ, Йор. Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. Пловдивъ, 1900; стр. 540 на гол. 8-ни.

735. **Чудесата на полярния свѣтъ (Миръ)** отъ Е. Левасейлъ. Прѣвелъ Ив. Тр. Йонкевъ, съ 35 рисунки. Пловдивъ, 1900; стр. 198 на 8-ни.

736. **Отечествовѣдѣние** за третьо отдѣление на основнитѣ училища. Споредъ програмата съставилъ Ив. Т. Бракаловъ. Пловдивъ, 1900, съ 31 фигури, чертежи и исторически картини, стр. 48 на гол. 8-ни.

За помагало на горнето Отечествовѣдение служи:

I. Софийски отечественъ атласъ за постъпенно нагледно изучване Отечествената география съвмѣстно съ Отечествовѣдѣнето въ III отдѣление отъ основнитѣ училища. Той е раздѣленъ на слѣдующитѣ двѣ части:

737. Часть първа за III отдѣление съдържа:

1. Идеаленъ планъ на едно двойно основно училище: мѫжко и женско наедно. 2. Планътъ на IV участъкъ въ градъ София. 3. Планътъ на градъ София. 4. Карта на околностьта на градъ София. 5. Карта на Софийски окрѫгъ. 6. Карта на Княжество България. Европейскитѣ държави: а) споредъ пространството и б) споредъ числото имъ. Народноститѣ въ Европа споредъ числото имъ. 7. Карта на Европа (физически). Вѣритѣ въ Европа споредъ числото на тѣхнитѣ изповѣдания Дѣление на сушата и водата на земята. Сравнителнитѣ величини на земнитѣ части: а) споредъ пространството имъ и б) споредъ числото на населението имъ. 8. Карта на земнитѣ полукѫлба (физически). Висотитѣ и низинитѣ на земята. По-забѣлѣжителни градове на земята споредъ числото на населението имъ.

Подвързанъ въ твърди корици.

739. **Отечествовѣдѣние** за четвърто отдѣление на основнитѣ училища. Споредъ програмата съставилъ Ив. Т. Бракаловъ. Пловдивъ, 1900, съ 40 фигури, чертежи и истор. картини, стр. 120 на гол. 8-ни.

За помагало на горнето Отечесявовѣдение служи:

740. **Отечествения атласъ** — Часть втора за IV отдѣление, съдържа:

1. Главнитѣ форми на земната повръхнина: а) изгледъ на една покраина, б) картата на сѫщата покраина. 2. Картата на цѣлокупна България. 3 Картата на Старопланинския полуостровъ (физически). 4. Картата на Старопланинския полуостровъ (политически). Европейскитѣ държави: а) споредъ пространството имъ и б) споредъ населението имъ. Народноститѣ въ Европа споредъ тѣхното число. 5. Карта на Европа (физически). Вѣритѣ въ Европа споредъ числото на изповѣданията имъ. По-забѣлѣжителнитѣ острови и полуострови въ Европа. 6. Карта на Европа (политически). Външнитѣ владѣния на Европейскитѣ държави: а) споредъ пространството, б) споредъ числото на жителитѣ имъ. Дѣлението на сушата и водата на земята. Сравнителнитѣ величини на земнитѣ части: а) споредъ пространството имъ и б) споредъ числото на населението имъ. 7. Картата на земнитѣ полукѫлба (физически). Висотитѣ и низинитѣ на земята. По-забѣлѣжителнитѣ градове на земята споредъ числото на населението имъ.

Подвързанъ въ твърди корици.

741. **Христоматия по изучвание словесностьта.** Съставили Ст. Костовъ и Д. Мишевъ. Въ три томъ.

Томъ I. Проза. Трето издание. Пловдивъ 1900; стр. 500 на гол. 8-ни.

742. **Ржководство по Руския езикъ.** Часть I. — **Етимология.** Второ, поправено и допълнено издание. Съставилъ Д. Благоевъ. Пловдивъ 1900; стр. 72 на гол. 8-ни.

743. **Кратъкъ учебникъ по Всеобщата география** за долнитѣ класове на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища. Часть III, отечествена география. Пловдивъ 1900; стр. 184 на гол. 8-ни.

Свещена история, съставилъ Илия Р. Блъсковъ. Пловдивъ 1900 въ двѣ части:

744. Часть I Ветхи завѣтъ, стр. 103 на гол. 8-ни

745. Часть II Новий завѣтъ, стр. 122 на гол. 8-ни.

1901

Учебникъ по Аритметиката, П. Никулцева наредилъ Зл. Ивановъ, Пловдивъ, 1901 г. Подѣленъ въ три части за мѫжкитѣ училища, именно:

746. За I класъ, стр. 242 на 8-ни.
747. „ II „ „ 113 „ „
748. „ III „ „ 211 „ „

За дѣвическитѣ училища:

749. За I класъ стр. 190 на 8-ни.
750. „ II „ „ 133 „ „
751. „ III „ „ 151 „ „

752. Рѣшение на сложнитѣ задавки въ Аритметиката, съставена по Никулцева отъ Зл. Ивановъ. Пловдивъ, 1901 г. стр. 21 на гол. 8-ни.

Образци за рисуване, нагласени споредъ стигмографическата метода съ прѣходъ къмъ свободно рисуване безъ мрѣжа нарисувалъ Л. Л. Лукашъ.

753. Часть I. Второ разширено издание състояще отъ 87 таблици. Пловдивъ, 1901 г. стр.

754. **Учебникъ по Срѣдня История** отъ Н. Карѣевъ прѣвели Ст. Ганевъ и Ю. Крапчевъ съ 30 образи извѫтрѣ и 26 истор. карти. Пловдивъ, 1901 г. стр. 274.

755. **Зоология за I класъ** на мѫжкитѣ училища. Съставили Д-ръ П. Недковъ и Д-ръ П. Флоровъ. Пловдивъ, 1901 г. стр. 156 на гол. 8-ни съ 211 фигури.

Учебникъ по Обща География съставилъ Н. Драгановъ. Пловдивъ, 1901; въ три части:

756. I часть за първи класъ съ 52 фигури и 6 релефни карти въ текста, стр. 84 на гол. 8 ни.

757. II часть за втори класъ съ 32 фигури и 8 релефни карти стр. 138 на гол. 8-ни.

758. III часть за трети класъ съ 4 фигури и 13 географич. карти, стр. 158 на гол. 8-ни.

Геометрическо чъртание, съставили Т. В. Брѣсковски и А. Брашнаровъ. Пловдивъ, 1901; въ двѣ книжки:

759. I кн. за III отдѣление отъ 48 стр. на 8-ни съ 81 геометр. образи.

760. II кн. за VI отдѣл. отъ 72 стр. на 8-ни съ 73 геометр. образи.

761. **Упжтване** за учители къмъ първа френска читанка отъ Йорд. Ивановъ. Пловдивъ, 1901; ст. XXIV. на 8-ни.

762. **Упжтване** за учители къмъ втора френска читанка отъ Йорд. Ивановъ, Пловдивъ. 1901; стр. XXIV на гол. 8-ни.

Учебникъ по българска граматика. Съставилъ Ив. Д. Топковъ. Пловдивъ 1901; въ три части:

763. I часть — Синтаксисъ и Етимология за I класъ, второ изд., стр. 96 на 8-ни.

764. II часть — Етимология, за II класъ, второ издание, стр. 116 на 8-ни.

765. III часть – Синтакса за III класъ, второ издание, стр. 94 на 8-ни.

766. **Синтаксисъ на български езикъ** за III и IV класове отъ М. Ивановъ. Пловдивъ 1901; стр. 132 на 8-ни.

767. **Методика по български езикъ** въ три части, стъкмилъ К. Карагюлевъ. I часть — Методика на граматиката. Сборъ отъ методически статии (теория) и примѣрни образци (практика) по прѣподаването на началната граматика. Пловдивъ 1901; стр. 228 на гол. 8-ни.

768. **Българска Литература.** Кратъкъ исторически прѣгледъ на срѣднитѣ училища отъ А. Теодоровъ. Второ скжсено и оправено издание. Пловдивъ, 1901; стр. 176 на гол. 8-ни.

769. **Ржководство по риторика и красноречие.** Курсъ за юнкеритѣ отъ специалнитѣ классове при Военното на Н. Ц. В. училище. Съставилъ А. Тошевъ, прѣподаватель при Военното училище. Пловдивъ, 1901; стр. 316 на гол. 8-ни.

770. **Русска Христоматия** по изучвание русския езикъ. Съставилъ Д. Благоевъ за помагало при изучване горнето ржко-

водство по русския езикъ. Пловдивъ, 1901. Второ поправено издание; стр. 208 на гол. 8-ни.

771. **Аристоматия за IV класъ** съ подробенъ учебенъ показатель и рѣчникъ отъ Ив. Пѣевъ. Пловдивъ 1901, второ издание, стр. 256 на гол. 8-ни.

772. **Малъкъ българо-френски рѣчникъ** съдържащъ 26,674 думи съ обширна фразеология. Съставенъ отъ Х. Геннадиевъ Пловдивъ, 1901; стр. 394 на 8-ни

773. **Тритѣ отрови: тютюнъ, алкоолъ и сифилисъ.** Тѣхното влияние върху здравето, животътъ, битътъ и болѣзностьта на человѣка и потомството му. Отъ Доктора А. И. Илински прѣвели Н. Гимиджиски и Д-ръ Ст. Сѣрековъ, подъ редакцията на послѣдний. Пловдивъ, 1901; стр. 82 на гол. 8-ни.

774. **Нравоучение за петокласнитѣ дѣвически училища.** Съставилъ Хр. Цаневъ. Пловдивъ, 1901; стр. 152 на гол. 8-ни.

775. **Букваръ и Читанка** отъ Ив. Самарджиевъ. Второ издание. Пловдивъ 1901; стр. 68 на гол. 8-ни.

Учебникъ по аритметика Споредъ П. Никулцевъ, наредилъ Зл. Ивановъ, учитель при Пловд. държ. дѣвич. гимназия. Пловдивъ 1901 год.

776. За I класъ на мѫжкитѣ училища, стр. 242 на гол. 8-ни.

777. За II класъ на дѣвич. училища, стр 133 на гол. 8-ни.

778. За II класъ на мѫжкитѣ училища, стр. 113 на гол. 8-ни.

779. **La premiere année de Français par Jordan Ivanov,** Philippopoli 1901; стр. 226 на гол. 8-ни.

780. **La Deuxième année de Français par Jordan Ivanov,** Philippopoli 1901; стр. 137.

781. **Началенъ учебникъ за изучвание нѣмския езикъ.** Първа учебна година за II кл. на мѫжкитѣ училища. Побългарили Ф. В. Сплитекъ и Д-ръ П. Недковъ. Пловдивъ 1901; стр. 156 на гол. 8-ни.

782. **Отечествена география** съ географията на другитѣ страни въ Балканския полуостровъ и Ромѫния. Учебникъ за нитѣ класове на гимназиитѣ и другитѣ класни училища отъ илъ Кѫнчовъ. Трето издание. Пловдивъ 1901; стр. 189 гол. 8-ни.

1902

783. **Главни правописни правила на Българското официално правописание,** придружени отъ съотвѣтнитѣ примѣри и рѣчници отъ думи, които се пишатъ съ *ѣ* и *ѫ*. Наредилъ Н. В. Максимовъ Пловдивъ, 1902; стр. 53 на 8-ни.

Законъ Божи съ Славянско Четене. Споредъ най-новата программа наредилъ Т. В. Брѣсковски. Пловдивъ, 1902; въ 2 части.

784. I часть за III отдѣление съ 10 обр. извѫтрѣ. Третьо издание. Стр. 48 на 8-ни.

785. II часть за IV отдѣление съ 9 обр. извѫтрѣ. Третьо издание. Стр. 72 на 8-ни.

786. **Нѣмска читанка, прибавка къмъ началния учебникъ за изучване нѣмския езикъ.** По *A. Bossert* и *Th. Beck.* пригодили на български Ф. В. Сплитекъ и Д-ръ П. Недковъ, учители въ Пловдивската мѫж. гимназия «Александъръ I». Пловдивъ 1902, стр. 86 на 8-ни.

787. **Рѫководство за началното нагледно прѣдметно обучение.** Книга за учители и учителки. Прѣв. Г. Ив. Саманджиевъ. Пловдивъ, 1902; стр. 160 на гол. 8-ни.

788. **Бесѣда върху 4-тѣ годишни врѣмена** по Дановитѣ цвѣтни картини. Часть I. Пролѣть. Рѫководство за учители въ основнитѣ училища и за родители. Написали С. Барутчиски и Ат. Трифоновъ. Пловдивъ, 1902; стр. 103 на гол. 8-ни.

789. **Бесѣди върху 4-тѣ годишни врѣмена** по Дановитѣ цвѣтни картини. Часть II. Лѣто. Рѫководство за учители въ основнитѣ училища и за родители. Написали С. Барутчиски и Ат. Трифоновъ. Пловдивъ, 1902; стр. 71 на гол. 8-ни.

790. **Най-важнитѣ правила и понятия по Аритметиката,** по Г. Никулцева съставена отъ Зл. Ивановъ, учитель въ Пловдивската Държ. дѣвич. гимназия. Пловдивъ, 1902; стр. 105 на 16-ни.

791. **Кратъкъ учебникъ по земледѣлието** за III кл. на гимназиитѣ и държавнитѣ общински училища Съставилъ Н. П. Паровъ. Пловдивъ, 1902; второ издание, прѣработено и допълнено, стр. 238 на 8-ни съ 79 образи извѫтрѣ.

792. I. **Джордано Бруно** (италиански философъ), **животъ, учение и списание на тоя философъ. II. Пиямица** Поема, отъ Сл. Ц. Кесяковъ. Пловдивъ, 1902; стр. 168 на 8-ни.

793. **Учебникъ по обща география** съ кратка географическа христоматия за I класъ отъ Н. Драгановъ. Шесто, прѣработено издание. стр. 110 на гол. 8-ни. Пловдивъ 1902.

794. **Отечествовѣдѣние за III отдѣление** отъ Ив. Т. Бракаловъ, осмо издание. Стр. 40 на гол. 8-ни.

795. **Отечествовѣдѣние за IV отдѣление** отъ Ив. Т. Бракаловъ. Пето издание. Пловдивъ 1902; стр. 108 на гол. 8-ни.

796. **учебникъ по български езикъ** за I класъ отъ Д. Мишевъ. Девето прѣработено издание Пловдивъ 1902 стр. 94 на гол. 8-ни.

797. **Учебникъ по български езикъ** за III класъ отъ Д. Мишевъ. Пето издание, стр. 96 на гол. 8-ни. Пловдивъ 1902.

Христоматия за долнитѣ класове на гимназията и общинскитѣ училища въ три тома. Съставени отъ Д. Мишевъ и Ст. Костовъ.

798. Томъ II за II класъ. Стр. 172 на гол. 8-ни
799. « III « III « « 243 « « «
Пловдивъ 1902.

Methode intuitve. Учебници за нагледно изучване фр. езикъ съставени отъ Йорданъ Ивановъ. Пловдивъ, 1902; въ четири книжки:

800. I книжка стр. 113. на 8-ни
801. II „ „ 139. „ „ „
802. III „ „ 121. „ „ „

1903

804. **Учебникъ по Стара История** отъ Н. Карѣевъ прѣвелъ Ст. Ганевъ и Ю. Крапчевъ съ 33 образи и 19 историч. карти. Пловдивъ, 1903; стр. 262 на гол. 8-ни.

Читанки за основнитѣ училища съставени отъ Г. Малкйовъ въ три книжки. Пловдивъ, 1903; съ картини извжтрѣ.

805. II кн. за второ отдѣление стр. 80 на 8-ни
806. III « « трето « « 122 « «
807. IV « « четвърто « « 165 « «

Учебникъ по Български езикъ въ три курса. IX-то съвсѣмъ ново съкратено издание. Съставилъ Д. Мишевъ. Пловдивъ 1903.

808. I. курсъ — **Синтаксисъ и Етимология.** Девето издание; стр. 80 на 8-ни.

809. II. курсъ — **Етимология.** Седмо издание. Стр. 113 на 8-ни.

Христоматия за долнитѣ класове на гимназиитѣ и общинскитѣ класни училища. Съставили Д. Мишевъ и Ст. Костовъ въ три тома. Пловдивъ 1903.

811. I томъ за **първи класъ.** IX изд. стр. 148 на 8-ни.

812. **Управление на дѣцата по лекциитѣ на Цилера,** съставилъ Вл. Фармаковски. Прѣв. П. Г. Касабовъ, второ издание. Пловдивъ, 1903; стр. 102 на гол. 8-ни.

813. **Ржководство по Педагогия** за педагогическитѣ училища и горния курсъ на дѣвическитѣ гимназии. Часть I. Психология, Логика, Дидактика, Телеология, Ходегетика, Практическа недагогика. Отъ Т. Беневъ, директоръ на Пловдивската дѣвическа гимназия, Пловдивъ, 1903; стр. 349 на гол. 8-ни.

814. **Аритметика за I класъ** отъ Зл. Ивановъ. Пловдивъ, 1903; стр. 128 на 8-ни.

Смѣтанки, съставени отъ Ив. Н. Пеновъ и К. Спировъ. Пловдивъ, 1903; въ три книжки:

815. Книжка I за второ отдѣл. стр. 62 на 8-ни
816. „ II „ трето „ „ 68 „ „
817. „ III „ четвърто „ „ 72 „ „

818. **Елементарна Геометрия** отъ А. Киселевъ. Прѣв. Хр. Балтаджиевъ. Пловдивъ 1903, второ прѣработено издание, стр. 324 на гол. 8-ни.

819. **Дѣцата на Ванюшина.** Драма въ четире дѣйствия отъ С. Найденовъ. Прѣвела отъ русски Мария Ив. Иванова. Пловдивъ, 1903; стр. 67 на гол. 8-ни.

820. **Физика** за III кл. на гимназиитѣ и класнитѣ училища. Съставилъ С. Вацовъ. Пловдивъ, 1903; IV изд. стр. 136 съ 212 образи въ текста.

Геометрия съ геометрическо чъртание, съставилъ Ст. Тотевъ. Пловдивъ, въ двѣ книжки:

821. 1 кн. за III отдѣл. стр. 46 съ 101 чъртежи
822. 2 „ „ IV „ „ 74 „ 133 „

Геометрия съ геометрическо чъртание, съставилъ Ст. Тотевъ, въ 3 части, отъ които

823. Часть I за първи класъ стр. 80 съ 228 чъртежи

824. Часть II „ втори класъ стр. 112 съ 205 чъртежи

825. Часть III „ трети класъ стр. 115 съ 206 чъртежи

827. **Le premier livre de Français** par Jordan Jvanov, стр. 126 на гол. 8-ни Пловдивъ 1903.

828. **Le deuxième livre de Français** par Jorgan Joanov, стр. 139 на гол. 8-ни Пловдивъ 1903.

829. **Учебникъ по психология** за срѣднитѣ учебни заведения състави Хр. Цаневъ стр. 169 на гол. 8-ни.

830. **Учебникъ по обща география съ кратка географическа христоматия за II класъ** на гимназиитѣ и класнитѣ училища, съставилъ Н. Драгановъ, стр. 174 на гол. 8-ни Пловдивъ 1903.

Естествовѣдѣние за третьо и четвърто отдѣления на основнитѣ училища. Съставилъ Г. Карагьозовъ. Пловдивъ, 1903; въ двѣ книжки:

831. I книжка за III отдѣление съ 80 фигури извжтрѣ. Третьо, прѣработено издание, стр. 84.

832. **Читанка** за II отдѣл. на основнитѣ училища, съставилъ М. Герасковъ. Пловдивъ, 1904; стр. 73 на гол. 8-ни съ 12 картинки.

1904

Читанки за основнитѣ училища. Съставили М. Герасковъ, Д. Лековъ и Ив. Н. Пеновъ. Пловдивъ 1904, въ двѣ части:

833. **Читанка** за III отдѣление стр. 148 на гол. 8-ни съ картинки извжтрѣ.

834. **Читанка** за IV отдѣление стр. 106 на гол. 8-ни съ картинки извжтрѣ.

835. **Аритметика за I класъ.** По Никулцевъ съставилъ Зл. Ивановъ. Пловдивъ, 1904; стр. 114 на 8-ни.

836. **Ржководство по Педагогика.** Съставили Т. Беневъ, С. Велевъ и Д-ръ В. Николчевъ. Часть II. Специална методика. Пловдивъ, 1904; стр. 471+XXXII на гол. 8-ни.

837. **Черковно пѣние,** (червенословъ) за недѣлнитѣ и празднични дни прѣзъ цѣла година. Наредилъ свещенноикъ Иларионъ Календарецъ. Пловдивъ, 1904; стр. 106 на гол. 8-ни.

838. **Кратка методика** на цѣлокупното обучение въ основното училище въ прѣгледни диспозиции. Отъ оригинала прѣвелъ М. Стояновъ. Пловдивъ, стр. 140 на 8-ни.

839. **Геометрия за долния курсъ на дѣвическитѣ гимназии** и петокласнитѣ дѣвически училища съставили М. и Ст. Николови. Пловдивъ, 1904; стр. 164 съ 138 чертежи.

840. **Аналитична Геометрия на равнината** съ задачи и отговори Съставили Б. Димитровъ, Д-ръ Т. Дедевъ. Пловдивъ, 1904; стр. 360 на гол. 8-ни съ 25 чертежи.

841. **Методично упѫтване къмъ френскитѣ читанки** отъ Йорд. Ивановъ. Пловдивъ, 1904; стр. 32 на 8-ни.

842. **Сборникъ отъ мисли по възпитанието,** Съставилъ П. Т. Касабовъ. Пловдивъ, 1904; стр. 80 на гол. 8-ни.

843. **Ванисманъ и Спенсеръ.** Полемика върху естествения подборъ. Прѣвелъ отъ руски Д. Тод. Пловдивъ, 1904; стр. 133 на гол. 8-ни.

844. **Една за многото.** Изъ дневника на младото момче. Вѣра. Прѣвела Мария Теофилова. Пловдивъ, 1904; стр. 63 на гол. 8-ни.

Букваръ и първа читанка. Съ много картинки. Съставилъ Ив. Самарджиевъ. Пловдивъ, 1904.

845. Букваръ съ право писмо. Стр. 73 на 8-ни

846. « « отвѣсно « « « « «

847. **Практическо рѫководство** къмъ горнитѣ Букваръ и Читанка. Написалъ Ив. Самарджиевъ. Пловдивъ, 1902; стр. 72 на 8-ни.

848. **Le premier livre de Français** par Jordan Ivanov стр. 113 на гол. 8-ни. Пловдивъ 1904.

849. **Le quatrième livre de Français** par Jordan Ivanov стр. 108 гол. 8-ни Пловдивъ 1904.

850. **Естествовѣдѣние** за IV отдѣление отъ Г. Карагьозовъ. Пловдивъ 1904; стр. 128 на 8-ни.

1905.

851. **История на Литературата** съставили: Кл. Карагюлевъ, Йорданъ Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. Часть I. Древни литератури. Второ прѣработено издание съ 30 фигури извѫтрі Пловдивъ, 1905; стр. 172 на гол. 8-ни.

852. **Илюстрована народна читанка за вечерни и празднични училища,** отъ С. С. Руневски. Пловдивъ, 1905; стр. 221 на гол. 8-ни.

853. **Австралия и Тасмания,** отъ Сергей Мечъ. Прѣвелъ Ив. П. Кеповъ. Пловдивъ, 1905; стр. 98 на 8-ни.

854. Нѣколко бѣлѣжки вѫрху новия учебникъ по Аритметика за I Класъ. Отъ Зл. Ивановъ, Пловдивъ, 1903; стр. 31 на 8-ни.

854. **Рѫководство по Българския правописъ.** Систематически бѣлѣжки и правила съ подробенъ азбученъ показатель по правописанието на думитѣ споредъ официалния правописъ. Състави Кл. Карагюлевъ, учитель въ I Софийска мѫж. гимназия. Пловдивъ, 1905; стр. 116 на гол. 8 ни.

855. **Учебникъ по нова история** отъ Н. Карѣевъ, прѣвели Ст. Ганевъ и Ю Крапчевъ, съ 9 исторически карти въ края. Пловдивъ, стр. 250 на гол. 8-ни.

856. **Политическа Икономия.** Съставилъ Г. Т. Даниловъ, професоръ въ Софийския университетъ. Пловдивъ 1905; стр. около 720 на гол. 8-ни. Допечатва се.

Забѣлѣжка. Слѣднитѣ номера: 165, 391, 434, 439, 555, 585, 589, 590, 677, 693, 713, 738, 810 и 826 не личатъ въ книгоописа, защото тѣхнитѣ книги се повтарятъ.

Учебни помагала

въ географически карти, картини по естествена история и др. и въ разни модели.

1863.

858. **Географически стѣнни карти** на брой 6, именно: за Европа, Азия, Африка, Австралия, Америка и земнитѣ полукълба, автолитографирани (писани на камъка съ перо, а не дълбани съ диамантъ) на форматъ 70/100.

859. **Карта на Светитѣ мѣста** (Палестина или обѣтованната земя). На нея има всичкитѣ мѣста, които се споменуватъ въ св. Писание заедно съ плана на пѫтя отъ 40-годишното странствуване на Евреитѣ изъ пустинята и плана на Иерусалимъ, както е билъ въ първитѣ врѣмена на християнството на форматъ 74/90.

860. **Карта на Европско турско** (надлъжъ $1^1/_2$, а наширъ 1 метъръ) заедно съ припрѣдѣлнитѣ му страни, съ плана на Босфора, на Цариградъ и на Дарданелский протокъ на форматъ 95/100.

1864.

861. **Образи на Св. Кирилъ и Методий** (цвѣтни) на форматъ 40/50.

1865.

862. **Учебенъ Географически Атласъ**, отъ 9 карти. Прѣв. Хр. Г. Дановъ. Виена 1865.

863. **Учебенъ Географически Атласъ**, състоящъ отъ 24 карти, прѣвелъ Хр. Г. Дановъ. Виена 1865.

1875.

864. **Географически стѣнни карти** на брой 6, именно: 1) на Земнитѣ полукѫлба, 2) на Европа, 3) на Азия, 4) на Африк 5) на Австралия и 6) на Америка. Виенна 1875; второ г вирано издание на форматъ 70/100.

1878.

865. **Карта на Княжество България** съ близосѣднитѣ нему независими княжества: Сърбия, Черна Гора, Ромжния и останлитѣ части, мѣрка: 1 : 1,000,000 на форматъ 85/123 см.

866. **Карта на Княжество България** по Санстефанский договоръ, сключенъ на 19 февруарий 1878 год. мѣрка 1:1,000,000 на форматъ 85/123 см.

867. **Карта на княжество България,** по Берлинский договоръ, сключенъ на 1878 г. мѣрка 1:1,000,000 на форматъ 85/123 см.

1879.

868. **Карта на Княжество България** (Сѣверна България и Южна България) и Добруджа. Съставена по най нови свѣдѣния. Масщабъ 1:800,000 — 8 километра въ сантиметъръ на форматъ 60/78.

1883.

869. **Карта на България** споредъ опрѣдѣлението на св. Стефанский договоръ съ масщабъ 1 : 300000 на форматъ 30/33.

870. **Карта на Европейска Турция** съ близосѣднитѣ неи държави на Балканския полуостровъ, мѣрка: 1:300,000 на форматъ 30/33 см.

1885.

871. **Таблица на метричеекитѣ мѣрки и тѣглилки** (узаконени въ Източна Румелия съ приказъ отъ 20-й февр. 1881 г. за да се въведатъ въ употрѣбление отъ 1-й Септемврий 1884 г. Въ Княжество България сж узаконени отъ 1-й Май 1883 г.). Тая таблица, на дължина повече отъ 1 метъръ, а на ширина около $^3/_4$ метр. съдържа нагледно съ добрѣ изработени фигури въ естественната имъ величина всичкитѣ метрически мѣрки за дължина, за повърхность за обемъ, за мѣрение течни и сипки тѣла и всичкитѣ теглилки съ подраздѣленията имъ.

1893.

427. **Най-пространна географическа карта на България** Тая карта, въ масщабъ 1: 420,000, обема всички страни, въ които живѣятъ наши братия българи, именно: Сѣверна и Южна България, Добруджа, Бессарабия, Одринский вилаетъ, Македония

и Сърбия. Тя захваща на сѣверъ отъ Бѣлградъ и достига на югъ до Солунъ, и отъ прѣдѣлитѣ на Черна Гора на Западъ, до Черно Море на истокъ. Въ тоя районъ тя обема всичкитѣ градове, градовце, села и колиби, а тъй сѫщо и монастири и ханища покрай главнитѣ шоссета, още и твърдини и по важни мѣста изъ Българско. На нея сѫ прокарани всичкитѣ главни и второстъпенни шоссета както и всичкитѣ коларни и междуселски пѫтища; означени сѫ и километрическитѣ разстояния по пощенскитѣ трактове. Нанесени сѫ на нея и всички желѣзни пѫтища, които по настоящемъ сѫ въ дѣйствие, тъй сѫщо и ония, които потепървѣ щѫтъ се строятъ, съ означение всички станции по тѣхъ.

1895.

873. **Нѣма карта на цѣлия Балкански полуостровъ** за употрѣбление въ първоначалнитѣ училища, начиная отъ I отдѣление до IV включително, тъй сѫщо и за изучвание по нея Отечественното Земеописание въ III-й класъ. Тая карта, въ мащабъ 1 : 1,000,000, захваща пространство на дължъ 2 метра, а на ширъ $1^1/_2$ м.

874. **Портретитѣ на слѣдитѣ поборници**: 1) по черковния въпросъ, 2) по нашето духовно възраждане и 3) по освобождението ни отъ 500-годишното ни робство; тѣ сѫ:

Иларионъ Макариополски	**В. Е. Априловъ**
Петко Славейковъ	**В. Левски**
С. Раковски	**Хр. Ботевъ**
Любенъ Каравеловъ	**Хаджи Димитъръ**
К. Миладиновъ	

1896.

875. **Атласъ отъ 29 начъртани земни карти** за изучвание Отечествена География. Начъртаръ М. А. Ножаровъ.

876. **Атласъ отъ 22 начъртателни карти** за изучване Всеобща География. По фрайтага прѣведени за срѣднитѣ учебни заведения.

877. **Картини по Законъ Божи** въ двѣ части:

I часть за Вѣтхий Завѣтъ по 20 картини.

II часть за Новий Завѣтъ по 20 картини.

878. **Картини по Законъ Божи** въ двѣ части на брой 28 отъ Сидорски на форматъ 25/36.

879. **Картина на 5-тѣ главни человѣчески племена, именно:** 1) Европейско, 2) Монголско, 3) Негърско, 4) Малайско и 5) Американско.

880. **Картини на 4-тѣ годишни врѣмена** по **Хелцла** на форматъ 82/112; тѣ сж:

I часть: **Пролѣть, Лѣто, Есень и Зима.**

II часть: **село, градъ, гора и планина.**

881. **3 картини по математическа география,** на брой три, именно: 1) движение на земята около слънцето, 2) движение на мѣсечината около земята и 3) слънечно и мѣсечно затмения.

882. **6 картини за типове на народитѣ.**

883. **55 географически характеристически картини.**

884. **9 картини по стара история.**

885. **12 картини по срѣдня история.**

886. **10 картини за културнитѣ растения.**

887. **31 технологически картини.**

888. **92 картини по Зоологията** на Лаемана.

889. **60 картини по Зоологията** на Енгледера.

890. **74 картини по Ботаниката** на Енгледера.

891. **40 картини по Зоология** въ серии отъ Шрайбера.

892. **15 таблици съ 708 изображения на разни животни**

893. **5 таблици съ 100 изображения по Ботаника.**

894. **4 таблици съ 609 изображения по Минералогия.**

895. **4 таблици съ 102 изображения по Антропология** отъ Шрайбера.

896. **3 таблици съ 21 изображения по Антропология** отъ Ешнера.

897. **3 величини земни глобуси** безъ меридиани.

998. **6 величини земни глобуси** съ меридиани отъ I—VI.

999. **Телурий съ лунарий.**

900. **Планетарий.**

901. **Смѣтало руско.**

902. **Смѣтало по Праузекъ** съ дробни числа.

903. **Сбирка отъ 10 модели на геометрически тѣла.**

904. **Сбирка отъ 5-тѣ правилни геометрически тѣла.**

905. **Разни геометрически:** метъръ, линия, равнобедренъ и разнобедренъ трижгълници, кржило (пергелъ), транспортиръ.

906. **Мѣрки за течни тѣла, за тяжесть и др.**

907. **14 вида инструменти по физиката:** гравезантовъ пръстенъ, компасъ, магнитъ, термометъръ, магнитна стрѣла, оптически огледала: плоско, вглъбнато и испжкнало, стъклена пржчка, голна (ебонитова) пржчка, стъклена призма, спиртова лампа, стъклена ванна, водолазъ.

1897.

Най-нови географически стѣнни карти, изработени отъ Г. Фрайтага, а прѣведени отъ Д. Илковъ; тѣ сж слѣднитѣ:

908. 1. Карта на източното земно палукълбо.
909. 2. « « западното « «
910. 3. « « Европа
911. 4. « « Азия
912. 5. « « Африка
913. 6. « « Сѣверна Америка
914. 7. « « Южна «
915. 8. «. « Австралия

Всички тия осемь карти се състоятъ отъ по двѣ отдѣлни карти: **физическа и политическа.**

1900.

Четири стѣнни цвѣтни картини за всѣко едно отъ четиритѣ годишни врѣмена. Пловдивъ, 1900 г.

916. 1) **Пролѣть** на величина 75/106
917. 2) **Лѣто** « «
918. 3) **Есень** « «
919. 4) **Зима** « «

Цѣна 2 лева.

Приходътъ ще бжде за полза

НА

„ФОНДЪ ХР. Г. ДАНОВЪ“

☛ Освѣнъ тая книга, юбилейниятъ комитетъ срѣ[illegible] изпраща всѣкиму и *Юбилейния сборникъ*, издаденъ по случай от[illegible] ето 50-годишнината на народнопросвѣтната дѣйность на Хр. Г. [illegible]

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.